

G'AFUR G'ULOM

- Ko'ngilsizning «qilig'i»
- Mening o'g'rigina bolam
- Luqmon
- Afandi o'lmaydigan bo'ldi
- Farzandi solih
- Hiylai shar'iy
- Qizaloq
- Soat
- Yodgor
- Shum bola

KBK: 84-44(50'zb)

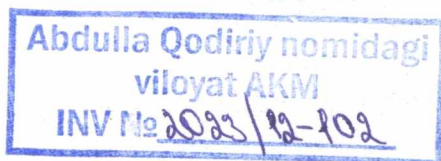
UO'K: 821.512.133-32

G' 79

G'afur G'ulom. Qissa va hikoyalar to'plami [Matn] : – Toshkent: «Tafakkur tomchilari», 2021. – 272 b.

G'afur G'ulom ijodiga mansub barcha asarlarining aksariyati insoniy munosabatlarga tegishlidir. U o'z asarlarida qo'yadigan va hal qiladigan asosiy muammolar insonning axloqiy tarbiyasi, uning yuksalishi uchun intilishdir.

Adibning hukmingizga xavola etilayotgan ushbu qissa va hikoyalari shunchaki, sarguzasht asarlar emas. Ularning zamirida yotgan achchiq hayotiy haqiqatlar har bir kitobxonni jiddiy o'yga toldiradi. Tegishli xulosalar chiqarishga undaydi.

ISBN: 978-9943-7099-6-6

© «Tafakkur tomchilari», 2021

KO'NGILSIZNING «QILIG'I»

Bir tancha bo'lib gurunglashib, g'o'za chuvisib o'ltirgan qiz-juvonlar qo'yarda-qo'ymay Sarvar xoladan o'tgan gaplardan hikoya so'ylatmoqchi bo'ldilar. Sarvar xola qo'lidagi ko'sakning og'zini yorar ekan, javob kutib tikilgan juvonlarga qaradi-da:

- Qurib ketsin, o'sha bema'ni gaplar, ishlaringizni qilsalaring-chi, aylanaylar,- dedi. Bunga Mukambaroy unamay:

- Ular, xola, nima qilarmish, biz ham o'sha, sizning boshingizdan o'tgan gaplardan eshitib qo'ysak,- dedi.

Xonposhsho Mukambaroyga qo'shilib:

- Ayta qoling, shuncha odamning sazasini bekorga o'ldirmang, - dedi.

Sarvar xola o'ltirgan xotin-qizlarga bir tikilib oldi-da:

- Xayr, qani aytsam aytay, - dedi, lekin quloqlaringni solib, jim o'ltirasizlar, birontalaring qilt etib og'iz ochsalaring, hikoya o'sha yerda adoyi tamom. Mendan gina qilmanglar, xo'pmi?

- Xo'p, qani boshlang.

Sarvar xola hikoyasini boshladi:

- Dadam o'roqchilikda mixchagarlik qilar edi. O'zi kambag'al, yolg'iz qo'l odam edi. Yoniga bironta shogird yoki xalfa solib ishlatishga qurbi yetmas edi. Onam ko'pincha qo'ni-qo'shnilarimizning to'y, ma'raka, uy-ro'zg'orlaridagi yumushlariga qarashib, ulardan non, osh olib kelib tirikchilikka qarashar edi, men bo'lsam, endi o'n yettidan o'n sakkizga qadam qo'ygan navnihol qiz edim. Bizning uy ichimizda mendan kichik ikkitagina o'g'il ukalarim bo'lsa ham, ularning qo'lidan hali hech ish kelmas edi. Mahallamizda bizdan uch qo'shni nari Qosimboy degan katta poyko'pchi bo'lib, uning to'rt-besh joyda katta-katta juvozlari, guruchbozorda besh-oltita

do'konlari bo'lar edi. Bular har haftada vagon-vagon guruchlarni Buxoro tomonga jo'natib turar edilar. Qosimboyning qo'l ostida kami elliklab gumashtalari, xizmatkorlari, shahardan shaharga qatnovchi odamlari bor edi. Bularning hamma hisob-kitoblarini to'g'rilaydigan boyning o'ttiz beshlar chamasidagi G'aniboyvachcha dagan o'g'li bor edi.

Men kundan-kun o'sdim. O'g'il ukalarim ham ulg'ayib, bo'ylari cho'zila boshladi. Dadam bechoraning boshida yangi umidlar, meni erga berish, ukalarimni sunnat qilish kabi orzu-havaslar uyg'ona boshladi.

Qiz birovning xasmi, qachon bo'lsa ham o'z tengi chiqsa, o'rab-chirmab olib ketadi. Lekin o'g'il bolaning ishi qiyin. Uni sunnat qilish, uylantirish – hammasiga ham ota-ona javobgar. Dadamning miyasida ham meni erga berishdan ilgari ukalarimning qo'llarini «halollab» olish tashvishi kattaroq edi. Chunki katta ukam o'n ikkiga, kichigi o'nga kirib qolganlaridan mahalla-ko'ydagi kishilar ham dadamni ko'rganda, nuqul shu to'g'rida so'z ochib, uyaltirar ekan. Ba'zilari:

– Rahmatqul aka, to'yni qachon qilamiz? Qachon sabzi to'g'raymiz? – desalar, ba'zilari bironta sotiladigan narsani dadamga ro'kach qilib:

– Rahmatqul aka, siz shuni olib qo'ying, mana, yaqinda, xudo xohlasa, boshingizda to'yingiz bor. Biror egilgizga yarab qoladi, – deyar ekan.

Hatto bir kuni mahallaning so'fisi:

– Rahmatqul, domlamizning yelkalari ham qichib qolgan emish. «Qachon to'y bo'ladi?» deb so'ramoqda. Bu yil kuzdan qolmas, inshoollo, – deb dadamni mulzam qilar ekan.

Dadam xalqning ta'na-tavbasidan zerikib, bir kun onam bilan maslahat qildilar. Qanday bo'lsa ham bir o'nqovini topib, kishi ko'rganday orzu-havasli to'y o'tkazish niyatida edilar.

Otam bilan onam o'ylab-o'ylab, oxiri Qosimboyvachadan biror yuz ellik so'm qarz olishni ma'qul ko'rdi.

Shu bilan dadam ertasiga bomdoddan chiqqandan so'ng to'g'ri Qosimboyvachaning hovlisiga borib qarz so'ramoqchi bo'libdi.

Qosimboyvachcha avvaliga: «Qo'limda naqd oqcham yo'q, berganim bilan vaqtida uzolmasdan uyaladigan bo'lmang. Siz bilan biz yonma-yon qo'shni, tag'in o'rtamizga sovuqchilik tushib, nari-beri gapga qolmaylik», deb turli shartlar bilan vekselga qo'l qo'ydirib, yuz ellik so'm bermoqchi bo'libdi. Bu pulning yuz so'mi naqd oqcha, qolganiga o'z juvozidan guruch berar ekan, dadam yuz ellik so'mga har oyga besh so'm ijara to'lashi lozim ekan.

Shu bilan uyimizda xursandchilik paydo bo'ldi, Hammaning og'zida «to'y-to'y», qavm-qarindoshlarimiz «muborak bo'lsin»ga kela boshladi. O'n besh kunga qolmay dadam o'g'illarining qo'lini «halollab» oldi.

Sarvar xola so'zini shu yerga yetkazganida qiz-juvonlarga qarab:

– Bo'ldi, qoqindiqlar, mening boshimdan o'tgani shu, dedi.

Qiz-juvonlar chuvillashib:

– Ular, dadangizning to'yi qursin, bizga uning nima qizig'i bor. Qolganini ayting. Gapning moyligi kelganda to'xtatmang-da, xolajon,– deyishdi. Sarvar xola jilmayib turib so'z boshladi:

– Oradan bir necha kun o'tdi. Bir kun boyning uyida xizmat qilib yuradigan Shafolat amma degan oqsoch onamdan: «Ishlarimga ozroq boqishib yuborsin», deb meni so'rab olib chiqib ketdi. Men chiqdim. Dadamning boydan qarzlari bo'lganidan, boyning uyida bo'ladigan butun movliyalarda chiqib, xizmat qiladigan bo'lib qoldim. Bora-bora: «Kimsan, boybuvangdan qochasanmi!» deyishib Qosimboydan qochmaydigan qilishdi. Men boyning uy yumushlarini qilishga ko'p chiqar edim. Bir kun boyning katta xotini meni koyib:

- Sarvar, agar bizning uydagilarning hammasidan ham qocha beradigan bo'lsang, bizning uyga chiqma, nahotki bittayu bitta G'aniboyvachchadan qochsang, Xudoga shukr, u kichkina odam emas. Sendaylarga zor ham emas, - dedi.

Men boyning o'g'li G'aniboyvachchaga salom berib ko'rindim. Uyalganimdan qora terga tushib, yerga termilar edim. G'aniboyvachcha menga juda qattiq tikilib kuldi-da:

- Ha, Sarvarxon, omonmisiz, barakalla-barakalla, katta qiz, - deb chiqib ketdi. G'aniboyvachchaning xotini Zumrad kelin oyi mashhur boylardan Inoyathojixonning qizi bo'lib, uncha chiroyli emas edi. G'aniboyvachcha unga ko'p ham ichi suyub qaramas edi. Shu vajdan G'aniboyvachcha ko'ringan kishilarning xotin-qizlariga olayib yurar edi. Men G'aniboyvachchaga ko'ringanimni onamga aytganimda, onam koyib:

- G'aniboyvachchaning koshki niyati sog' bo'lsa, dadasi topganini ko'cha-ko'yda sovurib yuradi, chakki qilibsang, qizim, - dedi.

Xayr, bir kun yana Qosimboyning uyiga mehmonlar keladigan bo'lganidan, oqsoch meni chaqirib ketdi. Men ularning keldi-ketdisining ko'pligidan zerikib, chiqmay degan edim ham-ku, biroq dadam bechoraning yuz-xotirini qilib chiqishga majbur bo'ldim. Men chiqqanimda, boyning uyiga hech qanday mehmon kelishining asari bo'lmay, uyda hatto boyning xotinalari ham, kelinlari ham yo'q edi. Oqsoch meni aldab olib chiqqan ekan. Shafoat amma menga iljayib:

- Oppoq oyimlar bilan kelinlari naq ko'ch-ko'ronlari bilan qudalarining uyiga ziyofatga ketishdi. Abdufattoh G'uljadan qaytgan ekan, bu kun u yerga hamma yig'ilgan. Boybobong ham o'sha yerda. Bugun sen bilan men yolg'iz uyning bekasimiz, hi-hi-hi.

Men mayda-chuydani surishtirib o'tirmay, hovli yuzalarini supurish-sidirishga boshladim. Qozon-tovoqlarni yuvdim, Shafoat amma bu paytlarda uy ichlarini yig'ishtirib yurar edi. Men ariq labida samovarning kulini to'kar edim. Shafoat amma boyning kichik xotining uyidan:

- Sarvar, hay Sarvar, opang aylansin, borib kelin oyingning uyini sen yig'ishtirib qo'ya qol, koshki u oyimxonim o'lgurlar birovga o'z yuklarini ortmoqchilab yurmasalar,- dedi.

Men «xo'p» dedim-da, supurgini ko'tarib, G'aniboyvachchaning xotining uyiga kirdim. To'g'ridan ham, uy yig'ishtirilmagan, kelinning butun pardoz-andoz buyumlari, yechgan kiyim-kechaklari yer bilan bitta bo'lib, uy yuzasida sochilib yotar edi. Hatto o'rinlari ham yig'ilmagan edi. Mening yoshligim, nodonligim qursin, ko'nglimga shu paytda bir pardoz qilish kelib qolib, kelinning oynasining yoniga kelib qolib, upa-elik, surmalari bilan qosh-ko'zlarimni pardoz qilmoqqa boshladim. Shafoat amma uyning eshigini ochib, kelib menga qaradi-da, kemshik tishlarini irjaytirib:

- Ha, qiz o'lmagur, hech kim yo'g'ida pardoz-andozingni qilib qol, tag'in er olib qochib ketmasin, - deb eshikni yopib chiqib ketdi.

Men uning orqasidan kulib qoldim. Shu tobda birdan uy ichidan:

- Sarvar, - degan tovushni eshitdim. Yuragim urmoqqa boshladi. Atrofga ko'z yugurtirib, hech kimni topa olmadim. Tag'in:

- Sarvar, pardoz qilmasang ham chiroylisan, - dedi haligi ovoz. Yalt etib qaragam, G'aniboyvachcha taxmondan zardivolni qayirib, menga jilmayib turar edi. Men «voy-dod» deb eshik tomonga yugurdim. Qaragam, eshik orqasidan zanjirlangan edi.

Shafolat amma bilan G'aniboyvachcha birikib, meni shunday qo'lga tushirmoqchi bo'lganlarini payqadam. Qochib qutulishga birorta eshik qidirar edim. G'aniboyvachcha taxmondan tusha kelib, qo'limni mahkam ushladi.

– Sarvar, baribir, qochib qutula olmaysan. O'zing yaxshi bilasanki, men xotinimga ko'ngilsizman. Men seni o'zimga xotin qilib olaman, – dedi.

Bu choqda, u o'z so'zlarini bo'g'ilib-bo'g'ilib, yutoqib so'zlar edi. Men yig'ladim. Hech ilojim qolmadi.

Sarvar xola o'z so'zini shu yerga kelganda bir uh tortib qo'ydi va ko'ziga yosh olib:

– Yuzimga sovuq suv sepib, Shafolat amma o'zimga keltirganda, G'aniboyvachcha yo'q, men bir pullik odam bo'lgan edim, – dedi.

Butun bir tancha xotinlar bir-biriga qarab oldi-da:

– Keling, xola, sadqayi ko'z yoshingiz ketsin, o'tgan ishdan tush yaxshi, qolganini gapiring, keyin nima bo'ldi, – dedilar.

– Qoqindiqlar, keyin nima bo'lar edi, – dedi Sarvar xola, – dadamning boydan oqcha olganiga bir yilcha bo'lgan bo'lsa ham bir tiyin to'lay olgani yo'q edi. Boy notariusdan odam bilan kelib, uyimizni hatlatdi. Mahalla-ko'yning narxi bilan hovlimizni boy o'ziga bir yuz yetmish besh so'mga qoldirdi. Boyning dadamdagi haqi ijarasi bilan ikki yuz o'ttiz besh so'm bo'lar ekan. Qolgan oltmish so'm pulni dadamga zakotga ushatdi. Biz o'z uyimizni boyga topshirib, ko'chlarimizni ortmoqlab, mana shu yerga kelib qoldik. Dadam meni bir qoshiq obi yovg'on bilan hozirgi erim Sa'di xalfaga erga berdi. Shundan so'ng kuyov, qayin ota chorikorlik qilib, bizni boqmoqqa boshladi. Biz ham qo'ni-qo'shnining xizmatini qilib, ularga qarashar edik.

Mana, hozir bo'lsa, otam-onam o'lib ketdi. Sa'di akangiz yer islohotida Qosimboyning yerini egallab,

mol-mulkli bo'ldi. Ukalarim pochhasining yonida yordamchi. Qosimboy o'lib, G'aniboyvachcha shaharda oyoq cho'tkalar emish, yeri hukumat tomonidan bo'lishib berilgan, deb eshitgan bo'lsam ham, allazonlardan buyon ko'rganim yo'q, – deb Sarvar xola so'zini tugatdi.

Butun xotinlar Sarvar xolaning hikoyasi ustida gapiraga-gapira bir qancha g'o'zani chuyib qo'yganlarini bilmay qoldilar.

Men ayamning yonboshiga suyanib, pish-pish uyquga ketgan edim.

1928

MENING O'G'RIGINA BOLAM

Otamizning o'lganiga anchagina yil o'tib ketdi. Bu yil – o'n yettinchi yilning ko'klamida onamizdan ham ajralib, shum yetim bo'lib qoldik. Biz to'rt yetimdan xabar olib turishga katta onam – onamning onalari Roqiyabibi kelib turibdilar. Bu kishini biz erkalam «qora buvi» deb ataymiz.

Oqshomlari buvim boshliq hammamiz oldi ochiq ayvonda uvunto'da¹ ko'rpa-yostiqlarga o'ralib, bittagina O'ratepaning kir ip sholchasi ustida uxlaymiz.

Sentabr oylarining oxiri, ilk kuz oqshomlaridan biri edi. Havo anchagina salqin. Biz yetimlar bir-birimizning pinjimizga tiqilib, bir-birimizni isitib uyquga ketganmiz. Qatorda eng so'nggi bo'lib, ona chumchuqday qora buvim yotardi, u kishi saksondan oshib ketgan, noskash kampir edi.

Bu oqshom uch xo'roz o'tgandan keyin, yetti qaroqchi yulduzi tik kelganda g'o'ng'ir-g'o'ng'ir ovozdan uyg'onib ketdim. Buvim kim bilandir anchagina baland ovoz bilan suhbatlashmoqda edi. Hovlimiz, ota-buvadan qolgan, anchagina katta bo'lib, to'rtburchak tanobli hovlilardan edi. Gir atrofi imorat, shimol tomonda amakivachchalarimiz turishardi. Lekin ular yozda bog'ga ko'chib ketardi. Hozir ular tomon bo'sh.

Buni qarang-a, bizning uyimizga o'g'ri kepti. Bizni ham odam deb yo'qlaydigan kishilar bor ekan-da, dunyoda? Ertaga o'rtoqlarimga toza maqtanadigan bo'ldim-da: «Bizning uyga o'g'ri keldi». G'urur bilan aytilsa bo'ladi. Lekin ishonisharmikan?

O'g'ri o'sha amakivachchalarimning tomidan sekin yura kelib, buvimning to'g'rilariga kelganda aksa urib yuboribdi. Buvim esa yostiqni ko'kraklariga qo'yib, til

¹ Uvunto'da – eski, titilib ketgan.

tagidagi nos bilan o'ylab yotar ekan. Buvim «tuf» deb nosni tuflab, tomga qarab:

- O'g'rigina bolam, hoy, o'g'rigina bolam, hoynahoy biror tiriklikning ko'yida tomga chiqqan ko'rinasan, axir kasbing nozik, tumov-pumovingni yozib chiqsang bo'lmaydimi, - debdi.

O'g'ri tomdan turib:
- Axir buvijon, siz ham biror kecha tinchingizni olib uxlasangiz bo'lmaydimi, bizning tirikchiligimizning yo'lini to'saverasizmi? - debdi.

Men gap shu yerlarga kelganda uyg'onib ketgan bo'lsam kerak. Qolgan gaplarni eshitganimcha qilib yozaman.

- Hoy, aylanay, o'g'rigina bolam, boshimda shunday musibat turganda ko'zimga uyqu keladimi? Mana, olti oy bo'ldi, biror soat mijja qoqib uxlaganim yo'q. Kunduz kunlar garangday dovdirab yuraman. Biror yerga o'tib mizg'iganday qush uyqusi qilaman. Kechalari xayol olib qochib ketadi.

- Nimalarni xayol surasiz, buvijon? - bu gapdan keyin ustidagi to'nini turmuchlab² bo'g'otning ustiga yostiqliq qilib qo'yib, o'g'ri ham yonboshlab oldi.

- Nimalarning xayolini surardim?! Shu to'rtta yetimning ertasini o'ylayman-da, bolam. Zamoni o'zing ko'rib turibsan, tiriklik toshdan qattiq, tuyaning ko'ziday non anqoga shapig'. Hali bularning qo'lidan ish kelmaydi. So'qqaboshgina aravakash tog'alarining topgani o'zining ro'zg'oridan ortib, bularga qut-loyamut³ bo'lishi qiyin. Ro'zg'orda bo'lsa, ko'z ko'rib, qo'l tutguday arzigulik buyum qolgani yo'q. Bir chekkadan sotib yeb turibmiz. «Turib yeganga turumtog' chidamas», deganlar. Eh-ha, bu bolalar qachon ulg'ayadi-yu, qachon o'zining nonini topib yeydigan bo'ladi! Chor-nochor xayol surasan, ki-

² Buklab

³ Yetarli ovqat.

shi. Tag'in bu yetimlarning bittaginasini o'g'il, uchtagini qiz. Endi o'n to'rtidan o'n beshga o'tdi. Qizlari qurg'ur qachon bir yerga elashib ketadi-yu. O'zi o'rab, o'zi chirmab oladigan joy chiqmasa, bularga kimning ham ko'zi uchib turibdi deysan. Zamon qattiq, o'g'rigina bolam, zamon qattiq!

– To'g'ri aytasiz, buvijon, – dedi o'g'ri, – mening ham ikki bolam, xotinim, bitta kampir onam bor, bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak, deganlaridek, shularni boqishim kerak. To'rtta chavati⁴ non topish uchun o'zimni o'tga-cho'g'ga, Alining qilichiga uraman. Bo'lmasa, ishlay desam bilagimda quvvat bor, aql-u hushim joyida. Menga hozir shu qilib turgan o'g'rilik kasbi yoqadi, deysizmi?! Tuppa-tuzuk ayolmand kosibning bolasi edim. Zamon chappasiga ketdi. Kerinska⁵ poshsho bo'lgandan keyin urush to'xtaydi, degan edilar. Hali-beri to'xtaydigan ko'rinmaydi. Hali ham zamon-zamon o'sha iligi to'qlarniki.

– Biror boshqa kasb qilsang bo'lmaydimi, bolam, – dedi kampir.

– Nima kasb qilay? Hamma kasblarning ham bozori kasod. Ota kasbim kavushdo'zlikni qilaymi? Avvalo shuki, kavush tikishga na charm bor, na sirach, na mix, na lok. Masallig'ining o'zi bitib chiqqan kavushdan uch baravar qimmat. Hammolik qilay desam, avvalgidek qoplab g'alla, qoplab sabzi-sholg'om oladigan badavlatning tuxumi qurigan. Tunov kuni shu mahallaning devkor etikdo'zlaridan Buvamat ota butun qolip-u shon-u so'zan, bigizlarini ulgurjisiga ikki pud jo'xori unga movoza⁶ qildi. Yaxshi qildi. Uning etigini kiyadigan o'zbek, qozoq, qirg'iz dehqonlari qayoqda deysiz, qolgan emas. Faqat

⁴ Oshirilmagan xamirdan qilinadigan yupqa non.

⁵ Kerinska poshsho – Rossiyada 1917-yilning fevralidan oktabr oyigacha qadar hukm surgan muvaqqat (vaqtinchalik) hukumat boshlig'i.

⁶ Movoza – alishtirmoq

ularning yetimlarigina shahrimizni to'ldirib yuribdi. Qaysi burchakka, qaysi chordevorga bosh suqmang, o'n beshta yetim yuvuqsiz qo'lini cho'zib: «Amaki, non ber-ing», deydi. Non-a, o'zimnikiga topolmayman-u! Bitta man emas, buvi, mahalladagi hamma kosiblarning ah-voli shunaqa. Pichoqchilar ham, bo'zchilar ham, ko'nchi-lar ham, boringki, maktab domlari ham, mullavach-chalarning ham rangi pano. Bir qoshiq obi yovg'onga zor. Sanqib yuribdi.

— Huv, Xudoyo urushi boshiga yetsin, qiyomat-qoyim degani shudir-da, a, o'g'rigina bolam-a. Ha, mayli, shu ye-timlarning ham peshanasiga yozgani bordir. Xo'sh, endi o'zingdan so'ray. Axir noilojlikdan-ku, shu harom yo'lga qadam bosibsang, o'ziga to'qroq, badavlatroq odamlarni-kiga borsang bo'lmaydimi? Mana shu mahallada Karim qori degan chitfurush bor, Odilxo'jaboy degan pudratchi bor. Matyoqubboy degan ko'nchi bor. Bularning davla-ti-ku mil-mil. Beshikdagi bolasi ham chetiga bayt yozil-gan chinni kosada osh ichadi. Shularning tomini tesh-sang bo'lmaydimi?

— Ey, buvim tushmagur, soddasiz-da, sodda, — dedi o'g'ri. — Boylarning uyiga tushib bo'ladimi, ularning pax-sasi sakkiz qavat, eshiklari temirdan, har bittasining qo'rasida eshakday-eshakday ikkita-uchtadan itlari bor. Bu itlar hovli sahnidan bitta kapalak o'tsa, bir hafta vovullaydi. Odilxo'jaboyning g'ulomgardish⁷ida-chi, miltiq ushlagan gorodovoy turadi. Jonimdan kechib-manmi, o'ldirmaganda ham Sibir qilib yuboradi.

— Bu gaping ham to'g'ri, o'g'rigina bolam. Ammo-lekin ehtiyot bo'l. El-yurtning oldida tag'in badnom bo'lib qol-magin, — dedi bizning kampir.

— Gapingiz to'g'ri, buvi, tunov kuni Orif sassiqning otxonasidan to'rtta tovuq, bitta xo'roz o'margan edim.

⁷ G'ulomgardish — hovli darvozasi yonida xizmatkorlar yashaydigan kulba; bu yerda «yo'lak» ma'nosida ishlatilgan.

– Tovuq, xo‘roz dedingmi? Ha, bu maxluqlari qurg‘ur qaqaqqlab seni sharmanda qilmadimi?

– Hamma ishning ham o‘z maromi bo‘lar ekan, buvi, tovuq olgani borganda cho‘ntagimga bir shishaga suv solib olaman. Keyin qo‘ndoqning tagiga borib, og‘zimni suvga to‘ldirib tovuqlarga purkayman. Tovuqday ahmoq jonivor olamda yo‘q. Yomg‘ir yog‘yapti, shekilli, deb o‘ylab, boshini ichiga tiqib, hap yotaveradi, keyin bitta-bitta hiqildog‘idan tutib xaltaga solaman.

– Shunaqa degin, voy, tavba-yey. Hamma hunarning ham o‘zining mo‘rt gardoni⁸ bo‘lar ekan-da.

– Shunday qilib desangiz, buvijon, sirimning xashagi ochilishiga oz qoldi. Yo‘q, ellikboshimiz Rahmonxo‘jaga xo‘rozni olib borib bergan edim, ishni bosdi-bosdi qilib yubordi. Rahmonxo‘ja men bilan tuzuk, yaxshi odam. Bultur uni-buni sotib, sakson uch so‘m pul jamg‘arib: «Topganimiz shu, ellikboshi ota», deb pora bergan edim, rabochiyga ketishdan olib qoldi.

– Ha, ishqilib, bola-chaqasining egiligini⁹ ko‘rsin. Endi buyoqqa qara, o‘g‘ri bolam, hademay tong ham yorishib qolar. Ana, yorug‘ yulduz ham tikkaga kelib qoldi. Oshxonaning yonidagi tutdan sirg‘alib pastga tush, o‘tinimiz yo‘q. Oshxonada bir zamonlar bog‘dan kelgan bir-ikkita yong‘oq to‘nka bor, boltani olib, shuning bir chekkasidan ozgina uchirib ber, qumg‘on qo‘yaman. Kecha tog‘ang berib ketgan zog‘oradan ikkitasini olib qo‘yganman, birgalashib choy ichamiz.

– Yo‘g‘-ye, buvi, – dedi o‘g‘ri, – to‘nka yorib-ku berarman, ammo choy icholmayman, chunki kun yorishib qolsa, meni tanib qolasiz. Juda ham yuzimni sidirib tashlaganim yo‘q, andisham bor, uyalaman.

– Voy o‘lay, qutlug‘ uydan quruq ketasanmi, bolam? Bir nima olib ket. To‘xta, nima olib ketsang ekan, ha,

⁸ Nozik jihatlari.

⁹ «Rohatini», «orzu-havasini» ma‘nosida.

darvoqe, oshxonada bitta yarim pudlik qozon bor. Allazamonlar uyimizda odamlar ko'p edi, katta qozonda osh ichardik. Xudoning g'ashiga tegdik, shekilli, shundoq katta, gurkiragan xonadondan mana shu to'rttagina yetim qolib turibdi. Eh-ha, bular qachon katta qozonni qaynatar edi-yu... Shuni olib keta qol. Sotib bir kuningga yaratarsan, o'g'rigina bolam.

- Yo'q, yo'g'-ye, buvi, yomon niyat qilmang. Ha-huv deguncha bu kunlar ham unut bo'lib ketadi. Yana katta oilalar jam bo'ladi. Hatto bu qozon ham kichiklik qilib qoladi. O'sha yetimlarning o'ziga buyursin. To'ylarida o'ynab-kulib xizmat qilaylik. Xayr endi, buvi, men ketaman, tog' tomon ham yorishib qoldi.

- Xayr, o'g'rigina bolam, kelib tur.

- Xo'p, ona, xo'p...

Men o'sha o'g'ri kishini tanir edim. Haligacha hech kimga kimligini aytgan emasman.

LUQMON

*«Manam naqqosh budam, aybi man xo'b oshkora bud,
Tabibi kardaam, nuqsoni maro xok me-po'shad»*

«Guliston» va «Bo'ston» kitobining muallifi o'z kitobining chiroyli hikoyachalaridan birida yuqoridagi baytni keltirgan. Shundayki, ilgari vaqtlarda naqqoshlik bilan umrguzaronlik qiluvchi bir kishi o'z kasb-korini yig'ishtirib, tabiblik qila boshlabdi. Undan buning sababini so'ralganda, yuqoridagi bayt bilan, ya'ni men naqqosh edim, mening ijodim ro'yi-rost, har kimning ko'z oldida jilvalanar, unda bo'lgan ayblar yaqqol ko'rinar edi. Endi tabiblik qilmoqdamankim, ayblarim kishilarning ko'z oldida oshkora bo'lmayajak va ularni tuproq yashirajak (tuzalsalar – yuz yorug'ligim, tuzalmasalar o'lajaklar), demishdir. Biz hikoya qilmoqchi bo'lganimiz hakami hoziq va Luqmoni zamon bo'lgan domla Hubbi ibn Abdulmalik hazratlari ilgari garchand naqqosh bo'lib o'tmagan bo'lsalar ham, go'ristonlikdan yuzlarini etaklari bilan yashirib o'tar edilar. Ya'ni o'zlarining shifoyoq qo'llarida jon ba haq taslim qilgan o'liklardan uyalar edilar.

Taqsirning shuhratlari ilmi tibda bo'lgani kabi, ilmi ramzda ham kishilar o'rtasida tarqalgan edi. Biror majlisda u hazratdan so'z ochilsa, har ixlosli banda ham u kishi to'g'risida bilganini so'ylar va tinglovchisini hayrat daryosiga sho'ng'itib yuborar edi. Men ham ko'pchilik qatori u Luqmoni soniy (ikkinchi Luqmon) to'g'risida uch amri voqeani bilaman. Bulardan birisini kishilardan eshitdim, ikkinchisini o'z ko'zim bilan ko'rdim va uchinchisini u kishining do'konlari – URO tarafidan tintilganda, kitoblari orasidan topilgan bir qog'ozda o'qidim.

Eshitganim shunday edi. Kunlardan bir kuni allaqaysi bir eshonning kenjatoy zaifasi isitma aralash diqqinafaslik kasaliga yo'liqibdi. Oilada bo'ladigan turli-tuman turkana dorilar foyda bermagach, noiloj tabibi hoziq domla Hubbini chaqirib keltirilibdi. Eshon o'z xotinin-ing so'lim yuzini va ohu ko'zini nomahramga ko'rsatishdan, xususan, uning marmarday salikali bilagini tomir ko'rish majburiyati bilan tabibga tutqazishdan bo'yin tovlab, tabibdan orqavoratdan darmon bermoqlikni iltimos qilibdi. Tabib unga: «Agar bilak ushlash mumkin bo'lmasa, bilagiga bir hatim ipak bog'lansin va bir uchi menga berilsin», debdi, tabibning so'rovi bajarilibdi, tabib o'zidan ikki quloch narida ismat pardada yashirigan xotinning tomir urishini bir tola ipak orqali payqab, unga lozimiy dori-darmonlarni beribdi. Xotin bu dorilar iste'molidan shifo topibdi. Bu voqeadan so'ng eshon oilasida domla Hubbi ibni Malikka ixlos kuchayib, xususan, kenjatoy xotinkim, o'z hayotidan umid uzgan edi, o'z xaloskorini «otaxon» deb tutibdi.

Xotin so'nggi paytlarda tabib «otaxon»ning hujrasiga borar va unga ixlos bilan xizmat kamarini beliga bog'lagan ekan. Tabibning ham bu xotinga mehribonligi chandon va chandon ortib, xotinning yetmish ikki tomiri va uch yuz oltmish suyaklarining ayrim bo'g'inlarida bo'lgan xoh eski va xoh yangi dardlarini yo'qotishga ko'shish qilibdi. Natijada xotinning o'n ikki yildan buyon ko'nglida qora dog' bo'lib yotgan befarzandlik dardi ham yo'qolib, Xudoyi taolo unga bir farzandi solih ato qilibdi. Eshon bu ishlardan so'ng dunyolarga sig'may o'z o'g'lining otini Hubbi ibn Abdumalik tabibga hurmatan Malikberdi qo'yibdi.

Tabibning bu ishini ko'plar, tajribaning zo'rligi va ramzining o'tkirligidan, deb ta'bir qiladilar.

Ikkinchi ayni voqeani o'z ko'zim bilan ko'rganman, bu shunday edi. Bir ming to'qqiz yuz yigirma uchinchi

yil ramazon oyining bahorda kelgan paytlari. Bozorlar kunduzlari jim-jit, asrdan so'ng qaynaydi. Qozon-qozon nisholda, gijda non, no'xatli maviz, xurmoyi, misriy va rang-barang, ramazon oyiga maxsus meva-chevalar istaklarni chorlab turadi. Attorlarning «lapka»lari oldida buxoriy saqich, eroniy xina, toshkanivor popukli ishtonbog', changovuz, qizil, sariq laklarga bo'yalgan tunuka surnaychi va xo'rozqandlar arafa yaqinlashganligidan xabar berib turadi.

Attorlik rastasidan qassoblikka boraverishda, beshik bozorining muyulishida Luqmon domla Hubbi ibni Malikning ham do'konchalari joylashgan.

Agarda rastaning muqobil betkayidan turib qarasangiz, do'koncha butun mahobati bilan ko'zingizga aks etadi, sanoqqa sig'mas bo'z, tik, chit, qovoz va har xil matolardan tikilgan xaltachalarda «nav-banav» dorilar, tunuka qutichalar, sopol ko'za, shisha qumg'on, hovoncha, shoda-shoda turli noyob giyohlar – bularning hammasi do'konning ziynatlari...

Do'koncha oldida bir xalta zarcho'ba, bir tunuka qutida zanjabil malham, bir yog'och idishda gulqand, yana bir bankachada qora murabbo turadiki, bankaning qorniga jaliy qalam bilan «Ma'juni jiloliy» deb yozilganidir. Do'konchaning o'ng yonboshida katta mis karnay to'nkarilgan. Tabib do'koniga buning qanday aloqasi bor, degan chuchmallikda qolmangizkim, surnaychilar, saharlikdagi mashqdan bo'shagach, «ko'tarib yuramizmi», deb shu yerga karnaylarini qo'yib ketadilar.

Do'koncha ichida oldiga bitta kursicha qo'yib, bir qo'li bilan «Tibbi Yusuf» kitobini varaqlab, yana bir qo'li bilan cho'yan hovonchaga qayroq dastani solib, dori yanchib Luqmon domla Hubbi o'ltirmoqdalar. Diqqat bilan qarab tura bersangiz, tabibning kavshangani, tamshanganining farqiga borasiz. Bu sizga qiziq ko'rinadi, yopiray, tabib ro'za tutmaganmi, degan xayolga borasiz.

Hayhot, aslo va sad aslo bu fikri botilga bormangizkim, kecha tayyorlangan gulqandning shifoyoblik darajasini o'lchamoqda, yo bo'lmasa, havonchaga necha bor qayroq urilganini sanamoqdadir. Chunki «Falon doru muncha va falon doru muncha martaba yanchilganda tayyor bo'ladi», deb tib kitoblarida yozilgandir.

Men tabib oldiga kelib yetganimda, u chehrasidan za'far rangi burqib turgan bir kishining tomirini ushlab, fikrga cho'mgan edi. Tomir ko'rsatuvchining barmoqlarida bo'lgan lak, qoragul va mum asarlari uning mahsido'z kosib ekanidan darak berar edi. Men tabibning mulohazasiga xalaqit bermaslik uchun, osoyishtalik bilan do'konchani labiga cho'nqaydim. Tabib bir nafasdan so'ng, u yoq-bu yog'iga qarab:

– Ko'zingiz ham tinadimi? – deb so'radi.

– Hovva, taqsir.

– Jindek qabziyatingiz ham bor ko'rinadi...

– Hovva, taqsir.

– Bay-bay-bay, qon olish kerak, – dedi tabib, ba'zan ikki martaba is'hol qilib tashlaysiz, ro'za tutdingizmi?

– Hovva, taqsir.

– Agarda darmoningiz joyida bo'lsa uch kun sidirg'a o'ta ro'za tutsangiz, me'dangizdagi hilt va jigaringizdagi safrodan ham musaffo bo'lar edingiz. Ko'p g'aliz ovqatlarni zovtalab yegan ko'rinasiz.

– Ro'zachelik-da, taqsir, iftor bilan saharda to'yib olmasa, toliqadi kishi.

– Nima, qon olaymi?

– Foydasi bo'lsa bo'ldi-da, taqsir.

– Ko'rmaganday bo'lib ketasiz, – dedi tabib va cho'ntagini kovlab, bir lattaga tugilgan nishtarni chiqardi. Nishtarning zanglagan tig'ida hali qurib bitmagan qonning izlari bor edi.

– Chap bilagingizni oching.

Bemor bedarmon bo'z choponning yengidan qo'lini chiqarib, seskantirarlik darajada sur-oqarib ketgan bilagini tabibga cho'zdi. Bilakda madorsiz ko'k tomirlar bo'rtib ko'rinar edi. Tabib bemorga panjasini tutishga – musht qilishga va yuzini teskari o'g'irishga buyurdi. Nishtar tirsak bo'g'inlaridan o'tgan yo'g'on qon tomirga bir ellikcha botirildi. Nishtar sug'urilganda, tomirdan qora qon fontani otildi. Qon obdasta jo'mragidan kelganday otilib, bilak tubiga qo'yilgan sopol kosaga oqar va unda jigarday qotar edi. Tabib qonni menga ko'rsatib:

– Kuyib ketibdi, unniqib ketibdi, tag'in ham qaddini ko'tarib yurgan ekan-da, bechora... – der edi.

Bemorning yuzlarida ivir-g'ivir yurgan qizilliklar oqara boshlamoqda, sariq peshonasidan sovuq va yirik ter donalari bo'rtmoqda. Lablari yelimlanib bir-biriga yopishmoqda, ko'zlarining qorachiq-lari torayib, nafasi susaymoqda edi. Tovoq qonga to'lib, uning siniq chetlaridan toshib ham chiqa boshlaganda, tabib bemorga mushtini yozishga buyurdi. Faqat bemor mushtini yoza olmaslik darajasiga borgan, qonsirab hushidan ketgan edi. Tabib bemorning qo'lini yozdi. Jarohat o'rniga qov (kuydirgan paxta) qo'ydi. Bemorning kaftlari o'lik panjasiday oppoq va harakatsiz edi. Bemor do'kon to'riga yotqizildi, tabib uning burniga sirka iskatib, gardanini uqalar, hadeb yelpitar edi.

Yarim soatlardan so'ng bemor o'ziga keldi. Faqat o'rni-dan tura olmadi, mening unga rahmim kelib, qo'ltig'iga kirdim, u tabibga nazr berdi, tabib surgi berib, yuqorida aytgan so'zlarini yana bir marta ta'kidladi.

Bemor qaltiragan va qaqshagan ovoz bilan:

– Uka, umringizdan baraka toping, uyim shu yaqin orada, sal yordamlashib, meni qo'yib keling, – deb mendan iltimos qildi. Uning tovushi yer tubidan kelganday sust va past edi.

Qo'ltiqlab uyiga olib borib qo'ydim...

Yolg'on arafa kuni men bir zarurat bilan yana attorlikka tushdim. Tabib do'koni oldida katta yig'in – izdiqom to'plangan edi. Bir chekkaga suqilib voqeani tingladim. Tabib, bir kosibdan qon olaman deb, uning qonini zahrlab o'ldiribdi. Bildimki, gap men shohidi bo'lgan voqea ustida. Tegishli tashkilotlar hamda sog'liqni saqlash inspektori tomonidan uning do'koni xatlanmoqda ekan...

Men ichkariga suqildim. Inspektorga bu voqeani o'z ko'zim bilan ko'rganligim, kerak bo'lgan vaqtda guvoh qilib chaqirishlari mumkin ekanligi to'g'risida xizmatimni taklif qildim. Qabul qilib adresimni yozib oldilar. Men xatlashda ishtirok qildim, dori-darmonlarni, bir chekkaga tashib pechatladik, kursi ustidagi «Tabib Yusuf» kitobi ham pechatlangan edi, shu kitobni olib ichini ochgan edik, bir xat topdim, sekin o'qiy boshladim, unda quyidagilar yozilgan edi:

«O'n yettinchi bob zotiljam marazi bayonotidadir. Maraz bisyor tashna bo'ladir, suv ichmoq istaydir, buning iloji shudirkim, Hindistondagi Kashmir daryosi qirg'og'ida «zim-zim» degan bir giyoh o'sadir, shuni oftobda quritib doshqozonda uch kun qaynatilg'ay va shuning suviga yetti misqol halilai zang qo'shib bemorga ichirilgay. Inshoollo, sihat topg'ay...»

Bu dori Hindistondan keltirilguncha kasalning yigirmasi o'tib, qirqi yaqinlashmog'i aniq edi.

Luqmon qamoqqa olindi.

1931

AFANDI O'LMAYDIGAN BO'LDI

Afandi daladan bir eshak o'tin terib, shahar bozoriga olib tushib, uch miriga sotdi. Qishloqqa qayta turib yo'l-yo'lakay eshak qadamidan zerikib, o'sha uch mirilik kumush tangani o'ynab kelar edi: tangani o'ng bosh barmog'ining ustiga qo'yib chertib yuborar, chap qo'lining kaftida ilib olar, yana chap bosh barmog'i tirnog'iga qo'yib chertib yuborar, o'ng kafti bilan ilib olar edi. Tanganing bir tomonida podsholik muhri, ikkinchi tomondagi «Hoqon ibn Hoqon Sulton Sulfiddinxon G'oziy» deb yozilgan tamg'asi bor edi. Afandi tanganing o'ngi-tersiga istehzo bilan qarab:

– Ey, tavba, bir misqol kelar-kelmas qalay aralashgan kumush bo'lsa, ikki tomonida aji-buji xatlari bo'lsa, na san'ati, na qadr-qiymati bo'lsa, ana shu bir burda tangaga ne-ne kishilar muhtoj bo'lsa, ne-ne barno ayollar, ne-ne azamat davangirday yigitlar sakkiz no'xat og'irligidagi shu temirga ertadan qaro kechgacha ishlasa... Shu tangang bo'lmasa, obro'ng bir pul, aqlu farosating, ilming hemiri, qavmu qarindosh begona, do'stu oshno sendan uzoq, hamma eshiklar betingga yopiq, bozor-o'chardan qadaming qirqilgan, bola-chaqa och, o'zing yalang'och. Ajab zamonada ekan-da.

*Ajab zamonada qoldik,
Yaqolar bo'ldi etak,
Bo'z paytava bo'ldi,
Boshga chiqdi patak.
Bunga sen nima deysan,
Hangi hofizi mayda qadam?*

Eshak Afandining so'ziga «ma'qul» deganday boshini silkitib, quloqlarini bir-biriga urishtirib, bedana yurish qilib ketib borardi. Afandi tanga o'ynashda davom etar edi.

Kech kirib qolgan. Uchko'prik degan yerga yetganida ro'baro'sidan bir oqsoq it chiqib hura boshladi. Afandi ham, eshak ham unga alaqsiy ketib, tanga ichqinib yerga tushdi, yerdagi qaysidir toshga jiring etib urilib, qaygadir yo'qoldi. Afandi topaman, degan xayol bilan eshakdan bafurja tushib, tangani qidira ketdi. Ko'tarib qaramagan biror toshi qolmadi. Tanga yer yutganday nom-nishonsiz edi. Qosh qorayib, shom tushdi. Topolmasligiga ko'zi yetib, tanga yo'qolgan joyga atrofdagi katta-kichik toshlarni yig'ib kelib qo'ydi. Erta bilan barvaqt kelib yana qidiraman, degan o'y bilan qishlog'iga jo'nadi.

Erta bilan tong saharda kelib yana qidirdi. Tangadan nom-nishon topilmadi. Shunda Afandining xayoliga bir gap kelib qoldi:

– Iya, nega men avval o'ylamabman? Kecha oqshom ham mendan boshqa kishilar shu yerdan o'tgandir yoki bugun mendan oldin bir necha kishi shahar tomon tushgandir. Nahotki shulardan birontasi mening tangamni topib olmagan bo'lsa? Shulardan surishtirish kerak!

Shu payt ustidan belini bog'lagan, xachir mingan bir yigitcha shahar tomon zudlik bilan o'tib qoldi. Afandi shoshilib uning jilovini ushladi:

– Qayoqqa ketayotibsan?

– Amakim vafot qilib qoldilar, janozaga aytib yuribman.

– Bu yerdan kecha ham o'tganmiding?

– Ha, kechqurun tabib olib o'tgan edim.

– Ha, barakalla! Tangani cho'z! – dedi Afandi.

– Qanaqa tanga? – dedi yig'lamsirab yigitcha.

– Mug'ombirlik qilma! Qanaqa tanga bo'lardi, uch mi-rilik buxor tangasi, sandan boshqa it olarmidi, bu yoqqa cho'z!

– Man tanga-panga ko'rganim yo'q, qo'yvoring, mulla aka! O'lik muntazir bo'lib qoladi.

– O'liging bilan ishim yo'q, tangani cho'z! Bo'lmasa xachirdan ag'darib, do'pposlayman.

Janozaga odam aytishdan kechikayotgan yigitcha adi-badi aytib o'ttirishning foydasizligini anglagach, yonchig'ini kovlab, uch miri chiqarib berdi-da, shoshilib jo'nab ketdi. Afandi tangani kaftiga solib o'ngi-terisini sinchiklab ko'rdi:

– Yo'q, bu mening tangam emas. Mening tangamda «Sulton Sulfiddinxon» degani qiyshiqroq yozilgan edi. O'zimniki topilmaguncha qidiraman. Ammo bu ham ortiqchalik qilmaydi, – deb yonchig'iga solib qo'ydi. Xar-sangga o'ttirib yo'l kuzatdi. Bu payt shahardan sakkizta xurmacha, katta sut chelak ko'targan o'rta yashar bir qatiqfurush obkash ko'tarib yayov kelar edi. Unga:

– Bir nafas to'xtang, jonidan akasi! Shu yo'ldan qachon o'tgan edingiz? – dedi yumshoqlik bilan Afandi.

– Ilk tongda, Cho'lpon yulduzi ko'tarilganda.

– Barakalla, – dedi Afandi, – qani tangamni cho'zing!

– Qanaqa tanga?

– O'smoqchilamang, uka. Shu yerda kecha bitta buxor tangasi yo'qolgan. Uni sizdan boshqa hech kim topib olmagan, albatta. Shu pulni cho'zing!

– Bo'lmagan gap!

Gap mojaroga aylandi. Mojaro mushtlashuvga. Bir xurmacha sinib, sut chelakning qorni pachoq bo'ldi. Afandiga kuchi yetmasligiga ko'zi yetgan qatiqfurush bitta uch mirilikni boshidan yetti marta aylantirib, Afandiga uzatdi:

– Ma, ol, yo'lto'sar, ablah! Bola-chaqangga osh bo'lmasin, yuvg'uchingga buyursin. – U so'kina-so'kina singan xurmachasiga, noo'rin ketgan uch mirisiga achinib, yo'liga ravona bo'ldi. Afandi undan olgan tangani ham tekshirib:

– Yo'q, bu mening tangam emas. Bu tanganing kungirasi siyqalanib ketibdi. Meniki zarbdan yangi chiqqan edi... Hay, mayli, bu ham bir kunga yarab qolar, – deb kis-saga uribdi.

Bugun Afandi o'tgan-ketganlardan besh-o'n tanga olib qolgan bo'lsa ham, bu tangalar yo'qotgan tangasiga o'xshamas edi.

Hazil-hazil, bora-bora kasbga aylanib, Afandi Uchko'prik boshida besh yilu uch oy qolib ketdi. Har kuni o'tgan-ketgandan o'z tangasini so'roqlab, ba'zilar bilan yaxshilikcha, ba'zilar bilan mushtlashib, uch miridan olib qoladigan bo'ldi. Kuniga o'n-o'n besh tanga tushib tursa ham, lekin bu tangalar yo'qotgan tangasiga o'xshamas edi. Afandi, o'z tangamni topmay qo'ymayman, deb qasam ichib qo'yganligi uchun o'z ahdidan qaytmas edi. Daladan shaharga, shahardan dalaga o'tuvchi yo'lovchilar Afandining bu tiqilinchiga ko'nikkan edilar:

– Nazarmamat, qaysi yo'ldan ketamiz, uch mirili jinni tomondanmi yoki uzoqroq bo'lsa ham G'irvon oshib ketamizmi? – desa, boshqa birov:

– Menda tanga bor, yaqingina Uchko'prikdan keta-veramiz, – derdi kulib.

Ammo tepada Xudo bor. Afandining qilig'iga hamma ko'niksa ham, Xudo ko'nikmas edi. Besh yilu uch oydan beri Afandining qiliqlariga g'ashi kelib, uni kuzatar edi. Oxiri chidolmadi. Bitta yugurdak farishtani zing'illatib, Azroilni chaqirtirdi. Vazifasi kishilar jonini olish bo'lgan qo'rqinchli Azroil qo'ltig'iga bir katta kitobni qisib, Xudoning oldiga kelib ta'zim qildi. Xudo Afandini ko'rsatib:

– Bor! Anov bandaning yo'qotgan uch mirisini topib ber, keyin jonini ol! U mening ham, boshqa bandalarimning ham joniga tegdi, – dedi.

Azroil pastga qarab:

– Iya, bu mulla Nasriddin Afandi-ku, – dedi.

– Ha, o'shaning jonini ol!

Azroil qo'ltig'idagi ro'yxat kitobining «N» harfidan Nasriddin Afandini topib, Xudoga murojaat etdi:

– Xudojonim, o'zing yozgan mana bu taqdir kitobida Afandining o'lishiga hali yigirma bir yil bor, ajali yetma-

gan. Agar hoziroq jonini olsam, yerdagilar orasida janjal ko'tariladi, senga ishonmay qo'yishadi.

- Bo'lmasa, qo'rqit, cho'chit, bu hunarini qilmasin. Boshqa yengilroq hunar o'rgatib chiq.

- Xo'p, - dedi-yu bitta chikkabel farishtani yetaklab yerga tushdi.

Azroil eshak arava mingan handalakfurush dehqon siyoqida Afandiga ro'baro' bo'ldi.

- Bu yerdan qachon o'tgan eding? - dedi Afandi unga do'q aralash.

- Bugun ertalab.

- Bu yerda uch mirilik bitta tanga yo'qolgan. O'shani sendan bo'lak it ham olmagan. Shu tangani egasiga, ya'ni menga qaytar-da, yo'lingga ketaver.

- Bo'lmagan gap, - dedi Azroil. - Sen besh yilu uch oydan buyon uch miringni bahona qilib, Xudoyimning bandalaridan necha o'n ming tanga undirib olding. Bo'ldi qil! Bo'lmasa, hozir joningni olaman!

- Joningni olaman?! Sen Azroilmiding?

- Bo'lmasam-chi! - Azroil shu zahotiyoyq o'z dahshatli qiyofasiga, eshagi esa chiroyli bir farishtaga aylandi. Afandining yuragi shuv etib ketgan bo'lsa ham, sir boy bermadi.

- Bitta emas, yetti Azroil birdan kelganingda ham jonimni olib bo'psan, gapni aylantirmay tangani cho'z!

Azroil bilan farishta Afandi shuncha yillardan beri po'stak solib o'ltiradigan katta xarsangni ag'darib tashladi-da, tagidagi qumu tuproqlarni tirnoqlari bilan tirmalab, ko'karib, zanglab ketgan tangani Afandiga olib berdilar:

- Ma, ol, to'ymagur! Bu o'sha, sen yo'qotgan tanga.

Afandi zirklaridan o'zi yo'qotgan tangasini tanigan bo'lsa ham, tan olmadi.

- Bu meniki emas. Mening tangam yangi edi. O'zimniki topilmaguncha shu yerda o'ltirganim-o'ltirgan.

- Endi o'ltirmaysan, - dedi Azroil. - Biz senga oson,

daromadli kasb o'rgatamiz, kuning yetib o'lguningcha bemalol bola-chaqangni boqasan.

- Qanaqa hunar ekan? O'zimiznikidaqa mo'may kasbni topib bo'larmidi, - dedi Afandi.

- Biz senga tabiblikni o'rgatamiz, - dedi Azroil.

- Tabibchilikka ilm kerak, men esam g'irt savodsizman, alifni kaltak deya olmayman, qizamiq bilan chipqonni bir-birovidan ajratolmayman, taqsir, - dedi Afandi.

- Tabibchilikka ilmning hojati yo'q. Xuddi sendaqa avomlardan tabibning zo'ri chiqadi, - dedi Azroil. - Xotiningga ellikta xalta tiktirasan. Xaltalarga har xil o'tlarni quritib, uqalab solasan. Besh-olti shishada har xil rango-rang suvlar tayyorlaysan. Mahallangga borib, tushimda hazrati Luqmon og'zimga tupurib ketdi, tabib bo'ldim, deysan. Sal kunda dovrug'ing olamni bosib ketadi. Qolganiga men yordam beraman.

- Sen qanday yordam berasan?

- Iya, aytdim-ku axir, men Azroil - o'lim farishtasiman. Kimning ajali yetganini mendan oldin biladigan kimsa yo'q. Kim o'ladi, kim qoladi, men senga ishoratlar bilan ma'lum qilib turaman, ya'ni bir odam kasal bo'ldi, seni tabib deb chaqirtiradilar, sen bilan qo'shilishib men ham boraman. Sen meni ko'rasan-u xaloyiq meni ko'rmaydi. Agar men borib kasalning oyoq tomonida o'ltirsam, bilginki, o'sha kasal o'ladi. Agar bosh tomonida o'ltirsam, har qanday og'ir kasal bo'lsa ham sog'ayib ketadi. Ana shunga qarab ishingni qilaverasan.

Afandi goh ishonib, goh ishonmay, bu muomalaga ko'ndi. Mahallaga qaytib, o'zini tabib deb e'lon qildi. Ko'pchilik Afandini mayna qilib kuldi, ko'pchilik jinniga chiqardi. Bir qism kishi ishondi ham. Asta-sekin Afandining shuhrati ko'tarilib, ixlosmandlari orta bordi. Chunki uning ishlariga, bilasizki, Azroil sherik edi. Hahu deguncha, hakimi hoziq mulla Nasriddinning ovozasi

el-yurtga tarqab ketdi. Kimni qoladi, desa qoladi, o'ladi desa o'ladi. Tabibgarchilikdan keladigan daromad katta. Ichki-tashqilik tunuka tom, xo'roz karnayli imoratlar, qo'sh xotin, to'rt kelin, yegani oldida, yemagani ketida, molu dunyo haddan ziyod, elu yurt o'rtasida obro'si bashang, bosar-tusarini bilmay kekkayib ketgan...

Ana shu zaylda yigirma bir yil o'tib ketdi. Xudoning katta kitobi hisobida Afandining o'lim kuni yetib keldi. Bu gaplardan bexabar Afandi o'zining kasal qabul qiladigan mehmonxonasida sherigi Azroilni kutib o'ltirar edi. Soat o'ndan ham oshib ketdi. Azroildan darak yo'q. Eshikda odamlar kutar, Afandi mehmonxonaning u yog'idan-bu yog'iga yurib, so'kinar edi:

- Bu nima degan gap! Sherik bo'lgandan keyin xizmatga o'z vaqtida kelish kerak-da!

Kuta-kuta charchadi, shekilli, baxmal ko'rpacha to'shalgan parqu yostiqli so'riga borib yastandi. Shu tobda desangiz, Azroil ko'kdan tushib, to'g'ri Afandining oyog'i tagiga o'ltirdi. Afandi qo'rqib ketsa ham, bilib bilmaslikka olib, oyog'ini yig'ishtirdi. Azroilni koyigan bo'ldi. Yon cho'ntagidan yo'g'on zanjirli, qo'ng'iroqli tilla soatini olib:

- Mana, qara, soat ham sal kam o'n bir bo'libdi. Eshikda qirq chog'li kasal kutib o'ltiribdi. Sen bo'lsang arshi a'loda qaysi hur qiz bilan bekinmashoq o'ynab yurgan-mikinsan...

- Shunaqamikin, - dedi tabassum bilan Azroil. - Ammo bugun sizning navbatingiz. Xudoning osmonidagi katta kitobida sizning o'limingiz bugun soat o'n biru o'ttiz yetti minutga tayin qilingan. Men yigirma bir yillik qadrdonlik yuzasidan qirq minutcha oldin tushdim. Bola-chaqalaringizni, yor-oshnalaringizni chaqiring, vasiyat qiling. Keyin men og'ritmay avval esingizni, keyin joningizni olaman.

– Bo‘lmagan gaplarni qo‘ying, – dedi Afandi, dovdiraganidan sansirashini ham esdan chiqarib. – Endigina tabiblik hunarini mag‘ziga yetib, og‘zimiz oshga yetganda o‘limdan gapirmang! Yana biron o‘n-o‘n besh yil totuvlashib ish qilaylik.

– Iloji yo‘q, – dedi Azroil. – Qazoi qadarni o‘zgartirolmayman. Tayyorgarlikni ko‘ring! Gap bilan bo‘lib, mana, yana to‘rt minut o‘tib ketdi.

Afandi yana anov-manov deb gap cho‘zayotgan edi, Azroil shig‘ etib Afandining yarim beligacha jonini olib qo‘ydi. Afandi juda qo‘rqib ketdi.

– Hoy-hoy, to‘xtang-to‘xtang, bu nima qo‘pollik!

– Hali vaqtim bor, mana endi bu gap bo‘pti, – deb kuldi-da, Azroil jonning tanobini bo‘shatib o‘z joyiga qo‘ydi.

– Vasiyatni boshlang, Afandim!

– Vasiyat shuki, – dedi Afandi, – men o‘z umrimda Xudoyimga ko‘p gunoh qilgan bandaman. Xudoning bandalariga yo‘qolgan tangam vajidan besh yillab ozor berganman. Endi Xudoyimga yig‘lab, tavba qilishim kerak. Ikki rakat namoz o‘qib, iltijo qilishim kerak. Dargohi keng Xudoyim zora gunohlarimdan kechsa. Siz ham qasam iching. Shu ikki rakat namozimni o‘qib bo‘lguningizcha jonimni olmay turasiz.

Azroil maslahat so‘raganday osmonga qaradi. Xudo Azroilning savol nazariga: «Mayli, Afandiga ijozat bera qol, ikki rakat tavba namozini o‘qisa o‘qiy qolsin», deb ijozat berdi. Shundan keyin Azroil Afandiga qarab:

– Xo‘p, mayli, namozingizni o‘qing. O‘qib bo‘lguningizcha joningizni olmayman, – dedi.

– Qasam ich!

– O‘n sakkiz ming olamni yaratgan yakka-yagona Xudoyimning nomiga qasam bo‘lsinki, ikki rakat namozingizni o‘qib bo‘lguningizcha joningizni olmayman.

– Barakalla, – dedi Afandi. So‘ng xotirjam nosqovog‘ini olib kaftini to‘ldirib bitta otdi. – Ma, sen ham otasanmi? Juda zo‘r. Qoraqishloqning talqonidan.

Azroil xo‘mrayib qarab, indamadi. Afandi tashqariga chiqib tahorat qilib keldi. Makkaning surati solingan joynamozini yozib, qiblaga qarab imirsilab namoz boshladi. Azroil kuzatib turardi. Afandi bir rakatgina namoz o‘qib o‘ltirdi. Salom berib, yuziga fotiha tortdi. Bu namoz tamom bo‘ldi, degani edi. Hovliqib qolgan Azroil:

– Iya, Afandim, namozingiz chala qoldi-ku, qolgan bir rakatini o‘qimaysizmi?

– Vaqtim yo‘q, – dedi iljayib Afandi. – Eshikda bemorlar kutib qolishdi. Qolgan bir rakatini dunyodan zerikkanimda o‘qiyman. Hayot juda shirin narsa, hunaring jon olish bo‘lgandan keyin sen buni tushunarmiding!

Ana shu-shu bo‘ldi-yu Afandi o‘lmaydigan bo‘ldi, u bizning hayotiy olamimizda hamma ishlarimizga aralashib, kuldirib, xushnud qilib yuribdi. Azroil bo‘lsa, uning orqasidan bir rakat namozini qistab necha yuz yillardan beri ovora...

FARZANDI SOLIH

Mulla Shoshqol domlaning beshta bo'yi yetgan, qaddi barkamol, saydovutday-saydovutday qizlari bo'lsa ham, bittagina o'g'ilning gadoyi edi. Er-xotin har kech Xudodan bir farzandi solih ato qilishini so'rar edilar, «O'g'il tug'ilsa, Zangiotaga qo'chqor so'yamiz»,– dedilar, bo'lmadi. «O'g'limiz bo'lsa, oti «Xudoybergan» bo'lsin»,– dedilar, bo'lmadi.

«Bir o'g'il farzandi solih ko'rsat, boshi Bahovuddin balogardonga nazr»,– dedilar, bo'lmadi. Axiri er-xotin Abdumalik eshonga qo'l berdilar. Xotin yetti kecha-kunduz eshonning ostonasini supurdi, innaykeyin, eshonning «nafasi» bilan bo'yida bo'lib, to'qqiz oy, to'qqiz kun, to'qqiz soat deganda, chehrasidan «nuri imon» balqib turgan bir o'g'il – farzand tug'di. Er-xotin eshonga hurmatan bolaning ismini «Ostonaqul» qo'ydilar.

Zamonlar o'tdi. Mulla Ostonaqul ulg'aydi. Bola Shoshqol domladan ko'ra Abdumalik eshonga o'xshash, lanj va tor peshona, yassi bashara, chaman fe'l edi.

Ostonaqul beshta onalari o'rtasida arzanda edi. Shoshqol domla o'g'lini boshqa ustozga bersa, urib-so'kishidan cho'chib, o'zi tarbiya qila boshladi. Mulla Ostonaquldagi zehn «burroligi» yetti yilda ham «Haftiyak» ning «sassi»sidan nari o'tishga yo'l qo'ymadi.

Yana yillar o'tdi. Ostonaqul yigit bo'ldi. Har otaning vazifasi bo'lgani kabi Shoshqol domla o'z o'g'lini bir kasbga solib qo'yishi kerak edi. Domla o'zi mullavachcha bo'lib, domla-imom bo'lib, boyonlarday farog'atda umrguzaronlik qila olmagan uchun, o'g'lini savdogar qilishga niyat qilib qo'ygan edi. Opalari, enalari ham mulla Ostonaqulni erkalaganda: «O'lmasa, magazinchi bo'ladi, ko'pas qal'achi bo'ladi», deb taltaytirar edilar.

Kunlarning saodatli bir fursatida mulla Shoshqol domla o'g'li Ostonaqulni yoniga chaqirdi.

– O'g'lim, – dedi u, – siz ertadan boshlab kasb–korga tushasiz, men siz uchun mana shu molni xarid qildim. Olib borib, bozorga soting, tannarxi ikki so'mdan, siz ikki yarim so'm, o'n bir–o'n ikki tangadan sotsangiz ham mayli, ozdan ko'payadi. Xudo kushoyishingizni bersin, omin Allohu akbar.

O'g'lining qo'liga to'rt dona chachvon (chimmat) tutqazdi.

Ostonaqul ertasiga kallai saharlab yana qaytadan ota-ona, opalaridan fотиha olib, bozorga jo'nadi.

U eng avval yarmarkaga chiqdi, undan kapponga kirdi, undan ot bozoriga, qo'y bozoriga, xullas, kirmagan bozori qolmadi. Vaqt peshindan oqqan bo'lsa ham, birtorta azamat: «Uka, nima ko'tarib yuribsan, sotasanni, qanchadan?» – deb so'ramadi. Mulla Ostonaqulning haddan ziyod qorni ochdi. Namozgar haddida bozor kasodligidan arazlab, uyiga qarab jo'nadi.

*Tole' agar yor bo'lsa, shisha sandon sindurur,
Agar baxt yor bo'lmasa, atala dandon sindurur.*

Qoq yog'och bozorning oldiga kelganda, ro'paradan bitta oq namat ko'targan kishi chiqib qoldi. O'zi cho'q-qisoqol, qirra burun, ko'zlari ichiga botgan kishi edi.

- Yaxshi yigit, – dedi, – qo'ltig'ingizdagi nima?
- Chimmat.
- Sotasizmi, jonidan?
- Hovva.
- Qanchadan?
- Uch so'mdan.
- Qani ko'raylik-chi. – Xaridor har to'rt chimmatni bir-bir ko'rib chiqdi. Mulla Ostonaqulga qaradi:

– Endi uka, – dedi, – men ham olibsotarman, mana shu qo‘ltig‘imda ko‘rganingiz namatni sotmoqchi bo‘lib yuribman. Bir necha xaridor chiqsa ham narxi kelishmadi, sotmadim. Esizki, naqd pul bo‘lganda hammasini aytganingizga berib olar edim.

Ostonaqul umidsizlandi.

– Namatingizni necha pulga sotmadingiz?

– O‘n to‘rt so‘mga, – dedi-da, xayrlashib keta boshladi.

«Bitta yaxshi namat ellik so‘mga dovur bor, uniki juda arzon, chimmatga bir amallab ayirbosh qilaman, zoeilik tortmayman», degan fikr Ostonaqulning miyasidan yashin tezligida o‘tdi.

– Hoy, aka, – dedi u, – bu yoqqa qarang.

– Nima deysiz?

– Bo‘lmasa chachvon bilan ayirbosh qilamiz.

Ketuvchi kishi orqasiga qaytdi.

– Unda sizning ikki so‘mingiz yetmaydi-ku, nima qilamiz, – dedi. Ostonaqul yalindi, yolvordi:

– Bir ko‘rganda uzilishib ketarmiz, – dedi. To‘rt chachvonni birdan «eng oliy» namatga alishdi. Har ikkov yangi buyumni qo‘ltiqlab, yo‘lga tushib jo‘nadilar.

Ostonaqulning qadamlari go‘yo o‘ziniki emas edi. U qanday bo‘lsa ham uyga yetib, bu g‘animatni ota-onalariga ko‘rsatib xursand qilmoqchi edi. Yo‘l-yo‘lakay qo‘ltig‘idagi namatga qarab, sevinar edi.

Ostonaqul mahallaga kirib borganida, bir to‘da kshilar ko‘cha boshida gurunglashib o‘tirgan ekanlar. Hammalari Ostonaqulga qaradilar.

– Ha, maxzum, bunchalik ildam, yo‘l bo‘lg‘ay, qo‘ltig‘ingizdagi nima?

– Shunday, bozordan uyga, bu namat.

– Necha pulga oldingiz?

– O‘n ikki so‘m.

– Ne miqdor arzon, bir qo‘lga tushiribsiz-da, maxzum, qani bir ko‘raylik-chi.

– Voy, men nimaga yamar ekanman! Suyuk xotin xotin-u kuyuk xotin – xotin emasmi, qachon qarasa o’sma-tasma, hech bo’lmasa go’ri kafan, salla-choponni yuvsin, – dedi katta xotin.

Suyuk xotin zarda bilan oynani yerga urdi. Bir taqa qoshiga o’sma qo’ygan, qo’lida pilik, uvvos tortib yig’ladi:

– Otam o’lsin, meni kundosh ustiga bermay! Har kuni janjal, nahotki bir kun mundoq ro’shnolik bo’lmasa...

Mulla Dilkash ismi xulqiga mos tushgan bir kishi. Qishloqma-qishloq chorbozorchilik qilib yurib, dunyoning pasti balandini ko’p ko’rgan. Ko’p kishilar bilan dilkashlik qilgan. Ikkinchi xotinga uylangandan so’ng, yana maishatga berilib ketdi. Ikki gapning o’rtasida: «Davlati bor odam haftada bir uylansa qani endi...» deb qo’yadi va uchinchi bir xotin to’g’risida qat’iyroq fikr yurgizadi. Faqat ko’pchilikning ta’na-malomatidan qo’rqadi. Buning uchun qanday bo’lsa ham katta xotindan qutulish kerak.

Bu kungi janjal uchinchi xotin muammosi uchun zamin hozirlash edi.

Mulla Dilkash qo’shxotin bilan yuqoridagi janjaldan so’ng, o’ylay boshladi: «Uylanasanmi, Mulla Dilkash? Hazrati Bahovaddin ruhiga qasam bo’lsin-kim, uylanaman. Bas, bu g’avg’odan nima foyda? Biror piri komilni topib, maslahat so’ra, ishning bo’ladigan tomonini ko’zla!...»

Mulla Dilkash tikib o’tirgan jazliqni yarim-yorta ayvon o’rtasiga uloqtirdi. Salla-choponini kiyib ko’chaga chiqdi.

Nima qilish kerak, kimdan maslahat so’rash kerak! Mulla Dilkash ko’p o’ylamadi. To’rt xotin olib hammasini qo’ygan, so’nggi kezlarda Kesakqo’rg’on madrasasining bir hujrasida so’qqabosh, qalandarona kun kechirib yurgan Mulla Abdulboqi Marg’iloniyning oldiga jo’nadi.

Mulla Dilkashning baxtiga Mulla Abdulboqi hujrada ekan. Uzoq suhbatlashdilar. Mulla Abdulboqi o'z hayotida ko'rgan butun achchiq-chuchuklarini Mulla Dilkashga hikoya qildi. Mulla Dilkash ham o'z boshiga tushgan butun savdolarini bir-bir bayon qildi. Uch xotin olishga xalqdan bo'ladigan ta'na-tavbadan qo'rqqanini aytdi va Mulla Abdulboqidan peshvolik so'radi. Mulla Abdulboqi bir nafas muroqabaga borganidan so'ng, Mulla Dilkashga qarab:

– Bo'tam, bu mushkulingizning iloji hiylai shar'iydir, garchand, shariatda to'rttagacha xotin olishga ijozat bor, lekin uzringiz bor uchun, eng muvofiq'i hiylai shar'iydir, – dedi.

– Qani, eshitaylik, – dedi Mulla Dilkash.

– Siz xotiningizni bir amallab emasiz.

– Emaman?!

– Balli, bo'tam, xotiningizni bir iloj qilib, bilib-bilmaslikka solib emasiz.

– Xayr, undan keyin nima bo'ladi? – dedi Mulla Dilkash.

– Hech nima bo'lmaydi, faqat bu ish shariatda qanday bo'ldi ekan, deb xotiningiz bilan mening oldimga boshlashib kelasiz. Men shunda qolganini aytaman.

– Xayr, qilib ko'raylik-chi, – dedi Mulla Dilkash ishonib-ishonmay va Mulla Abdulboqi Marg'iloniyning oldidan xayr-ho'shlashib uyiga jo'nadi.

O'sha kuniyoq Mulla Dilkash payt poyladi. Garchi, navbat ikkinchi xotin bilan bo'lsa ham, kattasi bilan qo'ndi. Tun yarimdan oqqan edi. Xotin uxladi. Mulla Dilkash apil-tapil alahsiragan bashara bilan xotini yuxtoplik bilan ema boshladi. Xotin uyg'ondi. Ne ko'zi bilan ko'rsinki, eri Mulla Dilkash tayloqday bo'lib, emib yotibdi.

– Hoy, soqoling ko'ksingga to'kilgur, – dedi xotin, – bu qanday qiliq? Seni nima jin urdi?

Mulla Dilkash yana beparvolik bilan cho'zib-cho'zib emishda davom qildi. Xotin chidamadi. Qoq yag'rinini mo'ljallab bir tushirdi. Mulla Dilkash uyqusiragan bo'lib, og'zini emchakdan oldi.

- Nega urasan?

- Seni o'ldirsa arziydi.

- Kichik xotin, kundoshing meni shunday behurmat qilmagan edi.

- Sen uni emmaysan-da.

- Nima?!

- O'!

- Nega qarq'aysan?

- Nega emasan?

- Qachon emdim?

- Hozir.

- Yolg'on gapirma.

- To'rt bolaning hurmati.

Mulla Dilkash darrov turib istig'for aytdi:

- Xotin, - dedi u, - bu ish shariatda qanday bo'lar ekan?

- Bilmadim.

- Ertaga birorta mulladan so'ramasak bo'lmas.

- Qaydam...

Ertasiga erta bilan er-xotin yetaklashib, Mulla Abdulboqi Marg'iloniyning hujrasiga bordilar, rasmi-rusm va ta'zim-tavozedan so'ng:

- Taqsir, - dedi Mulla Dilkash, - bizdan juda katta gunoh sodir bo'ldi. Shunga sizdan fatvo so'rab keldik.

- Qani, ayting, bo'tam?

- Mana bu kishi bizning ayolimiz bo'ladilar, bugun kechasi men uyqusirab, emib qo'yibman, shunga...

Mulla Abdulboqi yarim gaz miqdori o'rnidan irg'ib tushdi.

- Emib qo'yibsiz?!

- Hov, taqsir!

– Shundaymi, hamshira?

– Rost, aylanay...

Mulla Abdulboqi soqolini qo‘li bilan taradi.

– Tavba, ko‘p chakki bo‘libdi-ku. Endi siz er-xotin emas, ona-bola bo‘libsiz.

Mulla Dilkash tashvishli chehra bilan so‘radi:

– Ona-bola bo‘libsiz?!

– Balli, bo‘tam, siz o‘g‘il, bu kishi sizning onangiz, rizoi oq sut bergan onangiz bo‘ladilar.

Mulla Dilkash xotiniga qaradi, xotin Mulla Dilkashga qaradi.

– Taqsir, boshqa iloji yo‘qmi?

– Onangiz bo‘ladilar, dedim-ku, boshqa qanday iloj, shariat hukmi shu, qo‘zichoqlarim.

– Iloyo, men o‘lay! – dedi xotin.

– Bas, – dedi Mulla Dilkash, musulmon diyonaticha, nomahram oldida ovoz chiqargani uchun.

Mulla Abdulboqi Marg‘iloniyning bu qilgan «xizmati» uchun aqcha to‘ladilar va yangi «ona-bolalar» hujradan chiqdilar. Madrasaning eshigidan chiqarda Mulla Dilkash xotiniga qarab:

– Ona, – dedi, – o‘zingiz bosh bo‘lib, yana bironta xotin olib berasiz-da, ikki xotinga o‘rgangan kishi...

– O‘ling iloyo, onangiz nimasi, hech bo‘lmasa «opa» deng, – dedi bechora sodda xotin.

1930

QIZALOQ

– Voy o'lsin, oyi, zangori ipakdan bir qatim ham qolmabdi, barglariga nima tikaman?

– Go'los tika qol.

– Ular bargga go'los kelishmaydi–ku.

– Muncha likonglab o'lib bo'lmasang, bozorga tushing kelayotganga o'xshaydi–ya, qiz o'lgur.

– Yo'q... axir bo'lmagandan keyin nima qilay?

...Qizlarning ko'ngli – chevar qo'llar iroqi do'ppiga gulbeor g'unchalarini chatir ekan, qaysi baxtli yigit boshida yashnashini o'zidan o'tkazarmikan?

Qizlar qo'li bo'z yigitlar boshini vositalar bilan silaydi. Faqat o'zlari riyokor, mug'ambir. Ular bizning ko'zlardan buralib qochadilar, ishva bilan yashirinadilar.

Chorsilar, qiyiqlar bahonasi bilan qizlarning oq bilaklari o'spirinlar beliga chulg'onmaydimi, beqasam to'nlarining uch iplik jiyaklari-chi, qizlar tikmaganmi ularni! Yigitlar yelkasida ko'rkam qizlarning billur barmoqlariday qo'ruq ular.

Mukarrama qizil baxmal do'ppiga gulbeor g'unchalarini chatdi. Eng oxirgi sannaxni nuqraday tishlari bilan uzar ekan, bir xo'rsinib qo'ydi. Uzun, gajjak kipriklari bir ko'tarilib, qaldirg'och qanotiday qayrilma qoshlari bilan apoq-chapoq bo'ldi-da, bir pasayib, pastki qoboqlariga o'gurmaday tizildi...

– Oyi, hay oyi, qaychingiz qayerda?

– Qutichamning ichida.

...Tol barglari oqshom shabbodasidan asta silkinadi, «shitir» etar yaproqlar, balki Mukarrama otinga: «Hormang, do'ndiq qiz», deganlaridir.

Oshxona tarafda uymalashib yurgan Zulayho xola eshik tomonga qaradi-da:

– Mukarrama, qara-chi, birov eshikdan mo'ralayotibdi, – dedi.

Mukarrama sal tuzatinib, yo'lak eshigiga bordi. Unda ikkita noma'lum xotinlar yov qarashi bilan, bir-birini turtib, Mukarramaoy bilan ko'rishdi. Mukarrama qizlar odaticha yelkasini tutdi. Xotinlardan qarirog'i Mukarramani so'zga solmoqchi bo'lib:

– Aylana qolay, biz Qo'ng'iroq polvunning uyini qidirib yuribmiz, shu Yaqin orada bo'lsa, darak bersangiz, – dedi.

– Qaysi Qo'ng'iroq polvun, bizdan bir guzar narida Zumrad xola degan bir parixon bor, bu o'rtada unaqangi kishi yo'q-ku, – dedi Mukarrama. So'zga o'rta yoshroq begona xotin aralashdi:

– Voy, o'lsin. Bizlar adashib kelib qolibmiz-da, otinchaxon.

– Bu kimning uyi?

Mukarrama javob berishga endigina og'zini juftlagan edi, Zulayho xola:

– Mukarram, ular kim ekan? Gaplari bo'lsa bu yoqqa kelib so'ylay qolsinlar, – dedi. Mukarrama yosh xotinning bandagiga qo'l yuborib:

– Yuring ichkariga, xola, – deb qistay boshladi.

Har ikki begona xotin bir-biroviga qarashib oldilar-da:

– Yo'q, aylanay biyron qiz, ishimiz zarur edi, – deb xayrlashib, eshikka chiqib ketdilar. Mukarrama ularning orqasidan tor ko'chadan to katta ko'chagacha kuzatib qoldi. Zulayho xola Mukarramadan:

– Nima ekan? Nima ishlari bor ekan? – deb so'radi.

– Polvun qidirib yurgan xotinlar ekan.

– Voy, o'lsinlar, anash anglagani yurgan yo'lovchilardir, – dedi-da, Mukarramaga qarab iljayib qo'ydi. Mukarrama bilib-bilmaslikka solib, yuzini chetga o'girdi.

...Qizlar to'y kunlari yig'larmish, sovchi kelsa quvona-di-ku, qizlar ko'chaga chiqqanda nega atlas kiyadi – buni xotinlar ko'rsin, bu voqealar bo'z bo'ydoqlar qulog'iga ilishsin, deb. Xinalar muhabbat ko'klamida qizlar qo'lini o'pish uchun yerdan bosh ko'taradi. Yigitlarning bahor-day quvnoq lablari qizlardan o'pish so'rasa, «uyat» dey-dilar, uyatsiz keksalar.

Zulayho xola Mukarramani yeru-ko'kka ishonmay-di. Bittayu bitta qizimning nomi bulg'anmasin, mendan ketgandan keyin, topishgani bilan qo'sha qarisin», dey-di. Zulayho xola yolg'onchi. «Qizimning nomi bulg'an-masin», deganiga Mukarrama rozi. «Qog'ozdagi qand-day asrayman», deganiga Mukarrama ishonadi. Faqat: «Topishgani bilan qo'sha qarisin», degani yolg'on: bun-ga Mukarrama ishonmaydi. Agar Zulayho xola: «Gapim beburd bo'lmasin», desa, Mukarramani Ibayga bersin. Mukarrama Ibay bilan allaqachonoq topishgan. Bir talay vaqtdan beri bir-birovini sevadi, Mukarrama Ibay bilan qo'sha qarishni orzu qiladi. Har bitta nina urganda, Ibay esiga kelib turadi.

Oyisining har gapi yolg'on. Mukarrama boyagi xotinlarni tanimaydimi? Ularning biri Ibayning qo'shni-si, biri Ibayning kelinoyisi ekanini bilmaydimi? Hamma-sini biladi. Ularning nima uchun kelganlarini ham bildi. Lekin hech kimga aytmaydi. Ibay ham: «Hech kimga ayt-ma», degan, bularning so'zlari shunday bo'lgan.

Ibay bir kun unga yasuda rost gapni gapirgan edi, u: «Mukarrama, sizning xat bilmaganingiz juda yomon-da, bo'lmasa xat bilan men sizga ancha gaplarni o'rgatar edim», degan edi. Bu gap to'g'ri, Mukarrama xat bilma-ganiga juda o'kinadi. Onasi Zulayho xola bekordan-be-korga uni «Mukarrama otin», deb chaqiradi. Bunga Mu-karrama juda o'kinadi. U qanday qilsin, otasi kambag'al kosib bo'lsa, topgani uy-ro'zg'orga yetmasa, onasining yonida do'ppi tikib otasiga yordamlashmasa bo'lmasa.

Ayniqsa, Ibayning bir gapi Mukarramaning hech esidan chiqmaydi. U: «Mukarrama, ota-onangizning oldiga bir-ikki marotaba sovchi yuboraman. Bersalar, berganlari, bo'lmasa boshqa ish qilamiz», degan edi.

«Nima ish ekan-a, u? Otam bilan onam ranjimaydigan bo'lsalar bo'ldiku-ya», deb o'ylaydi Mukarrama...

* * *

...Ilk sahar. Tongdan darak yo'q. Quruq, yoqimli shabada. Chollar saharda turib, o'tgan umrlarini qidirar emishlar. Bomdodga ketarda aytgan ashulalari ham o'sha yigitlikda aytib tugatilmagan yurak dardlari emish. Shuning uchun mungli, zavolli bir qaltirash bilan shabi yaldodan, navqiron subhidan hikoya qilar emish...

Xo'rozlar juda pok bir qush. Sahar «quh-qu-qu» lari aqlarga puxtalik, dillarga sevinch, bilaklarga kuch bag'ishlaydi. Ular har sahar qaysi qush orqali uzoq qarindoshlariga salom yuborar emish...

Zuhro yulduzi ham sahari juda sevar emish. O'zga yulduzlarning qistashlariga qaramay, hammadan keyin sahari olib, so'ng botar emish.

Karvonlarga eng unumli yo'l saharda. Ularni uzoq manzillariga Zuhro yulduzi kuzatib qo'yadi. Zuhro yulduzining yuragi karvon tuyasining qo'ng'irog'i bilan baravar urar emish.

Gudok...

Gudok kishilarning sahar ayg'oqligi, to'g'risi, iqtidor na'rasi. Qodirlar tinglaydi birinchi gudokni. Qovog'i qalinlar rohatda bo'ladilar bu choqda.

Poezd ham o'ziga yetgan tinimsiz. U uzluksiz ishlaydi. U har sahar, bir zafar, millionlarning unumli safaridan nido qiladi.

Shildir etib ikki tabaqali eshikning zanjiri tushdi.

– Endi keldingizmi?

– Ikki soatcha bo'ldi. Qani, yura beringiz.

– Sal to'xtang.

– Ha, yana maslahat aynidimi?

– Yo'q, yuklarimni olaman.

– Hech nima kerak emas.

– Shunchaki, arzimas mayda-chuyda.

– Paranjisiz-a?

– Xo'p.

Ikki minutdan so'ng ikki kishi shoshilinch yurishlar bilan oldinma-ketin keta boshladi...

* * *

– Oq qildim, bunday yetti nomusni yerga bukkan qizdan kechdim!

– Qo'ying, aylanay, qayerda bo'lsa ham sog' bo'lsin...

– Xudoyo Ibay juvonmarg bo'lsin, qirqqa bormay qirchinidan qirqilsin...

Mukarrama ammasining uyiga mehmondorchilikka ketgancha, Ibay bilan qochgan. Bu xabarni Zulayho xola birinchi eshitganda, avvaliga ayyuhannos solib yig'ladi. O'zini o'tga-cho'qqa urdi. Eng oxiri, chorasiz qolgani-dan keyin, o'zini-o'zi yupatib, qizi Mukarramani «oq» qildi. Birov Mukarrama to'g'risida so'ylasa, yuqoridagi so'zlarni qaytaradigan bo'ldi.

Otasi Shokir aka ham bu xabarni birinchi eshitganda, dunyoning to's-to'polonini chiqargan, Ibaylarning uyiga borib boshiga ko'targan edi. Hech nima ish chiqara olmaganidan keyin, «duoi bad» qilib, o'zini tinchitgan edi.

Mahalla-ko'ydagilar bo'lsa, bu xabar boshlab eshiti-lganda hamma og'izlaridan gullab, Shokir akani bosh ko'tarib yura olmaydigan qilgan edilar. Keyin-keyin Shokir akani yana o'zlari yupatib:

- Keling, Mullashokir, xafa bo'lmang, hamma ayb zamonaning «nojo'ya»ligida, hukumatimizning o'zi shundaqa ishlarga yo'l qo'ygandan keyin, kimdan gina qilasiz, - degan edilar.

Ba'zilar: «Ibay bilan bir ochiq xotinni qochgan kunlari erta bilan Xovosda ko'rdik», desalar, ba'zilar Andijonda Ibayga o'xshagan bir yigitni uchratganlarini so'ylar edilar. Ishqilib, Shokir akaday bir kosib odamga - osmon uzoq, yer qattiq. Qayerda ko'rganlari bilan foydasiz. Baribir, borib qiziga himoyat bo'lolmaydi.

Bu voqeadan so'ng yillar o'tdi. Ilgari teri to'nini ters kiyib olgan Zulayho xola bilan Shokir aka asta-asta, bit-tayu bitta arzanda qizlarini sog'ina boshladilar. Gapdan gap urinib, shu voqea esga tushganda er-xotin ko'z yoshi qilib:

- Qayerda bo'lsalar ham sog' bo'lsinlar. Bizga bir mundoq daraklari ma'lum bo'lsa bas, - deydigan bo'ldilar. Goh Zulayho xola Shokir akaga zarda qilib:

- Men boshda sizga aytdim. Ibay gulday bola, dedim. Qizimizga shundan boshqa munosib yigit yo'q, dedim. Hamma ishni siz qildingiz, - deb yig'lasa, ba'zida Shokir aka:

- Sen ablah, xotin, qizimizning tengi Ibay emas, deb berdirmading, kal bo'lmasa, ko'r bo'lmasa, xat-savodli, hukumat xizmatida, kimsan, mulla Ibay bo'lsa, deb ming martaba aytdim. Unamading. Endi jazoingni tort, - deb Zulayho xolaga zahrini sochadi.

Xullas, ota-ona farzandlari Mukarramani bir ko'rishga mushtiq, haddan ziyod sog'inganlar.

Ota-onalar bir juft parrexta musichalar. Ular, tuxumlarimiz palag'da bo'lmasin, deydilar.

Hech qaysi erkalash oq sut bergan ona shafqatiga tenglashmaydi. Onalar o'stirib, undirguncha tortgan mashaqqatlari uchun hurmat egalari. Hamma onalar ham kelajak bo'g'in yaratuvchi. Hamma onalar ham jamiyat ma'budalari.

Kuz paytida mahalla komissiyasi Shokir akaga bir xat topshirdi. Shokir aka qo'shni bolasini chaqirib, bu xatning haqiqatiga tushundi. Bu xat Andijon shahrida sog'-salomat, eson-omon turuvchi kuyovi Ibay bilan qizi Mukarramadan ekan. Ular hozir birga-birga, totuvlik bilan yashab turar ekanlar. Mukarrama yukli ekan. «Ota-onam oldida tug'sam», deyar ekan. Tag'in: «Ota-onam yuzlariga oyoq tirab, shunday ishlarni qilganimga yuzim shuvut», deyar ekan. Buning uchun kuyov bilan Mukarrama uzr so'rabdilar. «Bo'lar ish bo'ldi, kechirinziz», debdilar. Endilikda Shokir akalardan bir xat bo'lsa, tezdin kelar emishlar..

Shokir aka bilan Zulayho xola bu xatni yig'lay-yig'lay tinglagan edilar. Xat tamom bo'lgandan keyin, Shokir aka ko'zini bariga artib:

- Xudo oq yo'l bersin, - dedi. Bunga Zulayho xola:
- Koshki edi-ya, aylanay, har uch jonni salomat ko'ra olsam, - dedi.

O'sha kuniyoq Andijonga xat yozdirdilar. Oradan o'n besh kuncha o'tar-o'tmas Shokir akaning uyida to'y. Butun mahalla-ko'yda: «Ibaylar kelgan emish», degan dovruc bo'ldi. Bundan keyin nima bo'ldi, bilmadim. Bir haftachadan keyin eshiklaridan o'tib ketayotganimda Shafolat gumbazning:

- Aylanay Zulayho, nabira qutlug' bo'lsin. O'g'ilmi, halvo?- deganiga, Zulayho xolaning parti-piyada:
- Qoqindi, qizaloq, - deganini eshitdim.

SOAT

– Pul topib, aql topmagansiz, dadasi, – desa:

– Yo‘q, xotin, sen bilmaysan, butun kun qidirib, shundan puxtarog‘ini topa olmadim. Sirkorligini qara. Bunaqa bo‘yoq Irvitda ham yo‘q. Ko‘rinishga ammo ko‘rimsiz, sen bilan menga nechog‘li chiniqqan bo‘lsin, dedim.

Butun janjal bitta tunuka patnis ustida.

Nishonboy aka dunyo ko‘rgan kishi. Jo‘jabirday jon. U har narsani olganda, bugun-ertadan ko‘ra bola-chaqalariga meros bo‘lib qolishini o‘ylaydi. U ziyatni yoqtirmaydi. Bolalariga kiyim-kechak olganda ham bazzozlikdan ko‘ra, eski bozorni ma‘qul ko‘radi. Uchrasa sallotivor, bo‘lmasa g‘azinadan chiqqan kajinni buyumlarni oladi. Arzonroq nimaiki ko‘rinsa, «Axiri bir kun korimga yaraydi-ku», deb xarid qiladi. Uning bisotida qirq shamli butxona qandili, katta cho‘yan qumg‘on, Mallaxon zamonasidan qolgan manhaldon, besh gazdan mo‘lroq dorbozlarning arqoni, uch pudlik gir, kavushning bir poy qolipi singari kundalik oddiy turmushda juda kam uchraydigan narsalar topiladi.

Nishonboy aka bularning har bittasini ko‘zining oqu qorasiday e‘tibor bilan saqlaydi. Har bittasini bir mulk deb hisoblaydi.

Ayniqsa, Nikolay zamonasidan qolgan buyumlarni miqtilikda, tepsa-tebranmas, muzboltalikda maqtaydi. Uydagi ikkita olma gulli piyolani ko‘rganda:

– Xotin, buni qara, bachchag‘ar Nikolayning moli xo‘p mahkam bo‘lar edi-da, ovozi, jaranglashini qara, jonon-a, jonon, – deydi. Kaftiga o‘tqazib, bir-ikki chertib-chertib qo‘yadi.

Soatni juda arzimagan bahoga oldi. Bozorda soatni ko‘tarib yurgan «xozyayka» xotinni ko‘rganda: «Bechora, ochlik-to‘qlik, zarur bo‘lgandir. Bo‘lmasa shunday bir mulkni qo‘ldan chiqarib bo‘ladimi? – deb dilidan o‘tkazib, «xozyayka»ga rahmi kelgan edi.

– Seniki xozyayka, meniki musulmonga siylov yasaydi, – deb savdolashayotganda: «Agar shu bahoga bersa, zanjirining puli, bir juft qadoq toshi bilan soatning o'zi suv tekin», deb o'ylagan edi.

Darhaqiqat, Nishonboy aka soatni juda tekinga oldi. Atigi ikki so'm qirq tiyin, o'ylash kerak: ikki so'm qirq tiyinga – shu arzimagan bahoga kattakon bir mulk – yurib turgan kakkuli soat!

Nishonboy aka soatni uyga keltirib, ikki taxmonning o'rtasiga qoqdi. Zanjirini to'g'rilab kunga qaradi: «Taxminan qiyom bo'lgan bo'lsa kerak, bu zamonda to'p otmasaki, vaqtni bilsang», deb g'o'ng'irlab millarini o'n ikkiga keltirib, soatni yurgizdi. Bu tobda soatdan osmon rang to'tiyoyi, kichkina to'tiqush o'zidan kichik eshikchasidan chiqib o'n ikki marotaba kakkulab yubormasinmi! Nishonboy aka bolalarday quvonib ketdi. Oldida hech kim bo'lmaganidan kuyindi. «Ko'rsa-chi mardi Xudo bu ajoyib mulkni», deb iztiroblandi. Soat kaftgirining har borib kelishi Nishonboy akaning yurak tepishi bilan o'lchanar edi.

Nishonboy aka o'sha kuni bu arzon baholi nav xarid molning ishtiyorida kun kech bo'lganini ham bilmay qoldi. Yotar oldida soatga muhabbat bilan bir qaradi-da:

– To'xta, o'zimizda mezon turib, mizojimiz me'yori ni bilmaganimiz yaxshi bo'lmas, – dedi. Chap qo'li bilan o'ng qo'lining bilagidan ushlab, tomir urishini soat yurishi bilan o'lchamoqchi bo'ldi.

U tajribali hakimlardan: «Tani durust kishining tomir tepishi har daqiqaga oltmishdan yetmish beshgacha bo'lg'ay», deb eshitgan edi. Biroq Nishonboy akaning tomir tepishi birinchi sanaganda bir yuz besh, ikkinchi sanaganda to'qson sakkizta chiqqan edi. «Yo Bahovaddin balogardon, – dedi Nishonboy aka, – yo soat rasmanna soatlardan bir yarim hissa sust yuradi, yoki mening sihatim e'tidolda emas. Bu yangi mulkning xursandligi-

ga tomir tepishim parishon, har holda, soatning kakkusi olti qichqirganda uyg'onsam, bomdod namoziga jamoatdan qolmasam kerak», deb uyquga ketdi.

...Katta bir masjid emish, uning baland minorasi emish, peshtoqiga katta bir soat ilingan emish, soatning qadoqlari peshtoqdan yerga cho'zilgan emish, bu soat marhum Nishonboy akadan masjidga vaqf qilingan emish. Soli oshpaz bilan Karim qori bu soatga rashk bilan qarar emishlar, o'rtaga Vali kirib qolgan emish-da, «Bu soat dinga xilof, tepasida bibi Maryamning surati bor», der emish, bamaslahat soatni ilingan yerdan pastga tushirib, bibi Maryamni bo'ynidan pichoq bilan chizib, shar'an halollob olgan emishlar, shu paytda soatni sotgan xozyayka xotin kelib qolgan emish-da, Nishonboy akani quchoqlab o'par emish. «Maniki farishta, bu soatni senga xuday berdi», der emish. Nishonboy aka ham farishtani quchoqlab, o'pib yig'lar emish. Innaykeyin, shu tobda bir mufsidin bo'lgan emish-da, Nishonboy aka-ning tahorati ketgan emish, soatning bibi Maryami jonli bo'lib qolgan emish-da, zanjirdan osilib yerga tushgan emish, bibi Maryam oyog'idan bir poy kafshini yechib Nishonboy akaga «Mening kafshim sizning kafshingizga adash bo'libdi», – der emish, shu paytda katta bir gov-mish sigir kelib qolgan emish-da, Nishonboy akaning og'zi-burnini yalar emish, tili juda issiq emish, sigirning nafasi Nishonboy akani bo'g'ib yuborgan emish. Sigirni «Xo'sh, jonivor», deb haydayotganda osmondan yana bir farishta bitta chinni kosa sharbat ko'tarib uchib ketayotgan emish, sharbatdan Nishonboy akaning og'ziga bir qultumcha ag'dargan emish, sharbat sho'r emish.

Nishonboy aka sharbatga tamshanib turib uyg'onib qoldi. O'ylab qarasa, soatning ishtiyoqi bilan yotar oldida nosni tuflash ham esidan chiqqan ekan. Ne ko'z bilan ko'rsin, soat to'xtab qolibdir. Xotinini turtib uyg'otdi:

– Chiroqni yoq, ablah, qara-chi, soat nimaga chiqillamaydi, joyidami?

Er-xotin turib soatga qaradilar. Soat «qazoi osmoniy»ga uchragan, millarining ko'rsatuviga qaraganda bular uxlagandan yarim soatlar o'tar-o'tmas to'xtagan ekan.

Nishonboy akaning fig'oni falakka chiqdi. Goh xotini-ning uyqusi qattiqligidan, goh mol sotgan «xozyayka»dan koyib, soatni o'rnatgan yeridan olib, ustabuzarmonlikka tushdi.

Er-xotin sahargacha bu muammo murvatlarga unna-salar ham soatni yurgizish qiyin bo'ldi. Nishonboy aka charchadi. Soatni beozor tokchaga yotqizib, xotini Bu-vaydaga qaradi va:

– Onasi, bilasanmi, – dedi, – hozirgi mollarning ham-masi mo'rt, qadimgi puxta mollar qayoqda deysan.

Hafsalalari pir bo'lib, har ikkov xayrli kechaning qol-gan tushlarini ko'rish uchun uyquga ketdilar.

Nishonboy akaning qolgan tushlari, hammasi deyarli buzilgan buyumlar ustida edi.

Nishonboy aka namozdan qaytganda soatni kechasi o'rnatilgan joyida, yurib turgan holda ko'rdi. Taajjublan-di. Xotinidan so'radi. Xotin o'rtanCHA o'g'lidan koyib:

– Salim tuzatdi, shunchalik, qo'y, buzasan, dadang kel-sa urishadi, desam ham quloq solmay, u yog'ini ag'darib, bu yog'ini ag'darib shunday qildi, – dedi.

Nishonboy aka ichidan sevinsa ham, yuzida o'g'liga qarshi otalik zo'ravonligini ko'rsatish uchun:

– Salim, hay Salim, buni nima qilding? – dedi.

– Tuzatdim, dada.

– Senga kim o'rgatdi buni?

– Rus domlamiz.

– Rus domlang, – dedi Nishonboy aka. – Senlarning maktabingda shundaqa temir-tersakni o'qitmasa, bis-millo o'rgatarmidi, yo'qol ko'zimdan, zumrasha, – dedi va orqasiga qarab kulib qo'ydi.

YODGOR

Yozning qiziq kunlari. Egnimda yelvagaygina, ko'ksi ochiq, yoqasiga pilta otgan surp yaktak. Boshimda chust do'ppi, belimda shohi qiyiq, oyog'imda nimposhna xroed etik. Uzun, tor bog' ko'chalarning birida ketmoqdaman. Zeriktiruvchi tuproqli ko'cha jim-jit. Daraxtlarning soyasi o'z atrofidan bir qadam nariga siljmay tik turadi. Baland-baland so'qir paxsa devorlar osha, ko'cha tomonga shaftoli, olhirot, ba'zan aymoqi tog' uzumlar osilib tushgan. Har o'n-o'n besh qadamda ko'chani cho'rt kesib - bir tomondagi qo'rg'onchadan chiqib, ikkinchi tomondagi qo'rg'onchanning paxsasi tagiga kirib ketayotgan ko'prik-siz mayda ariqlar uchraydi. Pashsha uchmagan tilsiz ko'chadan ketib bormoqdaman. Boradigan yerim hali uzoq. Mayda yallalar kuylab ko'raman. Biroq ashulaning ayrim bandlari havoning issiqligida erib ketganday avjisiz, lazzatsiz.

Ko'chaning ikkinchi boshida paranjili bir xotin ko'rindi. U menga qarab keladi. Yuzi ochiq, chachvonini dastalab ushlab olgan, go'yo yelpig'ichday tebranib, o'ynab keladi. U ro'parasida yigit kelayotganidan hayiqmaydi. Lobar, beparvo. Men ham jim-jit ko'chada yolg'iz bormoqdaman. Bir-ikki og'iz gap bilan tegishmoqchi, boyatdan buyon bo'lgan zerikuvning hordig'ini chiqarmoqchi bo'laman. Paranjili xotin menga yaqinlashib kelmoqda... Betma-bet yo'liqib o'tishga o'n qadam ham qolmagan. Men undan ko'zimni uzmay bormoqdaman. U ham shunday.

Ana - uning qip-qizil va kichik lablarida meni haligacha maftun qilgan birinchi yarim tabassumning yovvoyi izlari. U sipohgarchilik bilan kulgisini yashirmoqchi bo'ldi. Lekin labda yashiringan kulgi endi qora ko'zlarda o'ynoqlaydi. Kun issig'idan anor yuzlari bo'rtinib ketgan.

Baxt yo'llariday oq va keng manglayda marvarid donalariday mayda ter.

Yaqinlashdik, yana bir sekund, men unga, u menga yo'l beradi. Har ikkovimiz o'z yo'limizga ketaveramiz. Yo'q, bu shunday bo'lmadi. U to'xtadi. Bir nafas meni boshdan-oyog'imgacha kuzatib chiqdi.

- To'xtang, mulla aka.

Uning ovozi chertilgan jonon kosaday jaranglar edi.

- Xizmat, jonim!..

- Birovga hech xolis xizmat qilib o'rganganmisiz?

- Yigit kishining kuchi halol. Haligacha xolisdan boshqa xizmat qilgan emasmiz. Butun mehnatimiz dalaga ketgan. Agar xizmatigingizga munosib bo'lsam, ko'zim ustiga.

- Bo'lmasa biror ovloqroq joy topingiz, xizmatimni aytaman.

Shu ko'chaning sal narirog'ida bo'yra-palossiz bir kichik xonaqoh, bir peshayvon, ariq o'tgan kichik sahnga ega bir bog' machiti bor edi. Machit juma kunidan boshqa haftaning olti kunida ko'chib ketgan hovliday bo'sh bo'lar edi. Oldinma-ketin yakka tabaqa eshigidan kirib bordik...

Qiz borib ayvon dahanasiga o'tirdi. Men uning ro'parasida - ariq labiga cho'nqaydim... Qiz marmarday bilaklarigacha shimarib qo'yilgan ko'ylak yenglari orasidan kichik shohi ro'molchasini olib, burun uchlari, dudoq ustlariga qo'ngan shabnamday toza terlarni arta boshladi. Ro'molchadan suvga ivitilgan qalampirmunchoqning hidi burqib ketdi. Machit bino bo'lgandan buyon bu yerga muhabbat va balog'at hidi birinchi marta tarqalgan bo'lsa kerak. Qiz qoshlarini chimirib, meni bir marta tekshirib, kuzatib chiqdi...

- Uylanganmisiz?

- Yo'q.

- Juda yaxshi, bo'lmasam, meni olmay'sizmi?

To'satdan bo'lgan bu nogahon taklifdan juda shoshib qoldim.

- Xizimatingiz shumidi?

Qiz qahqaha solib kulib yubordi...

- Rostdan ham, birovga xolis xizmat qilib o'rganganman deng?

- Agar buyursangiz, qil bilan fil bog'lashga, tirnoq bilan tog' qo'porishga tayyorman.

- Bo'lmasam, - dedi-da qiz, yana o'ylanib qoldi, - mayli, hammasini aytaman. Diqqat bilan quloq solingiz.

Yoshlik kitobining zarhal sahifalarida yurak tepishlari qayd qilingan bu satrlarni umrday mayda to'lqinlar bilan oqib borayotgan ariqchaga termilib tingladim. Go'yo barakati ketmagan subhda «Alf layla va laylata»ning Shahrizod afsonalarini so'ylar edi.

- Ota-onam eski odamlar. Bular oldida ishqning puch yong'oqcha qadri yo'q. O'z ra'ylari bilan meni erga berdilar. Erimning tayinli kasbi yo'q; yashirincha mayda savdogar. Bir yildan ortdi, uning zanjiridaman. Qayg'uli kechalarni g'am tonglariga ulayman. U beparvo. Uning uchun muhabbat yostiqdand boshqa narsa emas. Mening bo'lsa, u bilan bir minut yashagim kelmaydi. Ajrashmoqchi bo'laman. Yaxshi bilasizki, oila eskicha bo'lganidan keyin, qiz ajratib olish juda katta isnod. Erim ham ajralishimga tish-tirnog'i bilan qarshi. Ba'zida o'lguncha ichib keladi-da, meni uradi. Shunda: «Agar mendan zerrickan bo'lsangiz qo'yib yuboring», desam: «Seni zanjirlarda sochingni oqartirib yuboraman», deydi. Men hali yoshman. O'z tengqurlarim singari o'ynagim, kulgim keladi. Bundan bir hafta burun yana har galgi janjallardan bittasi bo'ldi. Bu gal dazmol bosilmagan shim bahonasi bilan yetti otamning go'riga g'isht qalab haqorat qildi, urdi. Bu galgisi juda ham jonimdan o'tib ketdi. Boshimni olib biror yerga qochmoqchi ham bo'lib qoldim... - dedi juvon, ko'zlariga g'ilt-g'ilt yosh olib.

Ichimda: «Obbo! Endi meni olib qoching», desa, qayerga olib boraman, degan mujmal xayol bilan so'radim:
– Xo'sh, endi nima qilmoqchi bo'lasiz?

Juvon yana bir marta machit sahnida qalampir-munchoq hidi burqitib, ro'molchasini yozdi. Jingalak kipriklariga ilinib qolgan yosh donalarini artdi. Yarim o'ksik ohang bilan: «Bir necha kundan beri poylab yurib, erimning pasportini o'g'irlab chiqdim. Mana shuni olib biror soatga mening erim bo'lib turasiz», – dedi.

– Ya'ni qanday? Mening bu yerda xizmatim nimadan iborat bo'ladi?

Juvonning yuzidagi qayg'ular o'rnini yarim aldoqchi mug'ambir tabassum egalladi:

– Go'yo mening erim bo'lasiz-u ZAGSga borib, menga taloq qo'yasiz...

Juda allanechuk bo'lib ketdim. Haligina to'lqinlari bilan ovuntirgan ariqcha ters oqayotganday bo'ldi.

Suvga ivitilgan qalampir-munchoqning hidi – sarimsoq kabi me'daga tekkanday bo'ldi. Kalakalanib qoldim:

– Bu qanday mumkin?

Juvon mening bu shubhamni o'z latofati bilan yengmoqchi, bu ikkilanuvni takabbur kulgilari bilan sehrlamoqchi bo'lar edi. Uning endi mendan hech ko'z olmay tikilib turishidan, go'yo «Men seni yenga olaman!» deganday ma'no anglashilar edi.

– Yuragingiz dov bermayaptimi, yigitcha? Do'ppi, qi-yiq – savlat deng-chi bo'lmasa...

– Yurak-ku, dov berishga beradi-ya, hali olganimcha yo'q, darrov qo'yamanmi?! Bu ish tug'ilmagan buzoqqa hovich chopishga o'xshaydi.

Juvon sharaqlab kulib yubordi. Bu kulgidan haligacha machit tomining tarnovida kukulashib turgan ikki musi-cha cho'chib uchib ketdi.

– Mayli, sizniki shunaqa teskarisidan bo'lsin. Avval qoziq chopamiz, keyin buzoq topamiz. Avval taloq, keyin nikoh qilamiz.

– Qaydam?

Juvon birdan o'zini tundlikka oldi. So'zidagi haligacha bo'lgan mehribonlikni shiddat qopladi.

Pushaymon ohangi bilan:

– Esiz, esiz yigitlik. Zap odamidan xolis xizmat so'ragan ekanman-ku, bo'ldi-yey, esizgina sirlarim. Keling, hali ham bo'lsa paranjini to'nga ayirbosh qilamiz, – dedi.

Bu gapdan keyin men ancha puk berib qoldim. Oldin bergan va'damdan aynishni yigitlik nomiga or deb bildim. Meni u haqiqatan yenggan edi.

– Xo'sh, endi nima qil deysiz?..

Uning ko'zlari g'alabadan porlar edi.

– Shu lapashangligingiz bo'lsa, hali meni ZAGSda ham sharmandamni chiqaradigan ko'rinasiz. Ha, mayli, tavakkal-da, yaxshilab quloq soling. Shu pasportni yonga solib qo'ying. ZAGSga birga boramiz. Eshikdan men sizni, siz meni koyib kiramiz. Siz: «Qo'yganim-qo'ygan», deysiz, men: «Chiqqanim-chiqqan», deyman. Agar ZAGSdagilar yarashtirmoqchi bo'lsalar, nasihat qilsalar bo'sh kelmaymiz. Bir gapda turib olasiz... Men sizni qarg'ayman, so'kaman, xafa bo'lmaysiz. Siz ham bir-ikki marta so'kishingiz mumkin... Ishqilib, taloq pattani qo'limga olib bersangiz bas...

Shunday qilib, juvon tushmagur, ilonning yog'ini yalaganday bidirlab, meni avradi, bosh-ko'zimni aylantirdi. Ikkovlashib ZAGSga qarab ketdik.

Yarim soatlardan keyin bir-birimizni kurakda turmaydigan haqoratlar bilan so'kib, ZAGSning tor idorasini boshga ko'tarib, shovqinlashmoqda edik. U meni «chayqovchi», deydi. Men uni «tantiq, satang», deyman, ZAGSdagilar har ikkovimizni bosib qo'ymoqchi, iloji bo'lsa bitishuvchilik bilan yarashtirib qo'ymoqchi bo'ladilar. Men bo'y bermayman. U mahmadonalik qiladi. Xullasi, ZAGSdagilar ham tanglikda qoldilar. Tezroq bizning taloq pattamizni berib, janjaldan boshlarini qu-

tultirmoqchi bo'ldilar. Unchalik qiyin-qistovga olib, surishtirib o'tirmadilar ham. Pasportimni olib, patta yoza boshladilar.

Ana endi markasi ham yopishtirildi. Kopyasi ko'chirildi. Bir nusxa unga, bir nusxa menga berdilar.

Xarajat pulini to'lab turib, bir xo'rsinib qo'ydim:

- Xudoyo shukr, - dedim, - shunday lazzatsiz umrdan qutuldim! Endi hech uylanmaganim bo'lsin-a.

Juvon ham pattani olib turib:

- Uh, - deb qo'ydi, - yorug'lik jahonga chiqadigan kunlar ham bor ekan-a. Er shu bo'ladigan bo'lsa, qora yer bo'lsin...»

ZAGSdagilar bizning gapimizga achinish aralash sovuqqonlik bilan qaradilar.

Hech kim biror so'z demadi.

Ishni bitirib, bir-birimizga to'rsayishib, ko'chaga chiqdik. Ko'chada u menga yondoshib, bir o'ymalab qo'ydi:

- Rahmat. Men o'ylagandan ham yuqori quv bola ekansiz. Lekin hali ishimiz sal chalaroq bo'lganga o'xshaydi. Agar sizga bu yog'i malol kelmasa, o'n minut meni ZAGS eshigida kuting. Men hozir qaytib kelaman. Bir bo'lgan ish - puxta bo'lsin. Ha, darvoqe, pasportni menga bering. Endi kerak bo'lmas.

Men lakalov, go'lgina banda, laqqa uchdim:

- Xo'p, faqat tezroq keling.

Juvon tramvayga tushib ketdi. Men kutib qoldim. Haqiqatan, aytganidan ham tez keldi. Lekin qo'ltig'ida - paranji ostida bir nima borday ko'rinar edi.

- Yuring, - dedi u, - ZAGSga kirib, o'sha qolgan chalasini bitkazamiz.

Kirdik. Yana o'sha taloq stoliga yaqinlashdik.

Juvon qo'ltig'idagi tugunchani oldi. Ko'zlarim kosasidan chiqib ketguday bo'ldi. U oppoq qilib yo'rgaklangan, maza qilib, hamma ishdan beparvo emizik emib yotgan yosh bola - yangi tug'ilgan chaqaloq edi.

Men savol ko'zi bilan unga qaradim. U Xudo urgan o'jar, dag'dag'a bilan ZAGS ro'yxatchisiga qarab:

– Mana, qo'yishga qo'ygandan keyin, bolasini ham boqib olsin. Yosh umrimni bola boqib xazon qilmayman, Kerak bo'lsa, o'zi boqsin. Itdan bo'lgan qurbonlikka yaramas! – dedi-da, bolani menga tutqazib, jahdu jad bilan ko'chaga chiqib ketdi. Men bolani ko'targancha angrayib qoldim. Nima qilish kerak? Agar: «Hoy birodarlar, bu xotin mening xotanim emas. Men yollanib uni qo'ydim, bolaning ham hali qiz-o'g'illigini bilmayman», desam, baloga qolaman. Balki jinoiy mas'uliyatga tortarlar. Garangsib qoldim. Yig'lagunday bo'lib:

– Axir men endi qandoq qilaman? Buni qayerga olib boraman? – dedim-da, o'z gapimdan o'zim cho'chib ketdim. ZAGSdagilar menga haqoratli nazar bilan qaradilar, ichlaridan bittasi jerkib:

– Shunday yosh xotinning umriga zomin bo'lganingdan keyin jabrini ham tort-da. O'z gunohing, uka, – deb piching otib qo'ydi.

Yana birisi yupatganday bo'ldi:

– Xafa bo'lmang, emizikdagi bolani qonun onasiga buyuradi. Innaykeyin, xotiningiz sal taptidan tushsin, baribir, onalik muhabbati qo'ymaydi, bolani sizdan olib ketadi.

Juda shalvirab tushgan edim. Oyoqlarimga ham ishonmay, sudralib qadam tashladim. O'sha kuni uzun, keng, serqatnov shahar ko'chasida bola ko'tarib, tentirab yurganimni ko'p kishi ko'rgan edi. Ko'chaning u boshidan-bu boshiga bir necha marta borib keldim. Xuddi biror nimasini yo'qotgan kishilarday, intizor, hushim ketgan edi. Ora-sira chaqaloqqa qarab qo'yaman. Yo'rgagi yuzini yashirgan bo'lsa, nafas olishga qiynalmasin deb, qiya qilib ochib qo'yaman. Chaqaloq mayda-mayda chiroyli nafas olib yotadi. Emizigi og'zidan tushib ketgan. Haligina emgan, so'nggi ona sutlarining lazzatini tamshanib

qo'yadi. Ana, u kichkina, qora munchoqday ko'zlarini ochdi. Qorachiqlar beqaror, bir nuqtada to'xtalib turmaydi. Oppoq momiqday yuzlarda g'ivir-shivir ijirg'anish boshlandi. Qorni ochdimikin yo tagi ho'l bo'lib qoldimi - yig'lay boshladi.

Endi nima qilaman? Axir bola ulg'ayib, ota-onasini topib olguncha, ochdan-och ko'chada ko'tarib yurish mumkin emas-ku?! Biror oshig'ich chora topish kerak. Chaqaloqning yig'isi meni tezroq bir qarorga kelishga chaqiradi. Onasining qilgan bevafoqligi orqasida tor-mor bo'lgan yigitlik zaptini qayta boshdan tikladim. Bo'lar ish bo'ldi. Endi qanday bo'lsa ham bolani qutqarib qolish kerak. Axir bu go'dakda nima ayb? Ayb ota-onasida. Es-hushimni yig'ishtirib oldim. Qat'iy qarorga keldim. Bolani quchoqlab tramvayga tushdim. Uyga qarab ketmoqdaman.

Bola tramvayda o'zini juda notinch tutdi. Uzliqib-uzliqib yig'laydi. Iskab-iskab, ona bag'rini qidiradi. Ko'ksimga bosaman. Lekin menda u qidirgan hid yo'q. Yana yig'laydi. Yo'lovchilar bezovta bo'la boshladilar. Men xijolat chekaman. Oralaridan bittasi:

- Og'ayni, bolani onasiga bering, jindak emizib bersin, - deydi.

- Onasi yo'q, - deyman. Yana bittasi g'udunglab:

- Onasini uyda qoldirib, yosh bolani ko'chada kezdirish juda bema'nilik-da, - deydi.

Onasi betob edi, bolani torttirgani olib borgan edim, - deb chuchmal javob beraman.

Tramvay jamoatchiligiday sermulohaza xalq kamdan-kam bo'ladi. Bittasi olib-bittasi qo'yib, yosh bola to'g'risida gap otadilar. Ba'zilari meni ahmoqqa chiqarib qo'ygan, ba'zilari tang ahvolimdan achinganday bo'ladi. Yonimda o'tirgan bittasi zarda bilan o'rnidan ham turib ketdi. Men bilan chaqaloq bu tarafda qolib ikki kishi janjallashib ham ketdi. Bittasi: «Yosh bolaning yig'la-

gani yaxshi, ko'zi qora bo'ladi», – desa, ikkinchisi: «Yo'q, yig'lamagani yaxshi, ko'p yig'lasa, ko'ziga oq tushadi», – deydi. So'kinishishgacha borib yetganda, biz – yangi ota-bola tramvaydan tushib qoldik.

Men eshikdan kirib borganimda oshxona bilan ayvonning ustuniga arqon tortilib, ukalarimning katta-kichik ko'ylak-ishtonlari yoyilgan, kampir tog'ora ustida o'tirar edi. Kampir qo'limda bola bilan kirib kelganimni ko'rib, «Hoynahoy, opa-singillarini yetaklab kelayotgan bo'lsa kerak», deb o'yladi, shekilli:

– Tag'in mehmon boshlab keldingmi, kim kelyapti?! Savrimi, Rahbarmi yo akangning bolalarini yetaklab kel-yapsanmi? O'zing ham, bolam, Xudo urgan qo'li ochiq, mehmondo'stsan-da, muncha aka-uka, egachi-singillar-ingga mehribon bo'lmasang, bu kun ham ukalaringning kiri chala qoladigan bo'ldi-da, – dedi.

Endigina sal ovungan chaqaloq yana yig'lay boshladi.

Kampir tog'ora boshida turib, chaqaloqni ovutmoqchi bo'ldi.

– Ninni, ninnigina nevaraginamdan o'rgulay, yig'lamasin-yig'lmasin, mana hozir buvingiz qo'lini artadi, do'ndiqqinam, o'zim bag'riginamga bosaman!

Kampir ko'pikli qo'llarini tog'oraga silkib, o'rnidan turdi-da, «nabira»ni qo'limdan oldi. Menga qarab:

– Hoy bolam, namuncha qovog'ingdan qor yog'ilib turibdi, ayta qolsang-chi, kim kelyapti? – dedi.

Indamadim.

Kampir o'z umrida o'nlab bola o'stirgan onalarga xos mehr-muhabbat bilan bolani bag'riga bosardi, oila sevgisi uning asl kasbiga aylanib ketgan. U har zamon-har zamon:

– Bolam, kuch degan yo suyakdan, yo go'shtdan bo'lar ekan. Xudoyo shukr, meniki suyakda ekan, go'shtdan bo'lganida edi, shu olti bolani o'stirish osonmidi, onang o'rgulsin,– deb qo'yardi. Men bu sodda gapdan hech nima anglamasdim.

Ey, meni bag'ring bilan parvarish qilgan ona, ey, men-
ga borlig'ingni bergan ona, ey, mening tarbiyam uchun
ko'z yummasdan xulkarlar ko'zlaringga cho'kkan ona!
Ey, qora kechalarning zulmati baxtiga cho'kkan ona, ey,
yorug' kunlarning saodati kelajagingga qo'ngan ona!
Dunyoda onadan ortiq kim mehribon? Haligacha beshik
tepasida kuylagan allalaringga baravar she'r yoza ol-
madim, Haligacha mendan chiqqan kichik isitma uchun
tortgan qayg'ularingga teng qayg'u his qilolmadim.

Onam chaqaloqni birorta egachi-singlimning yoki
akamning bolasi deb o'ylagan ekan. Bechoraning hozir
oltmish ikki yoshi bor. Uning umrlari allaqaysi men-
ga qorong'i o'tmish yillarning shox-butoqlarida olma
tergan qizlarning etaklariday ilinib qolgan. Uning ko'z
nurlari biz olti bolaning ko'zlariga termilaverib taqsim-
langan. U chaqaloqni darrov taniyolmadi. O'z tili bilan
aytganda, «piri badavlat» bo'lgan onam, bu chaqaloqni
birorta nabiram bo'lsa kerak, deb o'ylagan.

- Oyi, - dedim, - shu bolaning chakagini o'chiring,
onasi hali-beri kelmaydi.

Kampir meni koyib ketdi:

- Tinib-tinchimaysan-da, o'g'lim, sening bolajonli-
ging tinkamni ham quritdi. Nega emadigan bolani onasi-
dan ajratib olib kelasan, men endi bunga nima beraman,
egaching tushmagur ham o'lguncha beparvo, bolaning
qadrini bilmaydi. «Omon bo'lsang pisharsan, bu taptin-
dan tusharsan», ular ham yoshlikning taxu taqosini
yig'ishtirgandan keyin, zora bolaning qadriga yetsa,
«Onaning ko'ngli bolada - bolaning ko'ngli dalada».

Chaqaloq tinmay yig'lab turar edi, kampir meni ham,
yuvib turgan kirini ham unutib yubordi. Bolani qo'li-
ga olib, turli harakatlar bilan uni tebratib ovutmoqchi
bo'lar edi. Bola ochiqqan edi. Uni ovqatsiz, xushmuoma-
lalilik bilan yupatish ancha mashaqqat edi.

- Oh, yoshlar, yoshlar,- der edi kampir.

Bolani menga berib, o'zi irviti qutisini ochdi. Undan bir-ikkita g'alvirak bodom olib yanchdi. Uni qaynoq suvga ivitgandan keyin, doka ro'molga o'rab, bolaga shimdira boshladi.

Tasodifan o'sha kezlarda akamning xotini hamda kichik singlim tuqqan bo'lib, kampir bu chaqaloqning qaysi birisiniki ekanligini bilmas edi. Bola biroz tinchlandi. Biroz turib yana yig'ladi. Orada bir-ikki soat vaqt o'tib qolishiga qaramasdan kampir kutgan «mehmon»dan darak yo'q edi. Kampir meni koyiy boshladi:

– Tusingni yel yemasin, o'g'lim, hoy, sen qanaqa bola chiqding? Nega axir bu yoshgina go'dakni onasidan ajratib, tentiratib yuribsan?

– Oyi, – dedim, – rostini aytaymi, bu bolaning onasi yo'q. Kutganingiz bilan kelmaydi ham. Bu – mening bolam!

– A? – dedi kampir. – Nima deyapsan, bema'ni! Qanday qilib bu sening bolang bo'ladi?!

– Kishi qarigandan keyin ezma bo'lib qolar ekan-da, mening bolam degandan keyin mening bolam. Surishtirib nima qilasiz, boqavering!

– Hoy, sen bola, nima deyapsan? Sinni solim shu yerga kelganda, kelib-kelib endi senga mayna bo'lib qoldimmi, bolam? Axir bu kimning bolasi o'zi?

Kampirga biroz baland kelish kerak edi:

– Mening bolam dedim-ku, tamom! Mening bolam, shuni boqasiz. Meni, aka-ukalarimni qanday tarbiya qilgan bo'lsangiz, buni ham shunday tarbiya qilib o'stirasiz, boshqa gap yo'q.

Kampir avval ishonmadi. Keyin yuzimdagi jiddiyligni ko'rib, gaplarning mazmuniga biroz tushunib olganday bo'ldi. O'zini tiyolmasdan, ho'ng-ho'ng yig'lay boshladi.

– Axir, – dedi kampir, – men endi qanday qilaman? Yetti nomusimni yerga bukding, juvormak! Men seni kim ko'rganga maqtab, orqangdan ko'rpacha soldirib yurgan

bo'lsam, ammingning qiziga sovchi yuborib unashtirib qo'ygan bo'lsam, sen juvormak oxir chov uyimga onasi-ning tayini yo'q bolani ko'tarib kelsang, men bu xo'rlikka qanday chidayman? Do'stim bor, dushmanim bor, mahalla-ko'y, guzarim bor, qarigan chog'imda kenjaginamning xotini menga pushtipanoh, qo'l-oyoq bo'larmikan, degan edim. Xudoyo, seni otangning arvofiga soldim.

- Hadeb, obi-diyda qilavermang, oyi, men ham sizni xursand qilaman, deb yurgan edim-ku, lekin onasi shu bolani tug'di-yu, o'ldi-da... Bo'lmasam kelin desangiz, arziguday kelin edi.

- Axir kimni olgan eding? Kimning farzandi edi? Bolaning onasi o'lgan bo'lsa, azasiga boray, uyi qayerda?

Chaqaloq yana yig'lab qoldi. Kampir men bilan pachakilashib o'tirsa, «nabira»gina och qoladigan, ko'z yoshlarini dakanasining uchiga artib, chaqaloqning yoniga bordi. Uni yo'rgagidan yechdi:

- Bolaginamning tagi ham bo'kib ketibdi.

O'rnimdan turdim, sekin ko'zimning qirini tashlab qaradim. Bolish par yostiqday momiqqina oq badanli, to'la, o'g'il bola ekan, shu fursatdan boshlab mening yuragimda g'azab bilan muhabbatning, o'ch bilan ishqning kurashi boshlandi.

Guvoh bo'ling, o'rtoqlar, shu - mening o'g'lim bo'ladi!

Avvalgi bir necha kun kampir bolaga unchalik mehribonlik ko'rsatmadi. Ukalarimning sut stansiyasidan har kun keltiradigan sutini ham juda ishonchsizlik bilan bolaga berib yurdi. Lekin kundan-kun bolaga bo'lgan mehr-muhabbati oshib borganligi sezilar edi, o'ninchi kunlarga borganda yig'lab yotgan bolani ko'rib, ukalarimni koyiyotganligini eshitib qoldim:

«Hoy, Qumri, axir ukangga qarasang-chi, ichagi uzilib ketdi-ku! Nonimni yopib olgunimcha ovutib turgin. Men hozir borib olaman».

Yoinki: «Abdug'ani, tura qol, oppoq o'g'lim, vaqtliroq borib, ukangning sutini olib kelib bermasang, kun qizib ketsa, olib kelguncha aynib qoladi», – der edi. Kampirning bu gaplari bolaga uning muhabbatining oshib borayotganligini ravshan ko'rsatib turar edi. Demak, men tinchlansam bo'ladi. Bolaning tarbiyasi ta'minlandi. Harchand kampir haligacha norg'ul-norg'ul azamat bolalardan oltitasini o'stirgan bo'lsa ham, uning tarbiyasi biroz eskicha. Lekin nima qilish mumkin? Boshqa xil tarbiya berishga men singari dunyo ko'rmagan, bo'ydoq yigitning chorasi yo'q. «Bolalik uyda g'iybat yo'q», deganday, o'g'lim kelgandan buyon uyimizda anchagina ermak topilib qoldi. Ukalarim maktabdan kelgandan keyin o'ynaydigan narsalari – chaqaloq. O'zim ham ishdan qaytgandan keyin chaqaloqni qo'limga olib, jindek ovuntirgan bo'laman. «Ninni-ninni» deb qo'yaman «kulib bering», deyman.

Shunchalik o'zimizdan tinib-tinchib qolganimizga qaramasdan, men bu chaqaloq to'g'risidan anchagina gap-so'z bo'lib oldim. Ancha ta'na-malomatlar eshitdim. Ammam qizini menga bermaydigan bo'libdi:

– Bo, xudo ko'tarsin unaqa yigitni,– deyar emish, – kim ko'rgan bilan yurib, bola ko'tarib keladigan beboshga beradigan qizim yo'q. Mening qizim hali ochilmagan gul, moqpora, – deyar emish.

Mahalla-ko'y, guzardagi kim ko'rgan meni masxara qilib:

– Ha, farzand katta bo'lib yotibdimi? – deb so'rab qo'yishadi. Men ham juda o'jarlik bilan qarayman-da:

– Shukur, – deb o'taveraman.

Akam-ku orqavoratdan:

– Bo'ldi,– deyar emish,– men bilan bordi-keldi qilmasin. Unaqa ukam yo'q! – deb yurgan emish.

Opam bo'lsa kampirni koyir emish. «Qarigan chog'in-gizda, – deyar emish, – sizga nima zarur: bolasini qo'liga

tutqizing, xohlagan joyiga olib borib boqtirsin, Xudo ko'tarsin, «etim qo'zi asrasang, og'zi-burning moy etar, yetim o'g'lon asrasang, og'zi-burning qon etadi degan-dek, hali bu o'limtik katta bo'lib, sizga bozordan bir chakim nos olib kelib berdi-yu, birov ko'rmay qoldi»,—deyar emish.

Xullas, qarindosh-urug', mahalla, tanish-bilishlardan turtki yeyaverib xit bo'lib ketdim, nomim yomonlikka yoyildi, kim ko'rgan ta'na qiladi.

Shu kezlarda mening jonimga bir tasodif ora kirdi. Yoshim yigirma ikkida bo'lgani uchun harbiy xizmatga chaqiriq bo'lib, mahalla komissiyasi Harbiy komissariatning poveshtkasini topshirdi. Bu narsa menga juda yoqib tushdi. Og'zim qulog'imda. yelib-yugurib borib doktor-dan o'tdim. Butun a'zoi badanim po'latdan quyganday sog'-salomat bo'lgani uchun birinchi darajada yaroqli bo'lib qabul qilindim. Bosar-tusarimni bilmay xursandman. Doktor meni kavaleriya ham, pexotaga yaraydi deb yozdi. Harbiy komissariat meni pexota qatorida Ashxobodga yuboradigan bo'ldi.

Bu ish kampirga ma'lum bo'lgandan keyin jindakkina ko'z yosh qilib oldi. Men Ashxobodga ketgunimcha qolgan ikki-uch kun ichida, uyda juda siylanib yashadim. Haligacha jirkanib, xor tutilgan o'g'limga ham hech kim shamolni ravo ko'rmay, diydasing ustida saqlab, hurmat qiladigan bo'lib qoldi.

Chaqaloq kelgandan buyon unga tayinli bir ism qo'yilmagan edi. Menga hurmatan kampir unga «Yodgorvoy, Yodgorvoy» deb ism qo'ya boshladi. Kampirdan:

– Oyi, Yodgorvoyingiz nimasi, qayoqdagi qolib ketgan eski ot-ku, – deb so'rasam, kampir o'pkasini tutib ololmay:

– Oh, onaginang o'rgilsin, bolam, sen endi sallotga ketayotibsan, xudoyo xudovando, yomon ko'zdan saqlasin... xudo dushmaningni xoru zor qilsin. Ishqilib, o'qqa

uchib ketmagin. O'rtoqlaring bilan yenginglaru, yengilmanglar, Men o'g'lingning otini ehtiyot shartdan Yodgor qo'ydim. Sendan qoladigan tuyoqqina. Yaxshi ham shu bola dunyoga kelib qolgan ekan, seni ko'rgandek bo'lib yuraman, hiding dimog'imdan ketmaydi, – deb yig'lar edi.

Kampirning gaplari menga kulgili tuyulsa ham, hurdoat yuzasidan ham bolaga yaxshi parvarish qilish zarurligi vajidan, bir nima demasdan, unga tasalli berar edim.

Shunday qilib, haligacha yurak tepishlar bilan kutgan sevimli yangi olamga – Qizil qo'shin quchog'iga qarab jo'nab ketdim.

Men, o'zim qatori chaqirilgan tengqur yigitlar bilan Ashxobodga jo'nadim. Harbiy xizmatga chaqirilganimda savodli, hisobdan to'rt amalnigina biladigan oddiy bir yigitcha, yana to'g'risi, oldi ochiq yaktak kiygan yalla bedard o'spirin edim.

Bizni qabul qilib oldilar. Uydan kiyib kelgan haligi kiyim-boshlarim allaqachon harbiy forma bilan ayirbosh qilingan. Bu kiyim-boshlarga bir necha kunlar ko'nikolmay yurdim.

Harbiy ta'limlarni juda jon-dil bilan o'rganayotganim, ham harbiy xizmatlarga juda ishtiyoq bilan bo'yin egganim, berilgan yaroqlarni ozoda tutishim, yotoqlarimning tartibli turishi – hammasini ko'rgan o'rtoq komandir har zamonda meni erkalab:

– Shunday bo'lish kerak, siz yaxshi askar bo'lasiz, – deb qo'yadi.

Umumiy harbiy ta'limdan tashqari, kechqurun har kim o'z kuchiga qarab gruppalarga ajratilgan – o'qiyimiz. Muallimlar mendan juda xursand.

Ahyon-ahyonda hovlidan – kampirdan xat kelib qoladi. Unda yoziladigan gaplar, albatta, ma'lum; «Seni sog'indik, hech bandani ota-onasiz qilmasin ekan. Yod-

goringning ham tili chiqib qoldi «dada-dada»ni og'zidan qo'ymaydi. Yuraklarim ezilib ketadi», – mana shunga o'xshagan gaplar. Men ham xat yozib qo'yaman. Otpuska olsam, borib ko'rib kelishni va'da qilaman, Shunday qilib, umr o'tib turadi... Kundan-kun jussam to'lishib bormoqda, rangim qip-qizil, baquvvatlashib ketganman, xursandman, tevarak-atrofigim oshna-og'aynilar bilan to'lib yotadi. Zerikish degan narsani bilmayman. Bizning polkda turli millatdagi yigitlar bor, qozoq deysizmi, o'zbek deysizmi, tatar deysizmi, tojik, turkman deysizmi – hammasi bilan inoqman. Hammasini ham qo'yavering, so'nggi olti oy ichida juda ham qattiq havas bilan rus tilini ancha o'rganib oldim, hovliga yuboriladigan xatlarning adresini o'zim yozaman. Yaqinda butun harbiy kiyim-bosh bilan surat oldirdim, shu suratimni konvertga solib kampirga yubordim. Oradan bir necha vaqt o'tgandan keyin akamdan xat keldi. Kampir suratni qo'lidan qo'ymas emish. Butun qo'ni-qo'shnilarga suratimni ko'rsatib chiqqan emish. «Xudoyo shukur, – deyar emish, – shu tentakkina o'g'limga ham aql kirib, hukumatning sallotboshisi bo'lib ketgan», deyar emish. Quvonchlari olamga sig'mas emish.

Bir yildan keyin kampirni kasal deb eshitdim. Ariza berib, o'n kunlik otpuska oldim. O'rtoqlar bilan xayrlashib kampirni ko'rib kelmoqchi bo'ldim, men kelgan kuni hovlida to'y bo'lib ketdi.

Men bilan arazlashib qolgan akam, opalarim, kelinoyim ham kelgan. O'g'lim bo'lsa alpon-talpon yuradigan, baqaloq, oppoq bola bo'lib qolibdi. Tizzamdan tushmaydi, men ham qo'limdan qo'ymayman. Ko'chaga chiqqanda ham ko'tarib chiqaman. Avvalgiday, meni: «Ha, kuyov, o'g'ilcha katta bo'lib yuribdimi?» – deb mazax qilishmaydi.

Ammam ham ko'rgani keldi. Ketar oldidan kampirni holi topib: «Taqqirni buzib bo'larmidi, yigit degan ne

ko'ylarga tushmaydi. Tentakkinangiz savlatlikkina yigit bo'lib qaytipti-ya sallotlikdan. Kuniga deng, aylanay ega-chi, sovchilar eshigimning turmini buzadi. Hammasiga ham «Yo'q, aylanaylar, hali qizim yosh, undan keyin buning boshi bog'liq», deb javob beraman. Xolasining o'g'liga «beshik ketdi» deyman, buning yigiti Ashxobodda sallotboshi deb maqtanib qo'yaman», – debdi, daromadini keltirib. Kampir buni menga og'zining tanobi qochib, iljayib gapirganda, men: «Qizi hali yosh, shoshmasa ham bo'ladi. Menga qarasa men hali uch-to'rt yilsiz uylana olmayman. Hali harbiy xizmatim tamom bo'lgani yo'q, undan keyin yana bir-ikki yil o'qimoqchiman», – deb javob berdim.

Kampir ham: «Ha, aylanay bolam, hali ham ertaga to'y bo'lsin deyayotgani yo'q, aytganingdek, qizi ham yosh, shunchaki daromad qilib qo'yyapti-da, bolam, – dedi.

Toshkentda turgan uch-to'rt kunda o'rtoqlarimni sog'inib, yuragim urar edi. O'zimning sevimli polkimni zoriqib-zoriqib sog'inar edim. Shuning uchun ham ot-puskani tamom qilmay tezdand qaytib ketdim.

Ikkinchi yil – takticheskiy o'qish bo'lsin, umumiy ma'lumot bo'lsin – juda jiddiy ketdi. Men, ayniqsa, harbiy bilimlar bilan birlikda chala qolgan o'rta maktabimni bitirishga urinar edim. Hatto yil o'rtasiga borib, bo'lim komandiri qilib ko'tarildim. Onamdan kelgan xatlarning mazmuniga qaraganda, kampir ham endi meni «o'limga ketgan» sallot deb o'ylamas edi... U: «Aylanay bolam, yaxshi o'qigin, yaxshi mashq qilgin, sayoq bo'lmagin, yolg'izgina o'g'lingni yodingdan chiqarmagin»,– deb nasihatlar qilib yozar edi.

Albatta, o'g'lim Yodgorni, ham u bilan bog'langan voqealarni hech qachon yodimdan chiqarmayman. Bilmadim, taqdir uning va mening peshonamga nimalar yozgan ekan?

Asosan, o'ylaganda «taqdir» degan so'z kishilarni yaratmaydi, balki kishilar taqdirni yaratadi. Men o'zimga ham, Yodgorga ham juda yorug' kelajak, porloq taqdir yaratishga harakat qilmoqdaman. Bu to'g'ridan kampir tinch bo'lishi mumkin.

Ish bilan o'tgan umr juda qisqa tuyuladi. Erta bilan vaqtli mashqqa chiqamiz, ortiqcha, turmushga aloqasiz xayollarni o'ylashga qo'l ham tegmaydi. Kecha bilan o'zimni yana dars tayyorlab o'tirgan holda ko'rib qolaman. Turib-turib o'zimga ishonmayman. Shu menmi? Kechagina dunyoning ishqini, zavqini – sayroqi bedana, xrom etik, beqasam to'n, yaxshi qo'lbola musallasdan iborat, deb yurgan oddiy chapani – shu menmi? Ammo bugun mening butun zavqim o'zgarib ketgan. Mening ishqim, muhabbatim o'zining mazmunini o'zgartirgan. Men endi Vatanimning ishqini bilan yonaman. Shu Vatanimning va meni tarbiya qilayotgan jamiyatning yaxshi o'g'li bo'lgim keladi va bo'laman ham.

Yigirma besh yoshimning ko'klami. Olam chamanlarga burkangan, dunyo lolalardan, g'unchalardan iboratga o'xshaydi. Hamma jahon menga kulib qaraydi. Qo'limni peshonamga qo'yib, uzoqlarga qarayman, oyoq ostimda baxmallarga burkanib yotgan ulug' Vatan; uzoq-uzoqlarda uning baxt-saodatli qishloqlari – shularning hammasi go'yo menga botirlik ishqini baxsh etib, mendan xizmat kutib turganday bo'ladilar. Yigirma besh yoshni nima deb atasam ekan? Agar tabiatning ixtiyori mening qo'limda bo'lsa edi, yana bir necha yillar shu yoshimda to'xtab turar edim.

Ey, meni tarbiyalab o'stirgan, dunyoga kulib qarashga o'rgatgan, ikkinchi onam bo'lgan Qizil qo'shin, nimaga mening yigit umrim shuncha qisqa qo'yildi? Ikki yil ikkita issiq o'pichday tez o'tib ketdi?

Mana, tez orada davomli otpuskaga ham chidamiz. Lekin men yana ko'ngilli bo'lib qolmoqchiman. O'qish-

lar juda qizg'in bormoqda. Ko'pchilik fanlardan «a'lo» darajaga ega bo'lsam ham, nima uchundir... rus tilidan bo'shroqman. Muallimlarim meni uyaltirib qo'yadilar... Xayr, endi bir fan uchun «past» baho bermaslar.

Biz bilan bitiruvchi yigitlarning ko'plari «a'lo» daraja oldilar. Komandirimning menga mehribonchiligi, ayniqsa, yaxshi. Ba'zida:

– O'rtoq komandir, – deyman, – agar mumkin bo'lsa, meni yana ko'ngillilar qatori harbiy xizmatga qoldirsangiz, – deyman. U iljayib, yelkamga qoqib, erkalab qo'yadi.

– Sening to'g'ringda mening fikrim boshqacharoq, – deydi, – kerakli joylar bilan so'zlashib qo'ydim. Seni majburiy xizmatning tugagandan keyin, albatta, endi istasang, Leningradga yubormoqchimiz. Harbiy akademiya qoshidagi meditsina fakultetiga kirib o'qiysan. Agar u yerda ham o'zingni shu mahalgacha tutganingdek faol, jiddiy, o'z vazifasini anglaydigan bo'lib tuta olsang, to'rt yilda yaxshi harbiy doktor bo'lib yetishasan.

Bu gaplarni eshitib, juda ham quvonib ketaman, ko'z oldimda yaqin baxtli kelajak porlaganday bo'ladi. O'rtoq komandirning qo'lini mahkam siqib, unga minnatdorchiligimni bildiraman.

Haqiqatan ham, o'rtoq komandir menga bergan so'zida turdi. Ham harbiy ta'limdan, ham boshqa fanlardan «a'lo» darajada imtihon berdim, otpuskani oldim. Maxsus komissiyadan o'tib Akademiyaga yo'llanma ham oldim. Quvonchim olamga sig'maydi, ikki yil bo'yi aka-ukaday bo'lib qolgan o'rtoqlarim bilan ajralish juda qiyin.

Otpuskaga ketuvchilar uchun maxsus chaqirilgan kechada o'rtoqlar bilan, muallimlar bilan, bizni tarbiya qilgan komandirlar bilan issiq-issiq quchoqlashdik, xayrlashdik. Men, ayniqsa, muallimim bo'lmish bilan birlikda eng yaqin birodarim bo'lgan komandirimga so'nggi chestimni berdim:

– O‘rtoq komandir, sizning shogirdingiz butun umrida o‘z Vataniga sodiq qoladi. Uni har qanday ichki va tashqi dushmandan mudofaa qilishda botir askar deb o‘zini his qiladi. U ona vatanning, mamlakatning obodonligini va hurmatini saqlashga postda turgan oddiy askarday doim tayyor!

Meni tarbiyalab o‘stirgan Qizil qo‘shin mendan harbiy doktor bo‘lishlikni talab qilgan ekan, men tez fursatda bu vazifani a‘lo darajada bajaraman.

Toshkentda do‘stlarim, o‘rtoqlarim, aka-ukalarim – hammalari ham juda hurmat bilan qarshi oldilar.

Yodgor bo‘lsa, yaqindagina qizamiqdan qutulib olibdi, meni tashvishlanmasin deb bu to‘g‘rida yozmagan ekanlar. Yarim-yorti tili ham chiqib qolibdi. Chunonchi, «peshona» deb aytolmaydi-da, «peshana» deydi: «r» ni hech ham aytolmaydi, «boraman» deb aytgin desam, «boya-man», deydi, «patron» deb aytgin desam «paten», deydi, «aeroplan» degin desam, «ayupyan» deydi. Kulishamiz. Mening harbiy kiyimim, yulduzli shapkam Yodgorni juda qiziqtirdi. Shapkamni kiyib oladi-da, ko‘ziga tushib ketsa ham buvisiga chopib boradi.

– Buvi-buvi, men dada bo‘ldim, – deydi.

Ishqilib, bolalik uyda g‘iybat yo‘q.

Mening askariy xizmatni tamom qilib kelganimni eshitgan kampir orqavoratdan to‘yni tezlatish harakatiga tushib qopti. «Yosh bo‘lsa ham mayli, o‘zi durkungina, o‘zim katta qilib olarman, men bundan ham yosh tushgan edim, nikoh pattasini ola olsa bas», deyar emish.

Men Leningradga ketishimni hali onamga aytmagan edim, Bu to‘g‘rida opamga aytdim. «Kampirga aytib qo‘ying, to‘ydan ilgari nog‘ora dodib yurmasin. Men harbiy xizmatdan bo‘shagan bo‘lsam ham, o‘qishim tamom bo‘lgan emas. Hali uch-to‘rt yil o‘qishim bor. O‘qishni tamom qilganimdan keyin bir gap bo‘lar, shuni tushuntirib qo‘ying», – dedim. Shu bilan bu masala hal bo‘ldi.

O'qish birinchi sentabr dan boshlanadi. Ikki yarim oylik umrni bekorga o'tkazish maslahat emas edi. Toshkent universitetining meditsina fakultetiga borib, yangi kiruvchilardan talab qilinadigan ma'lumot darajasini bilib oldim. Ham shunga qarab Leningradga tayyorlana boshladim.

Kechki paytlar bo'lsa Yodgorni ko'tarib olaman, parklarga borib, sirk larga kiramiz. Aylanma ot o'yinida Yodgorni otga mindirib aylantiraman. Quvnoq, baxtli, sadoatli umr juda sekin o'tib turadi. Yodgor yangi kelgan kunlarimda biroz tortinib turgan bo'lsa ham, keyingi kunlarda juda inoqlashib ketdi. Mendan bir qarich ham ajragisi kelmaydi. Biror soat ko'ziga ko'rinmay qolsam: «Dadam ani?» deb janjal qilar emish. Bolani otaga bunchalik ham o'rgatish yaxshi emas. Chunki men Leningradga ketganimda ichikib qolishi mumkin. Kampirning fikri ham shu.

Minutlari soatday, soatlari kunday uzun ko'ringan, qachon o'sha kunlar bo'lar ekan, deb sog'ingan, yurak urib kutgan vaqtlar ham yaqinlashdi. Yigirmanchi avgustda, albatta, Leningrad da bo'lishim kerak. Bugun bo'lsa, o'ninchi avgust. Indinga jo'nayman. Egachi-singillarim, akam keldi. Ularning bola-chaqalari kelishdi.

Men shunda bildim: agar kampirdan tarqalgan bolalari, nabiralari hammasi bir uyga yig'ilsa, o'zimiz ham salkam bir mahalladek oila bo'lar ekanmiz. Uyimiz to'ydagiday bo'lib ketdi. Kampir egachi-singlim bilan birga kuyunib-suyunib bo'g'irsoqlarmi, patirlarmi-ye, cho'zma-chalpaklarmi-ye pishirmoqda, menga yo'l oziqlari tayyorlamoqda edi. Hammalari meni kuzatish taraddudida. Yodgor bo'lsa, kampirning boshqa nabiralari bilan o'ynab yuradi. Hammalari ham uni ozor bermasdan o'ynatadilar, erkalaydilar, go'yo shu bilan mening ko'nglimni olmoqchi bo'ladilar. Akam Yodgorni erkalab turib:

– O'g'ling o'zingdan ham o'tkir chiqadi-da! Qurma-
gurning ko'kragini qara, xuddi Hojimusonning ko'kragi-
ga o'xshaydi, boldirini qara, – desa, kampir:

– Xap ko'zingga, qo'y bolam, unaqa dema, bola degan
guldani ham nozik bo'ladi, – deb qo'yadi. Gapga kelin-
oyim aralashadi:

– O'zi ham xuddi quyib qo'ygandek o'zingizga o'xshay-
di. Bir tuki o'zga emas, voy Xudo-ey, bola degan ham
otasiga shunchalik o'xshaydimi? – deydi. Ichimda kulib
qo'yaman.

Bundan ortiq oila muhabbatiga ijozat yo'q edi.

Men ketishga majbur edim. Meni vokzalgacha akam,
o'rtoqlarim kuzatib chiqdilar. Akamning qo'lida Yodgor,
hammalari menga muvaffaqiyat tilaydilar. Borgan za-
monim sog'-salomatligim, imtihondan qanday o'tgan-
ligim to'g'risida yozib yuborishni so'raydilar. Men ham
ularning xat yozib turishlarini so'rayman. Akam juda
mehribon bo'lib ketgan:

– Bir narsaga muhtoj bo'lsang, darrov xat yoz. O'quv-
chilik, qiynalishing mumkin, qo'limdan kelgan yordamni
ayamayman. Undan keyin, kampirlardan xotirjam bo'l,
– dedi. Men poezd derazasidan qarab turaman. Yodgor
menga talpinadi. Qo'limga oldim. Qo'zg'alishga zvonok
allaqachon bo'lgan. Yodgorning har ikki yuzidan o'pdim.
Yana akamga qaytarib berdim. Yodgor yig'lab qoldi.
Poezd qo'zg'alib ketdi. Men ham haligacha o'zimda tajri-
ba qilib ko'rmagan, bir yurak ezilish, butun a'zoni jimir-
latib keladigan qandaydir bir ichki hissiyot bilan beixti-
yor ko'zimga yosh oldim.

– Xayr, xayr...

Poezd ketib boradi. «Imtihondan qanday o'tar ekan-
man?» degan fikr bilan yuragim urib qo'yadi. Haligacha
o'qigan darslarimni ichdan takrorlab, o'z-o'zimni imti-
hon qilib ko'raman.

Uzundan-uzoq qozoq cho'llarini bosib o'tib ketdik.

Orenburg chegaralari ham bosib o'tildi. Mana, endi Samara viloyatiga qarashli yerlar, muttasil quyuq yashil o'rmonlar, poyonsiz g'allakorliklar, yo'l-yo'lakay katta-katta zavod-fabrikalar tutun burqitgan halqumlarini cho'zib qoladilar. Men o'z umrimda bunday katta safarga birinchi marta chiqqanim.

... Quvonchim ichimga sig'maydi. Diviziyada o'rgan-gan ashulalarni dimog'imda o'zim eshitarlik qilib kuylab qo'yaman.

Men bilan hamroh bo'lib; Moskva aviatsiya maktabi-ning studenti, bir qozoq bola ham borar edi. U otpus-kasida Qizil O'rdaga kelgan ekan.

– O'rtoq, – dedi, – siz askarsiz. Agar menga o'xshagan qizil aviatsiyachi bo'lsangiz edi, Vatanimizning qancha-lik kattaligini yana yaxshiroq ko'rgan bo'lar edingiz.

Bu student juda ochiq ko'ngilli yigit ekan. U o'z tur-mushidan, o'qishlarining borishidan va boshqalardan so'zlar edi. Hatto u meni doktor bo'lishdan aynitib, avi-atsiya maktabiga kirishga unday boshladi. Men unga javob beraman: «To'g'ri, aviatsiya ham juda qiziqarli ilm, lekin doktor bo'lishga ko'proq havasim bor. Undan tashqari, men doktor bo'lishni o'z komandirimga, besh yuzga yaqin yigitlar oldida va'da berganman, – deyman va uning yelkasiga qoqib qo'yaman. – Ey, o'rtoq, – dey-man, – sen bilan men – hali yosh yigitlarmiz, o't-ayash yoshgacha bir emas, ikki fakultetni tamom qilish ishmi? Agar to'rt yil jiddiy o'qisam, doktor bo'laman. Yana bosh-qa fakultetda, masalan, aviatsion injenerlikka yana to'rt yil o'qish sen bilan menga qiyin deb o'ylaysanmi?»

U bilan o'tgan to'rt kunlik umr juda quvnoq o'tdi. Bir-birimiz bilan juda eski birodarlarday suhbatlash-dik. U menga adres berdi. Men uning adresiga xat yozib, o'zimning adresimni ma'lum qiladigan bo'ldim. Moskva-da u bilan ajraldik.

Leningradga yaqinlashgan sari yuragim kaptarbachchaday tipirchilaydi. Yana bir necha quyuq uzun o'rmonlarni kesib o'tgach, Leningrad shahri ham ko'rina boshladi.

Nihoyat, bir talay zoriqishlardan keyin poezdimiz kelib to'xtadi. Yuklarimni ko'tarib vagondan tushdim. Qo'limdagi adresga ko'ra harbiy akademiyaning qidirib topdim. U yerda meni juda yaxshi qarshi oldilar, turli mamlakatlaridan kelgan mening singari imtihonga tayyorlanayotgan studentlar bilan tanisha boshladim.

Imtihon kunlari yetib keldi. Ish – haligacha mening qo'rqib yurganimday bo'ldi. Asosiy fanlarning hammasidan «a'lo» va «yaxshi» darajalar bilan imtihon bergan bo'lsam ham, ruschadan bo'shligim yaqqol sezilib turar edi. Lekin imtihon komissiyasi tarjimai holimda ko'rsatilgan asosiy faktlarni e'tiborga olib, birinchi yildayoq rus tilini asosan egallashimni shart qilib, harbiy akademiya qoshidagi meditsina fakultetining birinchi kursiga qabul qildi. Quvonchim haddan ziyoda.

Mana, darslar ham boshlanib ketdi.

Men dunyoda harbiy akademiya olgan birinchi dars soatimday lazzatli, shirin umrni eslay olmayman. Axir o'rtoqlar, o'zingiz o'ylangiz, bundan ikki yarim yilgina ilgari hamma narsadan bexabar, bog' ko'chalarda yallasini tortib yurgan chapani yigit, bugun harbiy akademiyaning meditsina fakultetida professorlardan leksiya tinglab o'tiradi!

Darslar kundan-kun og'irlashib, qizib bormoqda, Hatto bulturidan boshlab yoza boshlagan xotira daftarimni ham yozishga vaqtim yetmaydi. Toshkentdan keladigan xat-xabarlarning ham ko'piga javob yozolmayman.

To'g'ri, endi har qanday bo'lmaganda ham, sabr, qanoat, jiddiyat, sabot kerak.

Bo'sh qolgan vaqtlarimda ko'proq rus tilini o'rganishga harakat qilaman. Bizning yotoqxonamizdagi stu-

dentlarning ko'pchiligi turli millatlardan bo'lgani uchun ularning ichida ham mening singari ruschaga no'noqlari ko'p. Bir-birimizga yordamlashamiz. Har holda, ko'p umrimni rus studentlari bilan suhbatda o'tkazishga urinaman. Umuman aytganda, leksiyalarning hammasini yaxshi tushunib boraman, so'zlashda ham unchalik qiyalmaydigan bo'lib qoldim. Lekin yozuvda imlo xatolarim ko'p.

Yarim yillik imtihonni yaxshi topshirdim. Imtihon so'ngida keladigan o'n to'rt kunlik qishki kanikul vaqtida haligacha javob yozilmagan bir necha xatlarga javob yozdim. Bu xatlarning ichida, ayniqsa, meni juda ham taajjubga qo'yadigani – ammamning qizi Saodatning xati edi. Men hayron qolaman. Bu xatni yozishga uni nima majbur qilgan ekan? U bilan meni, bir-birimizga onalarimiz unashtirib qo'yishgan deb eshitganman, to'g'ri, lekin men Yodgorni ko'tarib kelgandan keyin ammam uni menga bermaydigan bo'lgan edi. Buni ham bilaman. Haligacha Saodat bilan betma-bet uchrashib, har ikkimizning turmushimiz to'g'risida, yoinki bir-birovimizga uylanish to'g'risida biror og'iz suhbatimiz bo'lgan emas. Xo'sh, u endi qanday jur'at bilan menga xat yozadi? To'g'ri, u biz unashtirilgan vaqtda yosh edi. Men Yodgorni olib kelganda endigina o'n uch yoshga kirgan edi. Hozir u o'n olti yoshga to'lib qoldi. Bo'yi yetib qoldi, deb hisoblash mumkin. Xo'sh, bu xat qanday xat bo'ldi? U meni sevarmikan-a? Men bo'lsam, unga oddiy ko'z bilan, sovuqqonlik bilan qarayman. Hali «uni yaxshi ko'rasanmi?» deb o'z yuragimdan so'rab ham ko'rganim yo'q.

Saodat shunday yozgan edi:

«Jo'ra aka! Salom.

– O'qishingizga muvaffaqiyat tilayman. Imtihondan qanday o'tganingiz, darslaringizning borishi, sog'lig'ingiz to'g'risida bilishga qiziqaman. Sizga bir yangi xabar:

o'zingizga ma'lum, men boshlang'ich maktabni bitirgandan keyin ota-onam o'qishimni davom ettirishimga rozilik bermay, uyga berkitib qo'ygan edilar. Bu yil nima uchundir, yo menga rahmlari keldimi; yo o'rtoqlarimning iltimoslarini qabul qildilarmi, o'qishimga ijozat berdilar.

Pedtexnikumning birinchi kursiga imtixon berib kirdim. Hozir o'qimoqdaman. Darslarim juda qiyin bo'lishiga qaramasdan (o'zimni maqtaganday bo'lmasin), ko'pchilik fanlardan «a'lo» olib o'qimoqdaman. Tunov kuni sizdan xat-xabar bormikin, bir bilib kelay deb xolamlarning oldilariga kirgan edim, o'g'lingiz Yodgor do'mboqqina bo'lib o'ynab yurgan ekan, juda ham sevimli bo'пти-da. Ko'tarib, bag'ringa bosib, ancha o'ynatib yurdim. Agar qimmatli vaqtingizni ayamasangiz, bir enlikkina xat yozsangiz, boshim osmonga yetar edi.

Sizga hurmat bilan Saodat».

Xo'sh, bu xatga nima deb javob yozish kerak?

Saodatning o'zi yomon qiz emas. O'qishga kirgani yana yaxshi bo'libdi. Bu galcha men uni sinab ko'raman. Rasmini so'rasammikin? Yo'q, bu juda ko'p bo'lib ketadi, uni cho'chitib qo'yishim mumkin.

Men undan bitta do'ppi so'rayman. Xat yozdim.

«Saodat!

Mendan ko'pdan-ko'p salom. Sog'san, sog'liqlaringni tilayman. O'qishga kirganingni eshitib, juda xursand bo'ldim. Kelajakda baxtli bo'lmoqni istagan har bir qiz o'qishi kerak. Mendan so'rasang, imtihonni yaxshi topshirdim. Men ham, (maqтанmay) birdan oldin, birdan keyin darsimni olib borayotirman.

Saodat! Bilmadim, vaqting bo'larmikan, bizning hovliga borsang-da, xolangga aytsang, agar mumkin bo'lsa, birorta do'ppi tikib yuborsalar, chunki ba'zan, bayram kunlarida milliy kiyim kiyib yurgan studentlarni ko'rib,

havasim keladi. Men ham hech bo'lmasa, ba'zi-ba'zida do'ppi kiyib yurmoqchi bo'laman.

Mendan hammaga salom ayt!

Hurmat bilan, Jo'ra»,

Men shundan ortiqcha boshqa xayollarga borishim mumkin emas edi. Chunki birinchi kursdaman. Hozirdan boshlab Saodat va boshqalar to'g'risida o'ylay boshlasam, darsimga xalal yetishi mumkin.

Yana o'qishlar boshlanib ketdi. Yana o'sha jiddiy hayot. Erta bilan turib, kechki soat birgacha studentlik hayoti.

May oylari keldi. Butun studentlar kechani kunduzga ulab, yillik imtihonga tayyorlanmoqda. Mey ham shunday.

Shunday jiddiy kunlarning birida pochtdan kichkinagina posilka oldim. Ochib qaradim: qavatma-qavat turli ipaklar bilan bog'langan qog'oz. Qog'oz ichini sekin ochib qarasam, bitta yashil ipak tagdo'zi do'ppi, uning orasidan bitta kichkinagina shohi ro'molcha chiqdi. Shohi ro'molchaning bir chekkasida turli ipaklardan nozik, juda ham san'atkorona qilib chiroyli bir kapalak va qizil gul g'unchasining rasmi tushirilgan, Uning orasida xuddi aspirin poroshogi o'ralgan qog'ozday kichkina maktabcha. Xatni ochib o'qidim. Yana Saodat yozar edi:

«Qadrli, Jo'ra aka!

Tuganmas salom. Afv etingiz, xolamdan so'rab yuborgan narsangizni o'z vaqtida yubora olmadim. Sizdan jindek xafa ham bo'ldim. Lekin bilib qo'yingizki, do'ppini tikish degan so'z u – yoshlarning ishi. Bechora xolam qarigan chog'ida hamma ishi qolib, sizga do'ppi tikib yursalar uyat bo'lar dedim-da, o'zim tika boshladim. Ma'lumingizki, men ham studentman. O'qishlar juda qizg'in borayotganligidan tezroq tikib bitirishga vaqt topolmadim. Otpuskalar ham yaqinlashib qoldi. Tunov kuni xolamlarning oldilariga yana borib, «Men Jo'ra

akamlarga xat yozmoqchiman, gapingiz bormi, qo'shib yuboray», dedim. Xolam juda sevindilar, Ayniqsa, Yodgoringiz juda sog'ingan ko'rinadi. «Dadang otpuska vaqtida keladilar», – deb uni yupatgan bo'ldim.

Aytgandek, siz uchun yana bitta yangilik yaqinda men komsomolga qabul qilindim.

Sizga hammadan salom.

Xatingizni kutib Saodat».

Masala menga bir qadar ravshan. Ayniqsa, shohi ro'molchanning bir chekkasiga tikilgan g'uncha bilan kapalakning surati meni allaqanday xayollarga olib boradi. Allanarsalardan xabar berganday bo'ladi.

Ajabo, chindan ham Saodat meni sevadimi? Men-chi?

Yo'q, hali buni o'zimda his qilib ko'ra olganim yo'q. Yaxshisi, bunday xayollarni unutish kerak. Lekin qiz bolaning ko'nglini cho'ktirmaslik ham lozim. Qanday bo'lsa ham bir javob yozmoqchi bo'ldim. Uning do'ppisiga qarshi men ham biror narsa sovg'a qilib yuborishim mumkin. Unda yana uni allanarsalardan ishorat berganday qilib bog'lab qo'yasmikanman? Yuborganda ham nima yuborish kerak? Yaxshisi, hech nima yubormayman. Yaxshilab bitta xat yozaman. Shuning o'zi bas.

Xat yozdim. Xat o'tgan galdagi singari oddiy. Bir akaning singilga yozadigan xati edi. Do'ppi uchun rahmat aytdim. Bu yil otpuska vaqtida bora olmasligimni bildirdim. O'zim ham qarindosh-urug'ni, ayniqsa, Yodgorni sog'inganligimni aytdim. So'z oxirida tez-tez xat yozib turishini iltimos qildim.

Imtihon kunlari yetib keldi. Ruscham bir qadar tualib qolgan. Lekin bu yerda ikkinchi dard chiqib qoldi. Men hozir buni yashirmasdan aytaveraman. Anatomiyaning qanoatlanarli imtihon berolmadim. Shuning uchun otpuska vaqtida Toshkentga borishni yig'ishtirib qo'yib, akademiyaning dachasiga chiqib, o'rtoqlar yordami bilan tayyorlana boshladim.

Lekin chinini aytish kerak, Yodgorni juda-juda sog'inar edim. Hech kutmaganda iyun oxirida akamdan yuz so'm pul perevod kelib qoldi. Perevod bilan kelgan xatida, akam go'yo mendan uzr so'ragan bo'libdi. «Kechirasan, – deпти, – bola-chaqam ko'p, ko'proq yubora olmadim. Har holda student hayoti, birorta kerak-yarog'ingg'a yarab qolar, oz bo'lsa ham ko'pning o'rnida ko'rasan», – deпти. Ham xatida: «Ammalaring ham shaxtidan tushgan, «Begonaga beradigan qizimiz yo'q! Saodat Jo'raniki», dey-digan bo'lib qolishdi. Bu tomondan ham tinchlanishing mumkin», – deпти. Xullasi kalom, oilaviy gaplar..

Demak, Saodatning do'ppisi, ro'molchasi va ro'moldagi g'uncha bilan kapalak surati – hammasi ham bekorchi narsalar emas. Masala menga oydinlashdi. Yaxshi ham bu yil otpuskaga bormaganim. Nima qilganda hamki yigitchilik, yoshlik, biror sabab bilan bog'lanib qolishim mumkin. Yo'q, har qancha og'ir bo'lsa ham, garchand Saodat meni yaxshi ko'rib, men uni yaxshi ko'rsam ham chidayman. O'qishni tugatgunimcha chidayman.

Dachadaligimda bo'sh chiqqan darsim birgina anatomiya bo'lgani uchun anchagina bo'sh vaqtlarim bo'lar edi». Shunda shaharga tushib aylanib, tomosha qilib yuraman. Akamdan kelgan yuz so'm menga tamom ortiqcha bo'lganligidan unga Yodgorga atab kiyim-boshlar oldim, bu kiyim-boshlarni yangi oldirgan katta suratim bilan qo'shib hovliga yubordim.

Yodgorga yuborgan posilkam va rasmimdan keyin oradan bir oylar o'tgach, Saodatdan xat oldim. Saodat bu safar nima desam ekan-a, yurak yutib yuborgan bo'lsa kerak, xati kinoyalar bilan to'lib yotar edi. U yozar edi:

«Sevimli Jo'ra aka!

Yodgorga atab yuborgan rasmingizni xolam uyda chetlariga gullar taqib devorga osib qo'yibdilar. Yodgor har kuni «dadam» deb talpinganda ko'rsatar ekanlar. Bir nafas termilib o'tirgandan keyin sog'ingani qonib, yana olib qo'yar ekanlar. Men borib: «Qani, Yodgor, dadang-

ning suratini men ham ko'ray», desam, shiringina til-chasi bilan: «Qo'yib qo'ying, tegmang, bu – mening dad-am, deb uni biylatmadi. «Axir bu sening dadang bo'lsa, mening Jo'ra akamlar-ku», desam, «unda, mayli», deb qo'linga berdi. Shunda sizning suratingizga qarab tu-rib o'yladim. Bu suratni olgan suratkash bir nusxa olgan ekan-da, tanish-bilishlariga ham berar, deb bir-ikkita olmagan ekan-da, bizga ham yuborsangiz, o'zingizdan ham yaxshiroq qilib saqlar edik. Arzimabmiz-da! Mana siz yubormasangiz men yuboray dedim-da, Yodgor bilan birga oldirgan rasmimni yubordim.

Suratkashdan xafa bo'lmang. «Qozonda bori cho'michga chiqadi», deganday borini olibdi.

Darvoqe, do'ppi boshingizga loyiq keldimi?

Jo'ra aka! Agar sizga malol kelmasa, bitta movut be-retka olib yuborsangiz, chunki Toshkent qizlarining hammasiga beretka kiyish rasm bo'lib ketgan.

Sizga tuganmas salom bilan, sizni sog'inib Saodat»

Aytganday, sizga rasm yuborganimni Toshkentdagi-lar bila ko'rmasinlar.

Xat, ayniqsa, rasm yuragimga o't yoqdi. Ajabo, shu o'zimizning Saodatmi? Qizi tushmagur ancha yetilib qopti-ya! Rasmning yarim diydor ekanligiga endi ishon-dim. Saodatning qora ko'zlari meni ishq musobaqasiga itarganday, yarim tabassumda turgan lablari menga al-lanimalar deganday bo'lar edi. Bo'liq, toza, oq yuzlariga to'zg'ib tushgan parishon sochlari mening yuragrimni o'z zanjirlariga bog'lab olmoq uchun tayyor turganday sezilardi.

Ishon, Saodat, ishon! Men seni sevaman, shu qora jin-galak kipriklaringga butun hayotimda yosh ilintirmay-man.

Qiz o'z latofati bilan meni ishqqa chaqirar edi. U g'olib keldi.

Menda Saodatga chin muhabbat boshlandi. Biroq, o'qish mavsumlari borgan sari yaqinlashayotgani uchun, muhabbat mojarolari bilan bog'lanib qolish dars uchun, ancha xavfli bo'lishi mumkin edi. Shuning uchun Saodatga bu mavsumning so'nggi xatini yozmoqchi bo'ldim. Ham birdan-bir iltimosi bo'lgan beretkani qo'shib yubormoqchi bo'ldim. Shaharga borib so'nggi modadagi bir beretkani oldim. Unga o'z ishqimdan hiylagina ochiq ishoratlar, ishonchlar beradigan bir xat yozdim. Xat ichida rasm bilan, o'qish yaqinlashib qolganidan juda vaqtim ozligini, bu xatdan so'ng yaqin orada xat yoza olmasligimni bildirdim. Bir chekkasi sinov, bir chekkasi Yodgordan ham, kampirdan ham xabar olib turishini iltimos qildim. Bu bilan bizning yangi boshlangan «roman»imizning birinchi bobi o'qilib bo'ldi. Kelajak baxtli bobiga – kelgusi yilning otpuska muddatigacha «kani-kul» berildi.

Otpuska vaqtida borolmaganim uchun kampir biroz ranjigan bo'libdi. O'g'lim ham betoblanib olgan emish, Qumri to'qimachilik kombinatining FZUGa o'qishga kiribdi. Uni ham yotoq, ham stipendiya bilan ta'minlabdi. Abdug'ani bo'lsa, hali boshlang'ich maktabni tugatmagani uchun kampirning yonida ekan. Akamdan kelgan bir xatda: «Kampir, Abdug'ani va Yodgorlardan xavotir olmasang ham bo'ladi. Ularning maishatidan o'zim xabar olib turibman. Bu tarafdin qiyinchilik yo'q», deyilgan edi. Demak, men juda tinch, hech qanday ortiqcha tashvishni xayolga olmasdan o'qishim mumkin va shunday ham bo'ldi. Fakultetning ikkinchi kursida ham men a'lochi bo'lib o'qidim. Rus tilida ko'rilgan bulturgi bo'shligim bu yil sezilmadi. Anatomicani ham yetkazib oldim. Shuning uchun ham ikkinchi yillik imtihonda ko'pchilik fanlardan «a'lo», «yaxshi» baholar olib, otpuskani Toshkentda o'tkazmoqchi bo'ldim.

Yil bo'yi turmushimda esdalik daftariga yoziladigan katta hodisalar yuz bermadi. Shuning uchun ham ish bilan, o'qish bilan o'tgan umr mayda to'lqinlar bilan oqqan tekis irmoqday o'tib ketdi.

Men otpuska vaqtida Toshkentga borishim to'g'risida uy ichlariga yozgan bo'lsam ham, qay kuni, qay vaqtda borishim to'g'risida ochiq yozmagan edim. Chunki xat yoki telegramma bilan xabar bersam, hoynahoy Saodat kutib olishga chiqadi. U bilan birinchi marta qarindoshurug'ning oldida uchrashuv menga juda noqulay tuyular edi. To'g'risi, o'ng'aysizlanar edim. Shuning uchun ham stipendiyadan orttirib yurgan pullarimga kampirga, Qumri, Abdug'anilarga, Yodgorga, shular qatori Saodotga ham arzimagan mayda-chuyda sovg'a-salom qilgan bo'ldim-da, iyul o'rtalarida Toshkentga qarab jo'nadim.

Hech kutilmaganda erta bilan choyning ustiga kirib borishim kampir bechorani juda dovdiratib qo'ydi. Sho'rlik ayvondan yo'lakka qarab quchog'ini ochib, hovliqib yugurib kelib, bo'ynimdan quchoqlab oldi. Sevinganidan yig'lab ko'rishga boshladi. Yuz-ko'zimni o'par edi. Allanimalar demoqchi bo'lar edi, lekin tili galdiraklab, aytmoqchi bo'lgan gapini aytolmas edi. Shuncha qariligiga qaramasdan, chamadonlarimni o'zi ko'tarib, ayvonga olib bormoqchi bo'lar edi. Men unga ijozat bermasdan, o'zim olib borib qo'ydim, Hol-ahvol so'rashdik. Ko'zim atrofga javdir-javdir qilar edi. Yodgor ko'rinmas edi.

- Xo'sh, Yodgor qani, oyi?

- Voy, darvoqe, hozir olib chiqaman bolaginangni. Uning katta yigitcha bo'lib, bog'chaga qatnaydigan bo'lib qolgan. Erta bilan, azonlab o'rnidan turadi, iloji bo'lsa, choyni ham ichmasdan bog'chaga qarab chopadi. «Hoy, ko'chada bir nima bosib ketmasin, adashib qolmagin», deb ketidan javrab qolaman. Orqasidan qidirib, kalovlab

yuraman. Shuning uchun har kuni erta bilan Abdug'ani maktabga ketishida o'zi qo'yib ketadi. Qaytishda yana o'zi olib keladi.

- Qo'ying, kampir, o'zim olib kelaman,- deganimga ham quloq solmasdan, kampir chiqib ketdi. Oradan o'n minutlar o'tganda Yodgorni qo'lidan yetaklab kirib keldi. Egnida bog'cha bergan ko'k xalat. Qo'ltig'ida o'yinchoq avtobuscha, ishonar-ishonmas g'ildiratib kelar edi. Ayyonda meni ko'rishi bilan hech tortinmasdan o'yinchoqni yerga tashlab, chopqillab kelib «Dada!» deb quchog'imga otildi. Bag'rimga bosib, yuz-ko'zlaridan o'pdim. Shunday mahmadona, sersavol bo'libdiki, har narsa uni qiziqtiradi. Bir nafasning ichida mening yangi kelganimni, sog'inganligini ham unutilib yubordi-da, savol yomg'irlarini yog'dira boshladi:

- Dada, bu yimaydi?

- Tugma, o'g'lim, tugma.

- Yana yulduzi bor?

- Harbiylarning tugmasi shunaqa bo'ladi.

- Harbiy yima bo'ladi, dada?

- Armiyani bilasanmi, o'g'lim?

- Bizayam bog'chada armiya o'ynaymiz. Men Budyoniy bo'laman.

- Ha, ana shuni bilsang, Qizil qo'shin shunaqa tugma taqadi.

Darrov berib turgan savol esidan chiqdi-da, boshqa savollarga tushib ketdi:

- Qachon keldingiz?

- Hozir keldim, o'g'lim.

- Yimada keldingiz?

- Poezdga, poezdni bilasanmi?

- Sharippi dadasi aeroplonda keldi-yu,

Kampir Yodgorni urishadi.

- Judayam ezmachuruq bo'libsan-da, bir nafas men ham gapirishib olay. - Kampirning gapiga quloq solmaydi.

- Dada-chi, dada, men ashula aytishni bilaman.
- Qani, aytib ber-chi?
- U darrov tizzamdan tushib, o'rnidan turdi-da, ashulasini boshlab ketdi.
- Ana, bilamiz, biz.
- Ha, yasha o'g'lim, oppoq o'g'lim, mulla bo'lib qolibsan-ku!
- Endi ketib qolmaysizmi?
- Yo'q, endi ketmayman.
- Xayr bo'lmasa, men bog'chamga ketdim.
- Orqasidan buvisi javrab qoldi:
- Ko'zingga qarab, chetdan yur. Aptavuz kelayotgan bo'lsa, chetga chiqib turgin, tag'in bosib ketmasin, bolam!

Kampir bilan o'tgan-ketganlarni gapirishib o'tira boshladik... Gap orasida kampir:

- Saodat bolaginam ham vafolikkina qiz: ikki kunning birida, «xola-xola» deb holimdan xabar olib turadi. Nima uchundir, uch kundani beri kelmadi. «Tiq» etsa eshikka qarab o'tirgan edim. Baraka topkurning qo'li gulgina. Bir nafasning ichida hamma ishlarni saranjom qilib berib ketadi. Anov kuni kelib: «Xola, kiringizni yuvib beraymi?» - dedi. - Voy, xolaginang o'rgilsin, omon bo'lsang, bir kun yuvarsan, dedim-da, unamadim. Hammadan ham Yodgorga mehribonligini aytgin, naq ustida parvona bo'lib o'lib bo'ladi. Yodgor ham unga juda el bo'lib qolgan. Ikki kun kelmasa «Opam kelmadi», deb maktabdan qaytishini poylab o'tiradi.

Mening kelayotganimni bir necha kishilar ko'rgan edi. Ular bilan so'rashib o'tgan edim. Undan tashqari bir nafas ichida mahalla-ko'y, guzarining hammasiga ovoza bo'lib, bir soat o'tmasdan uyda qarindosh-urug' to'lib ketdi. Hali unisi bilan ko'rishish, hali bunisi bilan ko'rishish, rostini aytsam, o'zim ham oiladan hiyla uzoqla-

shib ketgan ekanman. Shu takalluflardan juda o'ng'aysizlanardim. Nima uchundir ko'zim eshikda: shu kelgan qarindosh-urug'ning ichida allakimni qidirganday bo'lanman. Men kutgan birov yo'q. Keling, shuni yashirib o'tiramanmi: Saodatga muntazirman... Bir chekkasi hozir kelmaganiga xursand bo'lib qo'yaman.

Nimaga desangiz, shuncha el-urug'ning orasida u bilan qay xildagina ko'rishish mumkin? Kichkina tabassum, ikki minutlik ko'z urishtirib olish, qisqagina eson-sog'liq so'rashish, vassalom...

O'sha kuni kechgacha, umrim kelgan-ketganlarni kuzatish bilan o'tdi. Abdug'ani ham kattagina dastyor bo'lib qolibdi. U bu yil beshinchi sinfda o'qir ekan. Uni kelgan mehmonlardan, kampirdan xoli qilib gapga soldim...

- Saodat opangnikiga mening kelganimni xabar qildingmi?

- Boya siz mehmonlar bilan ovora bo'lib turganingizda oyim qo'yarda-qo'ymay yuborgan edi. Borib, aytib kelganman.

- Saodat opang uyda bor ekanmi?

- Yo'q, maktabda ekan. Ammamga aytib keldim.

- Pochchang-chi?

- Pochcham uyda ekan.

Abdug'ani bilan suhbatimiz tugamagan ham ediki, eshikdan savat ko'tarib, terlab-pishib ammamning o'zi ham kirib keldi. Eshikdanoq javrab kelar edi:

- Voy, ammaginang bo'yingga qoqindiq bo'lsin!

Ammam men bilan juda issiq, bag'rilariga bosib ko'rishdi. Peshonamdan o'pdi. Meni o'rtaga olishib, u yoqdan-bu yoqdan, ko'rgan-kechirganlarimdan gapga solishdi. Men o'zimga juda ham ulug'vorlik berib, so'ralgan savollarga kalta-kalta qilib, salobatli javob bermoqdaman. Lekin gap orasida Saodatdan so'z ochilishini kutaman. Hech bo'lmasa, nomini eshitish bilan tasalli

topmoqchi bo'laman. Xizmat vaqtini tamomlab, akam ham yetib keldi. U bilan suhbatlashib o'tirganimizda eshikdan yigitlar chaqirishib qolishdi. Uydagilar bilan suhbatni yig'ishtirib, o'rtoqlar oldiga chiqishga majbur bo'ldim. Yoshlikdan birga o'sgan Obid, Mansur, Yo'ldosh va mahallaning boshqa yosh-yalanglari edi. Ular bilan ko'rishib ketdik. Obid uyiga taklif qilib, olib ketdi. O'tgan-ketganlardan suhbatlashib o'tirdik. So'z orasida Obid menga tegajaklik qilib Saodatdan gap ochib qaradi. Bizning Saodat bilan bo'lgan, hali barg yozmagan – kurtak holidagina bo'lgan bu muhabbatimiz darrov bunchalik el og'ziga tushib ketganiga hayron bo'ldim. Hoynahoy, bu «xolis xizmat» kaminannng kampiri yoki ammamning ichida gap yotmaydigan «devonai rostgo'y»ligidan bo'lsa kerak. Undan tashqari, Obid xotin-qizlar texnikumining direktori bo'lgani uchun Saodat to'g'risida ancha ma'lumotlarni olish mumkin edi. Suhbatimiz yarim kechagacha davom qildi. Ular bilan xayrlashib, hovliga kirib yotdim. Charchaganim uchun, ikki yildan buyon unutib yuborganim ona quchog'iday issiq oila o'rnida cho'zilib qattiq uyquga ketdim.

Saodat ertalab ham kelmadi. Mening yuragim juda bezovta bo'lib, hatto undan shubhaga ham tusha boshladim. Bir vaqt – siyrak xatlashib turaylik, degan mazmunda imo-ishora bilan yozgan xatimdan xafa bo'lmaganim, deb o'yladim. Kelib qolsa, gina ham qilmoqchi bo'ldim.

Tag'in o'zimni yupatib, balki, keldi-ketdilarining oyog'i tovsilishini kutar, balki, onasi bu yerda bo'lgani uchun meni kelib ko'rishga iymonar, deb o'ylar edim.

Ertangi choydan keyin ammam ketdi. Ortiq bitta-yarimta kelmaydigan bo'lgandan, birrov shaharni aylanib kelmoqchi bo'ldim. Lekin yuragim «Ana Saodat kelmadi, mana Saodat kelmadi», deb talpinar edi.

Toshkent juda o'zgarib ketibdi. Men ko'rmagan yangi binolar, yangi ko'chalar, hatto odamlarning muomalalari ham ancha o'zgarib qolibdi. Aylanib tomosha qilib yurib, soat ikki-uch bo'lib qolganini ham bilmay qolibman. Tezroq hovliga qaytish kerak edi. O'n-o'n beshta bodring, ikkita handalak ko'tarib hovliga qaytib keldim. Kampirning qilib qo'ygan sho'rvasini ichib, yangi gazetalarni o'qib o'tirdim. Ko'zim gazetada, ammo ko'nglim Saodatda: «tiq» etsa eshikka qarayman. Soat besh-oltalarda uzoq muddat yurak urishlari bilan kutilgan «mehmon» ham kirib keldi. U men haligacha xayolimda suratini chizib yurgan, ko'kragi burma atlas ko'ylakli Saodat emas. Qo'lida kichkina amirkon portfelcha, egnida klyosh qilib tikilgan krepdeshin ko'ylak, boshida men yuborgan beryotka, sochlari turmaklangan, o'rta darajadagi yevropalik bir qiz edi. U eshikdan kirib kelishda pastki labini tishlab, juda uyalgansimon kelar edi.

Yuzlari bo'rtib ketgan, issiq kunda uzoq yo'l yurganidanmi yo uyalganidami, lablari, burun uchlari, manglayi mayda ter bilan qoplangan. U ter artish bahonasi bilan ko'zini yashirmoqchi bo'lar edi. Darrov o'rnimdan turdim. Ko'kragimni harbiylarcha maxsus savlat bilan oldinga chiqarib, uning istiqboliga chiqdim. Mahkam qo'lini siqib, ko'zda yashiringan tabassum bilan salomlashdim. U juda uyalib ketgan edi. Shu paytda qaldirg'ochday «pir» etib uchib ketishga tayyorday ko'rinar edi. Mendan qo'lini bo'shatib, kampir bilan so'rashdi. Kampir darrov o'tqizib, yangi dasturxon qilgan bo'ldi. Biz ikkov bir-birimizga ro'baro' xontaxta oldida o'tirdik. Kampir non ushatib, choy quymoqchi bo'lgan edi, Saodat o'rnidan yarim qo'zg'alib:

– Ovora bo'lmang, xola, choyni men quya qolay, – dedi. Kampir mehribonlik bilan:

– Qo'yaver, xolang aylansin, o'zim quyib beraman. Sen hozir mehmonsan, bolam! Omon bo'lsang, hali quyarsan, – dedi.

Kampirning bu soddagina gapidan orada ivir-shivir bir sir o'tganday bo'ldi. Saodat yer ostidan qiya qilib menga qarab qo'ydi. Men ham xuddi shunday qilib qaradim. Har ikkovimizning ko'z qarashimiz yarim sekund ichi dasturxondagi novvot ustida to'qnashib oldi. Bilinar-bilinmas iljayishib qo'ydik. Saodat yerga qaradi.

Saodat yetilgan qizlarning butun latofatini egallab olgan. Har bir kichik imo-ishoratdan muhabbatga taalluqli ma'nolar anglaydigan yetukkina qiz bo'lib qolibdi. Uyda ko'zimga hamma narsa kulib qaraganday ko'rinadi. Hatto hovli sahnilarini bo'ydoq qizlarning bosh qo'ygan yostig'ining hidi qoplab ketganday tuyuladi. Saodat kichkinagina qandni qo'lga ushlab, patnis chetiga sekin-sekin urib yerga qarab o'tirardi. Bu hol mening ham tilimni bog'lab qo'yganday.

Oxiri bu qisqa muddatli jimjitlikni kampir buzdi:

– Sizlar bir nafas gaplashib o'tiringlar, bolalarim. Men oshxonadan xabar olay.

Saodat: «Qo'ying, xola, hech narsaning keragi yo'q. Ovora bo'lmang, men hozir ketaman»,– desa, kampir:

– Nega ketar eding? Jo'ra akang bilan bir nafas gaplashib o'tir, nima, men senga qo'y so'yarmidim? Har kuni o'zimizning qiladigan obi-yovg'onimiz-da, xolang o'rgilsin, – dedi.

– Shundoq-ku, – dedi Saodat, – sizning oshxona ishlariga kuymalashib yurganingizni ko'rsam, juda achinaman, xola.

Gapga men aralashdim:

– Oyi, bo'lmasa, siz mayda-chuydangizni tayyorlang, men o'zim ham ancha vaqtdan buyon osh qilganim yo'q. Oshni o'zim qilib beray.

– Qo'ying, – dedi Saodat, – shu kiyim-boshingiz bilan qozon-tovoqqa urinmay qo'ya qoling, ha, men-chi?

– Sen kuydirib yuborasan.

– Kuydirsam ham, sizcha kuydirmayman.

Yana bir-birimizga qarashib oldik. Kampirning oshi gap boshlanishiga bahona bo'ldi. Kampir oshni vaj qilib, bizni yolg'iz qoldirib, oshxonaga ketdi. Uzilib qolgan gapni qaytadan boshlash uchun so'z qidirardim.

- Ta'til vaqtida nima qilib portfel ko'tarib yuribsani?! Abdug'anini yuborsam «maktabda» deyishibdi. Sizlarda o'qish tamom bo'lgani yo'qmi hali?

- O'qish-ku tamom bo'lgan. Meni qo'yarda-qo'ymay xotin-qizlar klubida tashkilotchi qilib qo'yishdi. Umrimda shunaqa ishlarni qilganim yo'q edi. Bu xotin-qizlarning boshini bir joyga qovushtirish ham juda qiyin ekan. Ertadan kechgacha shular bilan kuymalanaman.

- O'h-ho', juda aktivistka bo'lib ketibsani-ku! Men bo'lsam, ikki boshni bir yerga qovushtirolmay hayronman.

Saodat yana kinoya bilan menga qarab qo'ydi.

- Har bir gapni boshqa yoqqa buraverar ekansiz-da. Leningradliklar muomalaga usta bo'ladi, deb eshitar edik. Sizni ham ancha o'rgatib qo'yishibdi.

Javob o'rniga men cho'ntagimdan Saodatning o'zi tikib yuborgan shohi ro'molchani olib, ko'zimni artmoqchi bo'ldim, bu bilan go'yo, «Hali ham yonimda saqlab yuribman», degan ishoratni bildirmoqchi edim. Saodat ro'molchani tanisa ham, o'zini bilmaslikka soldi.

Shu paytda ko'chada o'ynab yurgan Yodgor aravasini yetaklab, alpon-talpon eshikdan kirib kelib qoldi. Men bu yoqda qolib, to'g'ri borib Saodatning quchog'iga otildi. Bola g'oyat sevingan edi:

- Opa, qachon keldingiz? Nega ertaga kelmadingiz? (kecha demoqchi). Saodat ham Yodgorni bag'riga bosib erkalar edi. Men bularning har ikkovining qiliqlarini tomosha qilib turib, kelajak to'g'risidagi anchagina xayolarga botib ketdim. «Bolaga shu muhabbat chindanmi, biz uylangandan keyin ham shu muhabbatida davom

qilarmikan? Qachon bo'lsa ham Yodgorning tarixi ochilganda, Saodat bunga qanday qarar ekan, nima deyar ekan?» Ham o'sha bir vaqtdagi hikoyalarni ustidagina bo'lsa ham o'ylab chiqdim, Yodgorning bevafo onasi bilan Saodatni bir-birovlariga husncha taqqoslab ko'rmoqchi bo'ldim. Saodat u bevafo xotindan anchagina o'tkir, aql jihatidan ham undan yuqorilik qiladi. Tasodifni qarang—a, bir xotinning tashlandiq bolasi, bir go'zal qizning mehribon og'ushida...

Mening yuzimda ozgina bo'lsa ham bu xomush xayol-kashlikni ko'rgan Saodat, birdaniga o'zining mehribonligini tundlikka aylantirdi. Kinoyali ohang bilan:

– Jo'ra aka, – dedi, – juda xayol surib ketdingiz... olam degan shunaqa bo'lar ekan, hech istamagan vaqtda kishini bir-birovidan ajratadi, xafa bo'lmang.

Men seskanib tushdim, hamma xayolni bir chekkaga yig'ishtirib qo'yib, jindak iljaydim. So'zni boshqa yoqqa burmoqchi bo'ldim. Uning ko'zlariga zavq bilan termildim—da:

– Saodat, muncha ham yaxshisan! – dedim.

Saodat bir cho'chib tushganday bo'ldi.

– Muncha, juda ham maqtagingiz kelib qoldi? – men qolib, Yodgorga xitob bilan: – Yodgor, dadangning so'zlarini eshityapsanmi?! – dedi.

Yodgor bahonasida ancha gap aylantirish mumkin edi. Lekin oshxonada kuymanib yurgan kampir, hatto Yodgorni ham bizga xalaqit bermasin dedimi:

– Yodgor, hoy, Yodgor, o'g'lim, bu yoqqa qara, mana senga jo'xori kabob qilyapman, – deb aldab chaqirib oldi.

Suhbatimiz boyagiga qaraganda ancha ochilib qolgan. Boshqa taraflardan asta-sekin so'z ochish mumkin bo'lar darajaga yetib qolgan edi:

– Saodat, – dedim, – bugun kechqurun bo'shmisan?

– Nima qilar edingiz?

- Toshkentning parklarini tomosha qilar edik...
- Siz bilan-a, qiziq bo'пти-da?
- Ha, nima uyalasanmi, kap-katta qiz-a?
- Dadamning tabiatlarini o'zingiz bilasiz-ku, ko'rib qolguday bo'lsalar, ko'ring hangomani!
- Sen qiziq ekansan, bugun bo'lmasa, baribir, keyin yuramiz-da...

Saodat «yalt» etib menga qaradi-da, erkanibroq:

- Rostdan-a, sizga buni kim aytdi? - dedi.
- Ko'zing aytib turibdi.
- Ayniy-ayniy deyapsiz-a, Jo'ra aka. Xolamga aytaymi?
- Xolang nima qilar edi, qaytaga xursand bo'ladi, kel, gapni chetga burma, kechqurun bo'shmisan?
- Ha, bo'shman, lekin qo'ying, tag'in gap-so'z bo'lib yurmaylik, uyalaman.

Aldab-suldab, uning noz-firoqlariga quloq solmasdan ko'ndirdim. Demak, uchrashuvning birinchi bobi, Leningradda boshlangan «roman»ning ikkinchi qismi ham muvaffaqiyatli chiqdi.

Kampir oshni suzib keldi. Birgalashib o'tirib yeya boshladik. Kampir so'z orasida o'zini soddalikka solib, gap aylantirmoqchi bo'lar edi:

- Jo'ravoy, bolaginam, kampirlarning qilgan oshi senga yoqadimi, bizlar shunaqa o'zimizga o'xshagan lanju, bo'sh qilib qo'yamiz. Saodat qilganda edi, tasmadakkina qilib pishirar edi.

- Yo'q, xola, - dedi Saodat, - men bunaqa shirin qilib pishirolmayman: sabzi-piyozni xo'p yaxshi qovuramanu, lekin tuzini bilolmayman.

So'z navbati menga kelib qoldi:

- Oshni o'zim qoyil qilaman-da, lekin shunda ham o'tni birov yoqib berib tursa.

- Oh, bolam, - dedi kampir, - to'rt yildan beri masalqlik tayyor oshni pishira olmaysan-ku?..

Bu gapdan Saodat uyalib yerga qaradi: men ichimda: «Obbo kampir tushgur, eski zukkolikdan bittasin ishlatding-a», deb qo'ydim. Yana kampirning o'zi gapni boshqa yoqqa burmoq uchun besh panjasini og'zi-burni aralash surkab o'tirgan Yodgorni koyib ketdi:

- Aylanay bolam, to'kmasdan yegin. Qo'lingni mana bunday qilib, chimchib olgin!

Kampirning pichingi bilinar-bilinmas o'tib ketdi.

Oshdan so'ng, kampir laganni ko'tarib oshxonaga ketdi. Saodat o'rnidan qo'zg'alib ketmoqchi bo'ldi. Kech qurun parkka borish to'g'risida qat'iy va'dasini oldim. Hovlidan birga chiqib ketish unga ham, menga ham bir roz o'ng'aysiz edi. Shuning uchun tramvay ostanovkasi da uchrashmoqchi bo'ldik.

Saodat bilan ko'pincha birga yuramiz. Hatto bi oyning ichida ikki-uch marta birga parkka borishimiz hamma uchun ham masalaning ochilib qolishiga sabab bo'lgan edi. Saodatning o'rtoqlari bir-ikki marta unga tegajoqlik qilib ko'rgan bo'lsalar ham, bu ish ularning oldida ham oddiy sanalib, hech kim bu to'g'rida gapir maydigan bo'lib qolgan edi. Bizning ko'pincha birga yuruvimiz Saodatning otasiga ham eshilibdi. U akam bilan uchrashib: «Endi bo'lar ishning bo'lgani yaxshi qiz bolaning tuprog'i juda yengil bo'ladi. Jo'ravoy, bu yil o'qishdan qolib, to'yini qilib ketgani ma'qul bo'lar edi. «To'y qachon?» deb so'rayverganlaridan juda zerikdim» - degan emish. Akam: «Ha, xo'p, gaplashib ko'rarmen» - deb javob beribdi. Men o'qishim tamom bo'lmaguncha to'yini qilmasligimni, bir talay uzrlar bilan aytib, tushuntirib qo'yishni so'radim.

Bir kun Saodat menga kelib:

- Jo'ra aka, dadam sizga salom aytib yubordilar. Dam olish kuni kechqurun bir-ikkita o'rtoqlaringiz bilan biznikiga borar emishsiz, mendan boshqa dastyorlar bo'lmagani uchun men o'zim sho'rlik xabar qilib yuribman, - dedi.

- Ha-ha, - deb kuldim, - to'ydan ilgari challarni yer ekanmiz-da.

- Hech hazilkashligingizni qo'ymadingiz-da. Sizga bir gapni aytishu qochish kerak.

Va'da qilingan kuni texnikum mudiri Obid o'rtog'imni olib bordim. Quyuq-suyuq ziyofat juda yaxshi bo'ldi. Lekin Saodat oshxonadan chiqmas edi. Pochcham, ya'ni Saodatning dadasi o'zi xizmat qilib turar edi. Pochcham, bu gal juda ham yechilib ketib, ammamni chaqirib qoldi:

- Saodat! Saodat! Bu yoqqa qara, mulla Obiddan qochmay qo'ya qol. Qizimizning domlasidan ham qochasanmi? Saodatingni ham chaqir, o'zining kunda ko'rib yurgan domlasi-da! Uyda senlar turib, men xizmat qilib yuraymi! Jo'ravoy bo'lsa - o'zimizniki.

Obid hazillashib qo'ydi:

- Umar aka, bunday, kampir bilan birga bog'larga tomoshaga ham tushmaysiz!

Kulishdik.

- Ey, uka,- dedi pochcham, - endi bizlarning vaqtimiz o'tib qoldi. Mana, sizlar yursangiz yarashadi.

Dadasining bu himmati Saodatning kutganiday bo'lsa kerak, shu gapdan keyin ba'zi narsalarni dahlizga olib kelib, yarim ko'rinishlar bilan xizmat qilib turdi. Men bo'lsam, mumkin qadar eshik tomonga qaramaslikka harakat qilar edim. Sipohgarchilikni qo'ldan bermas edim. Anchagina u yoq-bu yoqdan so'zlashib o'tirdik.

Ketar oldimizdan Leningradga yuborilgan tagdo'zi do'ppining ikkinchi nusxasi ammam tomonidan menga kiygizilib yuborilgan edi.

Shunday shirin turmush juda tez o'tib bormoqda. Yaqinda Leningradga qaytib ketaman. Saodat bilan o'tkazilgan soatlarning qanday tez o'tib ketganligini bilmayman. Mening ketishga tayyorlana boshlaganligimni ko'rgan Saodat:

- Ketmang, yo meni ham ola keting, - dedi.

Ketadigan kunlarim juda ham aniqlanib qoldi.

Avgustning o'n beshlarida yo'lga tushaman. Shuning uchun ertaga Saodat bilan so'nggi marta parkni tomosha qilmoqchimiz. Ham o'sha yerda men uning chinakam va'dasini olmoqchi bo'laman. Abdug'anidan Saodatga chumchuq qiliday xat yuborib, «xo'p», degan javobni oldim. Ertasiga kech bilan bizning hovliga keldi. Kampir ozgina ovqat qilib qo'ygan edi. Bizning o'zimizga suzib berdi. Ovqatdan keyin sekin-asta Saodatning yoniga o'tdim. Qo'lini kaftlarim orasiga olib siqdim, ko'zlariga termildim-da:

- Jonim Saodat, - dedim, - bugun-erta men Leningradga qaytib ketaman. Sen ham o'qishingga kirasan, shuning uchun seni chaqirtirgan edim. Sen bilan bizning turmushimiz to'g'risida ochiq fikringni eshitmoqchiman.

- Qanaqa turmush? Nima demoqchi bo'lasiz?

- Ke, qo'y, o'zingni soddalikka solma, bilasanki, men seni yaxshi ko'raman, bilamanki, sen ham meni yaxshi ko'rasan.

- Buni sizga kim aytdi?..

- Ha, mayli, aniq javob ber-chi, turmushimiz to'g'risida sening qanday fikrlaring bor?

- Leningradga ham medtexnikum bormi?

- Bor...

- Men borsam olarmikin?

- Olmaydi, ruschani bilmaysan.

- O'rgatmaysizmi?

– Senga bir nima o‘rgatib bo‘ladimi?..

– Harbiy odam bunaqangi gap qilmaydi, undan ko‘ra siz menga komanda bering!

– Xo‘p, yaxshi, komanda beraman. Hozir bo‘l! Ikki yildan keyin to‘yimiz bo‘ladi. Men o‘qishimni bitirib kelasan. Sen ham o‘qishingni bitirib qo‘yishga majbursan. Porloq turmush uchun, chin hayot uchun, yaxshi farzandlarning ota-onasi bo‘lish uchun ilgariga qarab shagom marsh!

Saodat bu gapdan, kampirning eshitib qolishidan uyalishni ham esidan chiqarib, o‘zini to‘xtatolmasdan sharaqlab kulib yubordi... Suhbatimizning bu tomoni jiddiy bordi. Saodat bir nuqtada turib olib, Yodgorning onasi kim ekanligini bilgisi, shu to‘g‘ridagi hikoyaning nima bo‘lganligini eshitgisi kelar edi. Men unga Yodgorning butun hikoyalarini to‘ydan keyin aytishga va‘da berdim.

Va‘damiz bir yerda qaror topdi. Men eng yaxshi doktor bo‘lib kelishni, u eng yaxshi pedagog bo‘lishni va‘dalahdik.

Leningradga yana ikki yil qoldim. Yil o'rtasidagi ot-puskada Toshkentga kelishni o'zimga ma'qul ko'rdim, ayniqsa, oxirgi yilgi o'qishlar juda og'irlashib ketgan. «Ikki quyovni quvlagan birisini ham tutolmas» degandek, shu qimmatli vaqtlardan ozgina – bir qismini bo'lsa ham muhabbat mojarolariga sarf qilsam, darsga halal yetishi mumkin edi. Saodat bilan bo'lsa va'dalashib qo'yganimiz, bu to'g'rida hech qanday tashvish tortmasam ham bo'ladi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, u menga yozib turadi, men unga ora-sira javob berib turaman. Shuning singari oila bilan bo'ladigan xat bordi-keldisi ham o'rta darajasida: «Sog'indik», deydilar, «O'g'ling, ayniqsa, ichimlikda», deydilar, kampir, «Kasalman», deydi, shunga o'xshagan gaplar...

So'nggi yilning imtihoniga juda qizg'in tayyorgarlik bormoqda. Ishimizning ko'p qismi amaliy tajriba ustida bo'lgani uchun, ko'proq vaqt klinikalarda o'tadi. Men ichki kasalliklar vrachi bo'lishni havas qilganim uchun ko'proq ichki kasallar bilan qiziqaman.

Imtihon vaqti yetdi. Deyarli ko'p darslardan professorlar bilimimni yaxshi topdilar. Akademiyadagi boshliqlarning maslahaticha, men o'zimning diplom ishimni bajarish uchun yana bir yil Leningradga qolishim kerak. Lekin men diplom ishini Toshkentda yoqlashni so'ramoqchiman. Bu tarafi ixtiyoriy bo'lgani uchun ijozat berdilar. Kerakli hujjatlarimni olib, muallimlarim, professorlar va o'rtoqlarim bilan xayrlashib Harbiy komissariatdan uchyotimni Toshkentga ko'chirtirdim. Shu bilan to'rt yil meni quchog'ida saqlagan, tarbiyalagan, oddiy askardan oliy ma'lumotli harbiy doktor tayyorlab chiqargan hurmatli shahar – Leningrad bilan xayrlashdim...

G'oyat shodman, g'oyat quvnoqman. Yo'l-yo'lakay shu mahalgacha o'tgan, ayniqsa, so'nggi olti-yetti yillik umrimning yakunlarini mulohaza qilib ko'raman.

Toshkentga yaqinlashgan sari yuragim uradi. Har galgi odatcha qachon borishim to'g'risida hovlidagilarga telegramma bergan emasman. Faqat mening qachon kirib borishimni Saodatgina biladi.

Poezd sekin-asta tiyg'anib kelib Toshkent vokzalida to'xtadi. Plashimni bilagimga solib, qo'limga chamonimni ushlab, vagon derazasidan platformaga qarayman. Kishilar, xotinlar, bolalar – kutib oluvchilar vagon bo'ylab chopadilar.

Derazalardan qarab, allakimlarning ismlarini qichqirib chaqiradilar. Shular ichida Saodatni qidiraman. Ana u!.. Yurak urishlari bilan zoriqib-zoriqib kutganim – Saodat! U allakimnidir qidirib yuradi. Bizning vagon derazasi yoniga kelganida, oynani chertdim. U alanglab yuqoriga qaradi:

– Jo'ra aka! – Yugurib eshikka kela boshladi. Men ham kupedan chiqib, yo'lakka yurdim. U allaqachon tamburga yetib qolgan edi.

U hech qanday tortinib ham turmadi. Kela solib men ga otildi...

Go'yo bizning har ikkovimiz Leningraddan birga kelganday, bizning uyga eshikdan kirib bordik. Mening kirib keluvim har ikki uyda ham, ya'ni bizning uyda ham, Saodatlarning uyida ham juda katta quvonchlarga sabab bo'ldi. O'qishim tamom bo'lganini bilgan onam terisiga sig'may sevinar edi. Yillar bo'yi xayoldan haqiqatga o'tmay yurgan «Kenjatoy kelin» umidi qo'lga kirgan edi. Har ikki uyda ham to'y taraddudi uchun jahdi-jad bilan tayyorgarlik ko'rayotgani qulog'imga yetib turar edi. Yana ortga surishga qo'limda hech qanday vaju korson bo'lmagani uchun, men ham bu ishga o'z roziligimni bergan edim.

Olti yoshni to'ldirib, yettinchi yoshdan ikki-uch oyni yashab qo'ygan Yodgorning anchagina esi kirib qolgan. Unga kimdir tushuntiribdi. U kelib mening tizzalarimni quchoqlaydi-da:

– Dada, menga oppoq oyi olib berasiz-a? – deydi.

Men uning bu gapidan o'ksib ketaman. «Bechora Yodgor, deyman, – qachon bo'lsa ham men sening haqiqiy otang emasligimni, sen qandaydir bevafo, biroq go'zal bir xotinning tashlandiq va qandaydir bag'ri qattiq, men tanimagan, sayoq yigitning ko'zi ko'rmagan farzandi ekaningni bilib qolsang...» deyman, yana o'zimni yupataman, o'zinga qattiq ishonch beraman. «Yo'q, Yodgor bu mutlaqo mening o'g'lim, u Saodatning ham birinchi bolasi», deyman, uni gapga sola boshlayman:

– Senga tag'in qanaqa oyi olib beraman, o'g'lim, katta oyimlar-chi, u senga ham oyi bo'ladi, menga ham. Abdug'ani akangga ham, Qumri opangga ham bo'ladi. Tag'in kimni olib beraman?

U yana suykanib keladi, erkalanib:

– Ha, oling-a u kishi buvim bo'ladilar-ku, menga Saodat opamlarni olib berasiz! Men u kishini oppoq oyim qilib olaman o'zim...

– Obbo jinni-ye, buni senga kim aytdi? Xo'p – xo'p, olib beraman, – deb kulib qo'yaman.

Muhabbat quchog'iday issiq yoz, charoslar baxt chehrasiday xol otgan, qizilurug' qovunlar ishqday shirin. Iyul oyining qizg'in kunlaridan birida Saodat bilan ikkov yetaklashib ZAGSga bordik. Bu mening ZAGSga ikkinchi boruvim... Menga bu yerdagi ko'p narsalar, hatto umrning ayrim qoidasi, xunuk qismi ham degani. Xuddi kechagina shu yerga kelganday sezinaman. Tag'in bu galgi keluvim, o'sha birinchining o'zi bo'lmasin deb, sekin yonimga qarab qo'yaman. Yo'q, bu – mening Saodatim! Vafoli Saodatim! Men u bilan umrli baxtning ahdi uchun kelganman.

Turmushda har narsaning taroziday ikki pallasi bo'ladi deyдилar, shirinlikning achchig'i, qorong'ilikning nuri, kechaning kunduzi, tikanning guli bo'ladi. Yoshlik g'ururi bilan qilingan bir taloqning jabrini tortib keldim. Achchigligi bilan o'rtandim. Qorong'iligi bilan tentiradim. Kechasi bilan zulmatda qoldim. Tikani bilan alam tortdim. Endi bularning hammasiga nihoyat men bilan Saodat uchun baxt darichasiday ochilgan qalin muqovali ZAGS daftari boshida kulgan yuzlar bilan turmoqdamiz. Uzun va oydin umr yo'li. Bu yo'l nurlarga to'lgan, shirinliklarga mo'l, muttasil kunduz, gullar to'shalgan yo'l.

Mening bu bir nafas xayolga cho'muvim Saodatni shubhalantirdimi, bilmadim. Qo'limni mahkam siqib qo'ydi-da:

- Mening familiyam nima bo'ladi? Javob bersangiz-chi, kutib qoldilar... - dedi. «Yalt» etib, uning ishq va muhabbat to'la ko'zlariga qaradim. Butun kechmish xayollarim bo'ronga yo'liqqan tutunday to'zg'ib ketdi:

- Ixtiyor senda, xohlasang, mening familiyamni yozdirishing mumkin.

ZAGSdan chiqib, kiyim-bosh magaziniga qarab ketdik...

Harbiy komissariat meni uzoq chegara rayoniga yubordi. Men bu yerda chegara soqchi otryadlarining doktori bo'lib tayinlangan edim.

Uylanganimdan keyin Saodat bilan uyda bo'lishim uch-to'rt oydan nariga o'tmadi. Saodatning yana bir yillik o'qishi bor. Shuning uchun men uni o'zim bilan birga olib kelishga andisha qildim.

Umrimning anchagina qismi harbiy ishlarda o'tgani uchun men bu yerda hech qanday qiyinchilik tortmayman. Lekin sog'inch o'z hukmini o'tkazib turadi. Uylanmasdan ilgari bu hisni o'zimda tajriba qilib ko'rmagan edim. Uzun kechalar yulduzli osmonga qarayman. Jimirlab oqib turgan Amudaryoning mayda to'lqinlarida oy

nurining ermak bo'lganini ko'raman. Daryo kabi keng quchoq ochib, to'lqinli bag'rimda Saodatni ko'rgim keladi. Yalang qirlarga chiqaman, ko'z o'ngimda ulug' chegara. Bu tomonda baxt-saodat, kishilikning asl maskani bo'lgan ulug' sotsialistik Vatan. Ikkinchi tarafda maishat – qora qumg'onning tutuni qora umrlarning zulmat osmoniga tutashib yotadi. Besh-o'nta feodalning temir tirnog'ida ezilib yotgan g'ariblar eli, mazlum Sharqning kichkina bir bo'lagi bo'lgan mamlakat. Sho'rliklarning ahvoriga o'ksib qo'yaman!

Bechoralar, «chegara» so'zining yer kitobidan o'chirib tashlanishiga uzoq vaqt qolgan emas. Sizni ham yaqinda porloq tong kutadi, siz ham tezdan o'z xo'jalaringizni yanchib tashlaysiz, bizday baxtiyor bir hayotga erishasiz... Osmonda shimoldan janubga qarab Somon yo'li bo'ylab turnalar, g'ozlar karvoni uchib o'tadi. Go'yo ular mening bu orzularimning tezdan ro'yobga chiqishiga bashorat berganday, «haq-haq» deb o'tadilar...

Yana o'z uyimga qaytib kiraman. Saodatdan kelgan xatlarni bir necha marta o'qib ko'rgan bo'lishimga qaramay, yana qaytadan o'qib chiqaman. Xatlar Saodatlanib, men bilan so'zlashganday bo'ladilar, sekin o'pib qo'yaman.

Bizning chegara soqchiligidagi yigitlarning hammasi ham tog'ni ursa talqon qiladigan azamat, sog'lom yigitlar, borganimga ikki-uch oy bo'lishiga qaramasdan, bularning ichida birorta jiddiy kasal uchrata olganim yo'q. Oshib borgani tumov yoki oftob urish. Harbiy poliklinikada ish oz bo'lgani uchun nachalniklarning ijozati bilan grajdanlar poliklinikasida ham ishlayman. Ko'p umrim tevarak-atrofdan keladigan kolxozchilar, ham shahar grajdanlariga yordam berishdan iborat. Ayniqsa, grajdanlar o'rtasida nomim yaxshilikka yoyilgan. Mening yerlik tilni bilishim, ularning dardlariga darmonlardan bittasi bo'lib hisoblanadi.

Grajdandar o'rtasida bo'lganidek, mahalliy tashkilotlar o'rtasida ham durustgina obro'm bor. O'zimga yarasha oshna-o'rtoqlar, yor-do'stlar topganman. Dam olish kunlari ular bilan birgalikda bir-birimizga bordi-keldi qilamiz, xushchaqchaqlik bilan umr o'tkazamiz.

Kunlardan bir kun shu o'rtoqlarimdan birisi – rayonimizda mas'ul xizmatlardan bittasini egallab turgan bir yigit – meni shaxsan uyiga taklif qildi.

– O'rtoq doktor, – dedi, – bir necha vaqtdan buyon tuzalmayotgan bir bemorim bor, ko'p doktorlarga ko'rsatdim, har qaysisi har xil fikr beradi, lekin birortasidan ham shifo topgani ma'lum emas. Rostini aytsam, bemor – o'zinning xotinim. Sizdan iltimosim, bir borib ko'rsangiz.

Bu yigit ko'rinishida mendan bir-ikki yosh katta, ko'nglida kiri yo'q, juda xushchaqchaq bir kishi edi. Ayniqsa, rayondan orttirgan o'rtoqlarim ichida men ham unga, u ham menga ko'nglimizni juda yaqin tutar edik. So'zini qaytarmasdan, va'dalashgan kuni uyiga bordim. Mehmonxonasida biroz so'zlashib o'tirgandan so'ng meni yotoq uyiga olib kirdi. Uyning to'rida po'lat karavotda ko'zini shiftga tikib bir yosh xotin – bemor yotar edi. U meni ko'rishi bilan o'rnidan qo'zg'alib, karavotdan tushmoqchi bo'ldi. Men unga ozor bermaslik uchun ko'zg'almasligini taklif qildim. Xotin biroz ozib, rangi sarg'ayinqiragan bo'lishiga qaramay, yuzlarida o'tkir husnning izlari barq urib turar edi. Yoshi yigirma to'rt-yigirma beshlarga kirgan bir juvon. Men uni doktorlarga xos bir ezmalik bilan diqqat qilib tekshirib ko'rdim. Bilmadim, boshqa doktorlar qanday hukmga kelgan ekanlar, menimcha, xotinda o'tkir asabiylikdan boshqa hech qanday jiddiy kasallik ko'rinmas edi. Men buni o'rtog'imga aytdim, ham xotinni sayohatga yuborishni maslahat berdim. So'z orasi bolalari bor-yo'qligidan, oilaviy turmushlaridan so'radim. U bir xo'rsinib oldi-da:

– Bolamiz yo‘q. Rostini aytsam, bu kishining kasallari ham qisman shu bolasizlikdan, – dedi. Men uylanganlariga qancha vaqt bo‘lganini, bolalari bo‘lsa, ham turmaganmi yoki hech bolalari bo‘lmaganmi – hammasini aylantirib so‘ray boshladim (chunki doktorlarga ba‘zan shunday, turmushdagi mayda faktlar ko‘p narsalarni bilishga yordam beradi). Mening savollarimdan zerikdimi yoki ezildimi:

– O‘rtoq doktor, – dedi do‘stim, – hammasini bilgingiz keladimi? Xo‘p, aytib berganim bo‘lsin. Siz shu yerda bir nafas o‘tirib turing...

Narigi uydan bir stul keltirib, bemorning bosh tomonida men, oyoq tarafida eri o‘tirdi. U hikoyasini so‘zlay boshladi:

– O‘rtoq doktor, men sizga aytsam, buning kasali bola vajidan. Ba‘zi-ba‘zida men ham o‘ylab qolib, kasal bo‘lgunday bo‘lib qolamanu, nima qilsangiz hamki, bir tarafi erkakchilik, ikkinchi tarafi, ish bilan ovunib, ko‘pda esimga olmayman.

O‘rtog‘im so‘zini bo‘lib xotiniga qaradi:

– Aytaveraymi, Mehrixon? – dedi.

Xotin uyalganday bo‘lib, yuzini ters o‘girdi-da:

– O‘zingizga sinashta o‘rtog‘ingiz bo‘lsalar, u kishidan sir yashirib o‘tirasizmi, bir boshlagan gapni o‘lda-jo‘lda qo‘ymay aytavering endi.

O‘rtog‘im yana xo‘rsinib qo‘ydi:

– Shunday qilib desangiz, o‘rtoq doktor, men bundan olti-yetti yil burun qip-qizil chapani yigit edim (xotinini ko‘rsatib), bu bo‘lsa paranjidagi oddiy bir o‘zbek qizi edi.

Mana, endi o‘zingiz ko‘rib turibsiz, bilasiz, men SAKU-ga kirib o‘qidim, partiyaga o‘tdim, masalaga boshqacha qaraydigan bo‘ldim. Hikoyamizning bosh yillaridagi oddiy chapani emasman. Mening hozirgi hikoyamga bu kungi odamshavanda, madaniyligimning aloqasi yo‘q. Bu ham o‘qib, tuppa-tuzuk aktivistka bo‘ldi. Mana, besh

yildan buyon bir-birimizni sevib, ko'rmasak sog'inishib, mehribonchilik bilan umr o'tkazamiz. Partiya meni shu rayonga tayin qildi. Ikki yildan beri shu yerda ishlamoq-daman. Albatta, bu gaplarning sizga qizig'i yo'q. Gapning qizig'i mana qayerda, quloq soling, o'rtoq doktor!

Bizning uylanishimizning tarixi juda ham qiziq. Haligi aytganimdek, men oddiy bir chapani edim. Bu bir musulmonning iffat pardadagi qizi edi. Nima qilay, yigitlik g'ururi deysizmi, yoshlik deysizmi, biz bir-birimizni se- vishdik – bu mendan boshqaga tegmaydigan, men bosh- qani olmaydigan bo'ldim. Lekin buning otasi menga berishga rozilik bermas edi. Shunday bo'lsa ham, ishq deganday bir-birimizdan ajralmas edik. Bir muncha vaqt yashirin yurdik. Bilasizki, o'rtoq doktor, men dunyo ko'rmagan chapani yigit bo'lganimdan keyin, bu paranji ichidagi hurkovich quyondek, ota-bobolarcha aytganda, «qog'ozdagi qanddek qiz» bo'lgandan keyin, nima qi- lishimizni bilmay qoldik. Bu sirni ikkovimiz va buning onasi bildi. Nima qilish kerak, bu sir bitta-yarimtaga oshkora bo'lib qolsa, buning otasiga bosh ko'tarib yurish o'lim bilan baravar edi. Bizga ham, ayniqsa, bunga juda zo'r isnod bo'lar edi. Biz har uch go'l kishilar mumkin qadar sirni yashirib, oy-kunini kutishdan boshqa chora topa olmas edik.

Voy o'rtog'-ey, o'sha kezlarda men bilan Mehrining tortgan jabru jafolarimizni qo'yavering. Hammaga shumshuk ko'ringanday. Hamma meni jinoyatchi deb barmoq o'qtalib ko'rsatayotganday sezinaman. Shax- timdan tushganman. Bo'shashib qolganman. Ayniqsa, Mehrining onasi menga ko'z ochirmaydi, «Yigit o'lgur, juvonmarg, qizimning nomini bir pul qilding», deb qar- g'aydi. Biroq bu qarg'ashlar foyda bermas edi. Yo men- ga Mehrini berishlari, yoki bolani yo'qotishlari kerak edi. Otasi bu sirlardan xabarsiz bo'lgani uchun onasin- ing qilgan qiyin-qistovlariga quloq solmas, so'zida tu-

rib olgan edi. So'nggi ikki-uch oy ichida, mana o'zining yuzi ko'zi, uydan hatlab ko'chaga chiqqani yo'q. Uzoq kutilgan «mehmon» tug'ilishiga bir necha kun qolganda Mehrini «Dalaga, xolasinikiga ketdi», degan bahona bilan otasining ko'zidan, bir ovloqqa yashirdik. U yerda bola tug'ildi. Ikki-uch kundan so'ng Mehri salomatlandi. Endi bo'lsa, qanday qilib bo'lsa ham bolani yo'qotish – hammamizning fikrimiz bo'lib qolgan edi.

Hikoya chuqurlashgan sari bir qorong'ilikdan nurga, shubhadan yaqinga borayotgan kishilarday ko'zimning qorachiq-lari kengaymoqda, badanim allaqanday qo'rqinchli uchrashuvdan darak berganday jimirlashmoqda edi. Xotin bo'lsa ko'zini yashirib, «piq-piq» yig'lamoqda edi. O'rtog'im hayajonlangan... Bir necha sekund oramizni jimjitlik bosdi. Go'yo pashsha uchsa, uning qanotidan chiqqan ovoz jimjitlikni buzardi. O'rtog'im xotiniga bir qarab qo'ydi. O'zini to'xtatib olib, yana so'zida davom qildi: :

- Shunday qilib, o'rtoq doktor, og'ayni, men sizga aytsam, bolani nobud qilishga hech qaysimizning ko'zimiz qiymadi. Oppoqqina lo'mbillagan o'g'il bola edi. Ming tomonni o'ylab hiyla va chora axtarardi. Birorta befarzand odamga berib yuboraylik desak, sir ochilib qolishidan qo'rqardi. Hali ham maslahat Mehri-ning o'zidan chiqdi. U mening pasportimni so'rab oldi, ko'chaga chiqib ketdi. Bilmadim, bolani nima qildi? Er-tasiga xabar olay deb uchrashganimda bola yo'q. Hech nima ko'rmaganday. Menga muomalalari sovuq. Mehri menga pasportimni qaytib berdi. Pasport ichida ZAGS-dan olingan, mening nomimga yozilgan taloq xatining kopyasi yotar edi. Juda hayronlikda qoldim. Biz ilgari u bilan nikohdan o'tmagan edik. Xo'sh, taloq xati qayerdan paydo bo'ldi?..

Gapning qisqasi, bola nima bo'lganini hali ham menga aytgan emas, o'rtoq doktor. Mana shu taloq xatini hali ham saqlab yuraman.

U qo'yin cho'ntagidan pasportini oldi. Pasport ichidan tarixiy taloq xatini olib menga uzatdi. Qo'llarim qaltirar edi. Ko'z oldimni yillar bo'yi to'sib yotgan qorong'i tuman sekin-asta tarqalganday bo'lar edi. Angrayib qolgan edim. Bu o'sha men qo'l qo'yib olgan va meni qo'lga tushirgan taloq xati edi. Yigitlik zaptini yig'ib olishdan ojiz edim. Mening buncha o'zgarib ketuvimdan shubhlangan o'rtog'im to'xtalib, menga hayronlik bilan termillar edi.

Mehrixonga qaradim. Bu - o'sha aldamchi, bevafo ko'zlar, bu - o'sha bir kulgisi bilan machit tarnovidan musichalarni cho'chitib uchirgan yoqut lablar...

Mehrixon yig'idan bo'rtinib ketgan ko'zini ipak dastro'molchasi bilan artib oldi. Uyning ichiga suvga ivitilgan qalampirmunchoq hidi burqib ketdi. Men o'zimni bundan yetti yil ilgari bog' machitida deb his qilar edim. Nihoyat, o'zimni qo'lga oldim.

O'rtog'im mening tinchlanganimni ko'rib, xotini qistay boshladi:

- Mehrixon, hoy, Mehrixon! Kel, qo'y endi, sog'-salamat bo'lsa o'ynab-kulib katta bo'lib qolgandir, o'lib ketgan bo'lsa, ayb eski turmushning kishilarga kafan bichishida. Mana bu o'rtog'im doktor - o'zimizning hamshahar. Bu kishining fe'l-atvori menga juda yoqib tushdi. Juda ulfat yigit ekan. Sen o'sha yetti yil ichingda saqlab yashirib kelgan siringni shu bugun ochib ber. Shu bilan bu hikoyaga go'r qaziylik-da, yuragimizdan sidirib tashlaylik. Sen ham o'zingni diqqat qilib kasal bo'lib yurma, men ham seni ko'rib ich-etimni yeb yurmayin. Qani, qolganini o'zing aytib ber, bolani nima qilgansan?

Og'ir bir jimjitlikning vazmin qo'llari har uchovimizning yelkamizdan bosib turganday edi. Go'yo qorong'i kechalar zanjir halqalariday bir-biroviga tushib ketgan, go'yo ulug' bir tilsimot sandig'ining qulfiga bir kalitning tushishini kutganday har uchovimiz shu mubhamlikda, jaranglagan ovoz kutar edik, meni esa

umri yetti yil, lekin mazmuni yetmish yillarga teng bir hissiyot chulg'ab olgan edi. Meni o'ch bilan shafqat, g'azab bilan marhamatning kurashi o'z komiga tortgan edi.

...Ana Yodgor, haligina emgan ona sutining lazzatini tamshanib, mening qo'limda uxlamoqda...

...Ana Yodgor, mening yulduzli shapkamni kiyib o'ynamoqda.

...Ana Yodgor, «Menga oppoq oyi olib bering», deb qis-tamoqda.

...Ana Yodgor...

Endi Yodgor yo'q. Yodgor – u, birovning o'g'li.

Ey ishq, muncha ham qudratlisan!

Xotin ko'zlarini ochdi. Titragan qo'llari bilan karavot qirg'oqlarini ushladi-da, qaddini rosladi.

Titroq va hayajonli ovoz bilan:

– Aytaymi? Aytaymi? Men bir o'g'il va bir yigitning qo-niga javobgarman! – dedi.

U yarim telba edi. Hissiyot agar muhit bo'lsa, u shu muhitning to'lqiniga asir bo'lgan bir cho'loq chumoli...

Menda shafqat – o'chni yengdi, mehr-g'azabni, go'yo so'qir paxsa devorlardan shaftolilar mo'ralagan uzun va jimjit bog' ko'chani yalla bedard chapanisi edim. O'rnimdan qo'zg'aldim. Mehrixonning ikkala qo'lini ush-ladim. Butun kuchimni ikki ko'zimga yig'dim-da, uning bevafo, biroq g'amgin, sho'x, lekin ma'yus ko'zlariga tikildim:

– Birovg'a hech xolis xizmat qilib o'rganganmisiz?

Mehrixon menga juda qattiq termildi. Andisha oyoq osti bo'ldi, oru nomus bir pul!

– O'sha sizmisiz? To'g'ri, sizsiz...

U meni mahkam quchoqladi va hushidan ketdi...

* * *

Hozir men Toshkentdaman. Yodgor o'z yonimda, ba'zan Mehrixonlar oilasiga ham borib-kelib turadi.

SHUM BOLA

I bo'lim

Rastalar obod. Qaymoq bozorining burilishida, mahkamaning boshida Ilhom samovarchining kattakon choyxonasi bo'lib, unda grammofon chalinadi. Turli-tuman plastinkalar orqali To'ychi hofiz, Hamroqul qori, Hoji Abdulaziz va Farg'ona yallachi xotinlari ketma-ket maqomlar, yallalar, ashulalar aytadi. Choyxonada joy yetishmaydi. Uzun rasta, juhud rasta, attorlik va boshqa rastalarning boyvachchalari savdodan bo'sh vaqtlarida bu choyxonaga yig'ilib mehmonxonalardek – o'rtada katta barkashlardan qand-qurs, pista-bodom, murabbo-nisholda, obinon, shirmoy nonlar bilan shamaloq bezatilgan dasturxon atrofida chaqchaqlashib o'tirishadi. Ba'zi boyvachchalarning dasturxonida qorniga qaldirg'och surati solingan, ustiga poxoldan to'r to'qilgan konyaklar ham ko'rinardi.

Bu choyxonaga bozor-o'charga sang'ib tushib qolgan dehqon, kambag'al kosib, qozoq, qirg'iz va boshqa oddiy fuqaro kirolmas edi.

Samovarchi Asra kal degan xipchadan kelgan, qotma, epchil yigit edi. Ustida oldi ochiq yaktak, oyog'ida qala kavush, zangori shoxi qiyiq bog'lagan, yelkasiga xolparang ro'mol tashlagan xushfe'l yigit edi. Choyxo'r boyvachchalardan birortasi:

– Asra!

Yoki:

– Kal! – deyishi bilan:

– Labbay, mulla aka, choymi, chilimmi? – deyardida, darrov bir qo'lida kichkina choynak, ikkita kichkina xitoy piyola yo bo'lmasa yarqirab turgan kattakon mis chilimning sarxonasiga tamaki bosib, ustiga cho'g' qo'yib, bir-ikki quldiratib tortib, pishitib, kashandaning xizmatiga yugurar edi.

Bu choyxonada meni mahliyo qilgan narsalarning – biri kiraverishning shiftiga ilib qo'yilgan katta, simlari-ga zarhal berilgan har xil tumorlar, bayroqchalar bilan bezatilgan qafas va bu qafasdagi jonli to'ti edi, o'lib ketay agar, tirik to'ti edi. Patlarining rang-barangligi Oysha chevarning ish qutisidagi ipaklarday tovlanar edi. Ko'k, qizil, zangori, sariq, oq, pushti, jigarrang, go'los, pistohi – boring-chi, dunyoda qancha rang bo'lsa, shu to'tining patida bor edi. Ayniqsa, bu to'ti qurmagur shunaqa ham biyron ediki, endi tilga kirayotgan uch yasharlik qizlar-ning ovozigina o'xshatib: «Asra, Asra! Mehmonga qara, bir choy, bir chilim. Keling, mulla akalar, keling, boyvach-chalar», degani hali ham qulog'imdan ketmaydi.

Biz yalang oyoq, bo'z ko'ylak-ishtonli, kir-chir bolalar to'tiga yaqinlashib:

– To'ti, to'ti...

– To'ti-to'ti... – deb qichqirar edik. Asra kal bizni quv-lar edi, qo'liga tushsak urardi. To'ti bo'lsa orqamizdan:

– Buvingni... – deb so'kardi.

Bozorda sang'ib yurgan biz daydi bolalar uchun qu-vonchli ermaklardan biri bozor, mahalla, ko'cha-ko'y jinnilari edi. O'sha yillarda Toshkentda, shunaqa ham jinni ko'p ediki, sanab sanog'iga yetolmaysiz: Malla jinni, Karim jinni, Mayramxon, Xol parang jip-jinni, Tojixon, Juft kaptar, Olim jinni, Eshon oyi, Ovoz jinni va boshqa-lar... Har bir jinnining, o'ziga xosligi, tantiqligi, «shirin»li-gi bor edi. Karim jinni so'kkani-so'kkan edi. Unga na xudo, na payg'ambar, na Shohidoyat hoji-yu, Orifxo'ja eshon va Olim qozi-yu, Sharifjon Duma - baribir, so'ka-verar edi. Yetti pushtidan tortib, astar-avrasini ag'darib so'kaverar edi. U ilgari bo'zchi ekan, chit ko'payib ket-ganidan keyin bo'z o'tmay qolib, bozori kasodga uchrab, bola-chaqasini boqolmay, jinni bo'lib qolibdi, deb eshit-ganman.

Eshon oyi degan xotin ham jinni edi. U qirq-qirq besh yoshlar chamasidagi qorachadan kelgan, xushqomat, qalamqosh bir xotin edi. Bu xotin, aslida, qalandarxonalik Mittixon to'ram degan eshonning xotini bo'lib, eshon shu xotinning singlisi bilan o'ynashib turganida, ustidan chiqib qolib, jinni bo'lib qolgan ekan.

«Juft kaptar»ga hukumatdan tekkan edi. Nikolay bormi, Kaufman bormi, Mochalov bormi, Nabi o'g'ri degan mirshab bormi - hammasini bir qozon qilib, martabasining pasti-balandligiga qaramay so'kaverar edi.

Xol parang tagi qo'qonlik ekan, Qo'qonda baxmal to'qir ekan. Keyin do'kon-dastgohiga o't tushib ketib, jinni bo'lib qolibdi.

Avaz bo'lsa, havaskor jinnilardan edi.

Kunlardan bir kun Tojixon jinni bitta ketmon dasta bilan o'tgan-ketganni quvlab urib-so'kib: «Hammang bir tomonga yur, tarqalib yurma! Tartib kerak, intizom kerak», deyar edi. Hech kim unga bas kelolmas edi. Shunda Olim jinni kelib qolib:

- Hoy, hoy, nima deyapsan, jinni? - deb so'rab qoldi.

- Nimaga odamlar bir tomonga yurmasdan, har qayoqqa tarqalib yuradi? Nikolay poshsho zamonida tartib-intizom kerak, bir tomonga yursin-da!

Bunga Olim jinni:

- Ahmoqsan, Toji, ahmoqsan. Yer, axir taroziga o'xshagan narsa bo'ladi, hamma bir tomonga yursa, yer bar-kashday bir yoqqa og'ib, hammamiz Qur-dum daryoga g'arq bo'lib ketamiz-ku, - dedi.

Zirapchani nina bilan olganday, jinnining gapi jinniga ma'qul tushib, odamlarni urishdan to'xtadi.

Jinnilarning ichida o'ziga xos tantiqlaridan biri Mayramxon edi. Asli ismi Mamatraim bo'lib, xalqqa «erka» bo'lganidan «Mayramxon» deb atar edilar. U eskidan chilangar ekan. Ketmonning zug'otasi, eski tish, otashkurak, tunuka qaychi, shunga o'xshagan eski-tuski

temir-tersaklarni bir simdan o'tkazib, boshiga kiyib yurar edi. O'z qo'li bilan ovqat yemas edi. Uning bozordagi mayda kosiblardan ixlosmandlari ko'p edi. Beshikchilar, taroqchilar, dugchilar Mayramxonni o'z qo'llari bilan ovqatlantirishni «baxt» deb bilar edilar. Go'yo Mayramxon, biror kosibning do'koniga borib egasi qo'lidan ovqatlansa, shu do'konga qut-baraka kirgan hisoblanar edi.

Temir-tersak asboblar zavoddan chiqa boshlagandan keyin Mayramxon «sinib» jinni bo'lib qolgan ekan.

Xullas, Toshkentda jinni ko'p edi. Ba'zi kunlar bir jinniga tosh otib, ikkinchi jinnini o'yinga solib, uchinchi jinnidan kaltak yeb, kech kirib qolganini ham sezmas edik. Namozgar-namozshom o'rtasi uyga qaytib atalami, umochmi, moshqovoqmi, moshxo'rdami, ugra oshni apir-shapir ichib, yana ko'chaga chopar edik.

Mahallamizning bir tomoni Tikonli mozor, bir tomoni Qo'rg'ontagi. Uzun ko'chaning o'ng, chap tomonidagi pasqam, tor ko'chalarda o'g'il va qiz bolalar to'planib, har xil o'yinlar o'ynaymiz. Kurash, «Botmon-botmon», «Oq terakmi-ko'k terak», «Qushim boshi», «Mindi-mindi», «O'g'ri keldi», «Bekinmachoq» degan o'yinlarimiz bor.

Bular hammasi oqshom o'yinlari, kunduzgi o'yinlar boshqacha; har xil oshiq o'yini, yong'oq o'yini, to'p o'yini, zumchillak o'yini, yov-yov, o'q kamalak otish, yalang'och poyga, ot o'g'risi va hokazo. Xullas, na kechasi, na kunduzi o'yin vajidan taqchillik tortmas edik.

Otalarimizning ko'pchiligi mayda kosiblar, qorovul, xodimgar, meshkob, otboqar, hammol, so'fi, folbin, arqon tovlaydigan, nog'ora-childirma qoplaydigan, to'qimdo'z, chegachi va hokazo bo'lganliklari uchun ularning qo'lidan hunarlarini olib yoki ularning yoniga ko'makchi bo'lib tushish bizga to'g'ri kelmas edi. Otalarimizning o'ziga ish topilmaganda, bizga ish qayoqda

deysiz. Ertadan-kech ko'cha changitib hammaning joni-ga tegib, kampirlardain qarg'ish eshitib, o'spirinlardan kaltak yeb, sandiroqlab yuradigan uvinto'da bekorchi bolalarmiz. Bitta g'o'lom-qo'rg'oshin quyilgan rangdor oshiq yoki dugchilar qirib bergan muguz soqqa yoki yong'oq soqqa, hech bo'lmaganda, birorta soatning qopqog'i bizning katta davlatimiz hisoblanadi.

Ramazon oyida o'yinimizning turlari yana ko'pa-yib ketadi. Oqshomlari mahallada eshikma-eshik yurib ramazon aytamiz. Namozshomdan saharlik oshgacha machitma-machit yurib qorilarning qiroatini eshitamiz.

– Ayniqsa, oydin oqshomlar maza qilib o'ynaymiz. Yoz, kuz, bahor vaqtlarida-ku, ko'chalarimiz tuproq bo'lganligi uchun yumshoqqina, maza bo'lar edi, hamma qish kunlari belgacha loyu botqoq bo'lganidan o'yinlarni natga maydonlarga yoki bostirma yo'lkalarga ko'chiramiz. Har mahallaga bittadan shahar dumaxonasi o'tkazgan xira fonuslarning ichida yettinchi pilikli kerosin chiroq yonar edi. Bu chiroqlarni har kuni kechqurun narvon ko'targan chirog'bon kerosinidan, piligidan xabar olib, shishasini artib o'zi yoqib, azonda o'zi o'chirib ketadi. Bu ko'cha fonuslarining yorug'i uncha bo'lmaydi, uzoqdan qaragan kishiga qorong'idagi mushukning bir ko'ziga o'xshab yiltirab ko'rinadi. Chetiga xarsang terilgan tor ko'chalardan ketuvchi yo'lovchilarga uzoqdan «men bor» degandek, qizg'ish shu'la ko'rsatsa ham yorug' bermaydi. Bu chiroqlarning tagida o'ynab bo'larmidi? Katta kishilar ham xuftonni o'qir-o'qimas soat yetti-sakkiz-lardayoq uyiga kirib ketishadi. Ko'chada zog' uchmaydi. Faqatgina bekinmachoq o'ynab yurgan bizlar qolamiz. Xullasi kalom, o'yinimiz ko'p.

«Qushim boshi» shunaqa o'yin: bolalar ikki to'daga ajralib, ular ichidan ikkitasi «onaboshi» bo'ladi. Ular bit-ta lattaki qushga o'xshatib turadi. Har ikki bola bir-biri-ga shivirlashib, bir qushning otini yashirishadi. Suttimi,

balıqchimi, chittakmi, qumrimi, qirg'iyimi, miodiyimi – biror qushning nomini yashirishadi. Keyin bolalarga lat-tadan qilingan qushni ko'rsatib:

– Qushim boshi shuncha, tana-manasi bilan mana shuncha, toping nima? – deb savol beradi.

Bolalar javobga oshiqib chuvvos bilan:

– Kalxat! – deyishadi.

– Yo'q, topolmading, – deb javob qaytarishadi onaboshilar.

– Tovuq.

– Yo'q, topolmading.

– Zarg'aldoq.

– Yo'q, topolmading.

– Ukki.

– Topding, topding! – deb tan berishadi onaboshilar.

O'sha zamon topgan tomon topmagan tomonni bitta-bitta minib oladi. Hammasi baravar «qih, eshagim», deb ma'lum belgilangan joygacha opichib boradi. O'sha yerga borganda onaboshilarga bolalardan bittasi: «Otliqmi, yayov?» – deb savol beradi, agar onaboshi:

– Ost-ustiga, – deguday bo'lsa, minganlar tushib, mindirganlar unga opichib oladi.

«Yalang'och nayza» degan o'yinimiz yaxshi o'yin. Ikki-ta do'ppini chakkaga bog'lab, otning qulog'iga o'xshatib soqa yetaklaymiz! Tugib dum qilib, turli masofaga kim o'zarga yugurtiramiz. Bizniki Tikonli mozor. Qoratosh, Yalanqarya, Olmazor, Devonbegi, Qo'rg'ontagi, yana Tikonli mozor mahallalari bo'ylab o'tgan masofada – taxminan, uch chaqirimcha keladigan bir doirada o'tkaziladi. Oldin kelgan bolalarga chapak chalib, barakalla aytib, hurmat ko'rsatamiz. Ikkinchi doiragacha u zo'r hisoblanib yuraveradi.

Kurash o'yinimiz bo'lsa, o'zingizga ma'lum.

O'yinlarimizning hammasini bir chekkadan ta'rif qilaversam, gap cho'zilib ketadi.

Bizning mahallamiz kichkinagina bo'lsa ham gavjum. Karim qori degan gazlamafurush, Yoqub qovoq degan mumfurush, Abdullaxo'ja degan bo'yoqfurush boylarni hisobga olmaganda, qolganlari bosmaxona va qandolatxona (konditerskiy) ishchilari edi. Mahallamizda ikkita machit, bitta choyxona, ikkita baqqollik bor. Samovarchi – Qodir aka degan yalangto'sh kishi. Machitning bittasi Tikonli mozorda, ikkinchisi – Yettimachit – Qo'rg'ontagida. Har ikki machitning ham yonida maktab bor. Mahalla imomlari o'z navbatida o'qituvchi. Tikonli mozor machitida Shamsi domla muallim, Qo'rg'ontagida Hasanboy domla o'qitadi.

Men Hasanboy domlada o'qidim. U bizlarni «Haf-tiyak»dan emas, «Ustodi avzal» kitobidan o'qitib, tez savodimizni chiqardi.

Mahalladagi mening o'rtoqlarim: Omon, It Obid, Bit Obid, Turobboy, Yo'ldosh, Husni, Solih, Abdulla Po'latxo'ja, Miraziz va boshqalar.

Omonning otasi Tursunboy ota qalamtarosh-pichoq qiladi. Xotini o'lib ketib, beva yashaydi. Omon yolg'iz o'g'il.

It Obidning otasi Zohid aka yakanchi (eski-tuski yig'uvchi) edi.

Bit Obidning otasi Rasulqo'zi aka qin tikar edi. Turob-boyning otasi Ziyamat aka g'o'zafurush edi.

Yo'ldoshning otasi Buvaka bo'lsa ko'n etik tikar edi, lekin yoshligida o'lib ketib, Yo'ldosh ota-onasiz shum yetim edi. Bizlarning ko'p maslahatimiz Yo'ldoshning uyida bo'lar edi.

Husnibiyning dadasi Omonboy bo'yincha tikar edi, Soliqning otasi Yunus aka hofiz edi.

Abdullaning otasi Aziz aka kerosinfurush edi. Ot-ara-va bilan ko'chama-ko'cha yurib «Nobel» shirkatining kerosinini sotar edi.

Po'latxo'janing otasi qal'a savdogari bo'lib, besh-olti yillab Qashg'arda, Irbitda savdogarchilik bilan yurgan yillarida onasining qornida «olti oylik yopishib qolib», dadasi kelgan yili uch oydan keyin tug'ilgan ekan.

Usta Miraziz etikdo'zlikda mening ustam. Otasi Salimboy so'fi qushxonadan so'ngak olib kelib qaynatib, yog'ini olib tirikchilik qilar edi. So'fi ota o'z vaqtida – 1860-yillarda Yoqubbekning askari bo'lib, Qashqar qo'zg'olonida bitta xitoy qizini o'lja qilib ot orqasiga mingashtirib olib kelib, musulmon qilib nikohlab olgan ekan. Uning xitoycha otini Baxtibuvi deb o'zgartirgan. Miraziz aka Baxtibuvining uch o'g'lidan eng kenjasi.

Mahallamizdagi men taniydigan qo'ni–qo'shnilarimiz mana shular, esimdan chiqqanlari bo'lsa, esimga tushganda yo'l-yo'lakay aytarman.

Shunday qilib, bu falokatli ishni Yo'ldosh boshladi. Mahallaning bir to'da o'spirin bolalari Laylak machitning jilovxonasiga yig'ilib, oshiq o'ynamoqda edik. Men bugun juda ko'p yutgan edim. Olacha yaktagimning cho'ntagi, yengim, lippam oshiqqa to'lib ketgan edi.

– Bolalar qanda, oshiqlar manda, – deb sevinch bilan qichqirmoqda edim. Xuddi shu oraga Yo'ldosh shilqim suqildi-yu, ishning pachavasini chiqardi. U bari mog'orlab ketgan surp yaktagining etagi bilan burnini arta-arta gapira boshladi:

- Bolalar, xalfana qilamizmi?
- Bo'pti, qilamiz.
- Qayerda?
- Rizg'oy xalfaning ko'chib ketgan hovlisida.
- Bo'pti.

Xalfanaga palov qilmoqchi bo'ldik. Masavur otaliqning nabirasi Omonboyning o'g'li Husnibiy oshpaz bo'ladigan bo'ldi. Qozon, cho'mich, tuz, qalampir, suv – undan, qolgan masalliqalarini shu yo'sinda taqsim qildik: guruch bilan sabzi – Yo'ldoshdan. Go'sht – Abdulla do'lvordan.

Yog' – mendan. Qolgan-qutgan narsalar – Po'latxo'ja mug'ombirdan. Hamma har tarafga qarab ketdi. Men ham yog' keltirgani uyga ketdim. Onam oshxonada yertandirga o't qalab, qovoq somsa yopish taraddudida edi. Bizning ro'zg'or mayda-chuydalari zax uyning orqasidagi uzun hujrada bo'lar edi. Ayvonda o'rtancha singlim kichik ukamni ovutib o'tirgan ekan. Uning yonidan hujraga kirishning evini topolmadim, birorta hiyla ishlatish kerak edi.

- Shapag', – dedim unga, – katta to'ping qayerda?
- Qo'g'irchoqlarimning oldida, nima qildi?
- U yerda yo'q-ku!
- Ha... o'lgur, sen olgandirsan, hozir berasan, ber.

Men iljayib turaverdim. U ovutib turgan ukamni qo'liga oldi-da, qo'g'irchoqlarining oldiga yugurib ketdi. Men ham «lip» etib hujraga kirib, qo'qachadan yog' quyib oldim. Yog'ni bir qog'ozga turmuchlab, lippamga qistirdim. U yerdan chiqib o'tinxonaga kirdim. Kulrang tovug'im piyozdan qilingan moyak ustida tug'ib o'tirar edi. Sekin borib, qanotini ko'tarib qaragam, allaqachon tug'ib bo'lgan ekan, lekin onalik mehri bilan tuxum ustida bosib yotar ekan. Tuxumni oldim. Tovug' qaqalab qochdi.

O'rtoqlarimga yaxshi ko'rinish uchun, rasamadda ko'rsatilmagan bo'lsa ham, yog' yoniga tuxumni ham qo'shib olib borishni o'zimga ma'qul qilgan edim. Zing'illab ko'chaga chiqib keta boshladim. Oshxonamiz yo'l ustida bo'lganidan, onam ko'rib qoldi.

- Hoy, juvonmarg, zumrasha, tag'in ko'chagami? Bu yoqqa kel, olovni jo'nashtirib ket, tutay berib ko'zimni ko'r qilayozdi.

Noiloj qoldim, tuxumni qalpoqchamga solib, kiyib oldim-da, oshxonaga kirdim. Onam meni tergay boshladi. Men jimgina quloq solib, o'choqning yoniga cho'qqayib, o't qalashtirmoqqa boshladim.

Men bilmagan ekanman. O'tning taftiga lippamdagi yog' erib, poychamdan oqmoqda ekan. Oyim qo'lidagi xamir yoyib o'tirgan o'qlov bilan boshimga. astagina urdi.

- Juvonmarg, kap-katta bola, uylansang bolang kuladi, shu yerda, shunday Fotimai Zahroning dastgohlari bo'lgan qutlug' yerda siyib o'tiribsanmi?

Oyim boshimga o'qlov bilan urganda qalpoq tagida bo'lgan tuxum pachaqlangan edi. Uning sarig'i oqqa aralashib, chakkamdan sirqib, yuzimga oqmoqda edi. Oyim: «Bola bechoraning boshini yorib, qatig'ini chiqarib yubordimmi», - deb esi chiqib ketgan ekan. Men bo'lsam, xalfana qilamiz, deb o'margan o'g'irligim ochilib qolganidan, bir chekkasi qo'rqish va bir chekkasi uy ichidagilardan uyalganimdan, oshxonadan chiqib, ko'chaga qochgan edim. Yog' erib oqqan, tuxum singan bo'lganidan, xalfanachi o'rtoqlarimning oldiga borishdan ma'no chiqmas edi. Kechqurun uyga qaytib kelish ham mushkul, nima qilish kerak, qayerga borish kerak?..

O'ylab-o'ylab topdim, Savonda bitta ammam bor. Shunikiga boraman. O'zi befarzand. O'zi ham, eri ham meni juda yaxshi ko'rishadi, bularning uyida kishi zirikmaydi ham. Ammamning eri mo'ynado'z - kosib. Bola-chaqalari bo'lmaganidan, uylari biznikiga o'xshash to's-to'polon emas - yig'inchoq, innaykeyin, bularning uyi salkam ajoyibxona. Unda dunyodagi hamma narsa bor.

Ovga kirishadigan sohibchangel qushlardan - qarchig'ay, mivdiy, qirg'iy, urishadigan qushlardan - dakangxo'roz, oddiy xo'roz, amirkon xo'roz, kaklik, bedana (bu so'nggi ikkisi sayrash uchun ham boqilib, cho'p qafasda, to'rqovoqda saqlanadi).

Sayraydiganlardan: qumri, sa'va, bulbul, mayna va boshqalar. Bulardan tashqari faqat uyning ziynati uchun

boqiladigan bitta ov tozisi, bitta ko'ppak, bitta laycha kuchuk, besh-oltita bolalari bilan ko'ppak, bitta Buxoro baroq mushugi bor edi.

Ularning uyidagi gullarning-ku son-sanog'i yo'q: gulbeor, gulira'no, gulsafsar, gulhamishabahor, qo'qcnqul, qalampirgul, namozshomgul, sambitgul, atirgul, kartoshkagul, qashqargul – ishqilib, sanab tugatib bo'lmaydi.

Pochcham bilan ammam bu gul, bu hayvonotlarning har bittasini nuridiydalariday parvarish qiladilar. Har holda, menga o'xshagan o'yinqaroq bolalar uchun bu yerda ermak topiladi. Zerikib qolmayman.

Ammam va pochcham meni erkalab qarshi oldilar.

– Kel-a, bo'yingdan girgitton bo'lib ketay, seni qaysi shamol uchirdi, akam tirilib keldimi, haligina qovog'im uchib turgan edi,– dedi ammam.

– Ha, balli, azamat, necha kundan buyon ko'zim uchib, yo'lpashsha aylanib yurgan edi, haytovur yaxshilikka ko'rindi. Sen kelar ekansan, balli-balli,– dedi pochcham.

Men bu erkalatishlaridan juda taltayib ketdim.

Pochcham har kuni to'qqiz pul choychaqa beradi. Men pulni olib, ko'chaga shataloq otaman. Bu mahalladan ham yangi og'aynilar orttirganman. Kamalak otamiz, oshiq o'ynaymiz, it urishtiramiz.

Bir kun pochchamning ko'ppagini yashirib olib chiqib, urishtirdim. Oldingi bir oyog'i sinib qaytdi va bir umr cho'loqlanib qoldi.

Yoz payti pochchamning o'rtoqlari qovun sayilga chiqirgan. Bir tarafi hayitlashib ham kelaman-ku, degan niyat bilan yoniga tozisini, ham qarchig'ayini olib, matrab ko'tarib uch-to'rt kunga dalaga chiqib ketdi, ketar oldidan, menga uchta buxor tanga berib:

– Qushlarning ovqatidan xabar olib tur, ochiqib qolmasin, – deb tayinladi. Men juda quvondim, – mana endi

o'sib ham qoldim, yoshim o'n to'rtga kirdi, odamlar menga ishonadigan bo'lib qoldi, deb ich-ichimdan sevindim: kimsan miqqiy, kimsan qirg'iy, deganday sohibchanga qushlarning ixtiyori mening qo'limda. Qushxonaga kirdim, uyning bir burchagida miqqiy, bir burchagida qirg'iy – boshlarini yerga tiqib, qo'ndoqda o'tirar edi.

Ov qushlarining tezagi oppoq bo'lar ekan. Qatiq icharmikan-a? Albatta, qatiq ichadi, bo'lmasa tezagi oq bo'lmasa kerak, deb o'yladim.

Ammamdan yashirib, oshxonaga kirdim-da, katta xurmachani ko'tarib bozorga ketdim. Bir tangani maydalab, bir paqirga (ikki tiyin) bir xurmacha qatiq olib, uyga keldim. Ikki kosani qatiq bilan to'ldirib, har ikki qushning oldiga qo'ydim. Har ikki qush ham ovqatga qo'noqdan turib sipohgarchilik bilan bir ko'zlab qaradida, yuzini chirtta teskari o'girib oldi.

Nima ham qilsa zotdor, tagi ko'rgan qushlar-da, kishi oldida och bo'lsa ham ovqatga qaramaydi. Tovuq bo'lganda edi, pastlik bilan uyalmasdan o'zini ovqatga urar edi, deb o'yladim. Qushxonadan chiqib ketdim.

Oradan ikki-uch soat o'tkazib, yana qaytib qushxonaga kirdim, sipohi qushlar hali ham o'tirgan qo'ndog'idan tushmay, ovqatga ters qarab o'tirar edi. «Chumchuqday joni bilan bularga sipohgarchilikni kim qo'ygan ekan, izzat-obro' bo'lsa qildim, birov ovqat yeyayotganda qarab turish yaxshi emas», deb chiqib ham ketdim. Tag'in nimasi qoldi! Jahlim chiqdi. Qushxonaning qirmagul qozig'ida pochchamning qush qo'ndiradigan ov qo'lqopi ilig'lik turgan ekan. Qo'limga kiyib oldim-da, miqqiyini ko'tardim. Butimga qisib, og'zini yirib, kumush qoshiq bilan qatiq ichira boshladim. Obdan to'ydi, boshqa qushlarni ham shunday qildim: «Ana endi to'ydinglar. Kishi bir yerga qadalib o'tira bersa ham charchaydi, qorin to'q bo'lgandan keyin kishi tolmaydi. Mana, endi o'tira beringlar, qornilaring to'q – qayg'ularing yo'q».

Shu xilda ikki-uch kun ammamdan yashirib, o'z biligimcha qushlarni qatiq bilan siylab yurdim. Qushlarning ichida o'zim yaxshi ko'radigan bittasi bor edi, unga boshqalardan yashirib, qatiqning yuzini berar edim. Uchinchi kunga borganda erta bilan qushxonaga kirib qaragam, hamma qushlar qo'ndoqdan pastda – hammasi xuppaygan, boshini ichiga olgan, ayniqsa, miqqiy qo'ndoq tagida bir qanotini ostiga solib, oyog'ini baralla uzatib, yonboshlab yotgan edi.

– Ha, mana, bu kiroyi ish bo'пти, – deb o'yladim. – Yarim qorong'i uyda hadeb qo'nib o'tira berish ham kishini zeriktiradi. Shunaqa o'tirish-turishni ham qilib turgan yaxshi, yonbosh qil, yot, kerish.

Nahorlikka qushlar yana qatiq ichishdi, tushlik nonushtasi uchun suzma bermoqchi edim, chunki bechora qushlar juda ham yovg'onsirab ketdi.

Qushxonaga kirib, ne ko'zim bilan ko'ray, miqqiyning qulog'i ostida qolgan, ya'ni o'lgan edi. Qarchig'ay ham jon beray deb turibdi. Masala menga ravshan bo'la boshladi. Endi pochchamga nima deyman! Bu qushlarning har bittasini u ko'zining qorachig'iday ko'rar edi-ku. Bu yerdan ham nasibam uzilganday ko'rinib ketdi, pochcham qushlarga ovqat olish uchun bergan puldan ikki tangayu bir mirisi hali yonimda. Katta darvozaning ro'parasidagi yo'lakning tepasiga qafasda osib qo'yilgan bir juft qumrini juda ham yaxshi ko'rar edim. Asta borib, qafasni ilgagidan chiqardim. Boshimga qo'yib, katta safar uchun yo'lga tushdim, ammam mushuklarga shavla pishirish bilan ovora bo'lgani uchun, mening chiqib ketganimni payqamay qoldi. Belimda pul, boshimda savag'ichdan to'qilgan katta qafasda kukulab turgan bir juft qumri. Etakni turmaklab, sag'rimga bir mushtlab, «hayyo, hu» deb, shahardan tashqariga qarab yo'lga ravona bo'ldim:

*Men ketarman yo'lda yig'lab, sen qolursan zor-zor,
Qumri qushning bolasidek ikkalamiz intizor.
Intizorlik torta-torta tanda toqat qolmadi,
Yo'l chivindek sarg'ayib, yurarga holat qolmadi.
Yo'l chivinning holini yo'lda yo'lovchidan so'rang,
Biz g'aribning holini ahli rasolardan so'rang.*

Bir talay manzil-marohil yo'l bosib, ko'p yurib, ko'p yursam ham mo'l yurib, Achchabod degan «shahri azim»ga borganimda, bir to'da katta-kichik qora-qura o'spirinlar atrofimni o'rab olishdi. Oralarida jussasi menga bir yarimta keladiganlari bo'lgani kabi to'rttasini bir musht bilan qulatadiganlari ham bor edi. Avvaliga yaxshilikcha qumrini sotishni so'rashdi, ko'nmasam zo'rlik bilan olib qolishlari menga ma'lum bo'lgan edi, chor-nochor sotishga ko'ndim, olg'irlar qumrini molga almashtirishni zo'rlab iltimos qildilar. Qumrini molga movoza qildim, molning turlari quyidagilardan iborat:

Uch dona g'alvir gardish, bitta yog'och shaqildoq, ikki dona bolalar o'ynaydigan yog'och beshikcha, bitta terisi va gardishi qizilga bo'yalgan chirmandacha, bitta tutash dastalik kurak, ikki chaynam saqich va boshqalar...

Mendan ketdimi, ulardan ketdimi – Xudoga ayon. Tavakkal, yo ostidan, yo ustidan.

Bu yuklar qumriga qaraganda ikki baravar ko'proq og'ir edi. Hammasini yelkamga qo'yib, bu shahardan ham chiqib ketdim. Oldimda katta bir cho'li azim paydo bo'lgan edi, «qush uchsa qanoti, odam yursa oyog'i kuyadigan» bu cho'lda yelkamda boyagi yuklar bilan ketib borar edim. Uzoqdan bir kishining qorasi ko'rina boshladi. Men unga, u menga qarab kelar edik. Nihoyat, to'qnashdik, bu to'qnashish mening behad va bepoyon xursandchiligimga sabab bo'ldi. Chunki bu kishi o'z shahrimdan, bir mahallalik, mendan bir-ikki yosh katta-roq Omonboy – Tursun pichoqchining o'g'li, o'z o'rtog'im

edi. Yelkasida yetti yarim qadoqlik ketmon – mardikor ishlab yurgan ekan. U mening ustimdagi yuklarni ko'rib hayron qoldi. Ayniqsa, gardishni ko'rib, meni chalma quyish uchun qishloqqa chiqib ketyapti, deb o'ylagan ekan. Yo'lning chekkasiga chiqib, bu cho'l-biyobonda bo'lgan yakkagina jiydaning salqinida o'tirib hasratlasha ketdik.

Yakka jiydada meva ko'rinmas edi. Men Omonga juda biladiganlarday ma'nodor qarab:

– Jiyda solkash ko'rinadi, bu yil meva qilmapti,– dedim. Omon menga qarab kuldi.

– Voy, ahmoq. Hozir saraton. Saratonda jiyda mevalari danagiga alif yozdirish uchun Makkaga ketadi. Bir oydan keyin mevalar qaytib keladi, – dedi. Men esimdan chiqargan ekanman.

Har ikkovimizning ham dunyo qidirib, baxt izlab yurgan o'spirinligimiz ma'lum bo'ldi. Molu jonni bir qilib, ahdu paymon qilishdik-da, katta ulug' safarni mo'ljal oldik. U ham kelgan izi bilan orqaga qaytdi, birgalashib, «cho'li malik» bilan ketar edik. Kechga yaqin juda ham katta bir «shahar»ga kirib bordik. Bu shaharning oti Ko'kterak ekan. O'rtog'imning yonida mardikorlik bilan topgan puli – mirkam ikki, menda bo'lsa qatiqdan qolgan ikki tanga bir misqol pul bor. Samovarga tushdik. Bozorni kutib ikki-uch kun shu pullar bilan samovarga tunadik. Juma kuni bozor edi. Erta bilan bozorga chiqdik.

Hay-hay, bozor bo'lganda ham qanday bozor deng? Bu tomoni Eronu Turon, Makkayu Madina, Maymanayu Maysara, Xitoyyu Chin, Istambuli Mozandaron – na ko'ki, na past, na o'ngu, na chap. Bunday katta bozorni odam bolasi ko'rmagan bo'lsa kerak. Bozordagi rastalarni ayting, mollarning shig'al to'lib ketganligini ayting, bozor ahlining turlanganini ayting. Savdogarlarning makkor basharalarini, rango-rang kiyim-boshlarini ayting. Bay-bay, bunday bozor «Qissasul- anbiyo»da ham, «Huriliqo» degan kitobda ham yozilmagan, hech qayerda – tarixda yo'q.

Mana, bir chekkadan tomosha qiling! Mana bu attorlik. Bu qator attorlar eski qop, yag'ir sholcha, yirtiq bo'z parchalardan qizil, oq, ko'k, yashil laxtak quroqlardan turli-tuman soyabonlar yasab, mollarni bevosita yerining o'ziga yoyib qo'yibdilar. Bu mollar ichida jahondagi attorlikning hamma jihozi topiladi. Bit, burgaga qarshi ishlatiladigan o'ldirilgan simob deysizmi, qo'tirga qarshi indov yog'i, yomon yaraga qarshi xuni dori, mozi, zanjabil, sanoyi makka, kuchala, ko'zmunchoq, dumaloq upa, ko'rpa igna, soqol taroq, halilai zang degan quvvat dori, ishtonbog', ishton locha, buxor saqich, qora saqich, har qanday yaraga dori bo'lgan balzammoy, qalampir-munchoq, tomir dori – qo'ying-chi, hamma narsa bor. Irvit deysiz, Irvit!

Bu mollarni saralab turlaganga, bir yerga jam qilishga aqli yetgan kishiga qoyil qolaverish kerak.

Ana, ikkinchi rasta! Bir tomonda kulollik mollari, bir tomonda sovungarlik. Sopol tog'ora deysizmi, tog'oracha deysizmi, xumdondan yangi chiqqan xum deysizmi, xurmacha, ho'qacha deysizmi? Chertib ko'rishga maxtal jaranglab ketadi.

Bir tomonda kulcha sovun, yaxnak sovun, mum sham, Sovungarlar oldida qopda, xurjunda harom o'lgan mollarning jizzasi, ichak-chovoqlari. Ming-ming zangori pashshalar g'uvillab turibdi. Bulardan bir qadoq sovun olmoq uchun yo dimog'ni ro'mol bilan bog'lash kerak, yoki burunni yeng ichiga olib turish kerak. Ba'zi xushmuomala sovungarlar xaridorni alahsitib, o'ziga jalb qilish uchun bir piyola choy, bir burda non ham taklif qilib qo'yadilar. Dunyodagi hidlar ichida sovunbozorning hididay «xushbo'ylik» jahonda bo'lmasa kerak. Kimga nima yoqadi? Omonga sovun bozor yoqar edi.

Bu bozorlar ichida menimcha ta'rif-tavsifi yetti iqlimga ketgani «bit bozor» deb nomlangan rasta bo'lsa kerak. Bu yerda joningizga orom beradigan hamma narsa

topiladi: soldoti shim deysizmi, poyma-poy sag'ri kavush deysizmi, biror yetti yilgina kiyilgan, asli matosi nima ekanligi ma'lum bo'lmagan go'sht deysizmi, Mal-laxon zamonidan qolgan mursak deysizmi, chevar qizlar uchun rango-rang quroqlar deysizmi, ot bo'ktargisi, yol-po'sh, gulchin bilan tagcharm qo'yilsa hali kiyim bo'ladi-gan nimdoshgina saxtiyon mahsi deysizmi, paytavabop mollarning va lungibop matolarning son-sanog'i yo'q.

Bu mollarni yoyib o'tirgan chayqovchilarning aft-basharasini aytmaysizmi. Betlariga bu hafta ichi suv tegmagan, soqollari ustaradan ozod, basharalari-dan «nur» yog'ilib turadi. Biror molni so'rab qolsangiz, eng avval xuddi ammasining o'g'li tirilib kelgandek, albatta, qo'l olib so'rashadi, keyin narx aytadi. «Amirkon-amirkon» degan joy bor deb eshitib yurar edik, amirkoni shudir-da!

Xuddi ana shu bozorda o'z mahallam, o'rtog'im, bo'yicha etikdo'z Omonbiyning o'g'li Husnibiyni uchratib qoldim. U ota kasbini o'zgartirib, laxtakfurushlik qilib yurar edi. Laxtak deb har bir to'p molning tagida qolganini aytishadi. Chunonchi, bir to'p chitni gazlab-gazlab sotib bo'lgandan keyin oxirida to'p tagi bo'lib, yarim gaz, chorakkam bir gaz laxtak qoladi. Bu laxtaklarni katta chitfurush gazlamachilar arzonrok baho bilan ko'tarmachilarga sotadilar. Ular bu rang-barang, guli-guliga to'g'ri kelmaydigan turli-tuman laxtaklarni xurjunga solib, yelkaga tashlab, bozorma-bozor sotibdi. Eng kattasi bir yarim gazdan oshmagan bu laxtaklarning xaridori ko'p bo'lar edi. Chunki bir gaz arzon chit sakkiz yarim paqir (bir paqir ikki tiyin) bo'lgani uchun boshoyoq ko'ylak-ishtonni nuqul chitdan qilish ko'p kambag'allarga muyassar bo'lmas edi. Shuning uchun ular ko'ylak-ishtonni bo'zdan qilib, ko'ylakning yeng uchini, ishtonning poychalarining ko'rinadigan joylarini chitdan qilishar edi.

Husnibiy bir xurjunning ikki ko'zi to'la laxtak, qo'lida gazcho'p:

- Poplin deysizmi, xushvoq deysizmi, chidaganga chiqargan deysizmi, burga chit deysizmi, rohatbadan deysizmi, madipolom deysizmi, surp, tik, shayton teri deysizmi, kep qoling, xaridor! - deb bozorni boshiga ko'tarib, baqirib yurar edi.

Birdaniga men bilan Omonga ko'zi tushib qoldi, Xuddi Imom Hasan bilan Imom Husanni tirik ko'rgandek quvonib ketdi.

- Iya, o'z'laringmi? - dedi-da, menga qarab: - Sen lo'liga shogird tushdingmi? Sen-chi, Omon? - dedi. Men ota kasbimdan baraka topmaydigan ko'rindim. Laxtak-furushlikka o'tdim. Dastmoyam uch yarim so'mga yetdi. Mana bu mollarni qara, Yusuf Davidovning magazinida ham yo'q.

So'ngra menga qarab javray ketdi.

- O'zing bir hafta-o'n kundan buyon qayerlarda sang'ib yuribsan? Onang bechoraning qidirmagan joyi qolmadi-ku. Bir og'iz xabar berib qo'ysang o'larmiding! Haytovur, pochchang kelib onangni tinchitib ketibdi. Besh kuncha biznikida turdi, undan keyin Qoplombekka - amakilarinikiga chiqib ketdi. Kuzgacha dehqonchiligi-ga qarashib, biror nima orttirib kelmoqchi ekan debdi. Undan keyin oying yig'lamay qo'ydi. Birrov tushib chiq, ahmoq.

- Uncha-muncha pul qilay, kiyim-boshimni tuzatay.

- Voy ablah-ey, pochchangning qumrisini nima qilding?

- Nima qilibman?

- Lo'lilarga sotgan ekansan-ku!

- Sotmaganman, molga ayirbosh qilganman.

- Mollaring shumi, boy bo'lib qolibsani, ey, lo'livachcha. Qo'rqma, pochchang Nabi mirshabni yetaklab borib, ikki so'm to'lab qumrisini ajratib olibdi.

– Ajab bo'пти, bundan keyin hushyor bo'ladi, kim ko'ringanga «boyvachcha» qushlarini ishonib topshiravermaydigan bo'ladi. Ha, mayli. Endi buni qo'y, mahal-lada nima gap, qiziqroq gap bormi?

– Nima ham bo'lar edi. Jalil baqqol machit tobutxona-sining tepasiga beda bosib qo'ygan ekan, o't tushib ketdi. O't o'chiruvchilar kelib rosa tomosha bo'ldi, Po'latxo'ja akasining to'pponchasini o'g'irlab, qorovulning itini otib qo'ygan edi, mirshab bir kun qamab qo'ydi. Tekshirgani ikkita mirshab bilan Mochalovning o'zi keldi. Hamma in-iniga urib ketgan degin, men bilan Solih Miraziz aka-ning boloxonasidan mo'ralab rosa tomosha qildik.

– Ay-ay, sart, – dedi Machalov, jaman, sivsem jaman, tuvaya Sibir poydesh, ey, kizimni...

– Juda ham dahshat. Po'latxo'janing akasi «pojaliska, pojaliska», deb ancha pul berib zo'rg'a ajratib oldi.

Shundan buyon Po'latxo'ja o'rtoqlarimiz ichida Nabi mirshabingdan ham, Mochalovingdan ham, Ko'r Rahim qorovulingdan ham qo'rqmayman, deb kekkayib yurib-di, «Qo'y-qo'y» desak, «Hammangni otib tashlayman», deb do'q qiladi.

– O'zim borganimda tanbehini berib qo'yaman, – dedim.

Omon piching aralash: «Shunday qilib qo'y», – dedi.

– Oyimga, ukalarimga salom aytib qo'y, xavotir olish-masin. To'xta, mana shu bir mirini Yo'ldoshga berib qo'y, tunov kuni oshiqda yutqazgan edim, G'irromlik qildi, deb yurmasin. Xayr!

Ikkovimiz ikki tomonga ketdik. Omonning ketmoni bilan mening qumriga movoza qilgan mollarimni bozorga soldik. Xaridor juda ko'p bo'ldi. Mollarimizning bo-zori chaqqon. Xaridorlardan ham ko'ra so'rab o'tuvchi-lar ko'p edi. Bu kishilar, ayniqsa, mening mollarimning bahosidan ko'ra, bu mollar turmushda nimalarga kerak bo'lishini so'rar edilar.

Biror soat sanqiganimizdan keyin, Omonning ketmoni bilan mening yog'och kuragimni sotishga ulgurdik. Shunda ham o'rtaga dallollar tushdi.

– Qani, ha, uka, baraka de, – deb yarim soatcha qo'l siltab savdolashgandan keyin ketmonni yarim so'mga, kurakni bir yarim tangaga «Bor baraka top» qildik. (Yoz bo'lgani uchun kurakning bozori kasod edi, attang, arzon ketdi.)

Pulning hammasini Omon belbog'iga tugdi. Endi qolgan mollarni pul qilish kerak edi. Bola beshik bilan shaqildoqni Omonga berdim. Gardishlar bilan childirma menda edi. Men childirmani, Omon shaqildoqni bozorga solib chala ketdik. Bu tekin sayyor konsertning nogahon ovozini eshitgan, tevarak-atrofdagi (alanglab yurgan o'zimiz singari bir talay uvinto'da bolalar bizni qurshab olgan edilar. Ayniqsa, bir do'lvorgina bolaga shaqildoq yoqib qoldi. Dehqon bola ekan. Qo'yarda-qo'ymay bir qovun, ikki tarvuzga alishib oldi. Men Omonga: «Qoyilman, qo'ling yengil ekan», degandek ko'zimni qisib qo'ydim.

Childirmani naqd pulga, birtangayi ashrafga samant ot mingan xushmo'ylov yigitga pulladik. Tez orada gardishlar bilan bola beshikning ham «ko'r xaridori» topildi. Bozorga tovuq, tuxum, sut, qurt olib tushgan qozoq kampir:

– Voy-bo'y, qaraqlarim, o'si beshikti mag'an berag'o'y. Boldaring'a bozorliq olib borib quvontirayin, – dedi.

– Beshik gardishdan ajratib sotilmaydi, – dedi Omon Xo'tan savdogarlariga xos sipoyigarchilik bilan.

– Voy-bo'y, qarag'im, to'ri jo'q, g'albiringni ne qilayin. Keytayin, olsam olayin. Boldar o'ynab jurar. Ne berayin, ne so'raysinlar?

Uzoq savdolashdik. Keyin yigirmata tuxum, bir do'ppi so'k, o'nta tuya qurtga biz ham rozi bo'ldik, kampir ham ko'ndi. Mollarni tamoman sotib, qushday yengil tortdik.

- Charchadik, ozgina ovqatlanaylik, - dedi Omon.
- Yur bo'lmasa, nima yeymiz?
- O'zi arzonu, to'q tutadigan ovqat bo'lsin, - dedi Omon.

- Bo'lmasa tariq go'ja ichamiz.

- Bo'пти.

Bir paqirga ikkita qovoq solgan zog'orani olib, ovqat bozorga ketdik. Bu yerdagi ne'matlarni ko'ring. Hay, qay, qay! Biroz hidi bo'lsa ham jigarkabob deysizmi, kartoshka somsa, oqshoq, bo'tqa, umoch, bug'doy go'ja, tariq go'ja deysizmi - hammasi ham chelak-chelak, xo'randaga muntazir. Xo'randalar sotuvchining atrofini o'rab, yerga cho'qqayib o'tiribdilar. Oshpazlar cho'michlab suzib berib turibdi. Bir tovoq uvra oshdan bir nima chiqdi shekilli, xo'randa:

- Buning nimasi? Pashshami? - deb so'rab qolgan edi, oshpaz:

- Oshda pashsha nima qiladi! Piyozning kuygani, - deb kosaga qo'l tiqib «kuygan piyoz»ni olib og'ziga solib yubordi.

Arzonginasi, halolginasi shu deb biz ham bir tovoqdan quydirdik. Bir tovog'i to'qqiz pul-uch tiyin ekan. Biz savdolashib ikki tovog'ini bir miri-besh tiyinga ko'ndirdik. Bay-bay, maza bo'пти-da. Qirsillab turgan zog'ora bilan sal achinqiragan uvra osh og'zimizga qaymoqday tatib ketdi. Tovoqni boshiga ko'tarib, huzur qilib xo'rillatib ichayotgan Omon peshonasidagi marjon-marjon terlarini chap qo'lining barmog'i bilan dam-badam sidirar edi.

Ovqatdan so'ng maza qilib kerishib oldik. Tuxum, so'k, qurtlarni mening belbog'imga tugib oldik. Omon:

- Oziqlik ot qorimas, qolgan zog'orani ham ro'molga tugib qo'y, - dedi.

Qovun bilan tugunchani men, tarvuzni Omon ko'tarib oldi. «Semizlikni qo'y ko'tarar», deganlaridek, Omonga badavlatlik yoqmas edi. O'rtadagi hamma pulimiz al-

laqachon uch soʻmdan oshib ketgani uchun Omon yangi qiliq – boyvachcha qiliq chiqara boshladi.

– Yur, – dedi u menga, – qoʻy bozorga kiramiz.

– Nima qilamiz?

– Men oʻzimga tegishli aqchaga birorta toʻqli olib shaharga haydab ketaman.

– Nima-nima? – dedim men. – Darrov pul quturtirdimi? Oʻzing soʻqqa joningni boqolmaysanu, toʻqlini qanday qilib boqasan. Yoki dadang Tursunboy akaning toʻqliga koʻzi uchib turibdimi?

Baribir, gap kor qilmadi. Meni sudrab mol bozorga olib kirdi. Tugunni-ku, ishonmas edik. Bozor darvozasi oldida turgan pattachining oldiga qovun bilan tarvuzni omonat qoʻyib ichkari kirdik.

Mahshar deganning xuddi oʻzginasi shu yerda ekan, bir tomonda bir arqonga bogʻlangan qoʻshoq-qoʻshoq qoʻylar, bir tomonda echkiyu uloqlar tinmay maʼrashib turibdi. Bir chekkada qoramol bozori: sigirlar, buzoqlar, gʻunajinlar, buqalar, hoʻkizlar. Narigi tomonda ot bozori. Jalloblar qirchangʻilarni Zolariq suviga solib, qamchilab, argʻimoqday dingillatib xaridorlarga koʻz-koʻz qilib yuribdi. Sotuvchi koʻp, undan oluvchi koʻp, hammasidan ham dallol koʻp.

Kun – tigʻida, jazirama, chang. Hammayoqni tezak, ter, jun hidi bosib ketgan. Bir meshkob orqasida bir mesh suv, qoʻlida ikkita sopol tovoq.

– Obi xudoyi, obi xudoyi, – deb chanqaganlarga suv ulashib yuribdi.

Bergan biror chaqani sopol tovoqqa tashlaydi, bermagan bilan ishi yoʻq. Bir chekkada yalang oyoq ikkita bola «muzdek ayron», deb qichqiradi. Chelakning ichida bir burd kir muz. Muzni qayerdan oldi ekan?

Bozorning bir chekkasida – beshyogʻochlik qoʻychi boylardan Soyibnazar qoʻychi bilan Ilyos boʻrdoqi, Ki-yiz chakmonli, naglat qalpogʻini bostirib kiygan qozoq

qo'ychilari qo'l siltashib savdolashyapti. Dallollar «oling, oling», «soting, soting, boy ota», deb javrab turibdi. Bularning savdosi oz deganda yuzlab qo'yning tepasida.

Biz hali biror tuyaning tishini ko'rmasdan, biror otning yo'rig'ini bilmasdan, biror buqaga «Bor, baraka top» demasdan, qo'y bozorning kunchiqar tomonidan g'ala-g'ovur janjal ko'tarilib qoldi,

– Ur, sheshangdi!..

– Kisabir, kisabir!

– Bozorga uri aralabdi!

«Chur-chur» hushtakbozlik. Bir qo'li bilan qilichini ko'tarib, ko'k movut shimini eplay olmay, alpong-talpong bir qozoq va bir o'zbek mirshabi o'sha tomonga qarab yugurdi. Hamma o'sha yoqqa qarab chopdi. Biz ham ularning ketidan yugurdik.

Ne ko'zim bilan ko'ray, mana, ishonmasangiz, Omon ham guvoh. O'rtada bizga qo'shni bo'lgan Qo'g'urmoch mahallalik mashhur Sulton o'g'ri turar edi. Bu gal u kisavur sifatida emas, balki pul o'g'irlatgan jabrdiyda bechora sifatida kosibsimon yuvoshgina bir yigitning yoqasidan ushlagan holda ko'ziga yosh olib turar edi.

– Musulmonlar! – der edi u. – Pulimni oldirib qo'ydim. Yonimda mana shu yigit ilashib yurgan edi, – gumonim shundan.

Yigit bechoraning rangi quv o'chib ketgan, lablarni pir-pir uchadi.

– Ey xudo, quruq tuhmatingdan asra, qanday baloga yo'liqdim, o'zing saqla! – deb javob berar edi u.

– Qancha aqchang bor edi? – deb so'radi qozoq mirshab Sulton kisavurdan.

– Sakkiz so'm-u mirikam to'rt tanga. Ola tik hamyon-da edi. Ichida «Yo Ali» degan tamg'ali kumush uzugim ham bor. O'zim kambag'al kosib odamman, birorta oriq-turiq qo'y olib kuzgacha semirtirib yuraman, deb kelgan edim.

Shu tobda Sultonning ko'zi men bilan Omonga tushib qoldi.

- Mana bu bolalar ham guvoh!

Hang-mang bo'lib qolgan Omon: «Iye, iye», - degan-icha dadasiga to'qli olib borishni ham esidan chiqarib orqasiga qarab qochdi. Men bezrayib turaverdim.

- Sening qancha aqchang bor edi? - deb so'radi mirshab sho'rlik kosib yigitdan.

- Meniki ham ola tik hamyon. Men ham qo'y olgani kelgan edim. Pulim sakkiz so'm-u mirikam ikki tanga (mirikam ikki tanga - o'ttiz besh tiyin).

- Guvoh-puvohning hojati yo'q. Qani ikkoving oqsoqolning oldiga yur-chi, o'sha yerda yechamiz. Olomon tarqalsin, - dedi o'zbek mirshab.

Ikkovini yetaklab bir tomonga olib ketdilar. Biz orqalaridan bormadik.

Sulton o'g'ri guvohlikka tortgandan keiin qo'rqib qochgan Omonni kechgacha qidirib, bozor tarqalganda Tuya saroyidan topib oldim. Hali ham qo'rqqanidan o'ziga kelmagan edi.

- Oxiri nima bo'ldi? - deb so'radi Omon mendan.

- Kisavurga sen sherik ekansan. Mirshablar qidirib yuribdi, - dedim men.

- Rostingmi? Endi nima qilamiz?

- Nima qilar edik. Seni jatingga qovun bilan tarvuz pattachining qo'lida qolib ketdi.

- Endi qayerda yotamiz?..

Bir-ikkita samovarga borib ko'rdik. Hammasini savdogarlar, lattafurush chayqovchilar egallab olibdi, yotar joy yo'q.

- Endi qayoqqa boramiz? - dedi Omon.

- Qo'rqma, bultur tog'am bilan shu yaqin orada bir bo'zagar kampirning uyida yotib qolganmiz. Yaxshiqiz degan kampir meni taniydi. O'shaning o'tovida tunab qolamiz.

It quvgan tulkiday olazarak Omon menga ergashdi. Tugunni ko'tartirdim. Yaxshiqiz degan bo'zagar kampirning o'toviga qarab ketdik.

Kampirning o'tovi Zolariqning chap qirg'og'ida edi. Atrofi ozodagina qilib supurilgan. Tuproqdan kattagina supacha ko'tarilib, ustiga bur kir sholcha tashlab qo'yilgan. O'tovning yonboshida loy o'choqqa o'rtacha kattalikdagi bir qozon o'rnatilgan. O'choqdan nariroqda ikkita ayriga ip arqon tortib, unga chambaraklarda uch-to'rtta sopol tovoq osib qo'yilgan. Sut-qaymoq bo'lsa kerak. Ikkita qovoq idish osig'liq turibdi. Ularda qatiq bo'lsa kerak. Qozon-tovoqsiz, uning yonida bir og'ir, bitta quv turibdi. Bitta yechiq buzoq shataloq otib o'ynoqlab yuribdi. Chala qurigan bir tolga bog'lab qo'yilgan qari ola ko'ppak juda hafsalasizlik bilan ko'ksovlarning yo'taliga o'xshagan ovoz bilan hurib, bizlarni kutib oldi. Itning ovozig'a o'tov ichidan kampir – Yaxshiqiz chiqib keldi. Oltmishlardan oshgan bir xotin, oq oralagan sochlari taralmagan boshida dakana, belida shol belbog'. Ayolning orqa sochiga besh-oltita bir so'mlik, yarim so'mlik so'lkavoylardan osilgan.

– Salom, sheshe.

Kampir alik olishdan avval itga «shat adragovur» deganga o'xshagan ovoz chiqardi. It hurishdan tindi.

– Kelinglar, jigittar, o'si jerga o'tirib turinglar, – supadan o'rin ko'rsatdi u.

Men imlab qo'ydim. Omon qo'lidagi tugunni kampirga tutqizdi.

– Ozg'intoy bozorliq, – dedim men.

– Keregi jo'qq'o'y. Ne qilib alek bo'lib juribsendar, – degan bo'lsa ham, tugunni olib o'tovga kirib ketdi.

Bir nafasdan keyin chiqib:

– Qani, jigittar, bo'za ichasingdarmi? Et osaymi? – dedi.

- Jo'q, sheshe, bo'za ham ichmaymiz, et ham osmang, o'ntacha tuxum pishirib bersangiz bo'ladi. Joy bersangiz, tunab ketamiz.

- Jaqsi, - dedi kampir, - Qudayding osmoni ham, jeri ham keng. Joz kuni. Qalag'an jerlaringda jota berasindar. Ikkoving bir tanga berasin.

- Jo'q, sheshe, - dedim, - ikkovimiz yarim tanga beramiz.

- Sartting bolasi quv bo'ladi, jotag'oylaring. Bu kecha bozor kech, qo'noqlar keledi, boyvashshalar keledi, angime zo'r bo'ladi.

Kampir bizga tuxum qovurib bergani qozonning tagiga o't qo'yib tappi tutata ketdi. Omon bilan ikkovimiz endigi safarimizning rejasini tuzib, maslahatlashib o'tirdik. Yarim soatlardan keyin bitta sopol laganda tuxum qovurdoq bilan, qozonga yopgan ikkita chap-chap non keltirdi. Bir kosadan sovuq suvni oldimizga qo'yib, mohazarni tushira ketdik.

Omon laganning tagini non surkab yalab turganda ko'cha-ko'yni to'ldirib, ayqirib-chayqirib besh kishi kirib keldi. Novcha bir yigitning yelkasida bir nimta go'sht, qo'lda tugun, unda non, kartoshka, piyoz bo'lsa kerak. Yana bir yigit mullavachchalarga o'xshash qulf soqol qo'ygan, boshida girdak kir sallasi bor, xushtavoze. Ich yaktagining ustidan belbog' bog'lab, uning ustidan yana bitta yaktak kiyib olgan. Oldinda kimsan, Sul-ton kisavur. Shimining poychasi shimarilgan, belbog'i burab-burab arqon qilib bog'langan. Egnida yoqasi besh tik yaktak, isqirt do'ppisining bir chekkasi qaytarilgan. Boshi sal orqaga moyil, basharasi behayo. Qo'lida to'rtta xirpa os-hiqni o'ynab kelar edi. Qolgan ikki yigitni ham Sul-tonning nusxasi desa bo'ladi. Faqat bittasining bir ko'zida g'o'lakdek oqi bor. Bittasining o'ng yelkasi chap yelkasi-dan baland. Shuning uchun ham chap qo'li o'ng qo'lidan uzun ko'rinadi.

Bularni ko'rish bilanoq Omonning chaynagani og'zida yutgani bo'g'zida qolib, menga baqrayib qaradi. Men unga «supani bo'shatamiz» degandek imo qildim. O'rni-mizdan turdik. Zolariq yoqasida it bog'langan tolning tagidagi maysaga borib o'tirdik. Sulton kisavur:

– Sheshe, omonmisan, – dedi. – Bu kech bizni qo'noq qilasan. Yaxshi chivdan bo'zalardan bormi?

Keyin bizga ko'zi tushib qolib:

– Hoy, sen haromilar, bu yerda nima qilib yuribsanglar? Qani bu yovda kel! – dedi.

O'zi va ulfatlari supaga chiqib o'tirib, bizni ham yonlariga chaqirdilar. Noiloj kelib o'tirdik. Kampir kir dasturxonga bir dasta non o'rab olib kelib o'rtaga tashladi. Keyin katta quruq yog'och chora ham olib chiqib o'rtaga qo'ydi. Sultonga qarab so'radi:

– Oqshoq bo'za ichasindermi, tari bo'za ichasindermi?

– Zo'r chippakidan olib kelaver, – dedi Sulton.

Kampir o'tovga kirib ketdi. Sulton bizlarga qarab:

– Hali mol bozorda nima qilib yuruvdilaring? – dedi.

– O'ynab yuruvdik.

– Ha-ha. U yerda nima o'yin bor ekan? Yo o'zimga shogird qilib olaymi? – Omonni ko'rsatib: – Mana bundan tomteshar chiqadi. Kisavur bo'lolmaydi, qo'pol, – dedi.

Shu hazil-mazax paytdan foydalanib, undan so'radim.

– Sulton aka, haligi janjalning oxiri nima bo'ldi?

– Voqea, aslida, bunday bo'lgan edi, uka, – deb Sulton kisavur gapirib ketdi. – Ko'kterakning samovarida bir necha kisavurlar o'zining epcilligi, qo'rqmasligi, ayyorligi bilan maqtanishar edik. Shunda men o'g'irlagan pulimni halol qilib, egasini rozi qilib ololaman, deb yuborgan edim. Ulfatni bo'zaga to'ydirishdan bahs boylashgan edik. Qo'y bozorga kirdim. Ko'zimga o'sha ko'rganing bayov kosib yigit uchrab qoldi. «Shilt» etib hamyoni-ni oldim, pulini sanab ko'rsam, sakkiz so'mu mirikam

ikki tanga ekan, yonimdan unga ikki tanga qo'shdim. Uzugimni ham hamyonga solib, hamyonni qaytadan yigitning cho'ntagiga joylab qo'ydim. Keyin o'sha ko'rganing maynabozlik, yolg'ondakam ayyuhannosni soldim. Mirshablar oqsoqolga olib borishdi. Oqsoqol mening da'vomni, uning raddini eshitib, pulni tekshirishga tushdi. Kosibning cho'ntagidan hamyonni olib, ichidagilarini xontaxtaning ustiga qo'ydi. Mening da'vom to'g'riligi uchun yigit «kisavur» bo'lib chiqdi.

Hamyonni, pulni, uzukni menga olib berdilar. Lekin bir yarim tanga cho'tal olib qoldilar. Shunday qilib, o'rtoqlarim bilan qilingan garovni yutdim.

– Iye, sho'rlik begunoh kosib yigit qulog'ini ushlab ketaverdimi? – dedim.

– Yo'q, birpas qamalib yotdi, keyin bechoraga rahmim kelib, mirshabga bir so'm pora berib, yigitni qutqazib yubordim, da'voim yo'q, dedim. Yigit bechora xursand bo'lganidan bo'ynimdan quchoqlab o'pib:

– Rahmat, aka, bu yaxshiligingizni o'lgunimcha unutmayman, qiyomatli aka-uka tutindik, uyim To'qli shallob mahallasida, otim Abdurayim, – deb minnatdor bo'lib ketdi.

– Balli, yigitlik shunday bo'пти-da, aka, – dedim.

Sulton kisavur miyig'ida kulib «shunday» degandek qilib qo'ydi.

Hammamiz qah-qah urib kulishdik. Sulton kisavur yonboshlab, tirsagiga tayangan, novcha kishi supaning yonida tikka turibdi. Mullanamo kishi tiz cho'kib, ikki qo'lini qovushtirib Sultonning gaplariga miyig'ida odob bilan tabassum qilib o'tirar edi. Qolgan ikki yigit bir-biriga ro'para chordana qurib, gugurt otishib «ermak qimor» o'ynab o'tirishgandi.

Kampir et osib yubordi. O'choqdan chiqqan zangori tutun osmonga o'rlab, tevarak-atrofga ko'rpadek yoyilar edi.

Shom cho'kib, quyosh botib borar edi. O'choqda o't tutashib ketgandan keyin kampir o'tovga kirib ikkita qovoq manak (bo'za quyiladigan idish)da bo'za keltirib qo'ydi. Bir necha zarang kosa olib keldi. Novcha yigit darrov belbog'ini yechdi, uni qoqqan bo'lib, choraning ustiga tarang qilib yoydi, bo'zani suza boshladi. (Bo'za odatda, ilitib ichiladi. Kampir olib chiqqan bo'za kuni bo'yi oftobda turgani uchun ilitishga hojat yo'q edi). Bo'za suzishning o'z qoidasi bor. U siqib suzilmaydi, balki ro'molni sidirib suziladi.

Novcha yigit suzgan bo'zadan ozgina tatib ko'rib, birinchi oyoqni Sultonga uzatdi.

- Hammaga quy!- dedi Sulton.

Novcha yigit ikkinchi-uchinchi oyoqni haligi ikkita yigitga uzatib, so'raganday Sultonning o'ziga qaradi.

- Bolalarni qo'ya tur, domlaga uzat, - dedi Sulton.

- Yo'g'-e, yo'g'-e, o'zlaridan bo'laversin. Biz ichmaymiz. Ya'ni Xudo kalomida aytganki...

- Kalom-palomingni yig'ishtirib qo'y, qachondan buyon ichmaydigan bo'lib qolding, - deb o'shqirdi Sulton, - islovatda sarqitimizga mast bo'lib yurar eding-ku.

- Ya'ni, ya'ni... tavba qilganmiz.

- Kisavur bilan o'g'rining tavbasi tavba emas. Esingdami, kisavurlikni ham uddasidan chiqqan qiladi. Bul-tur kuzakda Salor bo'yidagi Kapponda oraga men tushmasam, olomon seni o'ldirib yuborar edi. «O'g'ri qarisa so'fi, g'ar qarisa parixon bo'ladi», deb bekorga aytmagan-da. Tavba qildim, deydi-ya! Ha-ha, endi mulla bo'lib, qishloqma-qishloq murid ovlab yuribsanmi? Ol, buni!

Domla juda qimtinib, o'ng'aysizlanib, zarang kosani qo'lga oldi.

- Durvazang qizigandan keyin alyor ham aytib berasan hali. Ich!

Ortiqcha gap o'tmasligini sezgan domla ko'zini chirt yumib, bo'zani shimirib yubordi.

Bizni ichishga ko'p zo'rlamadi. «Hali obdan icharsanlar», – dedi Sulton.

Manak ustiga manak keldi. Chala pishgan sho'rva keldi, ichaverdilar, domla bo'lsa, allaqachon sallani chuva-tib, beliga bog'lab olgan. Xudoning birligini o'rtaga solib, tilab olib ichmakda edi. Almoysi-aljoyi alyorlar:

*Bu tog'larning yonboshida o'tim yurgan,
Quyushqoni sag'risiga botib yurgan.
Sendek-sendek nomardlarni men ko'p ko'rgan
Oy tomog'im, yo'rg'alang, alyor bo'lsin.
Onasini boyvachchaga sotib yurgan.
Alyor-yey-alyor, alyor bo'lsin-ey.
Tog'dan quyon qochirdim, iyagi yo'q,
Qizlar ko'ylak kiyadi jiyagi yo'q.
Jiyagi yo'q joylariga qo'lim solsam,
Qo'sh kaptari hurkib qochar, suyagi yo'q.
Alyor-yey-alyor, alyor bo'lsin.
Oq tomog'im, yo'rg'alang-ey, alyor bo'lsin.*

O'tirish sekin-sekin bema'ni tomonga qarab qizib borar edi. Sekin o'rnimdan turib, Omonni imladim. Yalinib-yolvorib Yaxshiqiz kampirdan bitta kichik sholcha bilan bitta xushvaqtdan tikilgan kir lo'labolish so'rab oldik. O'tovning orqasiga o'tib, joy qilib yotdik. Mastlar payqagani ham yo'q. Tun yarim kechadan oqqan bo'lishiga qaramasdan mastbozlik, shovqin-suron, to'polon tobora avjiga chiqar edi. Yana kimlardir kelib qo'shildi, tanish bo'lmagan ovoz ko'payib ketdi. Kimdir kular edi. Kimnidir tutib olib urardilar, shekilli, dodlab, Xudoni o'rtaga solib yig'lar edi.

– Azbaroyi Xudo, borim shu, boshqa pulim bo'lsa, imom A'zam ursin.

– Lippasini axtar, dayusni!

Domlani to'namoqda edilar. Bunday to'polonlarni ko'ra berib ko'nikib ketgan Yaxshiqiz kampir bemalol o'choqboshi bilan o'tov o'rtasida xizmat qilib yurardi, keyin uxlab qolibmiz. Qancha uxlaganimizni bilmayman. G'ira-shirada kimdir biqinimga turtganidan uyg'onib ko'zimni ochdim. Tepamda kechagi domla turar edi. Boshida shoshib-pishib o'ralgan kir salla, bir chakkasi ko'kargan, qovog'i shishgan, bir ko'zi qontalash.

- Tur, uka, turinglar, hammasi dang uchib yotibdi. Qochmasak bo'lmaydi. Mening bo'ladiganim bo'ldi, rasvo qilishdi. Nos puli ham qolmay, bor-yo'g'imni shilib olishdi. Yana bir baloga yo'liqmaylik. Boshim yorilguday charsillab turibdi.

Omonni uyg'otdim, dik etib turib, Zolariqning muzdek suviga apir-shapir yuz-qo'limizni yuvgan bo'ldik, o'z etagimizga artindik.

- Xo'sh, qayoqqa qochamiz, taqsir?

- Xudoy taoloning dargohi keng, to'rt tomonimiz qibla. Yuqoriga, Qing'iroq tepa tomonga qochamiz.

Uchovlon «shilt» etib chiqib ketayotganimizda Yaxshiqiz kampir yo'limizni to'sdi:

- Qayoqqa qochyapsanlar, aqchamni berib ketlaring!

Omon cho'ntak kovlab bitta o'n besh tiyinlik Buxor tanga berdi.

- Mana, sheshe, yarim tanga haqqingizga, bir miri non bilan tuxum qovurgan yog'ning puli.

- Xo'sh, - dedi pulni olib kampir, - kelib ketib turinglar.

Shunday qilib, kallai saharlab yo'lga ravona bo'ldik.

II bo'lim

Uch soatcha yo'l yurgandan keyin Tepaguzar degan bir mavzega yetdik. U yerda bir chol baqqol endigina do'konini ochgan ekan. Undan yo'l xarajatlarini, safar anjomlarini oldik. Chunonchi bir qadoq tuz, ikki qadoq turshak, oltita zog'ora non, ip, nina, ikkita ichi tushgan bosvoldi. Hammasi yetti paqir bo'ldi. To'rt paqirni domla ust yaktagining baxyasiga yashirgan joyidan olib to'ldi. Uch paqirni biz to'ladik.

Yana yo'lga tushib yarim soatcha yurgach, Oynabuloq degan yerda bir tolning tagida, chashma labida zog'orani o'rtaga qo'yib, qovunlarni yorib nonushtaga o'tirdik. Nonushta orasida domla o'zini bizga tanishtirib ketdi:

– Bizning aslimiz Buxoro-i sharifdan bo'lar ekan. Hozir Toshkentning Pushtihammomida turamiz, Boboi-bobokalonlarimiz juda zabardast mullalar o'tgan. Dadam rahmatli ham «kuf» desalar suvni teskari oqizib, «suf» desalar ko'rning ko'zini ochib yuboradigan ulug' zot edilar. U kishiga ixlos qo'ymagan odam kamdan-kam edi. Ona tomonidan ham juda haqqa yetishgan odamlarmiz. O'z onam hozir ham childirma bilan fol ochib, xipchin bilan savab, yangi sopol idishga tilsim yozib, tandirga qo'yib oshiq-ma'shuqlarni bir-biriga issiq-sovuq qiladigan katta otindir. Men bir necha yil avval ota kasbimning hadeganda jo'niga tushib ololmay, anchagina shaloqliklar ham qilganman. Avvaliga yigit-yalanglarning bazmida bachcha bo'lib o'ynab pul topdim. Nasha-pashalar ham chekib yurdim. Keyin uncha-muncha kisavurlik ham qilib ko'rdim. Ammo bu hunar bizday zotdor kishilarga to'g'ri kelmas ekan. Bir kun Kapponda olomonda qolib ketay dedim. Yo'q, Xudoga shukr, mana endi yo'limni topib, ota kasbimni boshlab yubordim. Dalayi dashtlarda odamlarni kuf-suf qilib, ezibichki yozib berib, issiq-sovuq qilib binoyidek tirikchilik qilib yuribman. Ota kasbida gap ko'p ekan, birim ikki bo'lib boryapti.

O'zim madrasa ko'rmagan bo'lsam ham, savodimni chiqarganman. O'qimasam ham uqqanman. Za'far bilan duoyi tumor, ismi a'zam yozish qo'limdan keladi. Ko'pchilik qishloqilar menga ixlosmand. Ba'zilari «eshon pochcha», deydi, ba'zilari «qori aka», deydi, ba'zilari «mulla aka», deydi. Asli ismim Mullamuhammad Sharif binni Mullamuhammad Latif ibni g'avsil A'zam.

Mana, endi uchalamiz bir yoqadan bosh chiqarsak, hamma ishni bamaslahat qilsak, el-yurt oldida sizlar mening hurmatimni bajo keltirib «hazrat, hazrat» desalaringiz, men sizlarni «pirbachchalar» desam, shariatga xos ta'zim-tavozelarni o'rgatsam, kuzgacha birimiz o'n bo'lib, bisoti bag'al orttirib, qo'yin-qunjimiz to'lib, sen je-men je - shaharga izzat-obro' bilan tushib borsak yomon bo'lmaydi.

Shunday bo'lsin, hech kim yo'q vaqtda mulla aka yoki Sharifjon aka, deb chaqirsalaring ham bo'laveradi. Ni-maiki topsak – o'rtada, to'rtga bo'lamiz. Ikki hissa meni, bir hissadan senlarniki. Kim shu va'dadan qaytsa, beti qibladan qaytsin, omin oblohakbar.

Biz ham qo'shilishib qiblaga qarab fotiha o'qidik.

Yana biroz salanglanib o'tirgan edik, qarshimizdan chang ko'tarildi. Chang borgan sari bizga yaqinlashar edi. Keyin qorasini tanidik. Bir otliq qishloq o'zbeki edi. Ot chopa berib ko'pirib ketgan. Chavandozning chonining ikki bari taqimidan chiqib yelday uchib kelar edi. Bizning tepamizga kelib otni arang to'xtatdi.

– Salomu alaykum, mo'ldakalar, jo'l bo'lsin?

Biz ham uning salomiga javob qaytarib: «Alay bo'lsin, olgani», – dedik.

– Yigitlar, – dedi o'zbek, – ichlaringda imon shariatni biladigan, o'lik juvoturganlaring bormi?

Domla bizga qaradi, biz ta'zim bilan unga qaradik.

Domla tomog'ini bir qirib qo'yib, savlat to'kib.

– Topilib qolar, nima xizmat edi? O‘zimiz toshkentlik bo‘lamiz, eshonzodalardanmiz. Madrasa ko‘rgan mul-lai zabardastlardan bo‘lamiz. Hozir ta‘til vaqti bo‘lgani uchun qishloqlarda tabdili havo qilib yuribmiz. Bu ik-kovlari ham pirbachchalardan, – dedi.

Bu muqaddima gaplardan o‘zbek danak topgan ten-takdek juda quvonib ketdi.

– Voy-bo‘y, taqsirlar, voy-bo‘y, taqsirlar! Sizlarni Xu-doning o‘zi jetkazdi. Qani juringlar, aytpasam. O‘zi jaqin-da bizning ko‘chkin chorva elet bor. Bir jigitimiz novqas-lanib qazo qilgan edi. Uni juvib janoza o‘qiydigan kishi jo‘q. Voy-bo‘y taqsirlarim, sizlarni Xudoy jetkazdi, Qani ketdik!

Omon dasturxonlarni yig‘ishtirdi. O‘zbek otdan tushib otga domlani mindirdi. Uchov piyoda, domla otda keta boshladik. Anchagina olis yo‘l ekan. Bir-ikki yerda dam ham oldik. Bir qirning tepasiga chiqqanimizdan ke-yin uzoqda bir qo‘rg‘on va bir-ikki o‘tov ko‘rindi. O‘zbek o‘sha tomonga qo‘lini cho‘zib ko‘rsatdi:

– Hov, o‘sha ko‘ringan qo‘rg‘on – bizning qo‘nalg‘a. Hademay jetamiz.

Kun qiyomdan oqqanda yetib bordik. Bu ko‘chman-chi elatning asli turar joyi bu yerdan yuzlab chaqirim na-rida, dashtning ichki tomonida qolgan ekan, Mol-qora, bola-chaqa, xotin-xalajlari ham o‘sha yerda qolgan ekan. Orada o‘lim ro‘y berib qolgani uchun u yerda yuvib, janoza o‘qiydigan domla topilmagandan yigirma choqli yigit-yalang bir-ikki qari qartang o‘likni olib kelib, shu yerga qo‘ngan ekan.

Hamma «gurr» etib o‘rnidan turib, bizga qo‘l qo-vushtirib salom berdi. Hazrat «O‘lik qayerda?» – deb so‘radilar. O‘lik qo‘rg‘onning ichida ekan. Qo‘rg‘on ichki tuzilishi jihatidan qaysidir bir chorvachi boyning qo‘y qamaydigan saroyini eslatar edi. Unda-bunda tuynukli devorlari mustahkam, qo‘sh tavaqa darvozasi ham bor.

Lekin vaqt o'tib, taxtalari chirigan, ho'kiz suzsa buzilay deb turibdi. Qo'rg'onning o'rta bir yerida sizot suvlardan to'plangan, o'rtasi kovlanib chuqurroq qilingan bir hovuzcha ham bor edi. Hovuzning chetlarini har xil po'panak o'tlar bosib ketgan. Labida bir-ikki ko'ndak tol ham bor edi. O'lik qo'rg'onning og'ilxonasida ekan.

Rostini aytish kerakki, na men, na Omon, na hazrat umrimizda o'lik yuvmagan edik. Ayniqsa, men bo'lsam, odam o'ligi u yoqda tursin, mushukning o'ligidan ham cho'chir edim. Hazrat bo'lsa, o'zini umr bo'yi o'likdan boshqa narsani yuvmagan kishiday qilib ko'rsatishga harakat qilar edi. Qadam-qadamda pichirlab bir balolarini o'qib, atrofga kuf-suf qilib, fotiha o'qiganday qo'llarini yuziga surtib qo'yar edi. Ammo biz bilar edikki, bularning hammasi jo'n gap. «Pul dardi kabob» uchun qilinayotgan nayrangbozlik.

Domlaning ishorasi bilan Omon boshqalarni qo'rg'on-dan chiqarib, kafanlikni so'radi. Olti gaz kelar kelmas eski bo'z parchasini keltirib berdilar. So'ngra butun yig'ilganlarga: o'lik yuvilib tayyor bo'lguncha qo'rg'on-ga yaqinlashmasliklari, bu tomonga mo'ralamasliklari-ni tushuntirdi. Chunki qarasa gunohi azim bo'lar ekan. Odam ofatga yo'liqar ekan.

Hamma chiqib ketdi. Darvozani berkitdik, orqasiga bir katta xarsangni olib kelib tamba qildik.

Hazrat bizga qaradi. Biz hazratga qaradik.

– Endi nima qilamiz? Ikkovingdan biring o'lik yuvib ko'rganmisanlar? – dedi hazrat.

– Yo'q, – dedik biz.

– Men ham yuvmaganman. Lekin bu o'zbeklar bilan o'n so'lkavoyga gaplashib qo'ydim. Yuvmasak pul uvol bo'ladi. Besh so'mni men olaman, ikki yarim so'mdan senlarga

– Xo'r, bo'lmasa, o'zingiz yuvasiz, – dedim men.

Qo'rqa-pisa o'likni yotqizib qo'ygan hujraga kirdik.

Murda uzala tushib yotgan ekan. Oyoq tomoni ochiq. Betiga bir eski yaktak yopilgan. Chamasi yuvg'uvchi topilmay bir necha kun turib qolgan bo'lsa kerak, ancha hidlanib ketgan edi.

Oldinda hazrat, keyin Omon, uning orqasidan men, orqamizga tisarila-tisarila bir-birovimizni oldinga qarab itarishar edik. Hujraning ichida o'likning arvohi aylanib yurganday cho'chib-cho'chib, yurak urib, oyoq uchi bilan yurib o'likka yaqinlashdik.

Mening oldimda ketayotgan Omon to'satdan o'zini orqaga tashlab «g'iyq» degan ovoz chiqardi-yu, o'zidan ketib qoldi. Domla orqaga bir sapchib, hujra eshigi oldida qotib qoldi. O'likka bir qarashdayoq Omonning o'zidan ketib qolishining sababini tushundim. Qaysi ko'zim bilan qaray, biz yuvmoqchi bo'lgan o'lik tirilgan edi. Oyoqlari qimirlamagani holda betiga yopilgan yaktakni qimirlatib boshini ko'tarmoqchi bo'lar edi.

Yuragim yorilguday bo'ldi. Orqaga qaytib qochaman deb, yerda yiqilib yotgan Omonga qoqilib, dumaloq oshib tushdim. Ko'zim hazratga tushdi. Uning ham rangi o'chib ketgan. Allanimalarni o'qib, o'ziga va atrofga dam solar edi. Nafasim og'zimga tiqilib jon holatda o'rnimdan turdim. Yugurganimcha qo'rg'onning sahniga chiqdim. Orqamdan o'lik quvlab kelayotgandek orqamga qayrilib boqar edim. Hovliga chiqib bo'g'iq va hayajonli ovoz bilan dodlay boshladim.

Mening bu qo'rqinchli ovozimni eshitgsh o'lik egalari hovliqishib, eshikni ochishga urinsalar ham eshik ochilmadi. Chunki xarsangni tirab juda ham mahkam tanballeagan edik. Borib, xarsangni olib, eshikni ochishga menda majol yo'q edi.

Domla hazrat bo'lsa, sassiq hovuz labiga o'tirib, ha-deb tahorat qilar edi. O'lik egalaridan bir-ikkitasi devordan oshib tushib, eshikni ochdi. Qolganlari ham kirdilar.

Men nafasim og'zimga tiqilgan holda ularga voqeani ayt-dim. Ular o'likka bizdan ko'ra jonkuyarroq bo'lganliklari uchun ko'zlari qinidan chiqib, hovliqib ketgan edilar.

Endi Omonning ahvolidan xabar olish zarur edi. Ko'pchilikning daldasi bilan hujra tomon yura boshladim. Yurak oldirib qo'ygan ekanman. Har nafas orqamga qarab qochadigan yo'lni mo'ljallar edim.

Shovqin-suron bilan hujraga kirib borar ekanmiz, yaktak sudragan bir olg'ir qir mushugi sapchib, Omonning ustidan sakrab, bizning oyoq oralarimizdan o'tib, hujradan chiqib ketdi. Hammamizning ham qutimiz uchib, serrayib qoldik. Shu paytda Omon ham o'ziga kelgan edi. O'likning «tirilganligi» sababi bizga endi ang-lashildi.

O'lik bizning ko'zimizga bosh ko'targanday bo'lib ko'ringanligi shunday ekan: qir mushugi yaktakning ta-giga kirib olib, o'likning ko'kragiga o'tirib, hadeb burnini kemirmoqda ekan...

O'lik egalari o'likning burunsiz qolganidan qancha-lik qayg'urgan bo'lsalar, bizdek yosh, no'noq, uch o'g'lon g'assolning «dovyurakligi»dan shunchalik maza qilib kular edilar.

Mushuk yaktakni sudraganicha ketdi. O'lik egalari bizni qoldirib tashqariga chiqdilar. Eshik orqasiga yana xarsang tanballandi. Omonni hovuz bo'yiga o'tqazib, yuziga suv sepkan bo'lsak ham, hadeganda o'ziga kel-may, aftida «bir qari bo'z bitganday» bo'lib xomush o'ti-rar edi.

– To'xtang, ukam, to'xtang, o'zim bir dam solib qo'yay, ko'rmaganday bo'lib ketadi, – dedi hazrat. Allanima ba-lolarni o'qib, Omonga kuf-suf qila hoshladi.

– Ana xolos, o'zingizga kelib qoldingiz. Inshoollo duo-ga shak yo'q.

– Tur endi, uyat ish qilib qo'ygan boladay serrayib o'tirma, – dedim men koyib.

– Yo‘q, meniki bo‘ldi, o‘zlaring bir balo qilib amallab qo‘ya qollaring,– dedi Omon.

– Yuvish shariatda uch kishini talab qiladi, – dedim men.

Yalinib-yolvorib Omonni turg‘azdik. Uchovlashib «Sen oldin bor, men keyin borayin» deganday hujraning eshigiga borib, ikki quloq beridan mo‘ralay boshladik. Omon domla bilan menga qarab zo‘rma-zo‘raki bir iljaydi-da:

– Xo‘sh, endi ish boshlaylik. Qanday qilib yuvamiz. Xalq maxtal bo‘lib qolmasin, – dedi.

– G‘assolboshi hazratim bo‘ladilar. Ikkovimiz suv quyib turamiz. Yaxshilab badanlarini ishqalab yuvsalar, murda ozor topmasa, burniga ehtiyot bo‘lsalar hamma savob hazratimga. Bizga yirtish kifoya, – dedim.

– Ey, – dedi domla, – yoshlar xizmatda, kattalar rohatda, deganlar. Sizlar yuvasizlar, men suv quyib turaman. Duo ham qilaman.

– Duo o‘zingizga kerak bo‘ladi. Ehtiyot qiling, taq-sir, yaxshilikcha yuvsangiz yuvganingiz, bo‘lmasa o‘lik egalarini chaqirib sharmandangizni chiqaraman.

– Shunday, – dedi Omon.

– Iya, iya, – dedi hazrat. – Shu ham sherikchilik bo‘ldimi? Qani yuringlar, men oyog‘idan ko‘taraman, sizlar boshidan.

– Yo‘q, taq-sir, siz boshidan, bizlar oyog‘idan.

Janjalimiz tashqaridagilarga bilinib qolmasin deb, eshikning tirqishidan mo‘ralab-mo‘ralab sekin-sekin gapirishar edik. Tashqaridagilar bo‘lsa o‘likni solish uchun tol novdadan zambil to‘qimoqda edilar. Biroz janjaldan keyin Omon menga dedi:

– Ikki quloq arqon bo‘lganda yaxshi bo‘lar edi.

– Nima qilasan?

– Hiylasini topdim, – dedi quvonib. – Qani, yur, qidiramiz.

Ikkalamiz birgalashib qo'rg'onning butun og'illari-ni axtarib chiqdik. Baxtimizga, bir burchakda eski oxur yonidagi qoziqqa ikki qulochdan mo'lroq jun arqon bog'lashib yotar edi. Yechib oldik. Yana o'lik yotgan huj-raga kirdik. Ikki qo'llarini bir-biriga ishqagan domla yo'lakda shivirlab yurar edi.

Bu gal endi Omon o'z aqliga qoyil qolgani uchunmi, dadillanib ketgan edi. Domlani yoniga chaqirib o'lik-ni ko'tarishga buyurdi. Domla avvaliga biroz tixirlik qilib turgan bo'lsa ham, orqasi bilan o'likka yuz o'girib, ming jirkanchlardan keyin o'likning oyog'ini ko'tarib berdi. Omon boyagi arqonni o'likning har ikki oyog'iga to'pig'idan yuqori mahkam sirtmoq solib bog'ladi. Ucha-lamiz arqonni tortib, o'likni hovuz bo'yiga qarab sudray boshladik. Teskari sudrashdan har ikkala qo'li ochilib, qulochi yozilib ketgan edi. Bechora agar tirik bo'lsa, orqasi shilinganidan bizga shikoyat qilgan bo'lar edi.

Hovuz labiga kelib to'xtadik. Omon gapirib ketdi.

– Yaxshisi, shuki, o'rtoqlar, bosh tomondan suvga tushirib, uch-to'rt marta yaxshilab chayqab olamiz, hap-pa-halol bo'ladi qoladi.

– Inshoollo, – dedi hazrat, – albatta, halol bo'ladi. Xudo o'z kalomida ham shunga ishora qilgan. «Innamal havzato'n tahoraton halolun», degan.

– O'lganingiz yaxshi, – dedim men unga.

Hammamiz kulishdik. Bu maslahat hammamiz-ga ham yoqqan edi. Arqondan ushlab, o'likni suvga sho'ng'itdik. Hovuzning u boshidan bu boshiga sudrab chayqata boshladik. Uchovimiz ham yangi havaskor g'assol bo'lganimiz uchun qiziqib ketib, uch martagina emas, o'n-o'n besh marta chayqab juda ham oq yem qilib yubordik. Har qancha varzish yetkazgan g'assol bo'lsa ham bir o'likni shunchalik yuvar-da!

Keyin, sekin-sekin hovuz qirg'og'iga torta boshladik, lekin o'lik qimirlamay qo'ydi, o'rnidan jilmaydi. U xuddi

hovuzning tagiga jipslashib qolganday edi, Omonning rangi yana quv o'chib ketdi. Domla bo'lsa «Yo madad, yo madad», deb arqonni siltab tortar edi. Men yana bir dodlab ko'ray dedimu, bu ishning bizga nafi tegmasligini bilib, xap qoldim. Omon buni fahmladi, shekilli:

- To'xta, ahmoq, - dedi, - nima qilmoqchisan?

- Dodlasammikin?

- Dodlashga beradigan kuchingni arqon tortishga ber!

U ovozini chiqarmasdan tishini g'ijirlatib, meni jerkib tashladi.

Uchovimiz bor kuchimiz bilan to'ngak tolga oyoq tirab arqonni torta boshladik. Ancha urindik. O'lik bechoraning bellari qirsillab, taxminan, yarim gazcha cho'zilib ketdi.

Shu payt eshik taqillab qoldi. Domla yugurib borib javob berdi.

- Hali tura turinglar, rahmatlining hali beligacha ham yuvib bo'lganimiz yo'q. O'zimiz chaqiramiz.

Qaytib keldi. Yana torta boshladik. Bultur yozdan beri og'ilxonada kuya tushib chirib yotgan arqon o'lgur shartta uzilib ketdi-yu, uchalamiz chalqanchasiga tushdik.

Vaqt kechikib borar edi. Hayallash xavfli edi. Uchovimizga ham o'lik o'zimiznikiday bo'lib, ko'nikib qolgan edik. Pahlavonlarcha jasoratlanib ketgan Omon shartta ko'ylak-ishtonini yechib, o'zini hovuzga tashladi-da, sho'ng'ib ketgan o'likni qidira boshladi.

- Qani, taqsir, siz ham yechining, besh so'mni jo'nlikcha olavermaysiz, - dedim men.

- Ya'ni masalan, yechmasam nima bo'ladi?

- O'lik og'alariga aytib, olomon qildirib yuboraman.

Domla g'azab bilan menga qarab Hinzir, dedi-da, ko'ylagini yechib, oq ishtoni bilan hovuzga tushdi. «Bu hinzir degani nima degani ekan? So'kkanimikan? Qoyilman deganimikan?» Omon bilan ikkovlon qidirib

ketyatilar. Bir vaqtda o'likning oyog'ini osmonga qilib, belidan mahkam quchoqlagan Omon uni hovuzdan olib chiqishga urinar edi. Domlaga uzilgan arqonning uchini tutqazdim. O'likning oyog'ida qolgan yeriga ulab berdi. Lekin o'likning boshi tolning ayri ildiziga kirib qolgan ekan. Men hovuz labidan turib tortar edim. Omon bilan domla belidan olib sug'urishga harakat qilar edilar. Nihoyat, zo'r berib o'likni hovuzning chetiga chiqardik. Biroq burunsiz bosh yo'q edi. Buni ko'rgan Omon yana hovuzga sho'ng'ib ketib, tolning ildizidan kallani ajratib olib, domlaga uzatdi. Ikkovlari chetga chiqdilar. Shoshib-pishib darrov safar xaltadan yo'l uchun olingan ipni olti qavatlab pishitib ko'rpa qaviq nina bilan kallani o'z joyiga qo'yib tika boshladik.

Qoyil qildi, hazrat ko'p hunarni bilaman deganicha bor ekan, chokka usta ekan.

Ish jo'nashib ketdi. Hash-pash deguncha kafanni ham ko'kladik. O'likning ochiq badani mumkin qadar ko'zdan yashiringan edi. Lekin kafan uchun berilgan bo'z parchasi to'pig'idan nariga o'tmay, oyog'i ochilib qolgan edi. Oyog'ida bo'lsa haligina chambarchas qilib bog'langan jun arqonning shilib yuborgan o'rni qo'rga ko'mgan lavlagiday ko'rinib turar edi.

Safar xaltani bo'shatib, ichidagini belboqqa tugdik. Xaltani o'likning oyog'iga kiygizib, kafanga qo'shib ko'kladik.

Omon ko'ylak-ishtonini kiyib oldi. Domla ham ishtonini, salla, to'nlarini namozjumadagiday savlat qilib kiyib, qo'l qovushtirib, basharasiga payg'ambar nusxa berib, lablarida bir nimalarni shivirlab o'qib, o'lik tepasida turar edi.

Men borib eshikdan xarsangni ko'tardim. Janozaga yig'ilgan ta'ziyachilarni chaqirib keldim. Tashqarida bo'lsa, tol novdadan to'qilgan uzun dastali zambil alaqachon tayyor bo'lgan edi. Zambilning ikki tomonida-

gi aravaning shotisiga o'xshash uzun dastalari o'rtasiga oldinma-ketin ikki ot qo'shilgan edi. O'likning' egalari atrofni qurshashib, ba'zilari uning betlarini silab yig'lay boshladilar. Shunda birisining qo'li o'likning bosh tarafiga tegib, chalqanchasiga yotgan o'likning boshi chappa bo'lib qolganini sezdi.

Ma'lum bo'lishiga qaraganda, biz shoshilib, uzilgan kallani teskari o'rnatib qo'ygan ekanmiz.

- Buning beti nega ters bo'lib qoldi? - deb so'radi o'sha kishi. Biroz shoshib qolgan, ammo sipohgarchilikni qo'ldan bermagan hazrat:

- Tirikligida ko'p gunoh qilib qo'ygan bo'lsa kerak, Xudo yuzini ters qilib qo'ydi, - deb javob berdi.

Men bu yerda domlaning shuncha ziyrak, hozir-javobligiga qoyil qolib, ichimda, «O'qigan ilming shu yerda ish berdi», deb qo'ydim.

Biroq bu bilan sir yashirinib qolmadi. O'likning boshi uzilganligi, kallani gavgaga ters o'rnatib, tikib qo'yilganligi ma'lum bo'lib qoldi.

O'lik bir yoqda qolib, olomon uchovimizni qurshab oldi. Hazrat ham ishboshi, ham yosh jihatidan bizlardan katta bo'lganligi uchun hamma unga tikilgan edi. Omon bilan ikkovimiz olomonning orasidan bir amal-lab surg'alib chiqib, ko'chaga tomon qochdik. Orqamizdan ko'proq umri otda yurib, piyoda quvlashga uncha ham epchil bo'lmagan bir-ikkita o'zbek kelar edi. Ana shunday vaqtlarda tarqalib qochgan yaxshi. Omonga baqirib, «Chappa qoch», - dedim. O'zim o'ngga qarab qocha boshladim. Domla olomonning orasida qolib ketdi. Nima bo'ldi, bilmayman. Tirik bo'lsa biror go'rdan chiqib qolar, o'lgan bo'lsa, Xudo rahmat qilsin.

Omon qochib qayga bordi bilmadim, men bir zum-dayoq ko'zdan g'oyib bo'lib borar edim. Oldimda bir to'qaylik paydo bo'lib qoldi. To'qayning ichida yolg'iz yo'l bor ekan. Shu yo'ldan chiqib ketaverib bir sizot zovur-

ga uchradim. Zovur menga birdan-bir boshpana bo'ldi. O'zimni zovurga tashladim. Orqamdan quvib kelganlar meni bir muddat qidirib borgach, izimni yo'qotib, qaytib ketdilar.

Vaqt kechikib bormoqda, atrof qorong'ilashmoqda edi. Qo'rqa-pisa zovurdan chiqib, to'qaydagi so'qmoq yo'l bilan keta boshladim. Lekin ko'nglim Omon so'ltiday va hazrati domla jihatidan ancha tashvishda edi. Bechoralarning boshiga qanday kunlar keldi ekan. Nima bo'ldi ekan, urib o'ldirmadilarmikan?

Xuftonga yaqin yana katta bir «shahri azim»ga kirib bordim. Kichkina xonaqo va jilovxonadan iborat bo'lgan devorlari paxsa qilib urilgan machitning eshigida uch-to'rtta chol kishilar xufton namozini poylab o'tirar edilar. Men ham salom berib, sekingina ularning yoniga borib o'tirdim. So'fi azon aytdi, garchand, tahoratim bo'lmasa ham, shu o'tirganlarning rahm-shafqatini keltirish uchun kirib, jamoat bilai namoz o'qidim. Namozdan keyin hamma uy-uyiga tarqaldi. Men machitdan qo'zg'almadim.

Bu machitda bundan ilgari bir necha marta joynamoz, namat o'g'irlangani uchun, so'fi ham, domla-imom ham mendan shubhalanib, bir necha marta yer ostidan ko'z qirini tashlab, xo'mrayib qarashdi-da, so'fi so'radi:

– Ha, o'g'lim, juda o'tirib qoldingiz? Namoz tamom bo'ldi.

– Otajon, musofirman, – dedim. – Agar ruxsat bersangiz, ertalabgacha machitda qolsam, yo'limdan adashdim.

Gapga imom aralashdi:

– O'zing qayerlik bo'lasan, o'g'lim?

– Taqsir, toshkentlikman.

- Bu yerlarda nima qilib yuribsan?
Omondan o'rgangan gaplarni ishga soldim.

- O'zim madrasada o'qir edim, hozir ta'til vaqti bo'lgani uchun biroz pul topish maqsadida, mardikor ishlash uchun safarni ixtiyor qilgan edim. (Yana ichimda, bu yerda ham g'assollik xizmati chiqib qolmasa yaxshi edi, deb o'ylar edim.)

- Qaysi madrasada o'qir eding, mudarrising kim?
Qo'lga tushdim. Toshkentda nima ko'p - madrasa, nima ko'p - mudarris.

- Taqsir, o'sha katta madrasa-da, domlamiz ham o'sha katta domla bo'ladilar,

Domla kuldi:

- Ha, ha, mullavachchaman degin, darsxona emas, xirixonada ta'lim olganman degin. Yaxshi, bo'lmasa, men bilan hovliga ketasan. Qorning qalay?

Uyalib joynamozga qaradim.

- Qani, yur bo'lmasa. Bizga ham jindak xizmat qilib qo'y, ovqating ham o'tib qolar.

Domlaga ergashib, hovlisiga bordim. Domla ikkita qo'rga ko'milgan jo'xori bilan bitta sopol tovoqda moshxo'rda chiqarib berdi. Bu lazzatli taomni huzur qilib ichib oldim. Domla ichkariga kirib ketdi-da, birozdan keyin qo'lida bitta katta pichoq, bir bolta va biroz chiyratma arqon bilan to'ppa-to'g'ri mening oldimga keldi. Men bo'lsam, domlaning nima niyatda ekanligini tushunmasdan, xurkovich kiyikdek oyog'imni bir yerga g'uj qilib, qochishga hozirlangan, og'zimni bo'lsa, dodlashga juftlagan edim.

Domla mening harakatimdan bir narsa sezdimi, haytovur kulimsirab, meni yupatib, dedi:

- Qo'rqma, seni so'ymayman, men yom-yom emas. Senga bir xizmat bor, o'g'lim, bir poy ho'kizim bir necha kundan buyon bo'kib, novhoslanib yotibdi. Mana shu asboblarni boshingga qo'yib hushyorroq yotasan. Mabodo,

ho'kiz yomonlab qolgunday bo'lsa, borib, darrov bo'g'ziga pichoq tortib yuborasan-da, meni chaqirasan. Ehtiyot bo'l, lekin tag'in uxlab qolib, harom o'ldirib qo'yma.

- Xo'p, taqsir, - dedim. - Choy-poy yo'qmi?

- Nima-nima, nimchorak choy bir miri-ku, sen choy ichasanmi, suv ariqda oqib yotibdi, erinsang, ana obdastada ham bor, ichaver...

Domla buyurgan ishning oson ko'chganligini bilib sevindim, domla ichkariga kirib ketdi. Domla chiqarib bergan ko'rpachaga cho'zildim. Allavaqtlargacha ko'kka qarab, termilib yotdim. Qo'rg'onchanning atrofida har bir qoraygan ko'lanka hovuzda boshi qolgan o'likday vahimalanib, oldimga kelganday bo'lar edi. Uxlay olmadim. Yarim kechadan og'ib, tong yaqinlashib qolganda ko'zimni g'ira-shira uyqu bosgan bo'lsa ham, xayolim uyg'oq edi. Og'ilxona tarafda bir nimaning «gurs» etib, yerga yiqilib, xirillay boshlagani eshitildi.

«Obbo, harom o'lgur ho'kiz yomonlab qoldi-yov», deb o'yladim-da, arqon bilan pichoq-boltani ko'tarib, og'ilxonaga qarab yugurdim. Qorong'ida qandaydir bir hayvon yerda yotib, tipirchilamoqda edi. Tikka oldiga borib, devor salohlarday «shoxidan» ushlab, «bismillohu ollohu akbar», deb bo'g'ziga pichoq tortib yubordim. Qon deganingiz tizillab otilib ketdi. Oyog'imdan tortib basharamgacha qonga bo'yaldim. Jon bermoqchi bo'lgan hayvon eng so'nggi nafasida ma'rab qolmoqchi bo'ldimi, ichidan butun o'pkaning siqilib yoyilishidan paydo bo'lgan hansirash bilan katta hammomning dud-bo'roniday pishqirib yubordi.

Hayvon jon berib bo'ldi. Garchand, domla: «Meni chaqir yoki hafsalang kelsa terisini shilib, nimta qilib qo'ygin», degan bo'lsa ham, qorong'i bo'lgani, ham bir chekkasi - o'zim charchaganim uchun hamda go'sht qon-qushga tegib harom bo'lmasin deb, bu ishlarni

erta tongga qoldirdim. Katta bir tashvishdan qutulgan kishilarday osoyishtalik bilan tinchlanib, yana ko'rpachaga cho'zilib, uyquga ketdim.

Azonga yaqin shirin uyquda ekanman, och biqinimga tumshug'i qayrilib ketgan baland poshnali sag'ri kavushning bergan achchiq tepkisidan cho'chib uyg'ondim, Tepamda xalta ko'ylakli, bir qo'li bilan istibro kesagini ushlagan, har bir ko'zi g'ayin olxo'ridek qinidan chiqib ketgan domlapochcham turar edi. Alanglab o'rnimdan turishim bilan domlanning qo'lidagi teskari ushlangan boltaning muhrasi yelkamga kelib tushdi, alamlanib ketdim.

– Ha, taqsir, bir yetimni hadeb ura berishmi, xizmatga tuhmatmi, taqsir? – deb yig'lab yubordim.

– Ha, xizmating boshingni yesin! – dedi domla. Eshakni so'yib qo'yibsanku, padar la'nat! Men bu eshakni Buxoroy-i sharifdan uch tilloga olgan edim. O'zi ham qanday eshak edi-ya, bay-bay... eshagim...

Eshakka motamzada bo'lgan domla meni hech imkon bermay savalar edi.

Ma'lum bo'lishiga qaraganda, men kechasi qorong'ida yanglishib, kulga ag'nab yotgan eshakni novvos ho'kiz gumon qilib, bo'g'ziga pichoq tortib yuborgan ekanman. Ho'kiz bo'lsa, allaqachon yomonlab harom qotgan ekan. Sirlangan xumchaga tushgan sichqonday to'rt tomonga alanglab, o'zimga bir najot yo'li qidirar edim. Ko'zim og'ilxonaning tomiga qo'yilgan narvonga tushib qoldi. Tomning labida bo'lsa, marhum eshakning quyushqonlik palangini quritish uchun oftobga to'nkarib qo'yilgan ekan. Zinadan chiqqan itdek to'rt oyoqlab narvonga tirmashib tomga chiqdim. Eng so'nggi damda domladan bir marta bo'lsa ham o'ch olib qolmoqchi edim. Palangni azot ko'tarib, domlani mo'ljallab otdim. Lekin ko'p afsuslar bo'lsinki, egasini so'yib qo'yganim uchun, mendan o'ch olishni kutib yotgan salmoqli palang, quyushqoni

bo'ynimga ilinib, o'zi bilan birlashtirib, ikki qo'llab domlapochchamning oldiga meni sudrab tushgan edi. Bir chekkasi - palangning ustiga tushganim, ikkinchidan, badanim kaltakning zarbidan shishib ketgani uchun, tomdan yiqilish u darajada menga zararli bo'lmadi. Men tomdan yiqilishimni ilmiy sarhisob qilishga ham ulgura olmagan edim.

Mening shakkokligimdan yana g'azabi alangalanib ketgan domla behol ho'kizning oyog'ini bog'lash uchun kechasi menga olib chiqqan arqonni sakkiz buklab ustimga yetib kelgan va bir necha marta urishga ham ulgurgan edi. Men yana turib qochdim. Yana o'sha narvonga tirmashib tomga arang chiqib oldim. Tomga chiqish bilan orqamga qaray-qaray tomma-tom qochib ketmoqda edim.

Baxtinga, anchagina tomlar bir-biriga tutash edi, ora-chorada tor ko'chalar yo'limni to'sib qolsa ham, tulki quvlagan tovuqday sakrab o'tib ketar edim. Kallayi saharlab boshdan-oyoq qonga belanib, tomma-tom qochib kelayotganimni ba'zi uyqusi ziyrak, so'fitabiat qari-qartanglar ham ko'rib qolgan edilar. Domla esa bir necha tom narida harsillab-gursillab, quturgan nortuyaday ko'pirib, quvlab kelar edi. Haytovur domla ishtonbog'ini mahkam bog'lamagani uchun chopish vaqtida oyog'iga tushib, kishan bo'lib paypoqdor tovuqday kalavlab qoldi-da, men qochib qutuldim.

Biroq bizning bu vahimamizdan ko'p xonadonlar tomga chiqqan edi. Men hali ham qochishda davom etar edim. Bir orqamga aylanib qaraganimni bilaman, bexosdan qamish-tuproq aralash pastga yiqilib tushdim. Men yiqilib tushgan yer oshxonaning mo'risi edi. Mo'ri yerga qo'ndirilgan tandirning ro'parasida bo'lganligi uchun, men tomdan tikka tandirning ichiga tushgan bo'lib, g'ujanak holimda tandirning ichiga tiqilib qolgan edim. Chap qo'lim ham yonimga jipslashib tushgan, bi-

roq o'ng qo'limgina erkin harakat qila olar edi. Ancha urinib ko'rdim, toza ham tipirchiladim. Orqamdan quvlab kelganlar mening birdaniga g'oyib bo'lganligimni ko'rib, qo'rqib ketgan, insmi-jinsmi deb o'ylab, ko'plari «astag'firullo»ni aytib, noumid orqalariga qaytib ketgan edilar. Bechoralar nima deb o'yladilar ekan, hazrat Iso deb o'yladilarmi, yoki Ko'qihofdan kelgan Abdurahmon parining lashkarlaridan bittasi deb o'yladilarmi, ishqilib, men yo'q edim. Kechgacha tuz totmay, o'tirgan joyimdan qimirlolmay, tandir o'choqning ichida yotdim. Qosh qoraygach, oshxonaning eshigi ochilib, bir xotin kelib kirdi. Mening yonimdagi kichkina o'choqqa o't qalay boshladi. Xotinning sharpasi kelgan zamono men erkin qolgan o'ng qo'lim bilan tandirning labida turgan loytuvoqni olib, ustimga yopgan edim.

Xotin moshkichiri qilmoqda edi. Piyozdog'ining hidlari dimog'imga kirib, ishtaha ham namozshomgunning karnayiday ochilib ketgan. Qozonda bo'lgan mallasliqlarning yog' bilan aralashib chiqazgan, «jaz-buz» ovozi yuragimning eng nozik joylariga borib qadaldirdi. Bu mamlakat - dala shahri bo'lgani uchun o'tin serob ekan. Bundan tashqari, mosh qurg'ur, bilmadim, qaysi toshloqda bitgan ekanki, hadeganda ochila bermadi. Xotin ham ayamasdan o'tinni qalashtirmoqda edi. Bora-bora qo'shni o'choqqa yoqilgan o'tning tafti sekin-sekin men yotgan tandirning devoriga o'ta boshladi. Yonboshim sekin-sekin qizib bormoqda edi. Agar u badbaxt imildoq xotin o't yoqishda yana davom etaversa, tandirda kabobday jizg'anak bo'lar edim. Qozonda har bir moshning ko'z ochishi mening ko'z ochishim bilan baravar edi. Eng oxiri uzoq muntazirlik va azoblardan keyin hurmatli moshkichiri tayyor bo'ldi. Oshpaz xotin o'choqning olovini tortdi, biroq qozondagini ikki laganga suzib, bir lagandagisini qaytarib qozonga qo'ydi-da, ikkinchi laganni ko'tarib chiqib ketdi. O'choqda o't ham

o'chdi. Lekin mening och yuragimga o't yoqib ketdi. Men bechora moshkichirining azobini bekamu ko'st tortganim holda xo'rsinardim. Xotin chiqib ketgandan keyin tandirning sarpo'shini olib, biroz erkinroq nafas oldim. Go'yo bu «xitoy beklari»ning qiynog'idan qutulish uchun turlicha rejalar tuzar edim. Namozshom bo'ldi. Namozshomdan keyin qonuniy ravishda, albatta, xufton ham bo'ldi. Men bechora qinga solingan pakjyuday, zindonda yotar edim. Xuftondan ancha o'tib qolganda, menga birdan-birgina keng olamning darichasi bo'lgan mo'ridan osmonga qarab yotishga muyassar bo'ldim.

Ana u – Mezon yulduzining dumi, mana bu yulduz – yetti qaroqchining boshlig'i, mana bu – Xulkar, kecha shu tikka kelganda, eshak so'yilgan edi. Mana bu – Somonchining yo'li, kecha shu kunbotarga yaqinlashib qolganda, domla biqinimga tepgan edi.

Men shu xayollarda ekanman, «giyq» etib eshik ochildi-da, bir kishi oyoq uchi bilan yurib keldi. Men sekin-sekin go'yo darchaning pardasini tortganday, loytuvoqni ustimga yopdim. Keluvchi kishi men yotgan tandirning ustiga o'tirdi-da, hushtak bilan muzika chala boshladi.

To'g'ri, muzika yaxshi narsa, men qarshi emasman. Tinchlik vaqtda har qayerda eshitishim mumkin. Lekin o'zingiz o'ylang, birovni tandirga qamab, ustiga o'tirib muzika chalsin, deb qaysi qonunda yozilgan ekan? Mumkinmi shu?

Oradan yana biroz o'tib, eshikdan moshkichiripaz xotin kirib keldi. U ham sekingina kelib, boyagi hushtakchi yigitga yaqinlashdi. Mening boshimdan bir qancha baland joyda «cho'lp» etgan ovoz eshitildi. Balki, o'pishgandirlar, qulog'imga xumga tushgan arining ovoziday g'o'ng'ir-g'o'ng'ir gapirishganlari eshitar edi.

– Kutib qolmadingizmi? – dedi xotin. – Erim o'lgur boshqa vaqt qurib qolganday, shu bugun nasiya daftarlarini ochib, oldiga cho'tni qo'yib, hisobga tushib ketdi, endigina uxlatdim-da...

– Ha, mayli, jonim, – dedi yigit. – Nima balo bo‘ldi, ering ikkovimizning ishimizni sezib qolganmi deyman-ov, yoki puk berib qo‘ydingmi? Bugun do‘konidan to‘qqiz pulga nos olgani borsam, juda it xo‘mrayishi bilan qarab, bergan nosiga nosqovog‘im yarim ham bo‘lmadi. Har qayerda to‘qqiz pulga nosqovog‘imni to‘ldirib nos olaman.

O‘zlariyam o‘lguncha ko‘zi tor, ziqna, murdor odam, pul bo‘lsa bo‘lgani, – dedi xotin. – Menga qayrilib qaramaydilar ham, xotinim bormi, yo‘qmi demaydilar ham.

– Kel, gapingni qo‘y-chi, ovqat-povqating bormi?

«Ha, bu kiroyi ish bo‘pti», deb o‘yladim. Yigit tushmagur, nima qilsa-da, dalatob, azamat yigit-da. Ishtahasi ham karnaydakkina ekan. Xotin qozonning qopqog‘ini ochdi – baliqday bo‘lib, oppoq laganda moshkichiri chiqdi, o‘rtaga qo‘ydilar. Yigit qulluq qildi-da, menga ozor berishdan chekinib, tandirning ustidan turdi. O‘choqning oldiga tiz cho‘kib o‘tirib, moshkichirini ishtaha bilan yeya boshladi. Azamat olib turibdi, xotin bo‘lsa ahyon-ahyonda oshdan cho‘qigan bo‘lib, o‘zining oldidan chiqqan go‘shtlarni ham unga terib bermoqda edi.

Moshkichirining tamom jabr-jafosini tortgan bizday yonboshi kuygan bechoralar tandirning ichida, azob-uqubatda. Men toqat qilib turolmadim. Tovoqni sekin qiya qildim-da, erkinlikda bo‘lgan o‘ng qo‘l bilan men ham laganga cho‘zilib qoldim. Ikki-uch olishdayoq lagan bo‘shay deb qoldi. Qorong‘ilik. Oshiq-ma‘shuq suhbat bilan mashg‘ul. Yigit qurg‘ur sezib qoldi, poylab turib shartta bilagimdan ushladi-da, ma‘shuqasiga qaradi.

– Hoy, to‘xta! Bu kimning qo‘li, mana shu mening qo‘lim, mana bu seniki, endi mana bu qo‘l kimniki?

Xotin «ha-ha» deb qo‘rqib ketdi. Agar o‘zlarining xavotir ishlari bo‘lmasa edi, bugun mening umrimga fотиha o‘qilsa ham bo‘laverar edi. Yigit loyтуvoqni oldi-da, bilagimdan azot ko‘tarib, tandirdan sug‘urib chiqardi.

Bellarim qisirlab, uyushgan joylarim rohatlanib ketdi.
Qani o'sha yigit bir uqalab qo'ysa, deb o'yladim.

- Govurting bormi?

Xotin yengsiz nimchasini paypaslab, gugurtni olib chaqdi, bir chekkasi ko'ylak-ishtonim eshakning qoni, ikkinchidan, mo'rining qorakuyasi basharaga urgan. Surra to'n kiygan eshonday bo'lib ketgan edim. Xotin dag'-dag' qaltirar edi. Yigit haytovur dovyurak ekan.

- Xo'sh, sen kimsan?

Men ham xuddi shu gapni takror qildim.

- Sen o'zing kimsan?

- Sendan so'rayapman!

- O'zingdan so'rayapman!

- Joningdan umiding bormi, hoy yigit?

- O'zingni joningdan umiding bormi?

- Tavba!

- Astag'firullo!

Oraga xotin qo'shildi.

- Hoy, aylanay, uka, - dedi, - menga qaragin, kimsan axir o'zing, o'choqning ichida nima kilib kuymalanib yuribsan? Jinmisan, shaytonmisan yoki jinnimisan? Qorong'i kechada nega birovning o'chog'iga beijozat kirasan?!

- Bu nima qilib birovning o'chog'iga suqilib yuripti?

Yigitni ko'rsatib to'ng'illadim.

- Buning nima haqi bor?

Qarasam, yigit sallohlarcha harakatlanmoqchi, yanglishlik qurboni bo'lgan eshakning qasosini oladigan ko'rinadi.

Men ham eski hunarni ishga solmoqchi bo'la boshladim.

- Do...d!!!

Xotin shappa og'zimni ushladi.

- Hoy, sen nima qilmoqchisan?

- Nima qilar edim, dodlayman.

Ikkovlari urinib, meni yenga olmagach, sulh-salohga kelishdik.

- Qani, tur bo'lmasa, chiqib ket! Yaxshilikcha joyingni top!

- Qorin och.

- Tirik tovonga qoldim-ov, - dedi xotin.

Uy tomonga oyoq uchi bilan borib, supraday ikkita jizzali non keltirib berdi. Qo'ltiqqa qisib oldim. Lekin hali ham qo'zg'alishga ra'yim yo'q edi.

Yigit:

- Qani, endi bir jo'nab qol-chi, - dedi.

- Ozginday puldan cho'z!

Yigit bo'g'ildi, tishlarini g'ijirlatdi. Yaxshilab, qurtdakina so'kishni ham eshitdim. Noiloj, chaka-tanga aralash ikki tanga pul berdi.

Shuning bilan «yopiqlik qozon - yopiqlik», meni chiqarib, chiqishimda «tuya ko'rdingmi - yo'q» qilib, menga qasam ham ichirdilar.

Qorong'i kechada qo'ltiqda non, belda pul, yana safarga chiqib ketdim. Vaqt juda ham kech, bora-bora katta bir bozor maydonidan chiqdim. Bu yer tag'in o'sha, nahs bosgan Kalas bozorining o'rni edi. Borarga joyim, qo'narga makonim bo'lmagani uchun bir burchakka borib, ikkita g'ishtni boshga qo'yib uyquga ketdim...

Bu gal olag'ovur uyg'otib yubordi. Ko'zimni ochib qaraganimda, atrofim oq kaltak, qora kaltak olomon bilan davra qilib o'rab olingan edi.

- Xuddi shuning o'zi, - deyar edi bittasi.

- Nima, kim? - Men hayron edim.

Meni turg'izib qo'limni orqaga bog'ladilar. Bozor-ma-bozor aylantirib, boshimga qamchi bilan urib, «sazoyi kishi odam o'ldirsin», degan so'zni baland ovoz bilan takror qilishga majbur qilar edilar.

Voqea bunday ekan: men kelib ko'chada yotib qolganda, kechasi samovarga tushgan allaqaysi chorvachi boyni o'g'rilar tunab, o'zini o'ldirib ketiptilar. Mening ki-

yimlarimdagi qon-qushni ko'rib, o'sha o'g'rilarning bit-tasi bo'lsa kerak, deb ushlagan ekanlar.

Meni sazoyi qilib bo'lganlaridan keyin olomon tosh-bo'ron qilib o'ldirmoqchi bo'ldi.

Olomon yana ko'proq yig'ilsin uchun ikkita o'g'il bola irg'ay novdasi bilan kepchik qoqar edi. O'sha yerda men juda ham behud bo'lib, «g'iyq» etib o'zimdand ketdim.

Bir necha fursatdan keyin dilim uyg'ondi. Qulog'imga hali ham o'sha kepchikning ovozi kelib turibdi, qo'rqa-pisa ko'zimning bir toqasini ochdim. Hech kim yo'q, ikki ko'zimni ro'yirost ochdim, hech kim yo'q...

Bunday bo'lipti. Yig'ilganlardan biri:

– Birodar, – deпти, – avvalo shuki, odam o'ldirib bosqinchilik qilishga bu bola hali yosh, ikkinchidan, mabodo bu o'sha o'g'ri bosmachilarga sherik bo'lganda edi, buni shu ahvolda tashlab ketishgan bo'lishmas edi, uchinchidan, bu bola sog' emas, tutqanog'i bor ko'rinadi. O'g'ri degan bachchag'ar o'ziga esipast-tentakni sherik qilib olmaydi, axir o'g'rining ham siri bor, o'zidan qo'rqa-di, birodarlar, – deпти.

– Bo'lmasa nega ust-boshi qon? – deb, shubha bildiripti bittasi.

– Iya, iya, men bolani taniyman, bu bola yuqori qorasuvlik Ashur qassobning o'g'li-ku, kecha bozor kuni, Ashur qassob o'g'lim uydan qochdi, qidirib yuribman, jarchi ham soldirdim, degan edi. Bu o'sha bola... – deпти.

– Ha, ha, to'g'ri, bozorda jarchi, o'n besh yoshli uvil bola jo'g'oldi, topganga bir to'qli... deb yurganini eshitgan edim, – deпти yana bir «guvoh». Shu bilan mendan qo'llarini tortib, hamma o'z yo'liga tarqapti. Men yolg'iz qolibman

III bo'lim

O'zim sog'-salomatman. Qo'lim ixtiyorimda. Oyog'im ra'yim bilan yuradi. Ko'zim ixtiyorimda. Xunuk narsalarga istamasam qaramayman. Og'zim, jag'im, tishim yasodidek, istagan xashakni qirqib chiqarishga yaraydi. Ammo badanda bir sarkash a'zo bor, u mening ixtiyorimdan tashqari, o'zboshimcharoq. Unga mening hukmim o'tmaydi. Bilmaganlar bilsin va ogoh bo'lsinki, u a'zo kamdan-kam kishilarga vafo qilgan – qorin. U badan mulkining hokimligini ba'zan qo'limdan olib qo'yadi. Boshqa a'zolar ham uning isyonchi talablariga qo'shila boshlaydi. Ko'zim noshar'iy, harom luqmalarga tusha boshlaydi. Qo'l qorin hukmi bilan ba'zida eng past kishilarga tama kapgiriday cho'ziladi. Oyoq kutmagan joylarga olib boradi.

Shunda zor-zor, chun abri navbahor yig'lab, esimda qolgan ushbu g'azalni aytaman, g'azal bu turur:

*Bu qaro ko'zlar mudom yig'lar, chotiq qosh ostida,
Ko'zga olam ters ko'ringay, mijjalar yosh ostida.
Darbadarman, mehribon, issiq quchoqqa intizor,
Tonggacha yer – ko'rpayu bir parcha g'isht bosh ostida.
Ey yurak, tirpinma, baxtning tongi balkim tez otar,
La'lu gavhar bir umr yashirinmagay tosh ostida.
Charx tegirmon toshiday aylandi boshim ustida,
Parchai nondur nasibat shuncha bardosh ostida.*

Navoiy aytibdirki; «Baxtli ul kishidirkim, u dunyoni tark qiladi, dunyo uni tark qilmasdan». O'zimni o'ldiraymi, yo'q qilaymi? Yo'q, hali yoshman, menga atalgani-ning qaymog'i buzilgani yo'q. Sa'diy aytibdirki: «Bir mamlakatda g'arib bo'lsang, hurmatsizlansang, safarni ixtiyor qil», – deb. Ko'kterakday shahri azimda boshimga tekkan toshlarning soni ko'zimdan oqqan yoshlardan ko'proq.

O'z-o'zinga: «Bu g'urbat fikrlarni bir chekkaga qo'yib tur, eng oldin soy bo'yiga bor, o'zingga jindek oro ber», dedim. Soy bo'yiga borib, bir holi joy topib, ko'ylak-ish-tonim, belbog' o'rniga bog'langan ro'molni ishqor o't bilan tozalab, necha martabadan ishqalab yuvib, quritgani tolga ildim, keyin o'zim soyga tushib, kirim ketguncha o'z-o'zimni ishqalab cho'mildim. Bu ozodagarchilik uchun kam deganda bir osh pishim vaqt ketdi. Kiyimlarimni kiyib, o'zimni silab-siypab binoyiday bo'lib, bozor tomon jo'nadim. Rizqast-fisqast deganlariday, bir amal-lab qornimni to'yg'izdim. Yonimda hov anov oshiq yigit bergan ikki tanga borligi do'stlarimizning yodlarida bo'lsa kerak.

Juma kuni. Qo'ylar ma'ragan, tuyalar bo'kirgan, otlar kishnagan, bozorchilar so'kishgan, tole osmonini bozorning changi qoplagan, dallollarning bilaklari «bor baraka top!»da charchagan. Men o'sha ola-g'ovur ichida, selda qolgan chumoliday beixtiyor edim, gangib yurar va noiloj bo'g'ilardim...

Shahar tomondan bozorga qarab yettita qalandar jo'sh, xurush, sochlari patila-patila girdi kamariga tushgan, egnilarida jandai muhammadiy, boshlarida kulo-hi ahmadiy, yelkalarida ridoyi Mustafo, mast bo'lgan tuyadek og'izlaridan ko'piklar sochib, jazavai tom bilan talqin aytib kelar edilar:

*Bugun bozorga o'xshaydi, yetimlar zor qarnaydi,
Yo ollo do'st, yo ollo. Haq do'st, yo ollo.*

*Yetimning holini so'rsang, Otasi yo'qqa o'xshaydi.
Yo ollo do'st, yo ollo. Haq do'st, yo ollo.*

Eng oldinda bir nuroniy qalandar, yelkasida katta-kon qora qo'ng'izni eslatadigan kachkil, beliga anvoi rang-barang lattalar bog'lagan, qo'lida boshi qaynab bitgan bujg'un tayoq (Nazar otaning ta'rifiga qaragan-

da, bu tayoq hazrati Muso asosining amakivachchasi bo'lar ekan). Ixlosmand kishilar bu tayoqni ko'z yoshlari bilan o'padilar, ixlos bilan bir qarich latta bog'lab ketadilar. Tayoq ko'targan qalandari barhaq nuroniy, ketmon soqol kishiga pul, non (Bahovaddinniki bo'lsa yettita, G'avsul a'zamniki bo'lsa o'n bitta), echki, tovuq, qo'y, hatto tuyagacha nazr-niyoz qiladilar. Yetti qalandarning orqasida bir necha yalovkash tushgan nazr-niyozlarni yig'ishtirib, bit bozorning narigi yog'ida bir chetan aravaga bosmoqda. Ko'kterakka g'ulg'ula tushib ketgan. Bugun bozorga et yemas eshonbuvaning zanjirband qalandarlari kelibdilar. Ovozalarga qaraganda, janob eshonning bu yetti qalandar turadigan qalandarxonasiga kechalari Jabroil osmondan vahiy olib kelib turar ekan, hazrat eshonning ishlari bir chekkasi xudo bilan sherikchilikday ekan (topgan-tutgan o'rtada). Qalandarlardan oldinda otliq, mo'ylovlari arqon tishlagan itday, katta qilichi otning belidan pastga tushib turgan bir gorodovoy qamchi o'ynatib, olomonning orasini yorib, qalandarlarga yo'l bo'shattirib kelar edi.

Chidab turolmadim. Go'yo yuraginga osmondan bir nur tushdi, badanim erigan qo'rg'oshinday iztirobga keldi. Beixtiyor borib, yetti qalandar boshlig'ining qo'lini oldim, o'pib yig'lay boshladim. Qalandar menga mehribonlik qilib boshimni siladi, o'rnimdan turg'izdi va aytdiki: «Ey bo'tam, nima muroding bor, xudodan so'rab beray?» Men bechoraning tilim g'uldirab, arz-hol qildimki, meni ham shu halqai ilohiyga bir ko'zoynak zanjirday tirkab, qalandarbachchalikka qabul qilsalar ekan. Mening bu so'zimni eshitgan, atrofni halqa qilib olgan dehqonlar, xotin-xalajlar o'rtasida ola-shovur qi-yomatday nolayi-fig'on ko'tarildi. Qalandarlar boshlig'i ikki qo'lini ko'tarib meni duo qildi.

Demak, men shu soatdan boshlab yer kishisi emas, «Xudo» mahkamasining mas'ul o'rinlaridan bittasi-

ga qorovullik vazifasiga tayinlandim. Bu kasb menga ko'p ma'qul tushdi. Yegulik-ichgulik istagandan mo'l, yomg'irdek yog'ilib kelib turardi. «Yo ollo do'st, yo ollo»ni yaxshi yodlab olsang bas. «Ashulaga osh-non beradi», degan maqol shu yerda to'g'ri keladi. Qalandarlar halqasiga qabul qilingan soatdan boshlab, hushimni yo'qotgan edim. Yetti qalandardan o'n qadamcha oldinda yurib, bosh yalang, kiyim-boshlar yirtiq, ogzimdan tupuk sachratib, g'azallar o'qib, talqin qilmoqda edim:

*Dukur-dukur ot kelur,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Chiqib qarang kim kelar,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Bizni yorni so'rasang,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Xipcha belli Zebixon.
Yo ollo do'st, yo ollo.
Haq do'st, yo ollo.*

Bozor xalqi menday tarkidunyo qilgan devonabachchani ko'rib, qalandarlarga bo'lgan ixloslari haddan ziyod oshmoqda, nazr-niyoz yomg'irdek yog'moqda edi.

Kechi bilan bozorni olib, somon sotib qaytgan tuya-tuyasiga ikkita-ikkita mingashib Eshonbozorga qarab yo'l soldik. Chunki Eshonbozor shahri janob eshonning makonlari edi. Shuning uchun ham bu yer Toshkent, Chimkent va Sayram muzofotlarining chorakam bir ka'basi hisoblanar edi. Hamma shaharlarga osmondan nur yog'ilganda, bu yerdan osmonga nur chiqar edi.

Eshonbozorga yetib bordik, tuyalardan yuklarni tushirdik. Tuyakashlarga tuya haqi uchun qalandar-boshi duo qilib qo'ydi. Ma'lum bo'lishiga qaraganda, bu duoga boshqa yerlarda bitta ot berar ekan, shunday yo'g'on duo ekan.

Eshonning uylari zikr tushadigan xonaqoga tutashgan edi. Qalandarxona ham shu yerda edi. Biz avval xonaqoga kirib bordik. Qalandarboshi eshikdan mayda talqin boshlab kirdi. Toinki janob eshonga bizning kelganligimiz ma'lum bo'lsin. Qalandarlar ayvonda davra olib o'tirdilar. Kamina qalandarvachcha, kavshandozda qo'l qovushtirib, tavoze bilan xizmatlariga intizor bo'lib turdim. Talqin davom qilar edi. Xonaqo yalovkashlari – so'filar bizning nazr-niyoz va noz-ne'matlarni hujraga joylashtirdilar. Hujraning ikki tarafidan eshigi bor edi. Bir tomoni xonaqo tarafdin, ikkinchi tomoni eshonning hovlisi – harami xoslari tomonidan.

Oradan bir muddat o'tgandan keyin talqin to'xtadi. Ichkari tomondan uzun malla to'n, oq salla sag'ri kavush kiygan, qo'llarida ming donalik tasbeh, ko'zlariga surma tortgan, uzun mosh-guruch soqolli, xushmo'ylov, mosh yegan xo'rozday qizil yuzlaridan «nur yog'ilib» turgan, Muhammad alayhissalomning to'qqizinchi xotinlari Bibi Oishai Kubroning tomdan itarar nabiralari (o'z da'volaricha) hast eshon tamannolik bilan yerni «minnatdor bo'lsang bosaman», deb chiqib keldilar.

Ana shunda, bilmadim, boshqa g'ofil bandalar ko'rdimi, yo'qmi, yonboshlarida bir yarim mingta maloyika ergashib kelayotganligini o'z ko'zim bilan ko'rgan day bo'ldim. Hammamiz o'rnimizdan turdik, ta'zim-tavoze bilan salom berdik. Hast eshon qalandarboshidan bugungi amri ma'ruf: nahiy munkarning daromadini so'ragan bo'lsalar kerak, qalandarboshi kachkil ichidan tanga-chaqa, qog'oz aralash bir talay pulni janob kibriyoning etaklariga to'kdi. Janob eshon pulning qog'ozini, so'lkavoylarini malla to'nning yengidan ichkari qilib, qolgan mayda tanga-chaqalarni:

– Hay, hay, hay, men pul ushlagayman, dunyo harom, «addunyo jiyfatun va tolibuho kilob» (dunyo axlat, uni qidiruvchilar itlardir), – deb qalandarning oldiga itarib qo'ydilar.

Ana shu paytda u janobning nazarlari kamina qulbachchalariga tushib, juda ham mehribonlik bilan:

– Bu bachcha kim? – deb iltifot qildilar.

Qalandarboshi meni ta'rif-tavsiflab ketdi. Jazavalarinning zo'rligidan gapirdi. Bir choynak choy ichguncha olami fanodan olami baqoga o'tib ketgan, behud Mashrabi devona, dili jazavam ilohi bilan to'la qalandarbachcha, o'rta do'ldek ekanligimni tushuntirdi. Ana shunda hast eshon menga ham shafqat ko'rsatib, shahodat barmoqlari bilan o'z oldilariga imladilar. Tavoze bilan oldilariga bordim. «Muborak» qo'llari bilan peshonamni silab:

– Bay, bay, bay, bo'tam, juda «Xudo» nazar qilgan bachcha ekansan, o'smonga qara, o'g'lim! – dedilar.

Shunda besh panjalarining orasidan yetmish bitta jannat ko'ribman.

Marosim tugadi. Uvinto'dalarning orasida xonaqoning burchagida tong ottirdim. Qorin vaji uncha maqtarli emas. Bir nav qanoatlanurli. Har xil jannatiy xayollarga borib kelmoqdaman. Chunonchi, nazr-niyoz hujrasining uchinchi eshigi yo'qmikan, hast eshon bugun manti yeganmikinlar, palov yeganmikinlar, ham qaysi xotinlari bilan yotgan ekanlar, boshlariga ko'k choyning yaxnasi qo'yilganmikin yoki chanqab qolganmikinlar va hokazo...

Kechasi o'zimni na jannatda, na do'zaxda ko'rdim. Xonaqo muzdek, jimjit edi. Men junjimoqda edim. Chala tush ko'rdim, ro'paramdan bir it chiqib, sovuqda qaltirab g'ingshir emish. Bir rivoyatda shu g'ingshiyotgan kaminaning o'zlari emishman.

Erta bilan meni so'fi uyg'otdi. Xonaqoda avrod bo'lar ekan. Asta-sekin odamlar yig'ila boshladi. Men ham chala-chulpa tahorat olgan bo'ldim. Kattakon davra qurildi. Odamlar davraga yig'ilishib tasbeh o'gira boshladilar. Xotin-xalaj, bola-chaqa, ko'r, shol, befarzand, qarzdor, zahm kasaliga uchragan, ishi qoziga tushgan odamlar

kelib eshonga sig'inib, hojat talab qila boshladilar. Eshon haligilardan obdasta, choynak, qumg'on va boshqa idishlaridagi suvlariga dam urib bera boshladi.

Namozdan keyin qalandarlar bilan birga yengil-yelpi nonushta qilgan bo'ldik. Eshon qalandalarni Nazarbek bozoriga jo'nashga buyurdi. Men ham qalandarlar bilan birga jo'nashga hozirlanib turgan edim, eshon:

– Sen qolgin, bolam, oyoq-qo'ling chaqqongina ko'rinadi, bu yerda ichki-tashqining xizmatini qilib turasan, – dedi.

Eshonning so'zini qaytara olmasdan qalandalardan ajrab qolishga majbur bo'ldim. Lekin juda o'kindim. At-tang, bebiliska pul topadigan kasb qo'ldan ketadigan bo'ldi-da! Chindan ham bo'zchining mokisidek eshonning ichkari-tashqarisi o'rtasida bepul oyoqdan qolib, qatnab yurishdan ko'ra, havoyigina bozorda ashula aytib, o'ynab yurib pul topishga ne yetsin!

Qalandarlar ketgach, hast eshon mehribonlik bilan lutf qilib, meni hujrai xoslariga chaqirdilar. «Labbay, piri komil», deb yugurib borib xizmatlariga hozir bo'lib turdim. Qo'limdan tutib hujraga olib kirdilar. Oq bo'yraga cho'kka tushib o'tirdim. Lekin hayron edim. Tokchadan qalin muqovali qur'onni olib qo'linga tutqazdilar. Uch marta o'pib, boshimga tekkizib, qur'onni oldim. Eshon ko'z yumib pichirlab bir narsalarni o'qigandan keyin menga qarab quyidagi so'zlarni aytishga buyurdi: «Men falonchi-falonchi o'g'li hast eshonning ixlosmand muridlaridurman, pirimning buyurgan xizmatlarini hech so'z qaytarmasdan bajaraman. Boshimga qilich kelganda ham eshonning buyruqlaridan tashqariga chiqmayman. Hech bir xiyonat qilmayman. Ayniqsa, pirimning har to'rtala xotinlarini onamdan ham ziyoda ko'raman, ko'z olaytirmayman. Shu dargohda ko'rgan «sir»larning hech birini kishiga izhor qilmayman. Agar oshkor qilib qo'ysam, ko'r bo'lay, shol bo'lay, til tortmay o'lay. Omin ollohu akbar».

Shu so'zlarni aytib bo'lgandan keyin, o'ylab qarasam, oq bo'yrada o'tirib qip-qizil qasam ichib qo'yibman. Xayr, bo'lar ish bo'ldi. Shu kundan boshlab ichkari-tashqariga mokiday qatnay boshladim.

Hast eshonning kichik xotinlari o'n yettiga yetar-yetmas, juda ham quling o'rgilsin. Xuddi «no'g'oy qoshiq»-day. Ba'zida ko'nglim allaqanday badxayollarga borib qo'yadi-yu, qanday qilayki, oq bo'yrada cho'kka tushib Qur'on o'pganlarim esimga tushib ketib, shaytonga «hay» berib, zo'rg'a o'zimni to'xtatib qolaman. Ichkari-tashqariga qatnab yurganda, og'zimdan talqin tushmaydi:

Xipcha belli Zebixon, Yo Ollo do'st, yo Ollo.

Bir kun eshon meni yana hujrai xoslariga chaqirdi.

– O'g'lim, – dedilar, – mana endi bizga ancha xizmat-ing singdi. Ichki tashqining raft-omadini olding. O'zing ko'rib turibsanki, xotin-xalaj, bola-chaqa, qo'shchi-kulonchi, so'fi-farrosh deganday bizning qo'limizga qarab qolganlar ko'p. Ularni boqish kerak, kiydirish kerak. Faqatgina qalandarlariga va bevosita o'zimizga keladigan nazr va niyozlarga tikilib o'tiraversak, hammasi ochdan o'ladi. Mana, men seni sinadim. Sen ham sirlardan boxabar bo'lding. Oyoq-qo'ling chaqqongina, epchil yigitsan. Sen ham axir qarab turmasdan, boshqacharoq yo'l bilan bo'lsa ham tirikchilikning payidan bo'lsang edi, o'g'lim...

Men avval turli xayollarga bordim: Ya'ni «boshqacharoq yo'l» nima bo'ldi ekan?! Eshon u yoqdan-bu yoqdan aylantirib, shama qilib tushuntirdi. Shundan keyingina men bu «boshqacha yo'l»ning fahmiga yetdim.

– Xo'p, taqsir! Bitta jonimiz piri komilga qurbon bo'lsin, – dedim.

Eshon mening yelkamga qoqib, duo qildi va mug'am-bir ko'zlarini qisib, iljaydi. Men juda botirlanib, ilhomlanib ketdim.

Shu topda eshon «dik» etib o'rnidan turdi. «Biroz meni kut!» – deb ichkari kirib ketdi. Birozdan so'ng bir ro'molcha tugug'lik sarpō ko'tarib chiqdi. Bunda eshonning bultur tutqanoqda hovuzga cho'kib o'lgan o'g'lining eski ko'ylak-ishtoni, do'ppi, bosma chitdan qiyig'i bor edi.

– Mana, bo'tam, mana bularni kiyib ol. Xudo rahmatli o'g'lim Miyonqudratning arvofiga duo qil, omin.

– Omin, joylari jannatda bo'lsin...

– Inshoollo...

Bu gapdan uch kun o'tganda kech payti bir yerdan qaytib kelar edim. Bizning dargohga yaqin joyda ikki yashar chamali bir ola tanacha beboshboq o'tlab yurar edi. Podadan adashib qolganmi, uyini topolmaganmi – ishqilib, tevarak-atrofdan kuzatuvchisiz edi. Sekin belbog'imni yechib, shoxiga bog'ladim, dargohga yetaklab keldim.

Eshon bu ishdan chandon-chandon xursand bo'ldilar. «Bo'ladigan bola ekansan. Xudo nazar qilgan ekan. Ishqilib, hech kim ko'rmadimi, balli, o'g'lim, balli, bo'tam! Bir gapni ana shunday ziyraklik bilan anglab olsang, xor bo'lmaysan, har ikki dunyong obod bo'ladi...» deb ko'p maqtadi. Kech bilan o'zim bosh bo'lib tanachani so'yib, yog'go'shtini xumga urdik. Terisini eshon vaqti kelganda pishirib mahsi qilarman, deb oshlashga buyurdi.

Tanacha egasi shu qishloqlik bir chorbozorchi attor ekan. U iz qidirib, eshon darvozasigacha kelsa ham eshondan shubha qilish gunoh bo'lganidan istig'for aytib qaytib ketgandi.

Shundan keyin eshonning ixlosi menga juda baland bo'lib ketdi. U janob holi yerda meni uchratguday bo'lsa:

– O'g'lim, endi bozor-o'charning ham payidan bo'ling. Axir kissa-karmon degan gaplar ham bo'ladi, Naqdina pul – ham yengil, ham himmat, ham «yashirish» ga oson bo'ladi. Naqdina bo'lsin, bolam, naqdina bo'lsin, – deyar edi.

Agar bir voqea bilan eshon meni oq qilmaganida edi, kelasi haftadan boshlab, chorbozorlarga qatnab, «naqdina»ning – kissaning payidan bo'lmoqchi edim. Bu voqea shunday yuz berdi:

Xizmatni qoyil qilib yuborganman, eshon juda xursand. Kunlardan bir kun xast eshon meni chaqirib:

– O'g'lim, qayerdan bo'lsa ham bir eshak topib kel, – deb buyurib qoldi.

Hayron bo'lib ko'zlariga tikildim. Eshon darg'azab bo'lib:

– Nimaga baqrayasan, eshak topib kelib, qo'rg'onchadagi tutga boylab qo'y! – dedi.

Eshak nimaga kerak bo'ldi ekan, eshonoyilarimning bitta-yarimtasiga «eshak yemi» toshdimikan, degan xayollar bilan borib, qishloqning chorbozorchi attori «o'sma ket, surma ket, ishtonbog' ket», deb qishloqma-qishloq daydib yuradigan bir kishining eshagini bir soatga; ikkita oyimqovoqqa ijaraga olib keltirdim. Olib kirib hovlining o'rtasidagi tutga bog'ladim. O'rtancha eshonoyim eshakni ko'rib juda ham sevinib ketdilar va menga juda ochiq yuz bilan, eshak bog'langan tutning salqin yeriga suv sepib, supurib, palos solishga buyurdilar. Men bo'lsam, joy solishning harakatida yurib, odmi xotinlar orasida Bibi Fotimai Zahroning nabiralari deb ta'riflanadigan eshonoyim tomonidan eshakka qilingan bu darajadagi hurmatdan chandon-chandon hayron edim. Joy solib bo'lgandan keyin meni tashqariga chiqarib yuborib, darvozani ichkarisidan zanjirlab oldilar.

Eshak to'g'risidagi xayolot boshimdan hech chiqmaganlik vajidan, men ham sekingina xonaqoga kirib eshikni yuziga yopdim. Machitning hovli tarafidagi devordan bir gul qoziqni sug'urib olib, qoziq o'rnidagi teshikdan ichkariga qarab eshak bilan bo'layotgan samimiy muomalani tomosha qila boshladim.

Eshonoyim qaychi bilan eshakning har ikkala qulog'ining uchidan ozgina-ozgina qirqib qon chiqardilar. O'zlari men yozib bergan palosga shoyi ko'rpachalarni, yostiqlarni solib, yonboshlab eshakka tikila boshladilar. Bir ozdan keyin eshakning qon chiqqan qulog'iga pashshalar qo'nib, eshakning tinchligini ketkaza boshladi. Pashshalar jabridan alamzada bo'lgan eshak bechora boshini chayqatib, har ikkala qulog'ini bir-biriga urib, shalviratib xira pashshalarni qo'rimoqqa kirishdi. Eshonoyim eshakning bu harakatidan juda ham zavq bilan lazzatlanib, xuddi eshakning bo'ynidan quchoqlab olgunday bo'lib, unga xushomad qilar va shirin so'zlar bilan uni olqishlab, yer va ko'kda yo'q sevinar edi:

– Voy, opagingang o'rgulsin! Voy, quloqlaringning qimirlashiga o'zginam girgitton bo'lay! Uni qarang, Oyimchaxon, quloqlari biram chiroyli qimirlaydiki... Voy, eshakjonga jonginamni qoqay!

Nima uchundir, boshqa eshonoyimlar eshakdan hech qanday lazzat olmasdan, o'rtancha oyimning harakatiga kulishar edilar.

Men ham eshonoyimning bu quvonchli harakatlarini ko'rib, ichagim uzilgunday bo'lib kular edim. Bir chekka-si ich-ichimdan o'kinib ham qo'yar edim. Keyin bilsam, tantiq eshonoyim eshakning quloq qimirlashiga boshqorong'i bo'lgan ekanlar. Umrda siyrak uchraydigan bu ishni ko'zimni teshikka tiqib tomosha qilar edim.

Birdaniga yelkamga qattiq bir musht kelib tushdi. Chalqancha ag'darilib tushdim.

– Padar la'nat, nima qilyapsan!

Bir-ikki tepki biqinga ham kelib tushdi. Meni urayotgan janob eshon ekanlar. Mehrobning devoridagi qoziq o'rnidan mening mo'ralab turganimni ko'rgan eshon har xil bo'lmag'ur xayollarga borgan ekan. Haqiqatda bo'lsa, mening boshqorong'i xotinning harakatini tomosha qilishdan boshqa gunohim yo'q edi.

Menga endi bu dargoh ham harom bo'ldi.

Eshon keyin oq qildi.

Attang-attang, qo'lga kiray deb qolgan naqdina janatdan ajraldim. Shu ondayoq xayr-xo'shni nasiya qilib, biyobonga yo'l soldim. Osmon uzoq, yer qattiq edi. Qayerga ketib borayotganimni o'zim bilmas edim. Oldinda biror mo'ljallagan niyatim ham yo'q edi. Darbadarlikdan, o'zimning simobday beqaror sayoqligimdan juda o'kinar edim. Salgina bosiq, salgina o'yinqaroq bo'lmasam, hammaning ham nonini tuya qillib bera olar edim. Ust-boshim but, qornim to'q, qayg'um yo'q bo'lar edi. Xayr, mayli, endi afsusning foydasi yo'q.

Asr bilan shom o'rtasida ro'paramdan katta bir daryo chiqib qoldi. Men bu yerlar bilan tanish bo'lmaganim uchun, bu daryoning qaysi daryo ekanini va ismini ham bilmas edim. Daryodan kechib o'tib bo'lmaganiday, suzib o'tish undan ham mashaqqat edi. Orqaga qaytish mumkin emas. Daryo qirg'og'ida birorta ulovli yo'lovchini kutar edim. Oldidan katta daryo chiqib qolgan mashhur sayyohlarning ashulalarini suvning sharqiroq oqimlariga kuylar edim:

Daryo toshqin, suvlar to'lqin,

O'tolmayman-a, yor-yor,

Otim oriq, manzil uzoq,

Yetolmayman-a, yor-yor.

Otginamni oriq qilgan

Shu mayda tosh-a, yor-yor.

Rangginamni sariq qilgan

U qalamdosh-a, yor-yor.

Oppoq uring-a,

Hech tommasin-a,

Jonim yorima-a, yor-yor.

Daryolarning ul yuzida

Uylaringiz-a, yor-yor.

Oqarishib ko'rinadi
Bo'ylaringiz-a, yor-yor.
Shoyimidi, ipakmidi
Kiyganingiz-a, yor-yor.
Bizlardan ham ortiqmidi
Sevganingiz-a, yor-yor.
Oppoq uring-a,
Jonim ko'zim-a,
Alyor bo'lsin-ey, yor-yor.
Daryolarning ul yuzida
Oltin ko'za-ya, yor-yor.
Oltin ko'za ko'tarmakka
Bilak kerak-a, yor-yor.
Bu daryodan kechish uchun
Yurak kerak-a, yor-yor.
Oppoq uring-a,
Yomon musofir-a.
Anqov ketsin-ey, yor-yor, -

deb bir hovuch suvni lazzat bilan shimirib turganimda gard namoyon bo'ldi. Gard orasidan oriq baytalga mingan bir uzumchi paydo bo'ldi. Men uning bariga yopishib, meni ham o'tkazib qo'yishini iltimos qildim. Uzumchi: «Otim oriq, yangi qulunlagan, yukim ko'p, ik-kita devday kishi bitta baytalga mingashsa uyat bo'ladi», – deb bahona qilsa ham, xiralik qila berdim. Noiloj qolib o'tkazib qo'yishga majbur bo'ldi.

Bu daryoning ismi Kalas deb atalar ekan. Hozir o'tgan o'rnimiz daryoga nisbatan Quyi Kalas qishlog'i deb nomlangan ekan. Borarga makonim, tanish-bilishim yo'q edi. Uzumchi g'ayribuddiyor ekanimni fahmlab, ba'zi maslahatlarni berdi. Bu qishloqda Sariboy bo'lis degan katta yer egasi bor ekan. Uning ming tanoblab hisoblangan olmazoriga epchil qo'lli xizmatkor doim zarur bo'lib turar ekan. Ayniqsa, hozir olmalar pishgan vaqt bo'lgani uchun menga o'xshash osh-tomog'iga yuradigan arzon-

qo'l kishilarni eshigidan quvlamas ekan. Bu kecha uning xizmatkorlari yotadigan qo'shxonada yotishga qaror berdim. Uzumchi menga yo'l boshlovchi bo'lib ko'rsatib qo'ydi. Boyning qari-qartang aralash yigirma choq xizmatkorlari kechki juvari go'ja ustida edilar.

- Assalomu alaykum, - deb kirib bordim.

Juda mehribonlik bilan o'z o'rtalariga qabul qildilar. Arz-dodimni ularga aytdim. Ulardan bitta keksarog'i:

- Asl umring Sariboyda bekorga o'tib ketadi, uka, yosh ekansan. Birorta boshqa kasbning payida bo'lganingda yaxshi bo'lar edi. Ha, mayli, sal o'zingni tutib olguncha o'n-o'n besh kun ishlab tur. Keyin yo'lingni topib olarsan... - degan dudmal maslahat berdi. Bitta bo'sh sopol tovoqqa bir cho'mich go'ja quyib berdilar. Ikki burda jaydari non bilan shu oshni maza qilib ichib oldim.

Yotishda ham shular o'rtasida qoldim. Yaxshi olmalarini joylab, uzoq shaharlarga yuboradigan yashiklardan ikkitasini yonma-yon qo'yib karavot qildim. Boshimga olma o'raydigan yog'och qirindisidan yostiq qilib rohat-rohat uyquga ketdim.

Bu uyqu eshon xonaqosiga qaraganda juda shohona edi. Hech bo'lmasa, bu yerda, tong azonda avroddi so'filarning qichqirib g'oldiraydigan har xil duolari kishini uyqudan bezovta qilmas edi. Erta bilan boshliqning oldiga bordim. Bir qancha silkilashishlardan keyin boy menga xizmat haqi uchun oyiga xom-pishiq aralash, ona sutidan halol ikki pud o'n yetti qadoqdan olma beradigan bo'ldi. Shu paytda boyning avzoyini ko'rib, mening ham haromzoda tomirim urib qoldi. «Mendan nima ketdi, bir shart qo'yib qo'yay, bir kun boshimga biror mushkul ish tushib qolsa, shu bahona bilan qutulib ketaman», degan xayol bilan: «Boy buva, - dedim, - endi-ku, savdomiz pishdi. Shariat yuzasidan mol sotganda hamma aybini aytib sotsa halol bo'lar ekan. Mening ham bir aybim bor, shuni boshda aytib qo'yganim yaxshi».

- Xo'sh, nima aybing bor? Siyg'oqmisan, tutqanoq-misan?

- Yo'q, aybim bu emas, aybim shuki, yoshligimdan odat bo'lib qolgan, har zamon-har zamonda beixtiyor yolg'on gapirib qo'yaman, shunda koyimasangiz bas. Xizmat haqi mayli, siz aytgancha bo'lsin.

- Obbo bachchag'ar-ey, quv ko'rinasan-a, ha, mayli-mayli. Lekin ko'p yolg'onlamagin!

Qiladigan ishlarim uncha ham qiyin emas. Olmalarga tirgovich qo'yaman, to'kilgan olmalarni terib, qoqi qilaman. Bog' qo'riyman. Ba'zida xo'jayinga pul zarur bo'lib qolsa xom-xatala olmalarni aravaga ortib, Darboza, Sariog'och atroflaridagi bug'doykor qishloqlarga olib borib sotib kelaman. Molga to'g'rab bersa mol yemaydigan olmalarni cho'lda, bug'doy o'rib turgan dehqonlarga bir qadog'ini ikki qadoqdan bug'doyga alishaman.

Sariboy bo'lis haligacha xo'jayinlarimning ichida eng xudo urgan badbaxti, ziqnasi edi.

Uning oldiga bir ish bilan borsangiz, bo'lar-bo'lmas yerda «innaykeyin» deb so'raydigan odati bor edi. Ana shu «innaykeyin»ga javob topib bera olmasangiz, onangizni Uchqo'rg'onda ko'rasiz. Qamchi bilan yelkaga tushirib qolguvchi edi. Chunonchi, borsangiz-da, unga «Qandil olma pishibdi», deb aytsangiz, u sizga «innaykeyin», deb savol beradi. Siz albatta: «Shu pishgan olmani terish kerak», deysiz. Yana xudo qarg'agan «innaykeyin», deydi. Xayr, «Sotish kerak», deysiz. Yana «innaykeyin», deb so'rab qoladi. Vaholanki, shu yerda gapning o'zi tamom. «Innaykeyin» degan savolga hech hojat yo'q. Ana shunaqa o'rinda javob topib bera olmaysiz-da, boydan kaltak yeysiz.

Sariboy Chuvalachidagi Yusuf kontor bilan qimor o'ynab, uning mevazorlari, ichki-tashqi qo'rg'onchasi, butun dov-dastgohining hammasini yutib olibdi. Yusuf kontorning bog'i, ayniqsa, uning bahavo shiyponi biz-

ning xo'jayinga ma'qul tushib qolib, darrov o'sha yerdan bitta do'ndiqqina qirg'iz xotinni olib, bir borgancha o'n-o'n besh kunlab Kalasga qaytmaydigan bo'lib qoldi. Olmalar pishib, to'kilib ketayotibdi, xo'jayindan ruxsatsiz terishga hech kim botina olmaydi. Otlarga yem-xashak yo'q. Xizmatkorlar och, lekin boyning oldiga borishga hech kimning yuragi dov bermaydi. Har gapdan keyin beriladigan «innaykeyin» savolidan hamma qo'rqadi.

Bir kun kechqurun xizmatkorlar bilan o'tirib qanday qilib boyni o'z joyiga chaqirib kelish to'g'risida maslahatlashdik, ham kim borishini o'ylashdik, nima deb chaqirib kelishni fikrlashdik. Toinki «innaykeyin» dardidan keyin boyning o'zining tinkasi quriyidigan bo'lsin.

Chek menga chiqdi.

Erta bilan bir otga minib, boyning oldiga qarab yo'l soldim. Yo'l-yo'lakay ming xil xayollarga botib o'ylayman. Qanday qilib «innaykeyin»iga javob topish kerak?

Yetib borib otdan tushdim. Boy shiyponda kalla go'shti bilan nonushta qilib o'tirgan ekan. Salom berib, sekingina poygakka cho'kka tushib o'tirdim.

- Xo'sh?!

- Shunday o'zim, sizni sog'inib, bir ko'rib kelay deb kelgan edim.

- Yaxshi, yaxshi, barakalla, juda ham quruq kelmandursan, biror ishing bordur, xo'sh, nimaga kelding?

Shu paytda boyga xizmatkor bo'lishda qo'ygan shartim esimga tushib qoldi. «Shart qilgan yolg'onni endi gapirmasang, qachon gapirasan», dedim-da, gap boshladim:

- Anavi, haligi, dandon sopli pichog'ingiz sinib qolib edi, shuning xabarini bergani keldim.

Ana shu so'zdan keyin menga «innaykeyin» savolii yog'ila boshladi.

- Xo'sh, innaykeyin, qanday qilib sindi? Ro'zg'orda mening pichog'imdan boshqa pichoq qurib ketgan ekanmi?

- Tozi itingizning terisini shilayotgan edik, suyakka tegib sinib qoldi.

- Iyya?! - dedi boy. - Tozining terisini mening dandon sopli pichog'imda shilasanlarmi, o'zing ayt-chi, nimaga shildilaring?!

- Shoshib qoldik-da, o'lib bo'lgandan keyin, bekor ketmasin, deb terisini shilib oldik.

- Nima qilib o'ldi?

- Harom o'lgan otning go'shtidan ko'p yeb qo'ygan ekan, bo'kib o'ldi.

- Harom o'lgan ot go'shti qayoqda ekan?

- Ha, o'zimizning to'riq qashqaning go'shtini yeb o'ldi-da, begona ot emas.

Boy alanglab qoldi.

- Hay-hay, bola, og'zingga qarab gapir, to'riq qashqa o'ldi dedingmi? Xo'sh, to'riq qashqa nima qilib o'ldi?

- Xomlik qilib o'ldi.

- Nimaga xomlik qiladi?

- Hech aravaga qo'shilmagan ekan, biz uni aravaga qo'shib, suv tashigan edik, zo'riqib o'ldi.

- Nima deyapsan, haromi, boshqa shuncha aravakash otlar turib, kelib-kelib mening birdan-bir boqib qo'ygan uloqchi otim bilan suv tashiysanlarmi, padar la'natilar!

- Ha, o't tushgandan keyin uning uloqchiligiga qarab o'tiradimi, duch kelganini qo'shib, ishqilib bir chelak bo'lsa ham suv tashiy beradi-da. Boyning chaynab turgan yaxna tilni yutishga ham darmoni qolmadi. Og'zidan olib qo'ydi-da, baqraygancha menga tikilib:

- O'zing jinni-pinni bo'ldingmi? O't tushdi deganing nima deganing, qayerga o't tushdi, nimaga tushadi?

- Sog'man, xo'jayin, o't avvalo, og'ilxonaga tushdi. Ot sho'rliklarning hammasi nobud bo'lib ketdi-da, xo'jayin.

- Iyya, og'ilxonada o't nima qiladi?

- Mening ham fikrim shu, boshqa xizmatkorlarinigizning ham fikri shuki, o't ombordan o'tgan bo'lsa kerak.

- Axir omborda o't chiqadigan narsa yo'q-ku? Bug'doy bor edi, to'g'ri, guruch bor edi, to'g'ri, yog' bor edi, gazmol bor edi, to'g'ri, shulardan o't chiqadimi?

- Berdisini aytguncha shoshmang, xo'jayin, omborga qo'rg'ondan o'tibdi. Og'ilxonaga ombordan o'tgan bo'lsa kerak. Shunaqa qilib bir-biriga tutashib ketgan-da.

- Iyya, hali qo'rg'on ham yondi degin!

- Ha, qo'rg'on ham yondi, ombor ham yondi, og'ilxona ham yondi, otlar ham o'ldi, itingiz ham o'ldi, pichog'ingiz sindi.

- Qo'rg'onga qayerdan o't ketibdi?

- Shamdan tutashib ketibdi, shamdan.

- Hoy, o'zing jinni bo'lib qolibsana, o'g'lim! Axir, mening dargohimda shanga kun qoldimi? Qator-qator lampalar, o'zim Toshkentdan atay sotib olib kelgan qirqinchi fanorlar qayoqqa ketibdi, kerosinni bo'lsa bir yilga yetarligini bochka-bochka zapas qilib qo'ygan edim. Nima-ga sham yoqasanlar!

- Xo'jayin, deymana, o'zingiz ham odamni juda xit qilib yuborar ekansiz-da! Butun boshliq o'likning arvo-higa sham yoqmay, lampa yoqiladimi? Kelgan arvo-h nima-ning shu'lasini bilan o'ynashadi. Axir kosaga suv quyib, ustiga olma shoxi qo'yiladi. Kelgan arvo-h avval shox-ga qo'nib o'tiradi. Bir nafas damini rostlagandan keyin haligi shamning pirpirab turgan shu'lasini bilan o'yna-shadi.

Mening entak-tentak so'zlarimdan boy talmovsirab qoldi. Go'yo shu gaplarni eshitgisi kelmaganday, sekin, qo'rqa-pisa so'radi:

- Kim o'ldi?

Shu yerda men yuzimga qalbaki qayg'ular chiqarib, ho'ngrab yig'lab yubordim.

- Kenjatoy o'g'lingiz Bo'riboyvachcha, terakka chiqib, chumchuq bolasini olaman deb, yiqilib tushib bir marta «dada», dedi-yu, «g'iyq...» etib jon berdi.

Boy gaplarimning keyingi jumllarini eshitdimi, eshitmadimi - bilmayman, choy ichib turgan piyolasini

boshiga urib, chakkasini yordi-yu, soqolini yulib, dodlab yig'lamoqqa boshladi. Men ham qo'shilishib yig'lar edim.

Bir nafas ayyuhannos solib yig'lagandan keyin men to'xtadim, boy ham to'xtadi. Boyning juda ham o'pkasini uzib yuborganimdan endi uni yupatish uchun o'zimdan bir gap to'qimoqchi edim.

- Xo'jayin, - dedim, - Xudo berardan qismasin, xafa bo'lmang, bordi-yu, o'g'lingiz o'lib, uyingizga o't tushgan bo'lsa, otlar o'lgan bo'lsa, it nobud bo'lgan bo'lsa, pichoq singan bo'lsa, hammasining o'rnini bosadigan bitta xushxabar ham topib kelganman.

Boy g'iqillab turib so'radi:

- Xushxabaring qursin, padar la'nat, qanaqa xushxabar?

- O'rtancha qizingiz Adol opam dunyoga arziydigan bitta o'g'ilcha tug'dilar.

- Iyya! - dedi boy ko'zlarining shox soqqasi chiqquday, - Adol opang hali erga chiqmagan-ku!

- Biz ham shunisiga hayronmiz-da, xo'jayin. Xudo beraman desa, erga tegmasa ham berar ekan. Bolani ayting-a, bolani, nabiraginangizni ayting-a, xo'jayin. Badal aravakashingiz bor-ku, quyib qo'yganday o'shaning o'zginasi.

Boy ortiq chidab turolmadi. Hushidan ketib yiqildi. Men ham qamchi o'rimidan yeydigan kaltakni nasiya qilib jo'nab qoldim. Mendan biror soatlardan keyin, tulpor saman otda barlari osilib ketgan alpang-talpan, bir ko'zi yerda, bir ko'zi osmonda, egar qoshiga qamchi dastani tirab, yig'lab boy kelib qoldi.

«Yana biror falokat yuz berib qolmasin», deb o'zimni chetga oldim. Boyning yig'lab kelishini uy ichlari eshitib, ular ham «bir balo bo'lipti, shekili», deb uydan yig'lab chiqqa boshladilar. Bir-birlarini quchoqlab arosat boshlanib ketdi.

Yig'i tamom bo'lgandan keyin, bir-birlarini anglashib surishtira boshladilar. Keyin ma'lum bo'lishiga qara-

ganda, na ot, na it o'lgan, na qo'rg'onchaga o't tushgan, na pichoq singan. Bo'riboyvachcha bo'lsa, so'lakayini oqizib o'zi chiqib qoldi.

O'sha kuni men ko'rinmay yurdim. Ertasiga boy meni qidirib, chalpak qilib ko'tartirib olib keldi. Avval qurt-takkina qilib yigirma qamchini bosh-ko'z aralash yedik. So'ngra so'radi:

– Hoy, itdan tuqqan, bu qilig'ing nimasi?!

– Axir boshida bay qilishgan edik-ku, aylanay xo'jayin, har zamonda bir yolg'on gapiraman, deb.

– Bu o'sha yolg'oningmi?

– Lekin hammasi emas edi.

– Agar hammasi bo'lmasa, butun yolg'on qilsang, men xonavayron bo'lar ekanman-da, tur-ey, padaringga la'nat seni, qorning oshga to'ymasin, juvonmarg bo'! Haydang, bu kazzobni!

Haydab chiqarmoqchi bo'ldilar. Ketish oldidan boydan haq talab qildim. Chunki boyning eshigida bir oyu o'n to'qqiz kun ishlagan ekanman. Haligacha bergan yigirma ikki tiyin choychaqani bosib qolib, qayoqdagi sasigan, qurt tushgan olmalardan ikki pud olmani bitta chipta qopga solib berdi. Men shunga ham shukr qilib, namozshom paytida yo'lga tushdim.

Yana o'sha darbadarlik, yana o'sha makonsizlik balosi. Qo'ndoqdan ajragan kakku bolasiday, qo'narga shox-bu-toqsiz. Kalasdan yuqoriroq tomon o'rlab ketar edim.

Qirga chiqqandan keyin uzoqda bir o'tov ko'rindi. Shunga qarab bordim. O'tovning eshigini qoqib, «Xudoyi qo'noq», dedim. Bu kecha tunab ketishga ijozat so'radim. Avval menga bir sidra shubha bilan qarab chiqqanlaridan keyin, qabul qildilar. Orqamdagi yukni ko'rib, o'g'ri deb xayol qilgan bo'lsalar kerak. Qopning og'zini ochib, bolalariga ikkita-ikkitanadan olma olib berdim. Boshlari ko'kka yetib ketdi. Ular meni tuya suti-qimron bilan

mehmon qildilar. Qozonga yopilgan nondan yarimtasini oldinga ushatib qo'ydilar. Qorin to'ygandan keyin qopni boshga qo'yib uyquga ketdim.

Tong azonda turib, o'tov egalari, er-xotin bilan xayrlashib, «Sariog'och qaydasan?» deb yo'lga tushdim. O'sha kezlarda mening toleim juda ham sho'r edi. Qaysi qishloqqa borsam, bozorning ustidan chiqar edim. Aksiga yurib bugun Sariog'ochning bozor kuni edi.

Mendan boshqa ham bozorga olma keltirganlar ko'p edi.

– Kep qoling, armonda qolasiz, sotamanu ketaman! Buni yeganlar non yemaydi, shinavandaga sotaman, – deb javrab, maqtab peshinda arang sotib tugatdim. G'alladonni hisoblab ko'rsam, olti tanga bir miri bo'пти. Keyingi bir necha oy mobaynida belboqqa tugilgan naqdina shundan iborat edi.

Pul ko'p, qayg'u yo'q. Bozorni aylanib yurib hamma narsaga xaridor bo'lib ko'raman. Hamma narsaning narxini bilгим keladi. Bir kishining tunuka vannasiga xaridor bo'lib, kam so'raganim uchun, undan yaxshigina so'kish ham eshitib oldim. Kiyim bozorga kirib qunduz yoqalik bobrik paltolarga xaridor bo'lib ko'raman.

Qo'y bozoriga kirib, shoxlari mullavachchalarning sallasiday buralib-buralib ketgan do'ng peshonalik, katta bir qo'chqorga xaridor bo'lib turganimda ko'zim tanish bir basharaga tushadi. U qo'shoqlangan bir qo'ra qo'y ustida kuzatib turar edi. Bu kim, qayerda ko'rgan ekanman?

Chang bosgan kipriklar tagidagi qo'y ko'zlar menga juda tanish.

Yo'lning gard-g'ubori qoqilmagan namatdek qilib yuborgan bu bashara ko'zimga issiq-issiq ko'rinadi. Lekin egnidagi qozoqi chakmon bilan boshidagi teskari ag'darilgan telpak, qo'lidagi boshi che'qmor kaltagi menga tanish emas. Ur dan ko'zimni uzmay tikilib turaman. U ham menga g'il -g'ilt etib tikilib turardi.

Birdan qichqirib yubordim:

- Omon!

Bir-birovimizning quchog'imizga otildik, yalab-yulqashdik, hol-ahvol so'rashdik. O'z boshimdan kechirgalarimni bir chetdan hikoya qilib berdim. Sarguzash-timning oxiri yonimdagi tanga-chaqa aralash olti tanga bir miri pulni jaranglatib qo'yish bilan tamom bo'ldi.

U ham boshidan o'tganlarini so'zlab ketdi:

O'lik yuvdirgan ko'chmanchilarning qo'lidan arang qochib qutulibdi. «Ulardan bitta-yarimtasiga uchrab qolib, tag'in bir baloga yo'liqmay», degan xayol bilan qishloqma-qishloq gadoylik qilib yurib, adashib-uloqib o'n yetti kun deganda Chimkentga yetib boribdi. Chimkentga bir amakisini qora tortib borgan ekan. Lekin bu bechoraning toleiga amakisi ham allaqachonlar o'lib ketgan ekan. Shu bilan dard qolib, chor-nochor toshkentlik qo'ychi boylardan bittasiga bir yilga ikki to'qli-yu, bir echkiga cho'ponlikka yollanibdi. «Xudo berib, har qaysisi ikkitadan egiz tug'ib bersa, zora xo'jayinimdek katta qo'ychi boy bo'lib ketsam», deb mo'ljal qilibdi. Hozir shu boyning qo'ylarini haydashib Toshkent bozoriga keltirmoqda ekanlar. Bugun Sariog'ochning bozorida, «Narxi kelsa sotamiz», degan umid bilan qo'ylarni bozorga solib turgan ekanlar.

Omonning bu topgan xizmati menga juda ma'qul tushdi. Omonning toleiga kunlasha boshladim.

- Omon o'rtoq, xo'jayiningga aytib, meni ham bir amallab, qo'ychivonlikka oldirsang-chi, astoydil xolis xizmat qilib berar edim, - deb Omonga yalindim. U ham ma'qul ko'rib:

- Ko'kterakka borganda, xo'jayinimga aytib ko'raman, - dedi.

Kechgacha Omonning qo'ylarini qaytarishib yurdim. Sariog'ochda bu bozor echkinging so'rovi chaqqon ekan,

Hamma echkilar sotilib ketdi-yu, lekin qo'ylardan ko'pi - yetmish uchta qo'y bozordan qaytdi. Kechga yaqin xo'jayin o'zining yo'rg'asiga mindi-da:

- O'rtog'ing yaxshi bola ko'rinadi, unchalik ko'p ham qo'y qolgani yo'q. Omon uka, o'rtog'ing bilan ikkoving kechalab qo'ylarni haydashib, ertalab Ko'kterakning bozoriga yetkazib bora qollaring. Men oldinroq borib turay, - deb otiga qamchi berib jo'nab ketdi.

Biz qo'ylarni bir saroyga qamab, ovqatlangan bo'ldik. Biroz yonboshlab dam oldik. Yarim kechada oy ko'tarilgandan keyin, oldinma-ketin hushtak chalishib, «qurey-qurey»lashib, Ko'kterakka qarab keta boshladik.

Qo'y degan harom o'lgur juda ahmoq, asov hayvon bo'lar ekan. Uni echki eplab yurar ekan. Echki bo'lmagandan keyin boshi oqqan yoqqa sanqib keta berar ekan. Echki bo'lmaganida, eshakka minib, oldinga tushib ma'rab borish kerak bo'ladi. Bizda na echki bor, na eshak bor. Men yangi, havaskor cho'pon bo'lganim uchun ma'rashni uncha o'rinlata olmas edim.

Ketib boramiz. Oydin kecha, salqin havoli qir. Ahyon-ahyon qo'ylar ma'rab qo'yadi. Bir yonboshimizda temir yo'l yoqasidagi telegraf simlari g'uvillab turadi. Juda gashqli umr, avjni baland qilib, ashulani qo'yib yubordim.

- Ayt, uka, - dedi Omon. - Ancha vaqtdan buyon shunaqa bir rohat, tanish ovoz eshitganim yo'q, - dedi.

Unga sari men zavqlanib ketganman, avjga avj qo'shib boraman, osmonning chetlarini titratib yuborgim keladi. Temir yo'lni yoqalagan uzun yo'lda qo'ylar juda tixirlik bilan ilgarilamoqda. Echkining qadri g'oyat o'tmoqda.

Qandaydir kichkina qishloqqa ham yaqinlashib qoldik. Uning pastak-pastak paxsa devorlari ko'rinib qoldi. Temir yo'lga tutashib ketgan ko'chasida qo'ylarni g'uj qilib haydab ketmoqdamiz. Omon temir yo'lni ko'rsatib:

- Poezdga yurgan odamlar xo'pam maza qiladi-da, - deb qo'yadi. - Poezdga tushib uzoq joylarga ketsang, - deydi.

– Shuni ayt-a, og‘ayni, – deyman. – Qani endi odoq bo‘lmas puling bo‘lsa-yu, yuraversang. Qovunchiga borsang, Turkistonga borsang, Chinozga borsang, Moskopga borsang, hech kim churq etmasa, keta bersang, keta bersang, maza... – deyman.

Poezdni ta‘rif-tavsiflab kelamiz.

– Rost, qani endi, – deydi Omon.

Shu payt uzoqda ikki olov ko‘zlari yonib, poezd ko‘ri-nib qoldi. Har ikkovimiz ham quvonishib ketdik. «Maza qilib tomosha qiladigan bo‘ldik», deb o‘yladik. Poezd yaqinlashib kelar edi. Omon mumkin qadar qo‘ylarni temir yo‘lga yaqinlashtirmaslikka urinar va ko‘chaning devor tomoniga siqishtirib olib borar edi. Shunda poezd yetib kelib qoldi. Uzundan-uzoq qizil vagonlarni tirkagan, bir emas, ikkita katta parovozli yuk sostavi ekan. Parovozlar nimagadir ishorat qilgandek, jonining boricha navbatma-navbat, uch martadan olti marta qichqirib yubordi.

Shu paytda haydab borayotgan qo‘ylarimiz xuddi bo‘ri tekkanday hurkib tumtaraqay bo‘lib ketdi. Men ham qo‘ylar qatori bu bahaybat ovozdanda yuragim yorilgunday bo‘lib qo‘rqib ketgan edim. Poezd dahshat bilan ilgari- lar edi. Ana, eng keyingi vagon ham o‘tdi. Uning orqasida bir toqa shayton ko‘zday qizil chirog‘i ham ko‘rinib qoldi. Qo‘ylarning bu yoppa harakatidan qishloq ko‘chasining changi xumdon tutuniday osmonga ko‘tarilib ketgan edi. Changdan hech nimani ilg‘ab bo‘lmas edi. Chang orasi- da bitta-yarimta ko‘ksov qo‘ylarning yo‘talgani eshitilar edi. Chang orasidan Omonning yig‘lamsirab:

– Qur-yey, ey, harom o‘lgurlar, qur-yey, – degan mung- li ovozi eshitdim.

– Omon, qayerdasan? – dedim.

Omon menga javob bermasdan o‘zining «qureyi...» bi- lan ovora edi. Oradan o‘n-o‘n besh minut o‘tgandan ke- yin, chang bosilib, bitta-yarimta narsaning qorasi ko‘ri- nadigan bo‘ldi.

- Qo'ylar qani? - dedi Omon.

- Qo'ylar qani? - deb so'radim men.

Bir burchakda paxsa yoniga qisilib «qayt» desa rezinka koptokdek sapchib ketishga hozirlanib turgan besh-oltita cho'loq bo'g'oz qo'ylardan boshqa salomat qolgan qo'ylardan nom-nishon yo'q edi. Poezd ovozidan hurkkan, harom o'lgur asov qo'ylar jon talvasasida past-baland paxsa devorlardan takaday sakrab tarqalib ketgan edi. Omon belidan qo'shoq arqonini yechdi. Qolgan qo'ylarni qo'shoqladik-da, navbatma-navbat, paxsa oshib qo'y qidira boshladik. Bu ishimiz xuddi qorong'i kechada, qora palos ustidan qora chumolining qora ko'zini qidirishday qiyin ko'chgan edi. Uch soatga yaqin qo'y qidirdik. Beshtasini u qo'rg'ondan, uchtasini bu choldevordan, ekin oralaridan topib, it azobida sudrab kelib qo'shoqqa tirkardik.

Oxiri kuchdan qoldik. To'plangan qo'ylarni bir chekadan sanab chiqdik. Asl dastmoyaga hali yettita yetmas edi. Omon menga qaradi, men unga qaradim. Uning ko'zlari changdan paxsa devorga munchoq qadaganday yiltirar edi.

- Endi nima qilamiz? - dedi Omon.

Men yig'lab yubordim.

- Yettita qo'yga ikkalamiz ikki yil xizmat qilsak ham qutula olmaymiz-ku!

- Yur, tag'in qidiramiz.

Yana qidirish ketdi...

Kun yorishib qolgan edi. Temir yo'lning bir chekasidan onda-sonda sochilib qolgan qo'y qumalog'ini ko'rib, shu orqali iz qidirib yura boshladik. Temir yo'l etagidagi soydan yana ikki qo'yni topdik. Uni ham olib kelib qo'shoqqa tirkadik. Qolgan besh qo'yni qidirish quduqqa tushgan nozik munchoqni qidirish bilan baravar edi. Umidimiz uzildi. Salomat topilgan qo'ylarni juda ehtiyotlik bilan haydab yo'lga tushdik. Nima uchundir

bir qo'y to'dadan orqaga siltanib qolib, kalta-kalta yo'tal aralashib ma'rab, ko'zlarini javdiratar edi. To'daga yetkazish uchun qilingan harakat uning qulog'iga kirmas edi. Chatanog'ini kerib yerga o'tirmoqchiday bo'lar edi. Ro'paradan bir otliq qozoq chiqib qoldi:

– Hoy jigitlar, o'si sovluq tuvatum ko'rinadi, ko'p qistab aydamanglar! – deb o'tib ketdi.

Darhaqiqat, sinchiklab qaracak, boya poezd dahshatidan qo'y bechora, bevaqt qochgan haromzoda bolasini chala tashlash uchun kuchar edi. Qo'ylarni chetga burib, Omon ikkovimiz doyalik qilib ketdik. Qo'y bechoraning ko'zlari aylanib, ingrab, o'qtin-o'qtin kuchar edi. Qo'yning azoblanishiga rahmi kelgan Omon ham qo'y bilan qo'shilishib kuchar edi.

Birmuncha katta-kichik to'lg'oqlardan keyin qo'y bechoraning ko'zi yoridi. Ona qo'y, bola muhabbati bilan, bizdan qizg'ana-qizg'ana qo'zichoqni boshdan-oyoq yalab chiqdi.

Tezroq bozorga borish kerak bo'lganligidan bundan ortiq oila muhabbatiga ijozat yo'q edi. Belbog'imni yechib, qo'zichoqni yo'rgaklab, ko'tarib oldim. Tuqqan qo'y yangi bo'shanganligiga qaramasdan bola ishtiyoqida mening orqamdan juda epchillik bilan ergashar edi.

Ba'zan qo'zichoqdan ko'zi olinib yanglishib qolsa, ko'zi o'rniga o'zim ma'rab qo'yar edim. Chala tug'ilgan qo'zichoq hali ma'rashni bilmas edi.

Qo'y tug'gandan keyin, bizga qadrini o'tkazib kelayotgan echkinning ham keragi bo'lmay qoldi. Qo'y bir-birining ketidan ergashadigan jonivor. Tuqqan qo'yning ketidan boshqa qo'ylar ham bizni qiynamasdan ergasha boshladi. Kechadan beri Omon «Echkisiz qanday o'tamiz», deb tashvish tortib kelayotgan Kalas suviga ham yetib keldik. Omon-eson suvdan o'tib olsak, narigi yog'i hech gap emas. Ko'kterakka sal-qoladi-ku!

– Xo'sh, qanday qilib o'tamiz?

Birinchi o'tishga kallasini kessa ham hech qaysi qo'y ko'nmaydi. Ona muhabbatidan foydalanishga to'g'ri keldi. Omon qo'limdan qo'zichoqni oldi-da, yalang'och bo'lib suvga tushdi. Bosh tarafini qo'ylar turgan tomonga ko'rsatib, ma'rab, sekin-sekin kechib o'ta boshladi. Ona qo'y bir nafas suv qirg'og'ida olazarak bo'lib, qo'rqib turgan bo'lsa ham lekin bola muhabbati qo'ymadi. O'zini suvga irg'itdi. Omon ko'targan qo'zichoqqa ergashib, suzib o'ta boshladi. Buni ko'rgan boshqa qo'ylar ham birin-ketin o'zlarini suvga tashlay boshladi, men yuragi dov bermagan qo'rqoq qo'ylarning orqasidan itarib suvga tushirar edim. Qo'ylar xuddi sutga tushgan sichqonday boshlarini ko'tarib suzar edilar. Suv oqimi ba'zan ularni anchagina pastga qarab oqizib borar edi. Qanchalik qo'rqish va tashvish bo'lishiga qaramasdan, bu gal bizga tole kulib qaradi-yu, omon-eson suvdan o'tib oldik.

Kun tig' urib qolgan edi. O'rtalik allaqachon yorishgan. Bir tomondan Ko'kterakning qorasi ko'rinar edi. Qo'ylar charchagan, ochiqib, qorni ich-ichiga qapishib ketgan, biz ham undan ziyoda azoblangan edik. Shu ahvolda qo'ylarni bozorga kirgizib bo'lmas edi. Ozigina bo'lsa ham yoyib, sal qornini chiqarib, xaridorgir qilib bozorga yetkazish kerak edi. Har ikkovimiz maslahatlashib qo'ylarni o'sha yerdagi chimzorlikka yoydik. O'zimiz ham andak-andak takiya qilib olmoqchi bo'ldik. To'nlarni yonboshga solib, maza qilib o'tlayotgan qo'ylarni kuzatib yotdik. Lekin har ikkovimiz, «Yo'qolgan qo'ylar uchun nima javob beramiz», degan xayolni surib yotar etdik. Oradan qancha vaqt o'tganini bilmayman, juda qattiq haqorat ovozidan uyg'onib ketdim. Tepamizda somon otga mingan, moshkichiri soqolli, burni xuddi paxtali to'nga qadalgan tugmaday ichiga botib ketgan puchuq bir kishi qamchi o'ynatib siyosat qilar edi. Paydar-pay Omon bechoraning yelkasiga besh-olti

qamchi kelib tushdi. Ko'zimizni ochib qarasak, allaqachon qo'ylar ochilib turgan paxtalarni oralab ketgan ekan. Bizni haqorat qilib savalayotgan kishi shu yerlarning egasi – mashhur Azim puchuq degan boy ekan. Ot bilan paxtalarni ko'rib yurib, shu falokatning ustidan chiqib qolibdi.

Omon ikkovimiz qo'ylarni qaytarishga yugurdik. Qo'ylar anchagina joyning paxtasini payhonlagan ekan. Qaytarib olib chiqdik. Shu paytda boy korandalarini chaqirib, qo'ylarni qo'rg'onga haydashga buyurdi. Biz uzangiga yopishib, yalinib-yolvora boshladik:

– Davlatingiz bundan ham ziyoda bo'lsin, boy ota, bizlar bir g'arib-yetim bolalarmiz, sizning davlatingizda, duoyi joningizni qilib, non topib yuraylik!

Boy bizning yalinib-yolvorishlarimizga qaramay, hech ayamadan haqorat qilar edi. Omonning qo'ltig'ida qo'zichoq, biz ham qo'ylarning ketidan ergashib boramiz. Qo'rg'onga yaqinlashganda Omon yetib borib:

– Axir boy ota, bugun bozor kuni, bizni bozordan qo'ymang, xo'jayinimiz o'zingizga tanish bo'lsa kerak, bozorga yetib bormasak, xuddi bizning terimizga somon tiqadi, – deb yalina boshladi.

– Xo'jayining kim? – dedi boy.

– Xo'jayinimiz – beshyog'ochlik Qoraxo'jaboy bo'ladi, – dedi Omon. Boy biroz bo'shshganday bo'ldi.

– Unday bo'lsa, yaxshi, men xo'jayinlaring bilan gapirishaman, senlar hali birovning qo'yiga shunday beparvo qaraysanlarmi? Sen ablahlarni yaxshilab adablaringni berish kerak. Bir mo'minning ne-ne mashaqqatlar bilan topgan moli senday badbaxtlarning qo'lida shunday talon-toroj bo'lib yuribdimi, o'zim ham bugun bozor tushaman, salomat bo'lsam, Qoraxo'jani ko'rib senlarni yaxshilab tanbehingni berdirib qo'yaman. Hayda, qo'ylaringni tezroq bozorga yetkaz! Kun choshga bo'lib ketdi-yu, qo'ylarni bozordan qoldirib, senlar salqinda uxlab yotibsan, itdan tuqqanlar!

Xudoga ming qatla shukrlar qilib, sekingina qo'ylarni haydab bozorga ketdik.

Biz bozorga yaqinlashganimizda xo'jayin chiqib qarshi oldi. Kechga qolganimiz uchun yaxshigina so'kish eshitdik. Qo'yni qistov bilan haydab bozorga yetkazdik.

Boy qo'shoqlashga buyurdi. Har ikkovimizning yuragimiz dard tekkan terak yaprog'iday qaltirab turibdi, to'rtinchi o'nni qo'shoqlaganimizda qo'ylarning atrofini xaridorlar o'rab qoldi. Bugun Ko'kterak bozorida qo'yning bozori chaqqon ekan. Qolgan qo'ylarni qo'shoqlasak sanog'i ma'lum bo'lib qolar edi. Nima qilish kerak? Qo'yni qo'shoqlab turib Omonning biqiniga bir turtib qo'ydim:

– Nima qilamiz, Omon?

– Damingni chiqarma, boyning ko'zini shamg'alat qilib qochamiz.

Xo'jayin xaridorlar bilan qo'l siltashib qo'y sotish bilan ovora edi. Chetga qochgan bir qo'yni tutib kelish bahonasi bilan Omon o'zini to'daga urdi. Men ham boyning ko'zini chetga qoqib, Omonning ketidan yugurib qoldim. Bozor-o'char degan joyda o'zingni to'daga urding, qutuldung-ketding-da! Kisavurlar ham to'daga urib, qutulib ketadi-ku!

Omon bozorning bir chekkasiga chiqib, telpak bilan chakmonni yechib qo'ltiqqa urdi. Birpasda bozorning chekkasiga chiqib it quvlagan soqovday nafasimiz og'zimizga tiqilgan, orqamizga qarab-qarab keta boshladik. «Hayt-huyt» deguncha o'zimizni shaharga ketadigan katta yo'l ustida ko'rdik. Katta yo'ldan ketish bizlar uchun biroz xavfli bo'lganidan tor bog' ko'chalar, so'qmoq yo'llar bilan devor osha qochar edik. Endi o'zimizni xo'jayin ta'qibidan qutqazdik, degan mo'ljalga kelib bir buzuq qo'rg'onchada dam olib yotdik. Qorin ochdi. Yaqin o'rtadagi bog' guzarlariga chiqib non-pon olib kelishga har ikkimizda ham yurak yo'q edi. Bilma-

dim, bir soat yotdikmi, ko'proq yotdikmi, hikoya boshida aytganday, «bo'sh qop tik turmas», sarkash ishtaha, bedavo qorin o'z hukmini yurgizar edi. O'rindan turib qutloyamut qidirishga majbur edik. O'rnimizdan turdik. Bir-ikki marta kerishib ham oldik. Beshta qo'yni yo'qotganimiz, xo'jayindan qochoq bo'lishimizga qaramasdan, Omonni-ku, bilmayman, mening juda ruhim yengil edi. O'zimni har qanday band-bo'g'ovdan ozodday his qilardim. Omon uyqudan chap yonboshi bilan turdi. Qovog'ining peshayvoni tushib ketgan, to'g'ri gapga ham tersayib javob berar, mechkay kasalga uchragan bolalariday injiq edi. Gap orasida meni jerkib tashlar edi:

– Sening kasringga qolib shunaqa bo'ldi. Bo'lmasa, tупpa-tuzuk ishim yurishib ketgan edi. Bu zamonda birovga bitta buzoqni kim beradi, ikki to'qli-yu, bir echkidan ajradim. Sen o'zing nahs bosgan yigit ekansan, – deyar edi.

Men ham xunob bo'lar edim:

– Sening sovuq diydoringni ko'rishga uncha ham zor emas edim. Men bo'lmasam, qo'yingning yarmi yo'qolar edi. Qo'rg'onma-qo'rg'on, devorma-devor oshib, qidirishib bergan, qo'yingni tug'dirishga doyalik qilgan kim, xizmatga tuhmat ekan-da, og'ayni, – der edim.

Xayr, bu achchiq-tiziqlar ham uzoqqa cho'zilmadi. Yana yurib ketdik. Lekin Omonning ba'zi harakatlaridan, uning menga jiddiy kek saqlaganligi sezilib turar edi. Kun og'ib, peshin bo'ldi. Uvat yoqalab yo'lga chiqib olishni mo'ljallar ekanmiz, bir paykaldan uch-to'rtta odam uymalashib yurgan ekan.

– Hormanglar-ov!

Yonlariga bordik. Yo'l so'ramoqchi bo'ldik. Bu kishilar sabzi kovlab, qoplamoqda edilar. Ulardan Qorasa-royning yo'lini so'radik. Ular bizning ust-bosh, g'arib vaziyatimizni ko'rdilar. Oralaridan bir mo'ysafid kishi:

– Bolalarim, bozor-o'charing bo'lmagandan keyin shaharda pishirib qo'yibdimi, bizga ko'maklashinglar,

sabzi kovlashinglar, bir-ikki kun ishlab biror qop sabz qilib ketsalaring choychaqa bo'ladi, – dedi.

Bizning ko'zimizga chol xuddi karomati borday ko'rindi. «Yopiray, bu chol bizning sanqib yurgan dar badarligimizni qayerdan bildiykin?» deb o'yladik. Omon

– Shaharda ham uncha ishimiz yo'q. Shunchaki ish pish qidirib kelayotibmiz-da, – dedi.

– Ey, bolalarim-ey, ishni qidirib yurmaydilar, ish deganning o'zi oyoqning tagidan o'rmalab chiqadi. Bu yerdagi cho'pni bu yerga olib qo'ysang ham ish-da, kelin glar, sabzi kovlashinglar, inshoollo, sizlarga ham bo'ladi bizga ham bo'ladi, – dedi chol.

Bu gap ikkovimizga ham ma'qul tushdi. To'n-telpakni pushtaga qo'yib, sabzi kovlashga tushib ketdik. Sabzis qurg'ur juda ham bitgan ekan, eng kichkinasi qayro toshday. Biroz kovlagandan keyin bitta-ikkitadan sabzini etakka artib, tozalab, qarsillatib, maza qilib yeb oldik. Qorin ochligidanmi, bilmadim, juda mazali tatib ketdik. Besh-olti ketmon urib, bir sabzini cho'tal qilib turar edik. Shu xilda qilib sabzi kovlab, dehqonning qoplaridan bini nechtasini tiklab tashladik. Shu qatorda o'zimizning «qop»larimiz ham hiyla tiklandi.

Kechga yaqin otga minib xo'jayin kelib qoldi. Xo'jayinning qorasini ko'rgandan keyin biz yana g'ayratga minik ketdik. Xo'jayin kelib «Horma, bor bo'l» qilishgandan keyin, ishboshi choldan bizning kim ekanligimizni so'radi. Chol bizni ta'rif-tavsiflab ketdi:

– Bu baraka topgurlarni bizga xudo yetkazdi. Yo ketib turgan, juda ham qobil yigitlar ekan. Bir og'i gapimni siylab, ikkovi ham peshindan buyon talay sabz kovlab tashladi.

Boy bizga mehribonchilik bilan qaradi:

– Unday bo'lsa, bu yigitlarni qo'rg'onga olib boringlar ovqat qilishsin. Bunday halol yigitlarga har kim ham noberaveradi, – dedi.

Boy ketgandan keyin yana bir nafas ishladik. Sabzilar-ni aravaga yuklab qo'rg'onga ketdik. Omonning rangi sal bo'zaribroq turibdi, ora-chora qornini silab qo'yar edi.

Kechki ovqatga xo'jayinnikida moshxo'rda qilingan ekan. Boyning himmati tutib ketib, moshxo'rdani beo'lchov tog'orada olib chiqib o'rtaqa qo'ydi. Omon bilan mening qo'limga uzun dastali, barakaligina, no'goy qoshiqqa qaraganda ikki baravar «yuk» ko'taradigan, qo'lbola yog'och qoshiq to'g'ri kelib qolibdi. Moshxo'rda biz uchun juda ham tansiq edi. Boshqalarga gal bermasdan hash-pash deguncha tog'orani bo'shatdik. Biz bilan sabzi kovlaganlar hasharchi qo'ni-qo'shnilar ekan. Ular ovqatdan keyin fotiha o'qishib, o'z uylariga tarqalishib ketdilar. Biz boynikida qo'nadigan bo'ldik. Og'ilxonaga kiradigan yo'lak yonidagi g'ulom gardishdan yotishga joy ko'rsatdi. Biz yotadigan joyda bitta eski arqon karavot turar edi. Ko'p vaqtdan beri karavotda yotishni orzu qilib yurgan Omon tagiga bir po'stak solib, chakmonini ustiga yopib, karavotga cho'zildi. Mening yoshim undan kichikroq bo'lgani uchun yerda yotdim. Lekin Omonning karavot g'ijirlatishi menga uyqu bermas edi. Dam o'tmay o'rnidan turib, ingrab, tashqariga chopib chiqib kelar edi. Chamasi, ovqatlar ichida «xushhazm» bo'lgan mushak sabzi hunarini ko'rsatmoqda edi. Men bo'lsam, eshik sanab yurib, har xil xashaki ovqatlarga o'rganib qolganim uchun moshxo'rda mening qornimda o'z uyida yotganday tinch, rohatda edi. Omon tong otguncha shu xilda yugur-yugur bilan g'ingshib chiqdi.

Erta bilan vaqtli, hovuzdan yuz-qo'limizni yuvib, xo'jayinning xizmatiga hozir bo'lib turdik. Lekin Omon bechoraning ancha rangi olingan edi.

Xo'jayin bir qumg'onda jiyda po'stloq solingan choy damlab, ikkita non bilan olib chiqdi. Choy o'rtasida xo'jayin bizni gapga soldi:

– Xo‘sh, yigitlar, endi nima qilmoqchi bo‘lasizlar? Mana shu qo‘rg‘onchada sizlardan boshqa yana bir-ikkita xizmatkorlarim bor, ular kecha qirga somonga ketishgan edi. Agar qolaman desalaring, oldi qish, ovqat-oziq-laring bemalol, qishda unchalik ish ham bo‘lmaydi, mol–holga qarab, mana shu yerda gulxan yoqib, maza qilib yotasizlar, kiyim-boshlaringni chaqmoqday qilib qo‘yaman. Boringki, haftada choychaqangizni ham berib turay, illo boshqa pul vajidan uzr...

– Xo‘p, xo‘jayin, o‘ylashib ko‘ramiz, – dedi Omon.

Xo‘jayin ichkariga kirib ketgandan keyin Omon ikkovimiz maslahatlashdik. Darvoqe, xo‘jayinning aytgani to‘g‘ri, oldi qish, boradigan, yotadigan makonimiz yo‘q. Bundan ko‘ra durust joyning topilishi ham gumon. Mendagi olti tanga bir miri bilan qish chiqarish qiyin.

Shu yerda qolishga rozi bo‘ldik.

– Bo‘lmasa, – dedi xo‘jayin, – cho‘zilib choy ichishib o‘tirmanglar, ukalar. Bittang bu yerda qol, bittang, ota meros, boshing toshdan bo‘lgur sigirim bor, shuni olib chiqib, ekindan bo‘shagan yerning uvatlarida yetaklab yurib boqib kelasan, bu yerda qolganing bitta-yarimta mehmon-izlom kelsa, choy-poyga qarab turasan, – dedi.

Omon uyda qolishni yoqtirib qoldi. Chunki samovarning jag‘illaganiga quloq solib, mehmonlarning gapini tinglab o‘tirishni yaxshi ko‘rar edi. Undan tashqari, bugun kechasi bechora besh-olti marta «qatnaganidan» dalaga chiqib, sigir o‘tlatib yurish unga hiyla jabr bo‘lar edi.

Shunday qilib, sigirni men boqadigan bo‘ldim. U uyda qoladigan bo‘ldi. Xo‘jayin og‘ilxonadagi ola sigirni ko‘rsatib, olib chiqishni buyurdi. Sigir jonivor og‘ilxonadan olib chiqishda juda yuvosh ko‘rindi. Yetaklab olib ketdim. Sigir orqamdan ergashib kelardi, biroz yo‘l yurib, to‘qayga yaqinlashganda sigirning qadami sustlashib qoldi. Orqaga tortildi. Jonivor charchab qoldi,

shekilli, deb o'ylab, orqasiga qo'limdagi xipchin bilan bir uramanmi, sigir o'zini yerga ko'tarib urdi. Ko'zlari olayib ketgan, og'zidan ko'pik chiqarib dag'-dag' titrab, oyoqlarini silkitar edi. Juda ham kayfim uchib ketgan, nima qilishimni bilmasdan sigirning atrofida parvona bo'lib aylanar edim. Yordamga chaqiray desam, hech kim yo'q...

Shu ahvolda tipirchilab yotgan, tering sangobda chirigur sigir birdan irg'ib o'rnidan turib, dumini xoda qilib bir qochib berdi. Qani endi bu harom o'lgur o'ziga yetkazsa. Xo'jayinning ota meros, qadrdon sigiri bo'lgani uchun ko'zdan yo'qolmasin deb, men ham oyoq-poy-og'larimga tikan-cho'kirtak kirganiga qaramasdan, jonimning boricha uni quvlar edim. Go'shting olaqarg'aga xomtalash bo'lgur, men yetib borgunimcha o't chimdib turadi, yetib borganimdan keyin, menga bir qarab qo'yadi-da, xuddi sag'risiga bo'ka tushganday yana o'ynoqlab qochadi. Kechgacha shu zaylda sigir quvlab umrim o'tdi. Kun bo'yi uning boshbog'ini qo'lga kirgiza olmadim. It quvlagan tulkiday holdan toygan edim. Kun botishga oqqanda butun kuchimni oyog'imga to'plab, astoydil chopib boshbog'ini qo'lga kirgizdim. Ming sil-tashiga qaramasdan mahkam ushlab sudray boshladim. Ming mashaqqatlar bilan qo'rg'onga yetkazib og'ilxonaga bog'ladim.

Rangim o'chib ketgan bir holatda Omonning yoniga keldim. Omon o'zining muhabbat qo'ygan arqon karavotida yonboshlab yotar edi. Hol-ahvol so'radim:

- Ha, ishing qalay, Omon og'ayni?
- E, so'rama o'rtoq, - dedi, - bo'kib qoldim.
- Ie, nimaga bo'kasan?
- Sen ketganingdan keyin xo'jayinning bir-ikki qur oshnalari mehmon bo'lib kelishdi, uyda desang, yangalarim tushmagur juda ham pazanda ekan, ming turli noz-ne'matlarni pishirib chiqarib turibdi, hali manti,

hali tandir kabob, hali lag'mon, hali holvaytar deysanmi, ishqilib, noz-ne'matlarning ichiga ko'milib ketdim. Bitta-bitta cho'qilab qornim yorilguday bo'lib ketdi. Kechagi sabzixo'rlikning bugun hissasi chiqdi. Undan keyin mehmonlar tarqalishdi. Xo'jayinning uch-to'rtta qo'shni dehqonlardan olasi bor ekan, menga cho'tni qo'ltiqlatib oldilar, orqalaridan ergashib yurdim. U qarzdor dehqonnikiga boramiz, bu qarzdor dehqonnikiga boramiz. Hammasi ham: «Qani, bu yoqqa, bu yoqqa», deb taklif qilishadi. Cho't ko'targanimni ko'rib, «boyning mirzasi», deb bechoralar meni ham siylashadi. Palov deysanmi, sho'rva deysanmi, qo'y-chi og'ayni, meni gapga solma, yasuda og'ir bir ahvolda bo'lib, bo'kib yotibman, ovqat bosdi, ovqat!

Bu noz-ne'matlarning ko'pini men faqat otinigina eshitgan edim. Juda ham Omonning baxtidan kunlashar edim. Endi qanday bo'lsa ham Omonni laqillatish kerak edi. Chunki ertaga egang o'lgur, tutqanoq sigirni u o'tlagani olib borsa, cho't qo'ltiqlab mehmondorchilikda yursam, degan fikr boshimdan ketmas edi.

– Xo'sh, sening ishing qanday? – deb so'radi Omon.

– E, meniki ham, qo'yaver, tozayam maza qildim-da, bu jonivor sigir shunday yovvosh, shunday bir baraka topgur ekanki, yetaklab olib yurib, bir uvatga qo'yaman, xuddi qoziqqa bog'lab qo'yganday o'sha yerdan bir qarich qimirlamasdan o'tlaydi, o'tlab turgan joyida o't sob bo'lib qolsa, «Naryoqqa o'tsam mumkinmi», deganday qilib menga sekin qiya qarab qo'yadi. «Ha, yasonivorgina», deb yetaklab nariroqqa yasildirib qo'yaman. Shunday qilib, qaragam, sigir emas, jonning rohati ekan, keyin bir sero'troq uvatga yetaklab olib borib qo'ydim-da, ariq bo'yidagi tolning salqinida maza qilib uyquni urdim. Ikki-uch kundan buyon bo'lgan hamma hordiqclarim chiqib ketdi. Yaxshi ham bu yerda qolmaganim, meh-

monlarga xizmat qilaverib, toza ham charchagan bo'lar ekanman.

Omon ham mening gapimga «puk» uchgan bo'lsa kerak, ikki gapning birida «haha-haha» deb qo'yar edi.

Kechqurungi ovqatga xo'jayinnikidan ayron-atala chiqdi. Ovqatning sal «xashaki»roqligidan taajjublanib Omonga qaradim, Omon fahmladi, shekilli:

– Bu ovqat, lekin menga to'g'ri keladi, – dedi. – Bugungi yegan ovqatlarimning hammasi ham zo'r, issiq mijoz ovqatlar edi, endi shuni ichib olsam bas, shu bilan ichimda qalashib qolgan haligi ovqatlarni hazm qilib yuboraman, – deb icha boshladi.

Men ham:

– Xayr, bizning nasibamiz ham shu ekan, kuni bo'yi uxlagandan keyin zo'r ovqatni ham ko'tarmaydi, – dedim-da, ichaverdim.

Erta bilan uyqudan turib xizmatga qoim turganimizda, xo'jayin yana kechagiday shoki non, bir choynak jiyda po'stloq choy ko'tarib chiqdi.

– Xo'sh, yigitlar, – dedi u, – bugun nima qilamiz. Kim nima ish qiladi?

– Xo'jayin, bir maslahati bo'lar, – dedi Omon.

Xo'jayin ichkariga kirib ketgandan keyin Omon:

– Insof ham kerak, – dedi, – bugun sen ziyofatda qol. Men sigir boqishga bora qolay, lekin senga aytib qo'yadigan bir nasihatim bor, uka. Xo'jayin hali mehmondorchilikka borish oldidan yarimta nonga suzma surtib chiqarib beradi. Sen uni yema. Buning ma'nosi shuki: «Agar mehmonga olib borishda to'ydirib olib bormasam, suqlik qilib, meni uyaltirib qo'yadi, ne qilsa tagi past, badnafs ochko'z-da», degani bo'ladi. Sen xo'jayinga rahmat degin-u suzma nonni yemagin, – dedi.

Men ham unga sigir boqish to'g'risida ba'zi maslahatlarni berdim.

– Omon, – dedim, – mening fikrimcha, arqon karavotini ola ket. Kecha zaxda yotaverib, mening belim og'rib qopti. Hozir kuz tushib qolgan vaqt, ayniqsa, to'qay yer, zaxkash, sigirni o'tlatib qo'yasan-da, o'zing karavotni bir salqin joyga qo'yib, maza qilib uxlayverasan.

Mening maslahatimga Omon, Omonning maslahatiga men unadim. Omon borib og'ilxonadan sigirni yechdi. G'ulomgardishdan arqon karavotni orqalab olib chiqib ketdi. Bir nafasdan keyin ichkaridan xo'jayin chiqdi.

– Omonboy qani?

– Xo'jayin, bugun sigirni u boqqani olib ketdi.

– Yaxshi, yaxshi, – dedi xo'jayin, – choyni maza qilib ichib oldingizmi, qani bo'lmasa turing!

O'rnimdan turdim, qo'limga ketmon bilan bolta-teshani berdi. Qo'rg'onning orqasiga olib chiqib, tepasi yer baravar kesilgan ikkita terak to'nkasini ko'rsatib:

– Qani, bir g'ayrat qilib, mana shu to'nkalarni kovlab chiqarib bering, qishda o'zlaringiz maza qilib gulxan qilasizlar. Kecha Omonboy baraka topkur ham toza g'ayrat ko'rsatdi-da, bundan ham katta ikki to'nkani kovlab chiqardi. Halol yigit ekansizlar, baraka topkurlar, – dedi.

Men dilimda: «Mehmonlar kelguncha bittasini kovlar ekanman-da», deb o'yladim. Tamom g'ayrat bilan ishga tushib ketdim. Kun qiyomdan oqqanda qo'lida yarimta nonning yuziga suzma surtib xo'jayin chiqib qoldi.

– Ha, barakalla, azamat, barakalla! Qani, mana buni bir maza qilib yeb oling.

«Bugun xo'jayinnikiga mehmonlar kelishmaydigan-ga o'xshaydi. Endi cho't qo'ltiqlab qarz qistagani borar ekanmiz-da», deb o'yladim.

– Yo'q, xo'jayin, qorin to'q. Hech nima yegim kelmay turibdi, – deb suzma surtilgan nonni olmadim.

Xo'jayin ko'p qistab ham o'tirmadi:

– Mayling bo'lmasa, sizlar hali yosh, ichlaringizda moy qaynaydigan yigitlarsiz, – deb nonni qaytarib qo'rg'onga olib kirib ketdi.

«Yo qarz qistashga boramiz, yo mehmondorchilikka boramiz» deb umidvor edim. Hali kutaman-hali kutaman, hech gapning daragi yo'q. Mehmondorchilikka borishning shirin xayolida ochligimga ham qaramasdan birinchi to'nkani kovlab chiqarib, ikkinchisining ham bir tarafini ochib qo'ydim. To'nkalar juda ham chatoq, serildiz ekan. «Endi bo'ldi», deganingizda tagidan yana bitta yo'g'on ildiz chiqib qoladi.

Kun botishga yaqin ikkinchi to'nkani ham qulatdim. Juda tinkadan tolgan edim: «Uh», deb borib, o'rnimga cho'zildim. Shu paytda Omon ham kelib qoldi. Yelkasi-da karavot, rangi bo'zday oqarib ketgan, sigirni mahkam ushlagan, «Horma-bor bo'l» ham qilmasdan karavotni yerga qo'yib, sigirni olib borib og'ilxonaga bog'ladi.

Har ikkovimiz bir-birimizni aldaganimiz uchun andisha qilar edik. Omon meni eski keki yuzasidan aldagan ekan, men uni shunchalik qiziqchilik qilib aldagan edim. Chamasi, devona sigir kechagi menga qilgan «hunari»ni ikki baravar oshirib Omonga ham ko'rsatibdi. Karavotni qo'yib sigirga qaray desa, birov o'g'irlab ketishi mumkin, sigirni qo'yib karavotga qaray desa, sigir bir zumda ko'zdan yo'qoladi. Xullas, bechora Omon karavotni orqalab olib, kun bo'yi sigir quvlabdi. Yelkalari shilinib ketibdi. Oyoqlariga tikanlar qadalib to'libdi.

U menga gapirmas edi. Men biyronlik qilib, uni yupatdim:

– Shukr qil, og'ayni, yaxshi ham karavoting temir karavot emas ekan.

Bir nafas tersayishib o'tirdik.

– Ko'zdek og'aynimiz, Omon! – dedim. – Bunday bir-birimizni aldab yurishimiz yaxshi emas. Kel, hali

ham kekni tashlaylik. «Maslahatli to'n tor kelmas», deganlar. Bir ish bo'lsa maslahat bilan qilaylik. Men ham bugun «ziyofat» yeyaverib, juda ham sassiq kekirdak bo'lib ketdim. Rostini aytsam, xo'jayinga «mirza»lik qilishdan ham bo'larim bo'ldi.

– Durust, – dedi Omon. – Kel, uka, shaharga tushib ketaylik, axir ochdan o'lmasmiz. Bu xo'jayining juda Xudo urgan odam ko'rinadi... Bugun kechasi bir amallab qochamiz.

– Quruqdan qurug'-a!

– Ha, bo'lmasa nima qilar eding, tom teshib, tim urarmidik.

– Muzdini chiqarib ketsak bo'lar edi.

Boyagi, men sayoq yuraverib hiyla qo'li egrilikka o'rganib qolganman. Egasi yo'q mol afandiniki, degan ma'qul gapga ko'nikib ketganman. Omonni yo'ldan chiqarib, boyning birorta molini o'lja qilib ketish payida edim.

Uzoq tortishuvlardan keyin Omon ham ko'ndi. Bizni ikki kundan buyon sargardon qilgan tentak sigirni so'yib, uning go'shtini ko'targanimizcha olib, shuni sotib tirikchilik qilmoqchi bo'ldik.

Kechki ovqatga xo'jayin shirqovoq qildirgan ekan, olib chiqib oldimizga qo'ydi va qovoqning mo'jiza ekani ni maqtab-maqtab, buni ichgan kishi do'zax betini ko'rmasligi to'g'risida gapirib ketdi.

Ovqatdan keyin xo'jayin darvozani qulflab ichkariga kirib ketdi. Biz yana joyimizda yotib uyquga ketdik...

Yarim kechadan o'tganda Omon uyg'otdi. Ikkovlashib oyoq uchi bilan og'ilxonaga kirdik. Men ne qilsa ham eshak so'yib korafat bo'lib qolgan salloh. Jinni sigirni yiqitib oyog'ini boyladik. Omon yonidan pichoqni olib berdi. Pichoqni bir-ikki yonimga qayradim-da, «Bismillo, ollohu akbar», deb sigirning bo'g'ziga pichoq tortib yubordim.

Naridan-beri ichak-chovog'ini ag'darib tashlab, terisini shilib, eng yaxshi joylaridan, suyaksiz qilib, uch pudcha go'shtni og'ilxonadan kunjara solib qo'yilgan qopni bo'shatib, o'sha qopga to'ldirdik. Men to'nka bo'lib turdim. Omon tomga chiqdi. Avval qopdagi go'shtni, undan keyin arqon bilan meni tortib olmoqchi bo'ldi.

Oy botib, kecha qorong'ilashib qolgan. Juda avaylab, tusmol bilan harakat qilamiz. Omon tomda. Lekin mening ko'nglimga sal shubha kelib qoldi. «Balki, bu gal rostakam qilib mendan o'chini olar, o'zi ketib qolar-da, men bu yerda xumchaga tushgan sichqonday qamalib qolarman», deb o'yladim-da, darrov qopdagi go'shtni bo'shatib ichiga o'zim tushib oldim. Qopning labiga bitta kesak o'rab, arqonni mahkam qilib, bog'lab, «tort», dedim. Omon zo'r bilan tortib oldi. Men o'sha paytlarda uch puddan ortiq kelmas edim. Omon meni go'sht deb o'yladi. Darhaqiqat, mening fikrim to'g'ri chiqdi. Qopni tortib olgandan keyin pastga qarab:

– Qo'lga tushding-ku, qani endi xo'jayinga javob berib ko'r, ha, nomard! – dedi-da, inqillab-sinqillab, sekin avaylab, qopni arqon bilan ko'chaga tushirdi. O'zi to'ning pastroq joyini mo'ljallab sakrab tushdi-da, qopni ko'tarib jo'nab qoldi.

Shunday qilib, bir butun sigir go'shtidan bir chaynam ham bizga nasib bo'lmadi. Shuncha ovoragarchilik boshimizga yuk bo'ldi.

Omonning orqasida juda sekinlik bilan nafas olib borar edim. Yo'lda «uh» deb qopni yerga qo'yib, bir-ikki joyda dam ham oldi. Bilmayman, qaysi qishloqqa kirib borar edik. Men qopning ichida bo'lsam ham, kun yorishayotganligini sezar edim. Yo'ldan bir it chiqib qoldi. Omonni taladi, qishloqning har tomonidan vovillashib boshqa itlar yetib keldi. Omonni o'rab olib atrofida turar edilar. Itlardan biri kelib qopni tishladi. Itning tishi qop,

kiyim-bosh aralash bo'ksamga xanjar urganday botgan edi. Chidab turolmadim:

– Voy-dod, Omon, yuqoriroq ko'tarib ol! – deb qichqirib yuborganimni o'zim ham sezmay qoldim. Omon sigir go'shti tilga kirganligidan qo'rqib ketib, qopni tashlab yubordi. Ana shunda bir qop go'shtday yerga shilqillab tushdim.

– Bu senmisan, go'shtmisan? Go'sht bo'lsang, o'zing qani, o'zing bo'lsang go'sht qani?

Omon dovdirab, nima deya-yotganini ham bilmas edi. Qopdan chiqdim. Ikki kishi bo'lib qolganimizni ko'rgan itlar asta-sekin chekina boshladi.

– Qani yuraver, berdisini keyin aytaman.

Omon xomush edi. Bir-birimizga qaramay tong azonda qishloq yo'lida ketib borar edik.

IV bo'lim

Omon shunchalik darg'azab ediki, jon og'ritgani jondor qidirar edi. Ko'cha chetida o'sib yotgan olchalardan qamchi dastasiday bittasini shartta sindirib, dadasi yasab bergan pichoqcha bilan novdaning uchini, tagini kesib, tayoqcha yasab oldi. «Tag'in shu tayoqcha bilan meni savalab qolmasin», degan xavotirda men ham o'zimga unikidan yo'g'onroq tayoq tayyorlamoqchi bo'ldim. Bitta o'rik ko'chatini sindirib:

– Og'ayni, pichoqchangni berib tur, shuni tekislab olay, – dedim.

– Pichoqni harom qilasan, nas bosgan, – dedi Omon.

– Men nas bosgan bo'ldimmi? Sen bilan shuncha yurdim, biror marta cho'milganingni ko'rganim yo'q! Yuz-qo'lingni ham o'lguncha erinchoqlik bilan giyohvanlardek seskanib arang yuvasan. Qo'ltig'ingga qo'l ursang, bir kaft bit chiqadi. Mana, men o'tgan hafta Kalasda yarim soatcha cho'mildim. Ko'ylak-ishtonlarimni

ham otquloq o'tdan sovun qilib tozalab yuvdim. Sen nas bo'lmay, men nasmi?

- Bo'пти, - dedi Omon. - Nas bo'lmasang pesdirsan, orqa etagingda namoz o'qisa ham bo'laveradigan peslardan.

- Senchalik shumqadam bolani umrimda ko'rmaganman.

Oramizdagi janjal kuchayib borar edi. Omon mendan gina qilgancha bor edi. Chunki u go'shtni sotib, guppi tiktirmoqchi, chaqmoqi telpak olmoqchi ekan.

- Quruqdan-quruq sho'ppayib shaharga tushib ketaveramizmi, ko'rgan-bilgan ne deydi, shuncha vaqt sanqib yurib, ikki barmog'ini burnimga tiqib boramanmi, o'zing o'lguncha nas bosgan pes deganimcha bor bola ekansan, sen bilan birlashganimdan buyon ishim o'nglanganini bilmayman. Sen yo'liqmaganingda hov anov pulga to'qli olgan bo'lardim, haligacha to'qlim - qo'y, qo'yim - biya, biyam tuya bo'lardi, - deb meni koyirdi.

- Buning maslahati hali ham oson, - dedim. - Dorbozga shogird tushsang, duxobadan shim qilib beradi. Hammomga o't qalovchi - go'loxlikni o'rgansang, ertayu kech o't oldidan jilmaysan, guppi bilan chaqmoqi telpakning ham keragi bo'lmaydi. Qo'y, biya, tuya, bu gaplar endi ortiqcha ziynat, bekorchi tashvish, yem-xashakni qayerdan topasan? Uning ustiga hovling kichik. Bu hayvonlar uchun katta saroy qurishing kerak. Hali ham bu mash-mashalarni xayolingdan chiqar-da, har shanba kuni bilan chorshanba mol bozorga bor. Himmatingni baland tut. Bozorni o'z og'ilxonang deb o'yla, butun shu hayvonlar o'zimizniki deb dilingdan o'tkaz. Bularga ham qanoat qilmay ko'ngling fil istab qolguday bo'lsa, Yupatovning ot o'yinxonasi qochib ketgani yo'q. Bilet olib ko'rishga, albatta, senda naqd aqcha bo'lmaydi.

O'zingni ehtiyot qilib tashqaridan, taxta tirqishidan yoki o'sha atrofdagi bironta daraxtga chiqib ko'rishing mumkin. Ammo hali aytganday, qorovulning ilon qam-

chisidan ehtiyot bo'l. Qani, yur, uzun gapga fursat yo'q, shaharga tushib seni kutib yotgan buncha dov-dastgoh, izzat-davlatlarni tomosha qil, – dedim.

Omon, otasi ham qilishi mumkin bo'lmagan bu ma'qul va jo'yali maslahatni, palag'da tuxum yutganday o'qchib, ijirg'anib tingladi. Eng oxirida zardasi qaynab ketdi:

– Senday og'aynidan menga harom o'lgan sigirning yelini yaxshi edi, nima qilsa ham sovungar pul to'lab olar edi-ku. Xayr. Sovuq diydoringni qiyomatda ham ko'rmay, – dedi-da, kelgan yo'liga qarab qaytib keta boshladi.

Qayerga ham borar edi? Yo'l qaytsa, sigiri so'yilgan boyning odamlari uni tutib olib, mirshabga topshiradi, umri Sibirda o'tib ketadi. Baribir, tentirab, halakaning itiday sanqib shaharga qaytadi. Bu jihatdan ko'nglim tinch, qornim to'q edi. Orqasidan qichqirdim:

– Mulla Omonboy, shahardagi qo'shchi-kulonchi, sayis, miroxo'r, boyu boyonlar, oshna-og'aynilaringizga xat-patingiz yo'qmi, Orifxo'ja eshon, Mahsudxon duma, G'ulomxon qozilarga nomingizdan salom aytib qo'yaymi?

Omon churq etmay borar edi. Oramizdagi janjal puch yong'oqqa arzimaydigan bo'lsa ham, har ikkalamizdagi o'jarlik o'zimizga yetarli edi: qaytib kelishga u or qilar edi, men bo'lsam otdan tushsam ham egardan tushmas edim. Men kimman, axir?! Omon qo'sqiga bo'ysunib ketaveramanmi!

Xo'sh, endi o'zimizga navbat, o'zginamiz, ya'ni men nima qilaman, qayerga boraman?

Bu viloyatlardan umidim uzilgan, kimsan, Ko'kterak, Eshonbozor, Qoplonbek, Sharobxon kabi shahri azimlarda (ko'p voqealarni ushbu sarguzashtda yozganim yo'q) qilmagan ishim qolmagan, yetti iqlimda nomim yomonlikka yoyilgan, mazkur mamlakat va viloyatlarga qaytishim mumkin emas. Oilamizga – onamning oldiga boray desam, ust-boshim yupun, oyog'im yalang, ham-

mom tushgan bo'taloqday shir yalang'ochman. Onam sho'rlikning beva-kambag'al ro'zg'origa jodiday jag' bilan borishim o'zimga ham o'ng'aysiz, ularning ham menga ko'zlari uchib turmagan bo'lsa kerak. Ammo, baribir, mening oldimda bitta yo'l bor edi, xolos, u ham bo'lsa shahar. Undan tashqari hali bayon qilganimday, sayohat qilingan yerlardan hadigim zo'r.

Omon bilan totuvchilik vaqtlarda, menga bir ish o'rgatgan edi. U ham bo'lsa, «to'daga ur» falsafasi. Qishloqdan-ku badarg'aman, chumchuqdek jonim bilan shaharga tushib ketsam, «qora po'stakdan burga qidirish qiyin» deganday, shahardan meni kim ham topib ola qoladi?

* * *

Shahar. Savdogarlar, mirshablar, gadoylar shahri. Seldan so'ng loyqalanib oqqan daryo. Shu daryoning murdor to'lqinlari ichida men sho'rlik nima, bitta xas cho'pdek yutilib ketishim mumkin. Ammo men esa shaharni astoydil yomon ko'raman. Ko'knorning isiriq solgan dekchasiday badbo'y shaharda men dimiqib ketaman. Yana o'sha mustahab qilmagan, yog' bosgan basharalar, uzun-uzun rastalarning do'konchalarida gazcho'p ushlab, xaridor kutgan yalqov boyvachchalar, charvi yegan mushukdek ko'zi yaltiroq qassoblar, oqsoq laylakning soyasiday arang-arang sudraluvchi bir to'da tilanchilar, ular-bular, xullasi, men shaharni yomon ko'raman.

Attorlikni aylanib chiqqandan keyin bir qozoqning bolasi:

- Dada, bu do'kondorlar nima ish qiladilar? - deb dasidan so'ragan ekan:

– Ey, o‘g‘lim, bular bozor kuni xalqni aldaydilar, begim kuni bir-birlarini aldaydilar, – deb javob bergan ekan dadasi. Biroz kamsitib aytibdi. Bular har kuni, har soat xalqni aldaydilar.

Nima qilaman, osmon uzoq, yer qattiq. Qilichini ko‘tarib qish kelayotir. Men axir ko‘chib ketgan qishloqning tandiri emasman-ku, qishin-yozin og‘zimni ochib, esnab o‘tirsam. Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak. Yoz kunlari jazillatib tovondan uzadigan qizg‘in yo‘llarga kech kuzakning salqin ivishigi tushgan. Tuproq og‘irlashgan, chang ko‘tarilmaydi, suvlar tip-tiniq. Ba‘zi sovuqroq tonglarda shabnam ham tushadi, ariqlarning cheti ko‘kka tekkan sigirning qaymog‘iday yupqa shirava bog‘laydi. Beva onamni, yetimcha singillarimni ko‘p o‘ylayman, ichim achishadi.

Nega men bunday noshud bola bo‘ldim, kimga bo‘lsa ham shogirdmi, yugurdakmi bo‘lish kerak, biror nima topib onamga qarashib yuborishim kerak-ku, deyman. O‘tinaman, o‘z-o‘zimni koyiyman, ba‘zan-ba‘zan yig‘lab qo‘yaman. Ammo shu holda uyga qaytish qiyin.

Omonning o‘chib ketgan qorasi orqasidan termilib, o‘zimning yuqoridagi go‘dak falsafalarimni mulohaza qilar edim. Yer sovuq, oyog‘imni objuvazning poyko‘piday birisini olib, birisini qo‘ymoqdaman. Kechasi bilan Omon bechora ikkovimiz o‘z tashvishimiz bilan ovora bo‘lib ketib, sovuqni uncha sezmagani ekanmiz.

Uzoqdan karvon qo‘ng‘irog‘ining ovozi eshitildi. Qo‘ng‘iroq jarangi, kimsasiz qorong‘ilikda mehribon ohang bilan dilga dalda berib, ufqda erib ketar edi.

Nil sahrolardan karvon o‘tgan chog‘

Unga peshvoz chiqar hattoki sahar.

«Gul tong», deb, «gul tong» deb urgan qo‘ng‘iroq

Baxtli kelajakdan beradi xabar.

Karvon yaqinlashib yetib keldi. O'n besh chog'lik tuya, ularni beshta-beshta tirkab, yetaklab eshak mingan chol, bir yosh yigit kelardi. Tualarga ortilgan xashaklar, tualarning tumshug'i, chollarning soqol-mo'ylovlari g'ira-shira qirov bog'lagan. Men birdaniga karvonga yaqinlashib:

- Yo'l bo'lsin, akalar? - dedim. To'satdan, tomdan tarasha tushganday bu so'rashish karvonni cho'chitib yubordi.

«Alay bo'lsin!» deb berilishi lozim bo'lgan odatdagi javob o'rniga oldinda eshak mingan chol yetaklagan it menga tashlandi. Yaxshi ham chol shaharga o'rganmagan itni adashib ketishidan qo'rqib, eshakning qanjig'asiga bog'lab olgan ekan, bo'lmasa pok titig'imni chiqarar ekan. Ma'lumki, itdan yurak oldirib qo'rganman. Yarim soatgina ilgari qop ichida turib itlar bilan uchrashgan edim. Sag'rimdagi tishning alami hali tarqalgani yo'q.

- Nima qilib bu yerda turibsan, chirog'im, yaxshilikka bo'lsin edi, - dedi chol.

- Shaharga tushmoqchi edim, yanglishib qishloqdan barvaqt chiqib qolibman, yo'ldosh kutib turgan edim, baxtinga sizlar kelib qoldingiz, - dedim.

Hov anavi qirning ustida ham biroving ketayotipti, o'zlaring necha kishi aytaqo'y, chirog'im, itni yeshaymi, yo'qmi? - dedi chol.

- Qiziq odam ekansiz, men itni yoqtirmayman, qirda ketayotgan kishini bo'lsa tanimayman. Qo'y og'zidan cho'p olmagan xudoning bandasiman. Yo'ldosh bo'lishdan hazar qilsangiz, nima ham qilardim. Zorim bor, zo'rim yo'q, o'zim orqangizdan sizni qora tortib ketaveraman, - dedim.

- Voy-voy, - dedi chol, - chakaklikkina mol ko'rinasan, qircagi kishi nega seni so'kib ketayotibdi bo'lmasa?

- So'ksa so'kaversin, men eshitmagandan keyin og'ziga kelganini o'tlasin.

– Tanimayman degin?

Ichimdan zil ketdim. Nima deyishimni bilmay qoldim. Indamasdan ergasha berdim. Keyindagi tuya yetaklaganlar ham menga shubha bilan qaray boshladilar. O'rtaga tushgan bu sovuqchilikni ustimdan ko'tarish uchun gapni boshqa yoqqa burmoqchi bo'lib, cholga gap otdim:

– Mana shu yorug' yulduzning oti nima, otaxon?

– Hi, hi, quv bola ko'rinasan, yulduz otini bilib yadachilik qilarmiding? – dedi-da, boshini osmonga ko'tarib, sharq tomondan yarqirab chiqqan yulduzga qaradi:

– Mana bumi? Bu yulduzni «Zuhro» deydilar, asli bir kambag'al kishining qizi ekan. Ota-onasi o'lgandan so'ng podsho bunga sovchi qo'ydiribdi. Zuhro qiz: «O'zimning sevganim bor, shunga tegaman», debdi. Podsho qizning sevganini toptirib dorga osibdi. Dorning yog'ochi uzun, juda-juda baland ekan. Qiz kechasi kelib sevgan yigiti osilgan dor yog'ochiga tirmashib chiqaveripti, chiqaveripti, boshiga yetibdi, undan u yog'i osmonga bir qadam yo'l ekan. «Bir kunmas, bir kun, yerda zo'ravon podsholar yo'qolsa, qaytib tusharman», deпти-yu, ko'kka chiqib ketibdi. Ana o'shandan buyon har kuni tongotarda ko'kdan yerga mo'ralab qo'yarkan. Bu yulduz tong qidirganlarning manglayiga chiqadi, uxlab yotganlar buni ko'rolmaydilar..

Chol qo'li bilan osmonda turli shakllar chiza boshladi:

– Huv anov, shimoldagisi, Oltinqoziq yulduzi. U yulduz osmonning o'qi bo'ladi. Shunga qarab yurgan kishi, yo'ldan adashmaydi. Mana bu to'kilgan tutday cho'zilib ketgan yorug'liq Somonchining yo'li. Mana shu yo'lning ostida ota-bobolarimiz ming-ming yildan beri qatnab kelgan. Mana, men ham shu yo'ldan qatnayverib qartaydim. Tushundingmi, yadachi bola?

Gaplashib ketsang yo'l qisqaradi, deganday shaharning Chig'atoy darvozasiga kelganimizni sezmay

qolibmiz. Oldindagi nortuya bo'yniga osilgan qo'ng'ir-oq dang'ir-dung'ir chalinib borar edi. Shaharning tor ko'chalarida yangragan qo'ng'iroq ovozi devorlarga urilib maydalanar, yerga to'kilar edi.

To'xtajonboyning masjidiga yaqinlashganda, quduqning qolipi singari mezanadan yarim belini chiqarib kuchanayotgan manqa so'fining:

– Qayna xanaxola... Qayna xanaxola... – degan ovozi eshitildi. Besh kunlik bevafo umrida bunday xushqiroat ovozni hatto o'z jinslari o'rtasida ham eshitmagan cholning iti cho'chib ketdi, so'figa jo'rovoz bo'lib uvlamoqqa boshladi. Chol qo'lidagi tayoq bilan itni bir turtib to'xtatdi.

– Buning nima deb baqirayotibdi, o'g'lim?

– Sho'rlikka Xudo ikki dardni birdan bergan ekan, ham manqa, ham so'fi, hozir mezanadan tusholmay baqirib yotibdi, – deb hazillashdim.

Oyoq kiyimlar sotiladigan vofurushlik rastasiga kelganda chol bilan xushlashib ajrashdik. Cholning iti ham menga o'xshash rastadan qo'r qar ekan. U dumini chotiga qisib, eshakning pinjiga suqilib, olazarak bo'lib ketar edi. Juda rahmim keldi. Bu rasta ichida har qadamda esnab, kerishib, nos chekib turgan qorovullarning «Kim-san?» deyaverishidan zerikib, qassoblikka burildim. Qassob bozorida bir katta qora ko'ppak bir qancha itlarni ergashtirib izg'ib yurar edi. Meni ko'rishi bilan irillay boshladi. UZR aytib, sovungarchilikka burildim. Bu yerning itlarida ham xuddi shunday muomala – chopsam quvlaydi; to'xtasam – tevarakka davra quradi. Qadamni ildamroq tashlab eski xotin hammomning yonidan kulollik orqali Kapponga qarab yo'l so'ldim. Qayerga ketayotibman – o'zim ham bilmayman, meni ko'r taqdir yetaklar edi.

Bu yil it yili ekanmi, bilmayman. Kulollikda ham meni itlar tinchitmedi.

Durust, qassob bozorining itlari-ku, meni bez tergani kelgan, deb qizg'anishi mumkin edi. Sovun bozoridagilar qirindilardan iborat rizqlariga sherik bo'ladi, deb o'ylagandir. Xo'sh, kulollikning itlari nimani qizg'anadi? Men quruq bo'sh xumni, oshsiz sopol tovoqni yoki suv tegmagan quvurni yeb qo'yamanmi?

Ensam qotib yo'limdan ketib boraverdim. Mahkama bozorining boshiga, Hasti Ukkosha degan machit ro'parasiga chiqdim. Ukkosha degani bir odamning ismi ekan. Bu odam arablar bizning O'rta Osiyoni bosib olganlarida lashkarboshi bo'lib kelib, shu yerda ota-bobolarimizning o'qiga uchib o'lgan ekan. Keyin arab hokimlari uning qabri ustiga machit ko'tarib, nishonlagan ekanlar. «Otangni o'ldirganga onangni ber», degan murosasoz maqol yuzasidan shaharlarimizni vayron qilgan, ota-bobolarimizni o'ldirgan, xalqimizni yoppasiga qul qiluvchilardan biri bo'lgan Ukkoshaning mozori bu zamonga kelib ziyoratgoh bo'lib qolgan edi. Mozor tagidan chiqadigan sizot suvlardan paydo bo'lgan bir buloq ham bor edi.

Bu mozorga va buloqqa xalqning ixlosi juda baland edi. «Bu mozorga sig'ingan, bu buloq suvidan ichgan yoki cho'milgan kishi pes bo'lsa tuzaladi, shol bo'lsa yuradi. Ko'r bo'lsa ko'zi ochiladi», deb ishonar edilar.

Hasti Ukkoshadan kunbotar tomonga ketaversangiz, chala novvoylikka chiqar edingiz.

«Og'zi qaro alomat, ichi qizil qiyomat – uni toping dilbarim», bu hamma biladigan oddiy topishmoq, ya'ni tandir.

Katta-katta tandirlarda alanganib o't yonmoqda edi. Ko'ksi ochiq bo'z yaktak kiygan, chakkasini bog'lagan kishilar, tez-tez laxcha cho'g'li tandirlarning ichiga kirib-chiqib, issiq non uzmoqda edilar. Go'yo quyosh korxonasida to'lin oy yasalmoqda edi. Qizil mag'iz, lolarang bo'lib pishgan nonlarning yuzi oftobdan ham issiq edi.

Qani endi jildirab oqayotgan shu ariqning labiga o'tirib olsangu, shu nondan bir savatini oldingga qo'yib qo'ysalar, hech qanday takalluf bo'lmasa, suvga botirib yeyaversang, yeyaversang. Savatdan non uzilmasa, ariqdan suv. To'ydim deganimda, o'rningdan turib bir kerishib qo'ysang, hech kim sendan pul so'ramasa. Keyin novvoyga: «Rahmat, aka!» desang-da, yo'lingga ketaversang.

Ammo bunday paytlarda bizday kamsuqumlarni nonning saxovatli hidigina to'ydira olardi. Isinish bahonasi bilan novvoyxonaning eshigi oldida nonning hidini hidlab turar edim.

Yelkasiga ro'mol tashlab, sag'ri kovushini charvi yog'i bilan yaltiratgan oltmishlardan oshgan, lekin biroz bukchaygan chol kelib bir ro'mol non oldi. U ostonadan chiqa turib, mening ust-boshimga bir qur sinchiklab qaradi-da: «Him-m. Otang aylansin, bolam, mana shu nonni ko'tarib eltib bermaysanmi?» – dedi.

«Xo'p», deb qo'lidan tugunni oldim. Orqaladim. U oldin, men keyin keta boshladik. Chol oyoq ostida uchragan qog'ozlarnimi, lattalarnimi hassasining uchi bilan avval bir titkilab tekshirib, keyin yerdan olib devor kovaklariga tiqib ketar edi. Orqamda issiq nonlar. «Menga ulardan bir burda tegadimi yo yo'qmi, yoki kitob ortilgan eshakday bebahra qolaveramanmi?» deb o'ylayman. Choli tushmagur shuncha nonni nima qiladi, yo to'yi bormikin, to'yga bo'lsa – bu non kam, ro'zg'orga desa – ko'p. Bu odam kallai saharlab, tovuq qo'noqdan tushmasdan qayoqqa yetaklab ketayotibdi? Nariroqqa borib, jarlikka burildik, suv yoqalab borar edik. Chol mayin ovozli, juda ham xushgap chiqib qoldi:

– Nima qilib tong azonda tentirab yuribsan, bolam? Nima yo'qotgan eding?

- Daladan tushdim, ota.

- Ha, shunday bo'ladi, bolam. Toshkentning tarig'ini yegan chumchuq Makkatulloodan qaytib uchib keladi. Ota-onang bormi?

Gapni cho'zib o'tirmaslik uchun «o'lib ketganlar», deb qo'ya qoldim.

- Shunaqa bo'ladi. Ota-ona degan mo'rt keladi. Hay, zararsiz. «Yaxshi buzoq ikki onani emibdi», degandek, o'zing epchil bo'lsang, ota topib olasan. Otaki topiladi, ona degan o'z oyog'i bilan keladi. Ishqilib, katta Chor-sudan omon-eson o'tib olibsan. Marra seniki. Yomonlar ko'payib ketgan. Ha, shunaqa. Oyoq yalang ekansan, bolam. Unday desa, Mallaxonning tuyasi ham oyoq yalngligicha so'yilib, shulon oshiga tushib ketgan, yugurik oyoqqa kavush topilib qolar.

- Avval oyoq omon bo'lsin-chi. Ha, shunaqa!

Mana, urush boshlanganiga ham bir yildan oshdi, shundan buyon hamma narsaning narxi oshib ketdi, shundan buyon poyabzalning ham narxi ko'tarilib qoldi, shunaqa, bolam. Poshsholar tinch yashasa, xotini taloq bo'ladiganday, oq poshshomizni aytaman-da, tinchgina yurt so'rab, morjnini yeb, yomonlarni dorga osib, marjalar bilan aysh-ishrat qilib yotavermaydimi? Nimasi yetishmaydi, fuqarosi bo'lsa xom go'shtday itoatli, mirshabu-poleskalar qilichday. «G'us» desa, tap-tayyor, har besh vaqt namozda eshonu ulamolar haqiga duo qilishib turibdi, pulga zoriqmaydi. Jumlai boyu boyonlar madda. Tag'in nima kerak? Urush qilib, xaloyiqni qirib, kesakka qoqim bo'ladimi? - chol o'z-o'zicha javrab, san-nab borar edi.

Men indamadim. Oradan biroz jimlik o'tdi. O'n-o'n besh qadamdan keyin chol g'ing'illab ashula ayta boshladi:

*Otasi o'lmagan kim bor,
Onasi o'lmagan kim bor.
Birovning yurtiga borib,
Musofir bo'lmagan kim bor?*

Hay, mashoyixlarning sadag'alari ketay. Otam rahmatli ikki haj qilgan edilar. Meni ham o'zlari bilan keyingi gal olib bordilar. Biz ham ko'p musofirchiliklarni boshdan o'tkazganmiz, bolam. Kishi musofir bo'lmaguncha musulmon bo'lmaydi, degan ekanlar, azizlar. Ha, shunaqa bo'ladi. O'zing qaysi qishloqdan bo'lasan?

– Uchqo'rg'ondan, – dedim ensam qotib.

– Shunaqa degin, bolam, men uchramaganimda onangni Uchqo'rg'ondan ko'rar ekansan. Domla-pomlaga borganmisan?

– «So'fi Olloyor»ning yarmisida qochganman.

– Ha, shunaqa. Bay-bay, gapning ayni qizg'in joyida qochgan ekansan. «Jahannam»dan qochgan ekansanda, a, bolam?

– Ha, shunaqa.

Chol «So'fi Olloyor» kitobining «jahannam qasidasi»ni kuylay boshladi:

Jahannam uzra bir ko'prik erur, oh,
O'shal ko'prik sirot otliq guzargoh.
Qilichdin tez erur, qildin ingichka.
Pushaymonlar o'shal kun tushgay ichga.

Cholning qo'lidan bir amallab qutulish payidan bo'lib:

– Ota, – dedim, – noningizni biroz ushlab turing, suv ichib olay, chanqab ketdim.

Chol seskanib, cho'chib ketdi:

– A? – dedi. – Suv ichaman? Ichingda moy qaynayotibdimi, yo qazi-qarta yedingmi? Yuraver, bachchag'ar,

hozir choy ichasan, e, tavba-yey, etim jimirlashib ketdi-ya. Saratonda qo'l yuvishga erinasan kishi-yu, kech kuzakda, tag'in azonlab, nahorga, muzdek qavs suvini ichar emish-a. E, tavba-yey, ota-onang g'ozmidi, haromi? Shunaqayam bo'ladimi?

Chol meni koyib, javrab ketmoqda edi. Jar yoqasida xaroba bir uyning eshigiga kelib burildi. Men hadiksirab eshik oldida to'xtadim. Chol orqasiga qaradi.

- Ha, nega qorakashlik qilayotirsan, shunaqa bo'ladi, bolam, kiraver.

Yana shubhalandim.

- Iya! - dedi chol. - Nega buzoqdek baqrayasan? Bu yer qushxona emas. Madrasa, madrasa. Shunaqa bo'ladi, Chala qolgan savoding shu yerda chiqadi.

Qo'rqa-pisa tavakkal qilib tutundan qorayib ketgan pastak eshikdan engashib ichkari kirdim.

Hammayoq achchimsiq, ko'zni achitadigan hidga to'lgan edi. Yuqorida miyona ro'zg'orning samovari, o'rtacha bir kir samovar qaynab turar edi. Yerdan ikki qarichcha ko'tarilgan so'richada olti kishi davra qurib o'tiribdi. O'rtada manhaldonda olov, olov atrofida siniq-mertik choynaklardan uch-to'rttasi terilgan. Ko'chada allaqachon quyosh chiqqan bo'lishiga qaramay, bu yerdagi shishasi qoraygan yettinchi chiroq pilpillab yonmoqda. Ko'cha tomonga ochilgan tuynuklarga yopishtirilgan yog'lik qog'ozlardan sarg'ish nur g'ira-shira kirmoqda. Taralmagan sariq soqoli yuzini bosgan, qo'sh ko'zoynakli, o'rta yoshli bir kishi chiroq yonida qalin bir kitobni ochib o'tiribdi. Qolganlari har xil shaklda o'tirib uni qurshab tinglamoqdalar. Biz kirib borishimiz bilan manhaldondagi cho'g'ni otashkurak bilan tutib o'tirgan, hoji do'ppilik puchuq bir kishi quvonib ketdi.

- Ana, Hoji bobomning o'zlari ham kelib qoldilar. O'zlaridan so'rab qo'ya qolamiz.

Kitob o'qiyotgan bo' hini ko'tardi:

- Hoji bobo, kitobdagi bir masalaga shubha qilib qoldik. Abu Muslimi sohibqiron bilan Nasri Sayyori Beor dashti Xurosonda jang qilganda ul janobning boshlariga-ku, Nasiri Sayyor to'qson olti ming botmonlik gurzi-garon bilan urgan edi. Shunda ul janob tizzagacha yerga botgan edilarmi yoki belgachami? Bulturgi o'qigan nusxamizda tizzagacha deyilgan edi. Bu yilgisida belgacha deb yozilgan.

- Tizzagacha degani to'g'ri, - dedi Hoji bobo, - chunki qoida-i pahlavonlik uch zarb bo'ladi. Birinchi zarbda tizzagacha, ikkinchi zarbda belgacha, uchinchi zarbda yelkagacha. Nauzanbilloh, bir zarbda ul sakbachcha janobni bellarigacha yerga botirgan bo'lsa, ikkinchi zarbda quloqlarigacha botirib, zo'ravonlik Yazid bilan Marvonixarda qolar edi. Ha, shunaqa.

- Fikri sohibi xona, albatta, ma'qullasa,- dedi davradagilardan qotmachadan kelgan qora bir kishi.

Bular «Jangnomai Abu Muslimi sohibqiron»ni o'qimoqda ekanlar. Hoji bobo nonni mendan olib, samovar tagidagi bir sandiqqa taxladi. Sakkizta nonni bir patnisga qo'yib, har qaysi nonning ustiga bir kaftdan mayiz, jiyda soldi. Ko'tarib kelib, har qaysi odamning oldiga to'ylarda to'qqiz-to'qqiz tortilganday bittadan qo'yib keldi, o'zi ham davraga kirdi. Men hali ham serrayganimcha ustunga suyanib turar edim.

- Hey, - dedi Hoji bobo, - devorga suwab qo'ygan kurakdek nega serrayib turibsan, amakilaringga salom berib, bu yoqqa chiq, bolam, ha, shunday bo'ladi.

- Assalomu alaykum! - deb tortinibroq yuqori chiqdim. Hoji bobo yonidan joy berdi. Haligi nonlardan bittasini mening oldimga qo'ydi. Choy quyib berdi.

- Nonni ushat, choyni ich, qo'maqaylik qilmay yaxshi chaynab yeya ber, bolam. Hammasi o'zingniki, ha, shunaqa.

Bu yerdagilar hech qanday takallufni bilmas edilar. Har kim o'z choynagidan choy ichar, o'z noni bilay mayizini yeyar, bir-biroviga oling-oling yo'q edi. Haligi fors tilida gapirgan, ko'k sallali qotma, qora kishi Hoji bobodan so'radi:

- Sohib, in bacha kist?

- Novvoylikdan topib oldim, shahrimizdagi yetim-yesirlarni kam sanab, o'zini ham shularga qo'shmoqchi bo'lgan bir bepadar. Oyoq-qo'li epchil, tili burro, jag'i butun ko'rinadi, xizmatlaringni qilib yurar, - dedi.

- Juda ma'qul, balli-balli, Hoji bobo.

Hamma Hoji boboni olqishladi.

- Bu yer ko'knorixonona - takya edi. Demak, men bu yerda giyohvandlarning choy tashuvchisi, chilim soluvchisi, Hoji boboning yugurdagi, farroshi bo'lib qolar ekanman. Joy issiq, ermak to'lib yotibdi. Axir bu sho'rlik odamlarning qay birisi ermakdan qolishadi. Nonu choy o'z qo'limda, sal fursatda bir-ikki tanga pul jamg'arsam bo'ladi. Demak, Toshkentning qattiq qishi, mening uchun chanada shuvganday tez o'tib ketadi. Undan tashqari men shu ahvolda onamning oldiga borolmas edim. Qo'lim biroz pul-mul ko'rsin, biror nima orttirib, uyga kirib boray dedim.

Choy hali tugamagan ham edi, qotma, qora kishi o'rni-dan turmoqchi bo'ldi.

- Imro'z bozor, sohib, do'kona barvaqt kushodan lozimast, ba man ijozat.

- Xo'p-xo'p, boring, kechki obiyovg'onga kelarsiz, albatta?

- Albatta.

Men boya diqqat qilmagan ekanman, u tumshug'i osmonga qaragan kavushini kiyayotganda yuziga qaradim. Ikki qoshining o'rtasida buxor tangaday qizili bor edi. U chiqib ketdi. Men Hoji bobodan so'radim:

- Bobo, bu kishi kim, o'zi qayerlik?

- Hi, - dedi Hoji bobo, - eng avval, hi, men bobogina emasman, balki Hoji boboman, haromi. Haromi? Ikkinchidan, sen palisamistr emassanki, bu yerga keluvchilarning kim, ota-onasining oti nima, kasbi qanday, o'zi qayerlik, hisob berib o'tirsam. Bu musulmon hindi bo'ladi, bolam. Pishavur shahridan, o'zi hindining sarrofi. Uncha-muncha sudxo'rlik ham qilib turadi. Shunaqa. Har qachonki hindining puli bir lakdan oshsa, tillani qizdirib manglayiga bosadi-yu, qizil nishon qiladi. Buning puli lak-lak, shahri Toshkentning qanchaki savdogari bor, hammasi qo'rqadi, buni ko'rganda dagillaydi, hammasi bundan qarzdor, bolam, ha, shunaqa. Tur. Chilim sol. Kechgacha yaxshi xizmat qilib, meni tinchlatsang, kavush toptirib beraman.

Bu yer menga juda ham forom kelib qoldi. Xizmatni ayamadim. Hoji bobo har gapga bir maqol o'qiydigan ezmaroq tabiatli kishi bo'lsa ham qo'li anchagina ochiq, baxilligi yo'q, xususan, hisobga no'noqroq odam edi. Chunonchi, u oltita narsani ketma-ket sanamoqchi bo'lsa, to'rtidan keyin yanglishib ketar, darrov meni chaqirar, bu jihati menga, xususan, yoqar edi. Sarrof hindi mening sevganlarimdan bittasi edi. U kelganda, ayniqsa, mening oyog'im olti, qo'lim sakkizta bo'lib xizmat qilar edim. Bunga sabab ikki narsa edi: birinchidan, u Hindistonning ajoyib-g'aroyibotlaridan hikoya qilar edi. Chunonchi, marvarid ko'chalarda sochilib yotadi. Hind bolalari, ko'ngalagiga marvarid, yoqut solib yotadi, non daraxtda pishadi, odamlari besh yuz yoshga kirganda mo'ylovi chiqadi. Hammasidan shunisi qiziqki, eru xotin yalang'och yuradi. Qish bo'lmaydi, qo'y tekin, ona-bolali fil to'rt tanga va hokazo va hokazo.

Bu gaplarning bir qismini men chalakam-chatti bolalardan eshitganim bor edi. Ich-ichimdan Hindistonga bora olish havasi buloqday qaynab toshar, «Oh go'zal Hindiston», deb qo'yar edim.

Ikkinchidan, Sarrof hindi juda saxiy edi. U Toshkentning yirik, dona-dona nosini emas, faqat Buxoroning xokinosini chekar edi. Men qayerdan bo'lmasin o'sha nosni topib, unga keltirib qo'yar edim. U:

- Barakalla, barakalla, - deb qo'limga nos pulidan tashqari uch miri, bir tanga choychaqa berar edi. Bozor kunlari kechqurun takyaga bir xalta tilla tangalarini ko'tarib kelar, eng avval menga bitta achchiq choy buyurar, so'ngra bir burchakka o'tirib pul sanar edi. Ko'pincha sanoqning yarmiga borganda mudrab qolar, cho'chib-cho'chib uyg'onib, chilim so'rar, pag'a-pag'a tutatib tarqatib, yana sanoqqa tushar edi. Shunday paytlarda men tepasida turib, uning davlatini yomon ko'zdan saqlar edim, uyqusi tinib yana sanoqqa tushganda, bilmadim, mo'ljaldan kam kelgani uchunmi: «Moshoollo!» deb qo'yar edi.

Xullas kalom, men hindi sarrofnı yoqtirar edim. Hoji bobo bilan sarrof hindidan tashqari bu yerga keluvchilarning hammasi ham uncha qo'rs emas, afyundan so'nggi pinakni hisoblamaganda hammalari ham xushgap, xushmuomala odamlar edi. Dunyoda bo'lib turgan va bo'ladigan hangomalardan suhbatlar bo'lar edi. Kitob o'qilardi: uning namunasi yuqorida ko'rsatib o'tildi.

Men bu yerga kelganimning uchinchi haftasi urush boshlanganiga ham bir yilu ikki oyga yaqinlashib qolgan edi. Urushning sovuq ta'siri ko'knorixonaga ham kirib kelgan edi. Giyohvandlar ham siyosatdan gapirishadigan bo'lib qolgan edilar.

- Nikolay-u farang bir tomon. Germon degan bir tomon, toza urushayotgan emish. Germon degani oltita tomonida ko'zi bor, qanotli bir toifa emish. Oq poshshoning bir talay shaharlarini yer bilan yakson qilgan emish. Ayniqsa, o'rmalovchi bir to'p chiqargan emish, bu to'pi ajdar naslidan emish. Germonga faqat Abu Muslim, Qahramoni qotil, Xalifai Rumday sohibqironalar bas kelma-

sa, boshqasi bas kelolmas emish. Oq poshshoning askarlari o'rtasidan ola chiqib: «Urushmaymiz, urushsa poshsho bilan vazirlar urusha bersin», deb turgan emish. Shu bebosh askarlarning boshida Masterovoy degan bir polvon turgan emish...

Urushning qizib borayotgani to'g'risida, sayohat qilib yurgan qishloqlarimda ham qulog'imga chalingan edi, shaharga tushganimdan buyon bu gap aniq ekanini bildim.

Shunday qilib, siyosat to'g'risida borayotgan gap nima sababdandir to'satdan parrandabozlikka aylanib ketar, kim qanday qilib to'tini «ahmoq» deyishga o'rgatganini, kim zag'chani chakidaxo'r qilganini, kim tovuqqa qichqirishni mashq berganini, olato'ganoq og'zidan tuxum qilishini so'zlay boshlaydilar. Bir nafasda bu gap ham o'zgarib, «Yer nega qimirlaydi» bahsi boshlanar edi. Xullas, men uchun bu yer shikoyat qilarli darajada zeriktiruvchi joy emas edi.

Xizmatlarim Hoji boboga ma'qul tushdi. U ham va'dasining ustidan chiqdi. O'sha paytlarda Toshkentda kalishlar, kavushlarning narxi oshib ketgan edi. Ochyalang'och kosib, kambag'allarning topgani oporka bo'lib, hamma oporkaga o'zini urgan edi. Oporka degani urushda o'lgan soldatlarning etigining sog'i emas, past bosh qismi bo'lib, qaysidir pulga o'ch, jonkuyar harbiy idora bularni yig'ar ekan. Bu gapni Toshkentdan turib eshitgan allaqaysi boy: «Kiroyi fuqaroparvarlik bunday bo'ladi», deb skoriy poezdga tushib, urushning orqasiga borgan ekan. Bir emas, sakkiz vagonni naqd pulga xarid qilib Toshkentga keltiribdi. Ana shuni endi mayda-maydalab, o'n juft, yigirma juftdan yakka qo'l yamoqchilarga sotar ekan. Yamoqchilar uni seplab, fuqaroni qimmatbaho kalish, kavush tashvishidan qutultirar ekanlar. Hoji bobom shu oporkadan muzboltadayining bittasini men ga olib berdi.

Payshanba, juma kunlari, ayniqsa, takya gavjum bo'lar edi. Takyaning doimiy yigirma-yigirma besh takjoy mijozlaridan tashqari jo'ra-jo'ra bo'lib solma osh qilib yeydiganlar, «ishtaha ochish uchun», «dilxushlik uchun» bir-ikki chilim, nasha ham chekadigan yosh-yalanglar kelar edilar. Bulardan ko'p qismi mayda hunarmand, kosib yigitlar bo'lib, ahyon-ahyon boyvachcha bolalar ham ko'rinib qolar edi.

Odat bo'yicha, har chorshanba kuni ertalabdan namozgargacha Hoji bobo menga dam berar edi. Shu kuni Hoji boboning ba'zi bozor-o'char ishlariga yordam berib, qolgan vaqtlar o'z ixtiyorim bilan bozor aylanar edim.

Har hafta chorshanba kuni kechgacha mening «hordiq» kunim – jumam hisoblanar edi. Erta bilan Hoji bobo qo'limga yarim tanga, uch miri – juma puli berib:

– Ma, bolam, o'ynab kel, barvaqt qayt. Boqqolning maymunidek kim ko'ringanga ajuva bo'lib yurma, pochtachining otidek har bir do'konning oldida to'xtab, angrayma, qassoblikka kirib qolgan begona itdek ko'ringan bilan yoqalashma. Hayitda qandolat bozorga tushgan qishloqidek badnafs bo'lma, ko'ringan narsani olib yeya berma. Ha, shunday bo'lsin, bolam, shunday bo'lsin.

– Darvoqe, ma, mana bu bir miriga Xo'ja ro'shnoyidagi usta Tolib sovungardan bir qadoq sham ola kel, hidlab ol, sassiq bo'lmasin. Erta juma-hshanbi, arvohlarga yoqamiz. Sassiq bo'lsa, arvohlar ranjiydi. Boraver, bolam, boraver.

– Ha, to'xta-chi, tamaki saroyga ham tush, mana bu to'qqiz pulni ol, o'sha yerda buxorolik do'kondor bor, bu pulga buxoro tolqoni nosidan ola kel hindi amakingga, – dedi.

– Pulni qo'ya bering, nosga o'zimda pul bor.

– Hm, – dedi Hoji bobo, – «har kujo pul ast onjo dil kusho». Hindi sarrof bilan o'rtalaringdan qil o'tmaslig-

ini bilaman. Hindiga deganda pulning ham keragi yo'q. «Oladig'an qo'lim beradigan», deganlar. Shunday bo'ladi. Hu, javdiramay ko'zing qursin. Bora qol. Irg'ay qamchiga o'xshaysan-a, ozodsan. Ozodlikka ne yetsin?

Hoji bobo tag'in orqamdan allanimalar deb javrab qoldi. Men shataloq otganча ko'chaga ketdim.

Bugun chorshanba – bozor kuni. To'g'ri Majjomining orqasidagi yalanglikka, qovun bozoriga yugurdim. Kech kuz bo'lgani uchun qovun-tarvuz demaganingiz tog'-tog' bo'lib uyulib yotar edi. Meshkoblar hammayoqqa suv sepib, salqin qilib qo'ygan edi. Uch-to'rt joyiga g'aram-g'aram ho'l bedalar uyib tashlangan. Chetan-chetan qovun olib kelgan dehqonlar aravadan otni chiqarib arava shotisining soyasiga gaz bo'yi oqurug' qovunlarini, humchadek keladigan sarg'ish, qizg'ish qirqmalarini, dumiga pichoq qo'yish bilan tarsillab necha bo'lakka ajralib ketadigan qizilurug' shakarpalaklarni uyib tashlaganlar. Quvadan, Marg'ilondan, Farg'onadan, Oltiariqdan chetan-chetan anor olib kelgan dehqonlar ham aravani laylak qilib, har bittasi handalakdek kattakon anorlarni uyib qo'yibdi.

O'zim tengi bitta sayoqni topib: «Hoy bola, oting nima?» – dedim,

- Nima ishing bor edi, otim Otaboy, – dedi.
- Bitta qovun olsam sherik bo'lasanmi?
- Sherik bo'lardimu pulim yo'q.
- Puling bo'lmasa, bozorda nima qilib yuribsan?
- Qovun tushiradiganlarga yordamlashaman, sapcha, tuynak berishadi.
- Yo'lingdan qolma, sen menga to'g'ri kelmas ekan-san.

Kichkina bitta qizilurug'ni bir paqirga sotib olib, yorib yeya boshladim. O'z boshingcha o'z pulingga olib, o'zing yorib yegan qovunga ne yetsin. O'zim erkaklar-

ning orasida yashasam ham, takya degan joyga ho'l meva kirmas edi. Afyun, taryak yeguvchi, ko'knor ichuvchi kishilar ho'l mevaning mushuk suvdan hazar qilganday hazar qilar edilar. Kunlardan bir kun Hoji boboga qo'yarda-qo'ymay bitta shaftoli artib berganimda, ozgina tatib ko'rib:

– Hu, haromi, buning nima, shaftoli-shaftoli deganing shumi? Shaftoli degan narsa dumaloq suv bo'lar ekan-ku! Junjib ketdim-a! – deb qo'limga qaytib bergan edi.

Shunaqa, giyohbonlar takyalarga ho'l meva, sovuq suv, olisha, olhirot, ko'ksulton, anor, sut, qatiqni sira yo'latishmasdi. Bu mevalarning o'zi u yoqda tursin, otini eshitganda seskanib ketishardi.

Qovunni maza qilib yeb oldim. Endi ikki donagina anor ham olay deb, mo'ysafid bir farg'onalik dehqonga bir miri pul uzatdim. Chol bo'yi-bastimga sinchiklab qarab:

– Anor yeging keldimi, bolam, pulingni cho'ntagingga solib qo'ya ber, hali bay ochganim yo'q, bay ochishdan ilgari chakana savdo qilmayman, – dedi-da, ikkita katta anorni olib menga uzatdi. – Birini o'zing, birini ukalaringga olib bor, duo qilsalaring bo'ldi. Mozor bosib kelgan anor.

Cholga juda hurmatim oshib ketdi. Ancha yaxshi gaplar gapirmoqchi edimu, bu gaplarimni bittagina ma'yuslik bilan aytgan, «rahmat, ota» degan so'z bilan tamomlab qo'ya qoldim. Belbog'imni ustimdan bog'lab, anorni qo'ynimga solib oldim.

Qovun bozordan chiqib eski kappon oldidan o'tib ketayotib butun eski shahar bozoridagi qorovullarning boshlig'i Rahmatullo sarkorga ko'zim tushib qoldi.

– Ie, uka, – dedi u, – katta yigit bo'lib qolibsanku! Mirza akam omon-eson yuribdilarmi?

– U kishi o'lib ketganlar.

- Ey, attang, ha, mayli, Xudo rahmat qilsin. Onang omonmilar? Nechta bola qoldilaring?

- Onam sog'-salomatlar, men, yana uchta singlim bor.

- Bay-bay, yosh qolibsanlar-u.

U qo'ynini kovlab bitta oriq bedana olib berdi.

- Ma, buni to'rga solib boq, o'tkir sayroqi chiqadi.

- «Rahmat», deb uni ham qo'ynimga solib qo'ydim.

- Olazarak bo'lib turibman, uka, yigitchilik qursin, basma-bas o'ynab Qoraboy tojikning beli chiqib ketdi, aravaga solib moshfurushtabibnikiga olib ketishgan edi. Kelmay turibdi. Shunga xavotir olib turibman.

- Nima qilib beli chiqdi?

- Attorlikdagi boyvachchalar bilan katta qanor to'la yigirma puddan ortiq ko'zmunchoqni aravadan yolg'iz o'zi ko'tarib saroyga olib kiraman, deb belini chiqarib qo'yibdi. Boyvachchalar bilan bas o'ynab bo'ladimi? Nima qilsa hamki, kambag'alni mayib qilish payidan.

Eski shahardagi qorovullarning aksariyati tojiklardan bo'lar edi. Bular rastalarni poylar edilar, ko'chalarga suv separ edilar va savdogarlarning, qassoblarning, do'kondorlarning arava-arava keladigan yuklarini ortib-tushirib berar edilar.

Rahmatullo sarkor el-yurt o'rtasida obro'ga ega. Degani-degan, sulh-salohlik kishilarning biri edi.

- Bo'sh bo'lganingda hovliga kel, ukalaring bilan o'ynab ketasan, - dedi Rahmatullo sarkor.

Xayrlashib mahkama tomon yo'l oldim. Ko'mir saroyiga qarab ketayotganimda qulog'imga karnay-surnay ovozi eshitilib qoldi. Yosh-yalang bolalar o'sha tomonga yugurib borar edi. Chorsuning o'rtasida ikkita taxta aravada Yupatovning sirkchilari to'xtab jar solar edilar. Bir aravaning ustida ikkita surnaychi, bitta karnaychi, bitta do'mbirachi. Har xil qalpoqlar kiygan, betlarini bo'yab, uzun-uzun qizil burun qo'ygan, sariq-sariq patila sochli, oy,

yulduz nusxa olabayroq to'nli masxarabozlar, bir qarich keladigan qizil lablarini tirjaytirib, har xil masxarabozlik ko'rsatmoqdalar.

Bittasi tuxumni og'zidan yutib qulog'idan oladi, bittasi burnining katagidan lenta sug'uryapti.

Ikkinchi aravada bir rus xotin to'rt-beshta laycha kuchuklarga kichkina kiyim-boshlar kiygizib:

«Lyublyu, lyublyu, Mamajon,

Lyublyu, Mamajon.

Akushkadan qaragan,

Lyublyu Mamajon.

Istakonda choy ichgan

Lyublyu, Mamajon» – ashulasiga o'ynatyapti. Uchinchi aravaning ustida bitta chala yalang'och xotin pochalariga piston qadagan ishtonini ko'z-ko'z qilib turli maqomlarda qo'l-oyoqlarini o'ynatyapti. Bitta polvon ikki pudlik qadoq toshlardan to'rttasini birin-ketin osmonga irg'itib ilib olib, o'ynayapti. Bir kishi davraning o'rtasida gijinglagan otning oldingi oyog'ini ko'tartirib salom berdiryapti.

Hammaga tanish bo'lgan Rafiq masxaraboz:

– Hoy, bilganlar bilsin, bilmaganlar boshqalarga aytsin. Partiya xalqining eski tanish Yupatovboy va kishining qizlari Mayramxon ko'mir saroyiga ot o'yini qurdilar. Biletlar bir miridan bir tangagacha. Kep qoling armonda qolasiz! – deb qichqirar edi.

Surnaychi-karnaychilarning oldida birinchi qatorda tomosha qilib turar edim. Shu tobda anor yegim keb qoldi. Qo'ynimdagi anordan bittasini olib, yorig'idan ikkiga ajratib ikki qo'lim bilan siqib tom ishtaha bilan yeyishga tushdim. Sersuv qay anorning sharbatlari engagimdan tirqirab oqib ketmoqda. Nima uchundir karnay-surnayning ovozi avvalgidek shahdam emas, viqillab chiqar

edi. Puflay berib lunji puffakdek shishib ketgan kek-
sa ko'sa surnaychi «g'iyq» etib surnayni to'xtatdi-da,
yelkasidagi ro'molni olib og'zini, lunjini artdi.

– Hoy, qiztaloq bola! – dedi.

Kimni chaqirayotgan ekan, deb alanglab qaradim.

– Senga aytyapman, – dedi u meni ko'rsatib, – davra-
dan chiq, anoringni boshqa yoqqa borib ye!

Men bilmas ekanman, karnaychi bilan surnaychining
oldida anor, ko'ksulton, olxo'ri, tog'olcha, suzma-qurt
kabi nordon narsalarni yeb bo'lmas ekan. Buni ko'rgan
karnaychi-surnaychilarning og'zidan so'lakayi oqib, puf-
lay olmay qolar ekan.

Bitta masxaraboz kelib, meni turtib davradan chiqar-
ib yubordi.

O'yin ham tugab qolgan edi. Jo'nab qoldim.

Sochim o'sib, yelkanga tushib ketgani uchun
oldirmoqchi edim. Mahkama machitining tagida ko'cha-
ga eski bir kir qizil lungi osib qo'ygan sartaroshxo-
naning eshigiga borib to'xtadim. (Sartaroshxonalar
ma'lum bo'lsin uchun ko'chaga viveska o'rniga lungi
osib qo'yilardi.) Sartaroshxonada uch-to'rt kishi bor edi.
Bittasining ikki chakkasiga ikkitadan to'rtta zuluk solib
qo'yilgan edi. Bir kishining ikki chakkasida qoriq. Qortiq
degani ho'kiz yoki sigirning shoxidan ichini o'yib tashlab
ikki tomoni teshik qilingan bir asbob. Bu bilan sartarosh
bosh og'rig'i kishilarning chakkalarini tilib, ustiga qortiq
qo'yib qon olar edi. Ikki chakkasiga qortiq qo'yilgan ki-
shi baayni ho'kizga o'xshardi. Bu ikkov pastakkina esh-
akka – skameykaga o'tirib boshlarini quyi solgan holda
ihrar edilar. Mo'ysafid sartaroshning o'zi bir kishining
jag' tishini sug'urish bilan ovora edi. Chohning ko'zi men-
ga tushib qoldi.

– Ha, bola, soch oldirmoqehimisan? Bir paqir bo'ladi.
Puling bormi?

– Ha, bor.

- Bo'lmasa, qarab turma, mahkamaning hovuzi yaxshilab ishqalab sochingni ivitib kel.

Sartaroshlar hamma ish qo'lidan keladigan «don kishilar edi. Ular soch-soqolni qirib qo'yishdan, soqo mo'ylov bo'yashdan tashqari tabiblik ham qilar edilar. Xafaqon - bosh og'riq bo'lganlarning tomiridan qon olish, zuluk solish, qortiq qo'yish, tish sug'urish, surdori berish ham bularning vazifasiga kirar edi. Ayniqsa, bolalarni xatna qilish serdaromad ishlardan hisoblanar edi.

Bizga o'xshagan yosh-yalanglar sochimizni oldirmoqchi bo'lganimizda, boshimizni ho'llab ishqalab o'tirishni hafsasalari kelmay, sochimizni ivitib kelishni o'zimizga buyurar edilar. Mahkama hovuziga kirib boshimni ho'llab, qirtishlab ishqalay boshladim. Obdan me'yoriga yetdi deganda, sartaroshxonaga bordim. U tish og'rig'ining tishini sug'irib bo'lgan edi. U bechora boshimni chekkada voy-voylab qon tupurib o'tirar edi.

Usta yana band. Bir mo'ysafid kishining mo'ylovni qaychilab qo'ymoqda edi. Ko'zi bilan menga «o'tirib tur degandek, bir kursichani ko'rsatdi.

- Boshingni ishqalab tur, soching qurib qolmasin!

Navbat menga keldi. Usta bir kir qizil lungini bo'ynimga soldi. Boshimga ho'l tegizib: «Yaxshi ivitmabsan-kimni bachchag'ar!» - dedi-da, sopol obdastadan qo'lga solib uzukli qo'llari bilan boshimni ishqalay ketdi. Xud terimni shilib olguday bo'ldi. Ayniqsa, sartaroshxonaning qashqa pashshasini ayting. Shilingan pocha-oyoqlarimni shunaqa uzib chaqadi-ki, dod, deb yuborasan kishimni.

Keyin usta shapaloqday pakki ustara bilan chakkaradan ish boshladi. Ustarani har bir tortganda boshimdan arra yurgizayotgandek, o'rnimdan irg'ib-irgib tushib edim: Usta: «Qanday besabr bolasan, jim o'tir!» - dedi, ko'yib qo'yar edi. Boshimdan bir-ikki joyini qirqib haqir oldi, shekilli, paxta yopishtirib qo'yar edi.

Soch oldirish qiyomiga yetay deganda sarrochlik – egar-jabduh rastasi tomondan qiyg'os to'polon ovoz ko'tarilib qoldi. Butun olomon o'sha tomonga yugurib keta boshladi. Men ham lungini irg'itib o'rnimdan qo'zg'aldim. Usta barimdan ushlab:

– Pulimni berib ket, bu yer Salmon pokning dastgohlari, u kishini aldab bo'lmaydi, bolam, kal bo'lish, boshga moyxo'rak toshish, temiro'tki – hammasi Salmon pokning haqlarini yeganlikdan bo'ladi, – dedi.

– Ustara, qayroq, lungining iflosligidan emasmi, – dedim.

– Til tekkizma, shum bola!

Sartaroshning haqi – bir paqirni berib, shosha-pisha olomon ketidan sarrochlik tomonga yugurdim. Bir tomoni sarrochlik, bir tomoni sahob – kitob bozor, bir tomoni vofurushlik – oyoq kiyim bozori, bir tomoni nog'ora bozor, bir tomoni pichoqchilik, namat bozor, jiqqamusht olomon bilan to'lgan edi. Odamlarning biqini tagidan, oraliqlardan o'tib, yakka chorbog'orning o'rtasidagi yalanglikka sirg'alib borar edim. Bozor o'rtasidan o'tadigan janggoh suvining ko'prigi ustiga kelganimda:

– «Olib chiqishdi, olib chiqishdi, ana badbaxt Hoji, qo'shmachi Hoji!» – deb baqirgan ovozlar eshitila boshladi. Ko'zim nog'ora bozorining dahanasiga tushdi. U yerda qo'sh tabaqali, ko'k moyga bo'yalgan bag'dodiy eshikdan bir necha norg'ul yigitlar xipchadan kelgan qushsurat fo'rum, qora soqol-mo'ylovli, xitoy junidan beshmat kamzul kiygan, beliga pushtirang shoyidan belbog' bog'lagan, soatining tilla zanjiri ko'kragingning o'ngidan chapiga qarab salqi osilgan, amirkon mahsi-kavushli, chamandagul do'ppili qirq yoshlardagn bir kishini sudrab chiqar edi.

Hovli o'z zamonasining mashhur yallachilaridan bo'lgan Oisha yallachining hovlisi bo'lib, bu fo'rum kishi uning eri – Rahmat hoji edi. Xalq uni «qo'shmachilikda» ayblab, olomon qilib o'ldirmoqchi edi.

Sudrab chiqqan yigitlardan to'rttasi uni chalpak qilib ko'tardilar. Keyin siltab-siltab tortib, nog'ora bozorning oqovadan botqoqlangan ko'chasiga bir qop dondek irg'itib yubordilar. Hoji yerga juda zarb bilan tushgan bo'lishiga qaramasdan o'rnidan qo'zg'alib tura oldi. Olo-monga o'ng qo'lini ko'tarib:

- Hoy, musulmonlar, hoy, haloyiq! - deya oldi, xolos.

O'ttiz yoshlar chamasidagi qora to'ridan kelgan yag'rindor bir qassob yigit kelib, bir kalla urib orqasiga charxpalak qilib yiqitdi. «Ur, nomard qo'shmachini!» degan ovoz hammayoqdan ko'tarildi.

Olomon Hojining oyog'idan sudrab chorrahaning o'rtasidagi maydonga olib tushdi. G'azabga kelgan haloyiqni hech qanday qudrat to'xtata olmas edi. Hojiga qo'li yeta olgan yoki yeta olmagan har bir musulmon ishqilib biror musht urishnimi, biror marta tepishnimi, savob deb bilar edi. Arining iniga cho'p suqqanday chuvvos to'polon ichida hech kim hech kimni tanimas edi. Ham-maning diqqati o'rtada yotgan Hojining o'laksa ahvolida edi.

Hojining butun kiyim-boshlari loyga, qon-qushga belanib ketgan, poshnali etiklarning zarbidan o'yilgan ko'zlari, ezilib ketgan jag'lari tanib bo'lmas holga kelgan, badanida sog' joyi qolmagan, jonini allaqachon Haqqa topshirib, bir xalta go'shtga aylangan edi. Shunday bo'lsa ham, olomonning g'azabi hali taskin topmagan, urish davom qilar edi.

Mochalovning yayov, otliq mirshablari, atrof-atrofdan kelib xalqni tarqatmoqchi, hushtaklar chalib tartibga chaqirmoqchi, osmonga o'q uzib haloyiqni cho'chitmoqchi bo'lsa ham befoyda edi.

Yarim soatdan mo'lroq vaqt o'tgandan keyin haloyiq o'z-o'zidan tarqala boshladi. Unda-bunda qolgan to'p-to'p odamlar bir-birlaridan o'smoqchilab, hech gapdan xabarlarini yo'qday:

– O‘zi nima gap, kimni olomon qilishdi? – deb surishtirgan bo‘lar edilar. Vaholanki, tekshirib ko‘rganda, birinchi mushtni urgan kishi shularning o‘zi bo‘lib chiqar edi.

Asli voqea bunday bo‘lgan ekan: Rahmat hoji shu yil yozda Farg‘onaga sayohatga boribdi. Hammaga u o‘zini boy kishi deb tanishtiribdi, uylanmoqchi bo‘lgachligini arz qilibdi. Shunda uni marg‘ilonlik bir kosibning Latifaxon degan, eri o‘lgan qiziga uylantirib qo‘yishibdi. Bir necha kun Marg‘ilonda turgandan keyin xotinini ko‘chko‘roni bilan Toshkentga olib kelibdi. Latifaxonni o‘z uyiga olib bormasdan ilgari katta xotini Oysha yallachiga yalinib-yolborib:

– Jon xotin, yigitchilik, bir ahmoqlik qilib shu ishni qilarga qilib qo‘ydim, besh-olti kun orzum qonguncha turganidan keyin yaxshilik bilan yurtiga jo‘natib yuboraman. Ungacha sen mening «singlim» bo‘lib tur, meni sharmanda qilma, undan keyin to o‘lgunimcha bir iting bo‘lib xizmatingni qilishga tayyorman. Mayli, ulgurjiroq pul topsang, ikkinchi borishda seni ham hajga olib boraman. Duniyolarni tomosha qilib gunohlarimizdan pok bo‘lib qaytamiz. Jon xotin, sharmanda qilma, oyoq yuvgan suvingga choy qaynatib bersang ham ichaman, – deb iltijo qilibdi.

Oysha yallachi bu so‘zlarga po‘k uchib «xo‘p» deb qo‘ya qolibdi. Keyin Rahmat hoji marg‘ilonlik xotinni uyiga yetaklab olib kelibdi. Bu yerda ham kichkina bir ma‘lum osh qilib beribdi. Oradan kunlar o‘tibdi, oylar o‘tibdi. «Yangi yorni ko‘rganda, eskidan kechmoq kerak» deganlaridek, Oysha yallachiga qiyo qaramay qo‘yibdi. Hatto Latifaxonning oldida uni kamsitib, har xil iflos xizmatlarni ham buyuradigan bo‘lib qolibdi.

Bu muomalalar, albatta, sekin-sekin Oysha yallachining sabr-kosasini to‘ldira boribdi. Kunlardan bir kun eri Rahmat hoji uyda yo‘g‘ida u Latifaxonni oldiga chaqirib:

– Menga biroz quloq bering, Oyimposhsha, siz o‘zingiz shunday soddamisiz yoki marg‘ilonliklarning hammasi shunday sodda bo‘ladimi? Kelganingizga uch oydan os-hdi, hali ham hech baloni sezganingiz yo‘qmi? Hoji aka-ngiz mening akam emas, erim bo‘ladi, siz menga keli-noyi emas, kundosh bo‘lasiz. Bu uyning butun ro‘zg‘or harajati mening yelkamda, eringizni boyvachcha qilib quturtirib qo‘ygan ham men bo‘laman. Men Toshkan-ning dong‘i chiqqan yallachisiman. To‘ylarda, hasham-larda shogirdlarim Savri yallachi, Fotma yallachi, Risol yallachilar bilan birga borib tong azongacha o‘ynab, yal-la aytib, qiliq qilib, xushomadgo‘ylarga o‘ziga yarashuv javob berib, boyvachchaga boyvachcha qiliq, kosibbach-chaga kosibcha qiliq ko‘rsatib, yuzimizni yerga surib tilanganday bo‘lib besh so‘m-o‘n so‘m orttirib kelaman. Ana shu yallachilikning pulidan erginamiz Rahmat hoji bunchalik errayim bo‘lib yuribdi. Nahotki shuni sezma-gan bo‘lsangiz.

– «Sheriklik oshni it ichmas» deganlar, aylanai, posh-shaxon. Men-ku ersirab ketayotganim yo‘q. Agar is-tasam, qadamimda yuztasi topiladi. Ne-ne dang‘illama mehmonxonalar Oyshaxonga muntazir. Peshonamu ikki betim, engakim yopishtiriladigan o‘n so‘mlik tillolarga to‘lib ketadi. Bitta qiyg‘ir bo‘yin qilich bilan osmondagi qushni ovlayman. Mening uchun gap pulda ham emas. Erda ham emas. Siz yosh ekansiz, sizga rahmim kelyap-ti. Gapingizga qaraganda hamiyatli, himoyatli, besh vaqt namozni kanda qilmaydigan musulmon bir kosibning qizi ekansiz. Hoji sizni harom qilmoqchi. Hoji sizni Tosh-kanning katta puldor boyvachchalariga qo‘shmoqchi. Bir kechaligingiz uchun u ellik so‘m oladimi, yuz so‘m oladimi – uning ishi.

O‘zingiz marg‘ilonliksiz, Farg‘onadagi soy bo‘yini bil-sangiz kerak. Sizni ham Hoji akangiz «soy bo‘yi» qizla-riga aylantirib qo‘ymoqchi. Hushyor bo‘ling, Latifaxon, oppoqqinam. Yana ixtiyor o‘zingizda, – deпти.

Oysha yallachining bu soʻzlarini Latifaxon hang-mang boʻlib tinglapti. Yuzlari boʻzday oqarib, yupqa lab-lari titrab ketibdi.

Soʻz tamom boʻlishi bilan u kar qilingan bedanaday dovdirab, oʻrnidan turibdi. Oʻz uyiga kirib yarim soat-lardan keyin boshida paranji, qoʻltigʻida boʻxcha bilan chiqib kelibdi:

– Rahmat, Oysha opa, aqlimni kirgizdingiz, koʻr ekan-man, man endi Margʻilonga ketaman. Nimaiki qilgan boʻlsam, bilib oʻtgan, bilmay oʻtgan gunohlarim uchun kechiring. Men yurtim – Margʻilonga ketdim.

Ikkalalari oʻpishib, quchoqlashib, koʻz yoshi qilib xayrlashibdi.

Oradan besh-olti minut oʻtar-oʻtmas Rahmat hoji uyga qaytib keladi. Latifani topolmay, Oyshadan soʻraydi.

– Latifa qani?

– Latifa seni tashlab Margʻilonga ketdi. Oʻsha yerdan turib sendan taloq xati soʻrar ekan. Men kundosh bilan turolmayman, – debdi Oysha yallachi.

– Sen aytib qoʻyganmidingʻ?

– Men-ku, aytganim yoʻq. Ammo el ogʻziga elak tutib boʻlmaydi. Oyni etak bilan yopib boʻlmaydi. Mingta odam kirib chiqadigan eshigimiz bor, bittasi emas-bittasi ayt-gandir.

– Ish rasvo boʻlibdi. Ketganiga qancha boʻldi?

– Besh minut ham boʻlgani yoʻq. Hali ham ildam yursang, orqasidan yetib olasan. Margʻilon paranjilik, qoʻltigʻida boʻxchalik xotin oʻtdimi, deb soʻrasang, ham-ma aytib beradi.

Hoji hech qayoqqa qaramasdan alpong-talpong koʻchaga chiqib ketibdi. U surishtira-surishtira qassob bozorning etagida Latifaxonning orqasidan yetibdi.

– Toʻxta, Latifa!

– Toʻxtamayman, qoʻshmach!

- Nima deyapsan, manjalaqi?

- Qo'shmachi deyapman. Ming la'nat, Hoji degan ismingga, sho'rlik peshonam qursin. Dod! Musulmonlar!

Bular san-manga borib qolishibdi. O'tkinchilar, qas-soblar bularni o'rab olishibdi. Ishning chatoqligini pay-qagan Hoji uyga qarab qochibdi. O'rtada qolgan Lati-faxon voqeani to'plangan kishilarga oqizmay-tomizmay hikoya qilib beribdi.

Bir yildan oshiq oxiri ko'rinmagan urushning kunda-lik vahimasidan asabiylashib qolgan haloyiqqa bahona topilgan edi. Olomonga olomon qo'shildi. Rastayu bozor odamlarga liq to'ldi. Oysha yallachining uyidan Rahmat hojini olib chiqib olomon qilingani yuqorida bayon qilib o'tildi.

Mirshablar Hojining o'ligini mayiz saroyga olib kirib, ustiga bo'yra tashlab qo'ydilar. Politsiya boshlig'i Mo-chalov va uning yugurdaklari qancha izg'isalar ham Ra-hmat hojining aniq qotilini, biror guvohini topolmadilar.

Latifaxon qayerga ketdi, uni ham bilmas edilar.

Kun namozgarga yaqinlashib qolgani uchun bozor rastalarda odam siyraklashib qolgan. Men ham Hoji bo-boning buyrug'ini bajarib bir qadoq emas, bir qadog'u chorakta yaxshi sham, bir miriga hindi sarrofga atab tolqon nos oldim. Yana o'sha yerdagi g'arib-g'urabolar-ga mendan bozorlik bo'lsin uchun uch pakirga yarim qa-dog' pashmak holva olib, takyaga qarab keta boshladim.

Xuddi tandir bozorning og'zi, Badalmat dumaning hammomiga kelganda ro'paramdan Rasulmat g'o'zafu-rushning o'g'li, o'z mahallam, qadrdon do'stim Turob-boy chiqib qoldi.

- Ha-ha-ha, - deb quchoqlashib ketdi. - Tirikmisan, xumpar, Toshkentga qachon kelding? Onang bechora sani o'ldi deb aza ochmoqchi bo'lib turuvdi. Shunaqa mehring qattiq bolamisan?

– Gaplaring to'ppa-to'g'ri, o'rtoq, lekin ust-boshimni ko'rib turibsan. Shu ahvolda qanday qilib uyga kirib boraman. Kelganimga bir haftacha bo'ldi (yolg'onni Xudoning o'zi kechirsin). Xo'jayinim qo'li ochiq, saxiy odam ko'rinadi. Yana biror haftalarning ichida ust-boshlarimni tuzatib ololsam, uch-to'rt tanga pul orttirsam, ukalarimga uni-buni olib borsam, deyman. Lekin sendan bitta iltimosim shuki, meni ko'rib qolganingni hech kimga aytib yurma. Kelgusi haftaga, albatta, o'zim boraman. Jon o'rtoq, onam, ukalarimning ahvoli qalay? Mahallada nima yangiliklar bor?

– Onang, ukalaring yaxshi, – dedi Turobboy, tog'ang qarashib turibdi. Mahallada nima ham yangi gap bo'lar edi. Salimboy so'fi otaning erkak echkisi tug'di. Quvon bibiy laxtakfurushlikdan sindi. Machitdagi olacha joynamozni o'g'irlab ketishdi. Ko'p odamlar: «Mamat devonaning choponi shundan», deb o'ylashyapti. Ziyod ocha ko'r bo'lib qoldi. Laparining yoniga yana lapar qo'shildi:

*Xom terini iylasang ulton bo'lur,
Nafsini tiygan kishi sulton bo'lur.*

Shunga o'xshagan bo'lar-bo'lmas gaplar-da, og'ayni. Dadamning ishlari yaxshi. G'o'zaning narxi oshib ketgan. Bir kalla kunjara ikki tangaga chiqdi. Qolgan gaplarni mahallaga borganda eshitasan.

– Bir hafta kutaman, mayli. Kelar shu bugun mahallaga bormasang, ko'rganimni hammaga aytib yuboraman. Eng avval oyingga, undan keyin o'rtoqlarga aytib sharmandangni chiqaraman. Darvoqe, xo'jayining kim, nima ish qiladi?

– Uni hozir aytmayman.

– Bachcha, tushdingmi?

– Tur-ey, otangning go'riga... O'zing bachcha bo'la qol, qosh-ko'zing kelishgan. Dorbozga shogird tushdim.

- Dorbozga shogird tushgan bo'lsang, duxoba shiming yo'q-ku?!

Ikkalamiz xaxolashib kulishdik.

- Aytgandek, Omon qayoqda? - deb so'radim.

- Ikki oycha burun bir ahvolda bo'lib qaytib kelgan edi. U kelib sening to'g'ringda toza ham bo'lar-bo'lmas gaplarni gapirdi. Baribir, hech kim ishongani yo'q, «Xudo ursin, kalomullo ursin», deb qasam ichsa ham ishonmadik. Hozir uning ishi yirik. Abdulla qoraqoshga shogird tushgan, uyiga suv tashib, ot boqib yuribdi. Oyog'ida Abdulla akam bergan eski xrom etik, belida salloti kamar. Piyonbozorga xo'jayinning oldiga osh ham olib borib turadi. O'rischa so'kishlarni o'rganib olgan. Dadasi Tur-sunboy akaning do'koni bosib qolgan edi, yigit-yalanglar hashar qilishib, tuzatishib berdik.

- Yaxshi, yaxshi. Qolganini o'zim borganimda bilib olarman. Hozir shoshib turibman, - dedim.

Qo'ltig'imdagi bedanani olib Turobboyga uzatdim,

- Ma, o'rtoq, mana buni to'rqovoqqa tashlab qo'y, juda o'tkir sayroqi chiqadi. Tumshug'ini qara, partini qara, marjonini qara.

Turobboy bedanani qo'liga olib qulog'iga guvillagan bo'ldi. Yana bir marta tekshirib ko'rib:

- Ie, buning makiyon-ku! - dedi.

- Shuncha dalada yurib makiyon bilan tullakni men ajratmay, sen ajratasanmi, ablah! - dedim, lekin ko'nglimda shubha bor edi.

O'tkinchi bir yigitni to'xtatib:

- Mulla aka, shuni ko'rib bering, shundan sayroqi chiqadimi, yo'qmi? - dedik.

U yigit bedanani qo'liga olib kuldi:

- Ha, buning bolalaridan sayroqi chiqsa chiqar, lekin o'zidan chiqmaydi, - dedi.

Demak, makiyon ekan. Sirni boy bermay, Turobboyga:

– Bo‘pti, olib ketaver, oshga bosarsan, – dedim.

Turobboy makiyonni qo‘yniga soldi. Xayrlashib ajralishdik.

Hoji bobo, unga iqtido qilib turgan giyohvandlar namozi asr o‘qib turganlarida takyaga kirib bordim. Darrov shamni, holvani, nosvoyni, anorni bir chekkaga qo‘yib, chilimning suvini yangilab, sarxonasini tozaladim. Samovar, choynaklarni artib, kurakcha bilan kul-larini olib chelakka soldim, yelkamda sochiq, qo‘limda supurgi, hech nima ko‘rmaganday, xizmatda qoim tur-ganimda namoz tamom bo‘ldi.

Hoji bobo:

– Ha, yetim toylog‘im, qaysi go‘rlarda besaru somon yo‘qolib ketding. yetimning otasi ko‘p deganlar. Ha, shu-naqa. Bitta-yarimta ota topilib qoldimi? Hu, muloyim supurgi bo‘lmay, germonning o‘qiga uchib ket!

– Zovol vaqtida qarg‘amang! – dedi giyohvandlardan bittasi.

– O‘zboshimcha-da, o‘zboshimcha! – dedi Hoji bobo.

– Xo‘sh, bozorda nima alomat-qiyomatlarni ko‘rding?

– Oysha yallachining eri Rahmat hojini haloyiq olo-mon qilib o‘ldirib yubordi, Hoji bobo, – dedim, – Ie! – dedi Hoji bobo. – O‘zi ham ko‘zga yaqin, xushro‘y besoqollar-dan edi. Hay, mayli, Xudo rahmat qilsin. Xalq olomon qil-gan bo‘lsa, «shahidi a‘lo» qatorida ketadi. Bundaylarga do‘zax o‘ti harom, hm shunaqa.

– Qani batafsilroq gapirib ber-chi? Ie, sochingni ham oldiribsan. Eron podshosi Ahmadali kal podshoga o‘xshab qolibsan. Suratda ko‘rganman. Xo‘sh, gapir!

Men bittaga o‘nta qo‘shib tamom vahima aralash olo-mon voqeasini so‘zlab berdim. Mening gapimda yarim poshsho eski shaharga ikki lak askar tushirdi. Yet-mish bir marta xaloyiqqa qarab o‘q otildi, degan gaplar ham bor edi. To‘qqizta xotin bolasini chala tashladi.

Ko'kaldosh madrasasining bitta mezanasi qiyshayib qoldi, sarroflikni Mochalovning mirshablari taladi. Xotin hammomda cho'milayotgan xotinlar hammasi dodlab ko'chaga yalang'och chiqdi, degan gaplar ham bor edi.

Bir soatdan mo'lroq gapirdim.

Shu hikoya sabab bo'ldi-yu, Hoji bobo mening gunohimni unutib yubordi. Hikoya vaqtida sekin-sekin kechki kayf uchun yig'ilgan taryokiylar o'n-o'n ikki kishiga borgan edi. Hindi sarrof namozasrdan sal o'tar-o'tmas saroydan qaytgan edi. Bugun uning chehrasi ochiq. Mening hikoyalirimni tushunsa-tushunmasa «moshoollo-moshoollo» deb eshitib o'tirar edi. Bir necha taryokiylar mening hikoyalirimdan o'zlaridan ketay deb qoldilar, ba'zilari hozirgina yegan afyunlari eslarida yo'q, yana ustama afyun yeb oldilar. Keluvchilarning ba'zilari olomon voqeasidan xabardor ham edilar. Ular ham mening gapimni tasdiqlab, yoniga qo'shimcha qilar edilar.

Ko'knorilar jamoatchiligi aybni goh yallachiga, goh Rahmat hojining o'ziga, goh marg'ilonlik xotin Latifaxonga, goh betizgin, bebosh olomonga, goh Mochalov va mirshablarning beparvoligiga qo'yar edilar.

- To'g'ri, - dedi qo'sh ko'zoynakli mulla usta Mirsalim, - ba'zan anglashilmovchiliklar ham bo'lib turadi. Chunonchi, o'tgan yili Zangi ota sayilida shunday bir voqea bo'ldi: sumbulaning o'rtalari, juma kuni edi. Hazrati pirim Zangi otaning sayilgohiga Maymanayu Maysaradan, Iroqu Badahshondan, Eronu Turoyadan, Hindiyu Rum, Chinimochindan, ya'ni jumlayi jahondan ziyoratchilar yig'ilgan, Toshkantimizning esa beshikdagi bolasigacha ko'chib chiqqan. Odam bolasi mo'r-malaxdek yer-ko'kni bosib ketgan.

Namozjumaga azon aytilib qoldi. Odamlar katta xonaqoning sahnini va unga qo'shilgan atrof maydonlarni shamaloqdek egallab, namozga tayyorlanib turibdilar.

Hamma imomga iqtidom qilib «Allohu akbar» deyilishi bilan, namozdan kechikibroq qolgan bir banda oldingi safga o'tib keta turib o'rtaroq safdagi bir tanishining kissasidan yarmidan ko'pi chiqib, tushib ketay deb turgan bo'z hamyoniga ko'zi tushib qoladi. Shu hamyonni mehribonchilik bilan kissasiga, ichkariroq solib qo'ymoq uchun qo'l uradi. Buni qatorda turgan yana bir musulmon ko'rib qolib namozini buzib: «Dod, musulmonlar, xonaqoga kisavur oraladi»,– deb baqiradi va haligi sho'rlikning yoqasiga yopishib mushtlay boshlaydi. Machitdagi imom boshliq hamma musulmonlar ham namozlarini buzib, haligi parrixtani do'pposlay ketadilar.

«Hoy, hoy, to'xtang, o'zi nima gap», deganga quloq soladigan odam yo'q. Hash-pash deguncha o'laksa qilib, machitning sahniga olib chiqadilar, bu yerda ham ko'ziga qon to'lgan olomon sho'rlikni ura ketadi, o'ldirib xotirjam bo'lgandan keyin:

– O'zi nima gap, nima qildi, kim urdi, kim ushladi, kimning hamyoni, degan gaplar chiqa boshlaydi.

Keyin hamyon egasi o'rtaga chiqib:

– Birodarlar, bu mening do'stim edi, o'g'ri odam emas edi. U menga mehribonlik qilmoqchi, osilib qolgan hamyonimni kissamga solib qo'ymoqchi bo'lgan edi, bechorada gunoh yo'q edi, – degani bilan bo'lar ish bo'lgan, endi foydasiz edi.

– Mana bu tikka jannatga boradi, – dedi Hoji bobo ha, shunaqa, beso'roq, beistoq jannatga tushib ketaveradi.

– Shariatimizdan aylanay, musulmonchiligimizdan aylanay, himoyatimizdan, hamiyatimizdan aylanay, olomondan aylanay. Ana shunday musulmon hamiyatli olomon bo'lganda, hammamiz ham eshigimizni baralla ochib uxlay bersak bo'ladi. Birorta o'g'ri yoki qo'li egrining haddi bormikin, bir musulmonning mulkiga, nomusiga taaddi qilsa. Olomondan o'rgilay, – dedi gi-yohvandlardan bittasi, – yomonlar jazosini tortsin.

Eng oxiri hukm – zamonaning buzuqligidan, podshohlarning notinchligidan, fuqaroning buzilib behayo bo‘lib ketganligidan, or-nomus barbod bo‘lib, xotinlar, yosh bolalar qo‘ldan-qo‘lga mol bo‘lib sotilayotganidan, xullaskalom, shariati Mustafoning oyoq osti bo‘lib nazardan qolayotganligidan, oxir zamon yaqinlashib qolganligidan, hazrati Iso ko‘kdan tushish vaqti kelasi haftaga qolganligidan, Xalifai Rum tomonda Dobatul arz chiqqanligidan, Xitoy tomonda yakka ko‘zlik Yajuj-Majujlar xurujga kelganligidan, Eronning yarmini yer yutganligidan, o‘zimizning Toshkentda, Tuproqqo‘rg‘ondan «bachajish» chiqqan ekanligiga kelib to‘xtadi.

So‘zni kelgan yerida to‘xtatib, Hoji bobo imom bo‘lgan holda namozshom o‘qishga qo‘zg‘aldilar. Men ungacha choynaklarga achchiq qilib choyni damlab manqaldonga terib qo‘ydim. Chilimga tamaki bosdim, o‘rtadagi chiroqni yoqdim. Katta patnisga har kimning o‘z nasibasi bo‘lgan bittadan obinon, ikki chaqmoqdan qand, bir kapdan qora mayiz qo‘yib chiqdim.

Namozshomdan keyin mijozlar o‘z yerlariga tartib bilan o‘tirdilar. Men har qaysilarining oldiga bir choynakdan choy, bittadan piyola, non, qand, mayizlarni qo‘yib chiqdim. Hoji bobo har kishining o‘z moyasiga yarasha qog‘ozga o‘ralgan «dori»sini qo‘llariga berib chiqdi.

To‘rtta ko‘knorining oldiga bitta tog‘orachada ustiga chit ro‘mol yopilgan ezilgan ko‘knorini olib kelib qo‘ydi. Ularga bir patnisda non, mayiz, choy qo‘yildi. Ulfatchilik boshlanib ketdi.

Bay-bay-bay, bularning giyohdan so‘nggi xushchaqchaq suhbatlariga quloq solsangiz, giyohdan ilgari bir-birovlariga to‘ng‘iz qarash qilib o‘tirgan, xudo urgan ziqna, bitta mayizning yarmini birovga ravo ko‘rmaydigan, o‘lganining kunidan erinib namoz o‘qigan bu mahluqlar endi tamom ochilib ketganlar.

Bittasi xayolidagi bog'i bo'stonini maqtaydi, bittasi davlatini sanab hisobiga yetolmaydi, bir-birini uyiga taklif qilyapti: «Oyog'ingizning tagiga qo'y so'yaman», deydi. Bir-birlariga choy uzatishgan, non surib qo'yishgan, qoradoridan pashsha qanotidayini uzib, bir-birlariga uzatishgan. Shunchalik mehribon, shunchalar xushmuomala, shunchalar muloyim bo'lib ketishganki, asti qo'yaverasiz.

Men poyi-piyoda xizmat qilib turibman. Tiq etgan choynak bejavob qolmaydi. O'sha zamoniyoq manhal-dondan burunning qonidek quyuc Kuznetsov choylar yetkazilib turibdi. Mendan, ayniqsa, hindi pochcham xursand.

– Moshoollo, bacham, moshoollo. Bisyor mamnunam. Imro'z bozor bud, koram dushvor, hisobam notamom, ha maylash, pardo, yak halyon biyor (bugun bozor edi, ishim qiyin bo'ldi, hisob qilolganim yo'q, ertaga qilarman, chilim keltir).

Sarxonaga uchta cho'g' qo'yib yaxshilab pishitdim. Bozordan keltirgan qog'ozga o'rog'liq nosni ham oldim.

– Mana sohib, qalyon ham tayyor, se lahchayi guli nor.

– Borakallo, borakallo, bacham.

U chilimni «xurr-xurr» qilib chuqur-chuqur ikki-uch tortdi, o'zi ham zo'r, Qarshining tamakisi edi. Elitdi, shekilli, rangi o'chib, ko'zini olaytirib, zo'rg'a:

– Ob biyor, ob biyor, – dedi.

Bir piyola muzdek suv olib kelib berdim. Qo'llari qaltirab bir-ikki qultum ichgan bo'ldi. Birpas tepasida turdim, o'ziga keldi. Qog'ozga o'rog'liq nosvoyni berdim:

– Ba shumo nosi Buxoriy ham biyovarda budam.

– Borakallo, bacham, borakallo!

U sarrof xaltasini kovlab bitta yarim so'mlik so'lkavoy chiqarib berdi.

– In mukofot, az Hoji bobo pinhon kun.

– Xo'p.

Chilimni boshqalarga navbat bilan tutib chiqdim. Ikki xo'roz qichqirganga suhbat davom qildi. Hoji bobo do'konning izmini menga topshirib ichkariga kirib ketdi. Giyohvandlar tarqaldi.

Sarrof hindi bilan qo'sh ko'zoynakli mulla usta Mirsalim odati bo'yicha takyada yotib qolishdi. Men ham chiroqni «puf» etib o'chirib, o'z joyimga cho'zildim.

Ertasi payshanba edi. Bugun juma oqshomi, keluvchilar ko'p bo'ladi. Barvaqt turib katta samovarga olov tashlab yuborganman. Hammayoq supurilgan, sidirilgan – ozoda. Mulla usta Mirsalim bir burchakda yakka o'zi bomdod namozini o'qib oldi. Uzoq vaqt o'tgan-ketganlarning, ota-onasining, endi o'ladiganlarning arvo-higa, shular orasida o'zining ham arvo-higa fotiha o'qib bo'lgandan keyin:

– Choying qurg'ur qaynadimi? – deb so'radi.

– Jag'illab qoldi.

Yangi obinon olib kelishga chiqish kerak edi. Hoji bobo dastgohni tashlab chiqib ketishga ijozat bermaydi. Usta Mirsalimni yuborishga andisha qilaman. Haytovur, Hoji boboning o'zi chiqib qoldi.

– Nonga borganing yo'qdir?

– Pul tashlab ketmabsiz-ku.

– Ha, shunaqa.

U yonchig'ini kovlab, ikki tanga pul olib berdi.

– Orqa-o'ngini qarab ol, kuygan, xomsiz bo'lmasin. Ozgina ushatib yeb ham ko'r, xamiri achigan bo'lmasin. Nimani qo'lingga tutqazsalar, ko'zga urgandek ko'tarib kelaverma. Salmoqlab ko'r, cho'g'i og'irroq'idan ol, urush bo'lgani bilan, narx-navo oshgani bilan, novvoyxonalar-ni yer yutib ketgani yo'q.

Ro'molchani yelkaga solib, novvoylikka qarab yugurdim. Tong azon bo'lishiga qaramasdan bir to'da och ola-qura itlarni ergashtirib, eski Kappon tomondan Mallajinni javrab kelar edi.

– Tuya bittangga, – qani, bittanga, tuya ming tanga – mana, ming tanga.

U bitta laycha kuchukni «Poshshoxon» deb chaqirib:

– Hamma podsholardan o‘zing durustsan, hech kim bilan urishmaysan, urishgan bilan ishing yo‘q... – deb gapira ketdi.

Menga ko‘zi tushib qoldi.

– Hoy, bola, beri kel, «Poshshoxon» ning dumidan o‘p!

Malla devonaning qiliqlarini tomosha qilaman, deb ancha yo‘ldan qoldim.

Men non olib takyaga qaytib kelganimda Hoji bobo allaqachon qaynagan samovarning tagida uymalashib yurar, meni g‘ijinib kutar edi.

– Ha, haromi, non uchun To‘ytepaga borib kelyapsanmi, muncha hayallamasang? Obke!

Takyada xo‘randalar yetti-sakkiz kishiga yetib qolgan edi. Hammasining moyasiga yarasha yegulik-ichguligini ulashib chiqdik. Hamma kayfini qilib, choy ichishga ovo-ra bo‘lgan vaqtda men sekin choy, qand turadigan quti-chani ochib, undan kecha olib kelgan pashmak holvani oldim, uchga bo‘ldim. Katta bir bo‘lagini Hoji boboning oldiga, bir bo‘lagini hindi sarrofning oldiga, bir bo‘lagini usta Mirsalimning oldiga qo‘ydim. Hoji boboning ko‘zi yarqirab ketdi.

– Buni qayerdan olding, bachchag‘ar? – dedi,

– O‘zingiz bergan juma pullarni yig‘ib yurgan edim, kecha olib keldim.

– Barakalla, odam bo‘lasan, bolam. Har bir narsani tejash, buguningni ertaga zaxira qilib qo‘yish yaxshi fazilat. Shunday qilgan odam tez boy bo‘lib ketadi. Ha, shunaqa, bor, biring o‘n bo‘lsin.

Sarrof bilan usta Mirsalim ham g‘oyat mamnun bo‘l-dilar. Kunduzi odatdagicha o‘tdi. Ammo peshindan keyin namozasrga yaqin birin-ketin ko‘p tanish, notanish mi-joz xo‘randalar yig‘ilishdi. Ichlarida takyaga yangi kelgan kosibbachchalar ham bor edi. Bular solma osh qilib, bir

chilim, yarim chilim takbas qilib ketuvchi yosh-yalanglar edi. Bular kelganda mening bozorim juda chaqqon bo'lib ketar edi. Bular bir tiyin, ikki tiyin, besh tiyinning yuziga qaramay, choyga, nonga, o'tinga, tuz, qalampirga ortiqcha pul to'lab ketar edilar. Albatta, men ularni o'z cho'ntagimga qayirib olar edim. Bundan tashqari, oshdan, sho'rvadan qolgan ovqatlardan «choyxonachi bolaga», ya'ni menga nasiba atar edilar.

Odmi kunlar bunday yog'liq osh, yog'liq sho'rvalar menga qayerda edi? Shunday juma oqshomi va juma kunlari takyaning haqidan tashqari o'z cho'ntagimga bir so'm, olti tangacha ishlagan vaqtlarim bo'lgan, Yigirmatalab qozon qaynagandan keyin, «Bir kapdan bersa to'yg'izadi, bir mushtdan ursa o'ldiradi», degandek, to'planib qolar ekan-da.

Bugun takyada yaxshi savdo bo'lgan edi. Hoji boboning qo'liga yigirma bir so'm qirq tiyin naqd pul topshirdim. Hoji boboning og'zi qulog'ida. Xufton namozini o'qib bo'lganlaridan keyin ham takyada yetti-sakkiz chog'li odam qolgan edi. Hoji bobo juda ochilib ketdi. Kecha men olib kelgan shamlardan to'rttasini to'rt burchakka yoqib, har qaysisining tagida bir kalimadan qur'on o'qilgan. Bir chekkada mulla usta Mirsalim qo'sh ko'zoynagini burnining ustiga qo'ndirib, kir, burama bolish ustiga «Jangnomai Abu Muslimi sohibqiron» degan mo'tabar bir kitobni qo'yib olgan. Gumburlatib o'qib turibdi. Qolgan giyohvandlar uni davra olib Abu Muslimning qahramonliklari to'g'risidagi vahimalarni tinglamoqdalar. Tasannolar, ofarinlar aytmoqdalar. O'qish davom etardi.

«Alqissa, andin keyin Maymana tomondan, Ko'hi daman etogidan gard paydo bo'ldi. Gard arosidan yetmish ikki parokolayi alam, nishonai yetmish ikki ming bayroqdori jarrojar, hammalari kaft jo'sh-po'sh erdi va Maysara tomondan hazrati sohibqironi Abu Mus-

limi Xurosoniyning pahlavoni gardan koshonlari misoli saddi Iskandardek saf bog'lab turar erdilar. Hazrati sohibqironning oltin chopon Zumrad taxtlari uzra livoiy Muhammadiy – bayroq Xurosoniy parvarafshon bo'lib turar erdi.

Niqobdor yog'iylar safidan bir haft jo'sh kiygan pahlavon arg'umoqqa mahmiz berib maydonga javlon urib kirdi. Otining tuyog'i chachag'igacha yerga botar erdi. Yetmish ikki botmonlik gurziyi-garmonini boshida charx urib aylantirib, niqobni yuzidan darbar aylab ayt-dikim:

– Ey, Abu Muslimiy go'solaparast, ey biyoboniy Xurosoniy, bilsang bilgil, bilmasang mendurman Nasri Sayyori beorkim, bugun bu ma'rakai jangda dimog'ingdan dimoq chiqargaymen.

Va hazrati Abu Muslim ham g'ayratlariga chiday olmay, Ko'htog' ismli bo'z otlariga suvora bo'lib, ul mal'unning saddi rohini to'sdilar. G'azablaridan har bitta mo'ylari kiyimlaridan nishtari obdorday teshib chiqib ketgan erdi.

Kelib, Nasri Sayyorning kamar bandidan «Yo Ali» deb ozot ko'tarib, muborak boshlaridan yetti marotaba aylantirib-aylantirib osmonga otdilar. Ul nopokning vujudi bir osh pishgunga qadar ko'zdan g'oyib bo'lib ketdi. Ba'daz muborak qo'llarini ko'kka ko'tarib tutib oldilar. Yerga omon qo'ydilar va dedilarkim: «Ey, Nasri Sayyor, minba'd Xurosoniyalar sha'niga bunday beodoblik qil-magaysan».

Nasri Sayyor u janobning rikoblarini o'pib, tava-tazarrular qildi va imon keltirdi».

Xullasi, bu jangnoma shu xildagi vahima gaplar bilan to'la edi. Ammo eshituvchilar bu vahimalarni g'oyat hayajon bilan tinglar edilar.

Hikoyat ushbu yerda to'xtaganda Tikonlimozor mahallalik Ahmadali so'fi ko'z yoshlarini artib:

– Kiroyi mardonalik bu bo'libdur. «Mard maydonda» degani bu bo'lur. Hozirgi zamonning urushlari maxzi nomardlik. Bexosdan turgan kishini miltiq bilan otmoq, tinch aholining xonadoniga to'p otmoq, osmonga xayripilon chiqarmoq – bularning bari nomardlik, bu kofirning ishi, dedi.

Bu gaplarni hamma «balli-balli», deb tasdiqladi. Hindi sarrof ham «moshoollo, moshoollo», deb ma'qulladi.

Nima desangiz deng, bu yerda yana oylab turib qolish meni zeriktirar edi. Ufq ko'k gumbazi bilan o'pishgan yam-yashil qirlarda bo'kalakli buzoqdek shataloq otib yurgan bir bola kelib-kelib xumga qamalgan yumronday bo'lib qolsa, albatta, zerikadi-da. Bundan tashqari, bironta tengquring bo'lmasa, sirdo'shing bo'lmasa, eshitadigan gaplar sarrof hindining abosi – kiyimiday bo'yi boshingdan bir gaz oshiq gaplar.

Zerikar edim, ermaklar qidirar edim. Hoji boboning kuzakda saqlagan tullaklari kech kuzak «chuchut» chiqarib qoldi. Hoji do'ppilik Sul-ton puchuq takyada boqib yurgan kaklik g'id-g'idlay boshladi, biroq bu jonivorlar ham menga o'xshash birisi oq Taytay tog'ning baland yon-bag'ridan, ikkinchisi, Qo'ng'iroq tepaning quyuyq pichanzorlaridan ajralgan tutqunlar bo'lib, ermaklikka uzoq chidash berolmas edilar. Menga esa hech kutilmaganda to'satdan bo'ladigan hodisalar, chunonchi, mo'rchaning qozoni yorilib, bir-ikki kishi o'lganday olam qodis voqealar, ajoyibxonaning yo'lbarisi bo'shab ketib, attorlikdagi Valihoji akaga chovut solganday sarguzashtlar, hech bo'lmasa Hindiston changalzorlaridagi sayohatlar, arslon bilan olishuv, qirq ko'zli ilonlarning bo'ynini chopib tashlash, o'rgatilgan yovvoyi odam, karkidon-timsohlarni minib yurish – mana shunaqangi favqulodda voqealar yoqar edi.

Bu yerda nima bor: tong azondan ikki tovuq o'tguncha pinakka borgan, musichadan ham xarob giyohvandlar, ularning o'zaro ming'ir-sing'ir, poyma-poy tasavvurdan uzoq hikoyalari. Tag'in ham o'z toqatimga o'zim hayron qolaman. Nima qilib yuribman? Bu yerdan tezroq siljishga mo'ljal qilib qoldim. Ammo ikki narsa ko'nglimda «hali vaqt erta» deganday bo'lar edi. Birinchidan, Hindiston sayohatiga yetkuday pul jamg'arganim yo'q. Haligacha hindi sarrofning saxovatidan, Hoji boboning qo'li ochiqligidan, oshxo'r kosib boyvachchalarning muruvvatidan, uncha-muncha yanglish hisob bilan urib qolganlarimdan yiqqanim uchta besh so'mlik, bitta o'n so'mlik tilla, ikkita so'lkavoy, qolganlari tanga, chaqalardan iborat. Men pulim bir me'yorga yetib tillaga alishsa bo'ladigan darajaga yetganda hindi sarrofga topshirib yiriklashtirib olar edim. Bu sirni u bilar edi, men bilar edim, xudo bilar edi. Jamuljami yigirma yetti so'mu ikki tanga pul edi. Oltinlarimni yaktak ko'ylagimning yoqa bahyasining orasiga tiqib yashirganman. Qolganlarini Hoji boboning sopol tupdoniga solib takyadan ellik qadamcha nari ariq labidagi qari tol tagiga ko'mganman. Hammasi ham peshona terim.

Ikkinchidan, Hoji bobodan javob so'rasam, jo'nlikcha bo'shatib yubormaydi, chunki xizmatlarim, unga yoqib qolgan, qo'lini sovuq suvga urdirmay qo'yanman. Binobarin, birorta qilg'ilik qilib haydalisim kerak. Men haligacha cho'l qurbaqaday yuvosh. Hoji boboning ijozatizisiz o'z kavagimdan boshimni chiqarganim yo'q.

Bu haftani miyam pishmagan rejalar bilan band bo'lgani uchunmi yoki ma'yuslik, yetimlik, uyimni, oshna-og'aynilarimni sog'inganim uchunmi juda yuvosh, mut'e va farmonbardor o'tkazdim. Har galgidek, sho'xshatir «shum bola» bu yerda yo'q edi. Bu holatimdan Hoji bobo anchagina tashvishga ham tushdi, shekilli, hindi bo'lsa, undan beshbattar.

Seshanba kuni Hoji bobo meni mehribonchilik bilan chaqirib:

– Bolam, bu gap-ku ikkovimizning o'rtamizda qolsin, tag'in Xudo urib anavi «qora» si qurg'urdan totinib-potinib yurganing yo'qmi? – dedi.

– Qorasi nimasi?

– Biz yeydigan «qoraxon» bor-ku, o'shani aytyapman.

– O'zim giyohvandlarning ahvolini ko'rib yuribman, Hoji bobo, men bu zaharni og'zimga olmayman, tepam-da Xudo bor.

– Barakalla, bolam, ha, shunaqa bo'lsin.

Hoji bobo yelkasidagi ro'mol bilan ko'zini artib, yonchig'ini kovlab shapaloqday bitta bir so'mlikni qo'limga tutqazdi.

– Bu ertaga bozorlik puling, juda xursand qilding, bolam, tashvishda edim, tag'in birovning to'tidek bolasini nobud qilib qo'ydimmi deb qo'rqan edim.

Pulni yonchiqqa yashira turib:

– Bu tomondan xavotir olmang, – deb qo'ydim.

– O'ynab-kulib, taralangni tortib yuraver. Senga «churq» etadiganning boshi o'nta.

Kechagi kayf-suhbatlardan keyin sarrof hindi ham Hoji bobo singari mehribonchilik bilan yoniga chaqirdi:

– Injo biyo, bacham, chi tavr hasti, bemor nesti? (Beri kel, bolam, ahvoling qalay, kasal emasmisan?)

– Shukur, sog'man.

– Ba chi parkshon menamoyi? (Nega parishon ko'ri-nasan?)

– Bo taraddudi sayohati Hindiston parishona (Hindistonga sayohat qilish taraddudi bilan parishonman), – deb hazillashdim.

Har ikkalamiz kulishdik.

– Moshoollo, safari Hindiston dori? (Hindistonga safar qilmoqchimisan?).

- Ha, shunday.
- Safar bo mashahhat. Hindiston durast. (Hindiston uzoq yo'l, qiyin.)

- Himmatim baland.

- Ofarin, moshoollo.

Hindining ham himmati tutib ketib, sarrof xaltadan bitta besh so'mlik tilla olib berdi.

- Gir, gir, bacham. Men oila va bacha nadoramki, davlati maro sarf kunand, Haq taolo sadaharo do'st dorad. (Mana buni ol, bolam, mening oila, bola-chaqam yo'qki, shunchalik davlatimni xarajat qilishga, Xudo sadaqani yaxshi ko'radi.)

Bugun o'ng yonboshim bilan turgan ekanman, olti so'mlik bo'lib qoldim. Yuvoshlikning, ma'yuslikning foydasi shunchalik katta ekanligini bilganimda boshdan shunaqa qilar edim. Yarim oqshomgacha o'zimdanda o'zim ishshayib, ichimda davlatlarimni sanab, quvonib xizmat qildim.

Chorshanba kuni erta bilan Hoji bobo qo'limga ikki tanga berib:

- Bolam, g'ir etib borib, non olib kelib ber, xumlarga suv to'ldirib qo'y, bedanalarning donidan, suvidan xabar ol. Keyin sanga javob, bozorni tomosha qilib, o'ynab ta'bing xohlaganda qaytib kel. Lekin kechga qolma, bolam. Yomon ko'p, zamon yomon.

Pulni olib yugurib borib non olib kelib berdim. Xizmatlarini bajo keltirdim. Hoji bobo qistab qo'ymadi, birga o'tirib choy ichishdik. Keyin bozorga qarab ravona bo'ldim.

Xasti Ukkoshaning tagida qaymoq bozor bo'lguvchi edi. Biror tovoq qaymoq olib, bitta obinon bilan yeb olish havas bo'lib qoldi. Qaymoq bozorga kirib u kosadan yalab ko'rib «achchiq» deb, bu kosadan yalab ko'rib «suyuq» deb yursam, bir burchakda ikki xurma

qatig'ini yerga qo'yib mahalladagi og'aynilarimdan te-
girmonchi Abdulla vavag'ning ukasi, Ibrohim polvonning
o'g'li Ubay o'tiribdi. Turib quchoqlashib ko'rishib ketdik.
O'tgan chorshanba Turobboy bilan bo'lgan suhbatdan,
ming xil so'roq-istaklardan keyin, yolg'on-yashiq gaplar
bilan qutuldim. Endigi masalaga o'tdik.

Men qaymoqni yeb bo'lguncha u qatiqni sotadigan
bo'ldi. Keyin ko'mir saroyga tushib tomosha qiladigan
bo'ldik. Morojniy yeymiz, baliq yeymiz. Yupatovning ot
o'yiniga kiramiz. Kajavaga tushamiz. Durbinda surat
ko'ramiz. Yalla qilib o'ynaydigan bo'ldik.

Ubay qatiqning pulidan ishlatmaydigan bo'ldi. O'zida
uch miri bor ekan. Qatiqni arzon-garovga sotib, tag'in
pulni ishlatib qo'ysa, kelinoyisidan baloga qolar ekan.
yetmaganini men qo'shadigan bo'ldim. Besh tiyinga
yarim qaymoqdon qaymoq, ikki tiyinga bitta obinon
olib, bir chekkada cho'nqayib qaymoq yeya boshladim.
Ubay ham qatiqlarining ikki xurmasini bir tangaga so-
tib yubordi. Katta pul. Yonimga kelib, qolgan qaymoqni
u ham yeyishdi.

Chorsuning og'ziga chiqib Ubayning xurmalarini
Qoraboy qassobning do'koniga qo'ydik. O'zimiz tushovi
yechilgan toyloqlarday ozod edik.

Bugun bozor kuni. Vaqt choshgohga yaqinlashib
qolgan. Ko'chalar g'oyatda gavjum edi. Ko'mir saroyga
kiraverishda somon, saksovul, ko'mir ortilgan tuyalar
qator bo'lib, bo'yinlarida jarang-jurung qo'ng'iroqlari
bilan yo'lni to'sib turar edi. Tuyalarning buti orasidan
o'tib, ba'zilarini cho'chitib, mahkama ariqning ko'prigi
ustiga keldik. Bir tomonda olam-jahonni tutatib, bir iflos
oshxonada baliq qovurar edilar. Kir stol ustida Sirdary-
oning beldan yo'g'on laqqa balig'i cho'zilib yotibdi. Suz-
ma xaltaday ochiq ko'zlarini pashsha talab yotibdi. Bir
tomonda saxtiyonfuruslar.

Biz bular orasidan o'tib bordik. Ko'mir saroy maydonining o'rtasida ko'ku oq brezentlardan qurilgan Yupatov ot o'yinining kattakon bahaybat gumbazi turar edi. Uning oldidagi taxtadan yasalgan baland so'rida karnaychi, surnaychi, do'mbirachi, bir necha masxarabozlar. Bularning orasida Rafiq masxaraboz ham bor. Ular turli o'yinlarni ko'rsatib, olomonni ot o'yiniga chaqirar edi.

- Attaginang, ko'ksultonning vaqti emas-da, Ubay.

- Ko'ksulton nimaga kerak bo'lib qoldi?

- Surnaychilarning oldiga borib qarsillatib yesang, og'zi kalava-kalava suv ochib, surnayini chalolmay qolar ekan. O'tgan hafta ro'parasiga kelib anor yegan edim, xuddi shunday bo'ldi.

Ikkalamiz kulishdik.

- Ot o'yinga kiramizmi?

- Yo'q, kirmaymiz, - dedi Ubay.

- Nega?

- Birinchidan, qimmat, ikkinchidan, Mayramxon degan yalang'och chiqarmish, men yalang'och xotinlardan qo'rqaman. Otning o'ynashiga qiziqmayman. Uyimizda ot bor, dadam chavandoz. Har qancha ot o'ynatganda bizning uloqchilardek o'ynatolmaydi. O'zim ming marta ko'rgan tomoshaga bir tangadan to'lashga ahmoq pul yo'q.

- Men ham bir marta ko'rganman, bo'ladi, - dedim.

Rafiq masxaraboz yog'och so'rida og'ziga arra qipiq to'ldirib gugurt chaqib otash xo'r-ey, otash xo'r, deb olov purkab tursa ham kirmayman. Chunki ichkarida ham shuni ko'rsatadi-da.

Morojniy yegani bordik. Men qizil morojniy oldim. Ubay sarig'idan. To'qqiz pullikdan oldik. Tarelkaga solib berdi, yog'och qoshiqcha bilan maza qilib yeyayotganimda tamom bo'lib qoldi.

Ko'mir saroyidagi pochtaning yoniga dor qurilgan ekan. Dor hali boshlanmagan. Lekin atrofda davra qurib

o'tirgan odamlar ko'p edi. Bu yerda ham karnaychi-surnaychi, do'mbirachi. Ikkita qiziqchi yog'och oyoqda almoyi-aljoyi o'yinlar qilib, aylanib yuribdi. Shulardan bit-tasining kokillik do'ppisidan taniyman. Aka Buxor.

Ubay bilan mahallaga borgandan keyin bittadan yog'och oyoq qilib olishga ahd qilishdik. Yog'och oyoqda yurish uncha qiyin emas ekan. Undan keyin boshing ham-madan baland, devor-tomdan qarab qo'ni-qo'shnilarn-ing xohlagan qizi, kelin-kevatlarini ko'rib ketaverasan.

Ubay:

- Qornimizni to'yg'azib olmaymizmi, no'xatsho'rak yemaymizmi? - dedi.

- Qo'ysang-chi, hozirgina qaymoq non yedik-ku. Bu-ning o'rniga durbin surat ko'ramiz, - dedim.

Ilhom samovarchining ukasi kal Ibroy durbin surat ko'rsatar edi. Ikkita surat ko'rish bir tiyindan. Bizni tani-di. Qo'shni mahalla bo'lganimiz uchun har beshtasini bir paqirdan ko'rsatishga rozi bo'ldi.

Ikkalamiz ikkita durbinni olib ko'ra ketdik. Kal Ibroy tepamizda maqtab, tushuntirib turibdi:

- Mana bu Farang podshosi Qaysari Rum, xotini bi-lan ko'cha aylanib yurgani, mana bu xalifai Rum Sul-ton Abdulhamid soniy. Ana Sofiya masjidiga namozjuma o'qigani kelganlari. Izvoshning oldida gadoylar sadaqa so'rab o'rab olib turibdi. Mana bu Afg'on amiri Sul-ton Abdurahmon. Mana bu Hindiston malikasi, Farang pod-shosining qizi, fil sayohatida changali Mozandar-onni aylanib yuribdi. Mana bu Makkatulloda hojilarning Aro-fatga chiqishi. Mana bu oqposhsho hazratlarining ena-galari - Valentina Fyodorovna. Bu kishi yaqinda ichbu-rug'dan vafot qilganlar. Ey, sartopo, sartopo, tomosha qilavering!

Ikki paqirdan sakkiz tiyin to'lab, o'ntadan yigirmata surat ko'rdik, dunyoning u chekkasidan bu chekkasiga borib kelgandek maza qildik.

Ko'mir saroyidan ham hafsala pir bo'lib, mum bozorga chiqqanimizda, mahkama tomondan qalandarxonada tuproq yalab yotgan Mittixon to'ramning qalandarlari bezanjir ayiqlarday, mast tuyalarday talqin o'qib, ras-tani boshlariga ko'tarib kelar edilar. Biz ham ergashib ketaverdik. Qalandarlar Majjomiga qarab ko'tarildilar. Majjomining orqasida g'o'za bozorga tutash yerda katta bir yalanglik bor edi. Bugun shu yalanglikda Toshkentning, Toshkentninggina emas, butun O'rta Osiyo muzo-fotining voizi Ko'sa maddohi va'z so'zlashi kerak ekan. Qalandarlar Ko'sa maddohning jarchilari ekan.

Qalandarlar anchagina yig'ilib qolgan haloyiqning ol-dida saf boyladilar. Birortasi ham o'tirgani yo'q. Hamma-lari uzun-qisqa hassalariga suyanib, «huv-huv-huv», deb tebranib turar edilar. Qayerdandir o'rtaliqqa bir kursi olib kelib, uning ustiga bir po'stak tashlandi. Kursi yo-niga taburetka keltirildi. Unga bir choynak choy, piyola, non, qand qo'yildi.

Bir nafasdan keyin davra o'rtasiga malla to'nli, boshi-da katta oq salla, jiyak yoqa ko'ylakli, past bo'yli, semiz, qo'lida hassa tutgan, oq yuzli, soqol-mo'ylovsiz yuzlari burishgan sakson yoshlar chamasidagi bir chol kelib chiqdi. U qiblagga qarab kursiga qalandarlarga ro'para-ma-ro'para o'tirdi.

Qalandarlarning oldida yana yelkasiga oq rido tash-lagan, yengilgina yaktak kiygan, shiling pocha kavush kiygan girdak oq sallali ikkita mullabachcha taqlid: biri-si qora cho'qqi soqolli, birisi yoshroq, ikki kishi kelib kir-di. Ular Ko'sa maddohning «do'st tortuvchi» shogirdlari edi.

Ko'sa maddoh bir piyola choy quyib tomog'ini ho'llab olgandan keyin o'rnidan turib, hassasini beliga qo'yib asta-sekin sinchiklab davrani aylanib chiqdi.

Biz shu paytda odamlarni yirib-yorib oldinga o'tib olgan edik. Ko'sa maddoh qaytib o'z o'rniga bordi. Qo'lini yuqori ko'tardi. Xirilloq ovoz bilan davra atrofidagilarga murojaat qildi:

- Haloyiq, ibtidoiy avval tikka turmay joy-joylariningizga o'ltiringlar. Tik turmoqlik, nauzan billo butpara-stlarning toshdan qilingan xudolariga xos xislatdir!

Hamma guv etib o'tirdi. Biz ham yalpayib savatdek joyni egalladik. Haligi ikkita mullabachcha tahlid «do'st tortuvchi» shogirdlar xipcha ovoz bilan maddohning so'zini:

- Baleee... - deb ma'qulladilar.

Ularning ovozi Shayxontovurdan ham eshitsu bo'lar edi. Ko'sa maddoh so'zida davom qildi:

- Boyad ma'lum bo'lg'ayki, bu yerda jam bo'lgan izdihom o'rtasida musofir-mujobirlar, Samarqandu Buxoro, Kattaqo'rg'onu O'ratepa, Farg'onayu Xo'jand muzofotlaridan qadam ranjida aylab Toshkentdi firdavs monandimizga kelgan musulmon birodarlarimiz bisyordirlar. Shoyadki, kaminani tanib qo'yg'aylar. Aslim Buxoroning Ko'zagaron mahallasidandurman. Ismim Hoji Najmiddin ibn Salohiddin, padari buzrukvorimiz ham amiri Muzaffar zamonasining zabardast voizlaridan erdilar. O'n yetti nasab bilan Mavlono Husayn voiz Samarqandiya vobasta bo'lurmiz. Padari buzrukvorimiz oliy Temuriylardan Husayn Boyqaro zamonasida nash'u namo topib, umrguzaronlik qilibdurlar. Zihi zamonai shar'iy. Zihi zamonagx shar'iy. (Ajoyib amnu omon va shariat barqurgan zamonlar edi u zamonlar.)

Kitobi «Axloqi muhsinin» u janobning tasniflaridir. Kamina ul hazratga o'n yettinchi nabira bo'lurman. Har kim bunga shak keltirsa, yuzi qozonday qora bo'lib, dili tandurday otashlarga kuygay, omin!

Shogirdlar:

– Omin, kuygay!!! – deyishdi.

– Endi masalaga guzar qilaylik. Xudo o‘z kalomida uch zotga itoat qilmoqlikni bandalariga farz qilibdur.

– Birlamchi, haq taolo va taborakning o‘z zotidurkim, kulli mavjudot uning qudrati bilan paydo bo‘libdur va uning amri bilan jahonda barqarordir.

Biz haq subhonahu va taologa har zamon, har soat, har dam va har daqiqa itoat qilmoqqa o‘z imomimiz bilan majburmiz.

Do‘st tortuvchilar:

– Ha, do‘st, majburmiz, baleee... – deb qichqirdilar.

Qalandarlar bularning so‘zi orqasidan «hah, ho, huv», deb talqin o‘qidilar.

Ko‘sa maddoh ularni bir ishora bilan to‘xtatib, so‘zida davom qildi:

– Ikkilamchi, payg‘ambarimiz Muhammad Mustafo sollallohu alayhi vassalom rasuli barhaq, payg‘ambari oxir zamondurlarkim, biz u janobning har bir sunnatlariga va hadislariga beshak-shubha amal qilmog‘imiz kerak. U kishining ruhi poklariga salovatlar bo‘lsin.

Do‘st tortuvchilar:

– Hay-hay, salovotlar bo‘lsin, omin! – deyishdi.

Qalandarlar takbir tushirib ketdilar:

– *Salli alo sayidino Muhammad.*

– *Salavotino Muhammad.*

Ko‘sa maddoh yana qo‘l ko‘tarib qalandarlarini to‘xtatib, xirillagan tovush bilan va‘zni davom qildirib ketdi:

– Uchlamchi, boshimizda turgan imperatori a‘zami-miz janobi oq poshsho Nikolay Soniy Romanov hazratlaridurkim, Xudo o‘z kalomida «Assulton zillolohi fil arz», ya‘ni podsholar Xudoning yerdagi soyasi debdur. Niko-

lay hazratlari Xudoyi taoloning yerdagi ko'lankasidurlar.
Boshimizdan shafqatlari arimasin.

Do'st tortuvchilar:

- Ko'lankasidurlar, omin, ko'lankasidurlar, omin...

Qalandarlar:

Sulton bidonad holi man,

Sulton ba man shafqat kunad Hu... hu... - derdilar.

Ko'sa maddoh yana ularni to'xtatib, so'zida davom qildi:

- Yana u podshohi a'zamimiz Nikolayning xonadoni oliylari, vazir-vuvarolari, arshga qo'yilgan kursiday baland taxtlari sihat-salomatlikda ming yillar barqaror bo'lsin, omin!...

Do'st tortuvchilar:

- Omin, omin...

- Aknun ushbu zamonaga mag'ribi zamin tomonidan olmon degan bir badbaxt dushmani podsho chiqib, jano-bi imperator hazratlarining taxti saltanatlariga, varost zaminlariga lak-lak haft jo'sh lashkar, to'pu-zambarak, osmonu vafur (samolyot) yuborib, ko'p yerlarni qabs etib, haloyiqni besaranjom qilib, kulfatlar solib turmoqda erurkim, ayniqsa, ushbu zamonada har bir musulmonga o'z podshohi a'zamiga itoat qilmoq, har bir amr farmoniga bo'yin egmoq farzi ayndir. Xudo o'z kalomida ulul amru minqo'm, ya'ni podshohlaringiz qaysi dinda bo'lsa ham unga mut'e bo'linglar, debdur. Alhamdulillah ra'bil olaminki, bizning oq podshohimiz va butun vazir-vuzaro, amiri lashkarlarimiz kitobiy dinda hazrati Masih dinidadirlar. Bizga Qur'on nozil bo'lganday, hazrati Isoga ham «Injil» nozil bo'libdir. «Injil» ham kalomullodir. Bas,

ma'lumdirkim, hazrati podshohimiz va xonadoni oliylari kofir emas, ahli kitoblardandirlar.

Ma'lum bo'lurkim, hazrati podshohimizga o'z fuqarolari musulmonlar azon jumla bizning Turkiston Partiyalari ham farmonbardor bo'lib, xususan, ana shu qattoljang kunlarida yordam bermoqlari farzdir.

Va yana bu yerda mavjud izdihomga ogohlik uchun ayturmankim, o'z ichimizda bo'lgan «xufiya»lar, voqeanavislar, masterovoylar degan bexirad layta laylaklarning, oyoqyalang xona bardo'shlarning ig'vo-fasodlariga uchmasinlar. Har qayerdakim, shunday buzuq fitnajo'lar fuqarolarni podshohimizning adolat yo'lidan ig'vo yo'lga sudramoqchi bo'lganlarni shahar boshliqlarimizga, janob politsamistrimizga va ularning sadoqatli amaldorlariga tutib bersinlar, omin!..

Xudo taolo va taborak dushmanimizni yer bilan yakson qilsin, ig'vogarlarning, fitna-fasodchilarning og'ziga tosh!

Do'st tortuvchilar:

– Omin, og'ziga tosh, omin, og'ziga tosh... – deb qichqirar edilar.

Shundan keyin Ko'sa maddoh amri-ma'ruf, nahi-hunkarga (shariat masalalariga) o'tdi:

– Mustahab qilishda orqa tomonni necha marta yuvsavob, necha marta o'tsa gunoh?

– Erta bilan turib kavushni o'ng oyoqdan kiyish kerakmi, chap oyoqdan kiyish kerakmi?

– Haloga qaysi niyat bilan kirish kerak?

– Ot mingan kishi eshak minganga salom berishi mumkinmi, yo'qmi?

– Oqib turgan suvga axlat tushsa, necha marta yuvmalansa halol bo'ladi?

– O'g'ri Xudoning bandasimi, yo'qmi?

– Mashinachilar bilan sartaroshlar ham jannatga kiradimi, yo'qmi?

– Kartoshka halolmi, harommi?

– O'rusning yassi qozonida pishirilgan ovqatni yesa bo'ladimi, yo'qmi?

– Maddohning gaplaridan muzlagan tariqcha maza topolganim yo'q. Ketamiz, – dedim Ubayga.

U ham meni turtib:

– Men ham hech narsa tushunmayapman. Nuqul oq poshshoni maqtaydi, amaldorlarni maqtaydi, pora-mora yeganmi o'zi, – dedi Ubay. – Maddohlarning hammadan pul so'rashi qiziq bo'lar edi. Pul so'raydigan joyiga yetib qoldimi?

– Yo'q. Bu gapda pul so'ramaydi. Pulni cho'pchak aytganda so'raydi. Men pul so'rashini juda yaxshi bilaman. Chunonchi, u bir qiziq eshitilmagan cho'pchakni boshlaydi-da, bir kutilmagan yerga olib kelib to'xtatadi, odamlar hayajonlanib hikoyaning bundan bu yog'ida qanday voqealar yuz berar ekan, deb, tipirchilab kutib turganda, to'satdan pul so'rab qoladi.

Hozir ham Ko'sa maddoh shunday qildi. Eshitilmagan bir qiziq, afsonaviy hikoyani boshlab, qiziq bir joyiga kelganda to'xtatib qo'ydi (bu cho'pchakni batafsil aytib o'tirish ko'p vaqtni oladi, shuning uchun uni gapirib o'tirishning hojati yo'q).

– Hoy, musulmonlar, – dedi Ko'sa maddoh, – biz ham ayalmam musulmonlardanmiz. Bir necha jo'javurdek jonlarning kafilini Xudo bizning yelkamizga yuklab qo'yibdir. Shu yerda hozir va nozir o'tirganlar hikoyamizning davomini tinglamoqchi bo'lgan birodari shar'iyalarimizdan farzand talabdur, davlat talabdur, xotin talabdur, qarzdordur, har maqsadiki ko'nglida bo'lsa, xudoyi taolo tez fursatda shu maqsadiga noil qilgay, deb yetmish azamatdan xudo yo'liga yetmishta ot so'radim.

Hay-hay, abas gapirdim, asos gapirdim. Mendek bir bechora yetmish otni na qilurman. Mening hojatim uchun bir saman ot bo'lsa kifoya. Bir azamatdan bir ot so'radim. Qolgan oltmish to'qqiz saxiydan yarim tillodan oltmish to'qqizta yarim tillolik so'radim.

– Hoy, abas so'radim, abas so'radim. Shunday g'ulg'ula, sarosima zamonda hamma muttasil o'z oila tashvishi biland band bo'lganda yarim tillo so'ramoq abasdur. Qolgan oltmish to'qqiz ahli sunnati valjamoadan bir so'lka-voydan oltmish to'qqiz so'lkavoy so'radim.

Hazrati Muhammad Mustafu sollallohi alayhi vassalom o'z muborak hadislaridan birida «Hayril umur av-satuh» ,ya'ni har bir ishning o'rta holdagisi yaxshidir. Bir so'm so'ramoq, demak, o'rta miqdordur, ashaddiy musulmonga bir tanga sadaqa qilmoqdan ozor yetmagay. Qani, muntazir bo'lmaylik, hikoya davom qilsin deganlar, yonchiq kovlasinlar.

«Do'st tortuvchi» ikki mullabachcha ikkita kepchik ko'tarib davrani aylanib ketdi. Qandaydir bir boyvachcha o'rtachagina bir otni davraga yetaklab kirib Ko'sa maddohga yuganini tutqazdi.

– Taqsir, befarzandman, duo qiling.

Ko'sa maddoh ko'zining g'o'lagini oqartirib ko'kka qarab qo'l ochdi:

– Omin, hoy musulmonlar, sizlar ham menga qo'shilib omin denglar, yana bir marta omin...

Hammayoqdan bo'g'oz-qisir chuvvos «omin» ovozlari ko'tarildi.

– Xudoyo shu ukamning ko'ngillarida o'ylagan hamma niyatlari janobi kibriyoning dargohida qabul bo'lsin. Hazrati sheri yazdon, yigitlar piri hazrati Ali kamarbandini bog'lasinlar, xudoyi taolo va taborak to'qqiz Hasan-Husan o'g'il, to'qqiz Fotima-Zuhro qizga ota qilsin, boshlari to'ydan chiqmasin, omin.

Ovozlar ichida «do'st tortuvchi» larning chinqirgan «omin» ovozlari mis barkashni pichoqning uchi bilan teshganday chiyaillab ajralib turar edi.

Boyvachcha-ku, Ko'sa maddohga ot sadaqa qildi, ammo bu otni Ko'sa maddoh avvallar ham minib yurganini bir necha marta ko'rganlarini shivir-shivir aytguvchilar ham bor edi. Biz birovning ustidan gap tarqatishni yomon ko'ramiz, gunohi aytuvchilarning bo'yniga.

Kepchik ko'tarib pul yig'uvchilar davra aylanib, tuzukroq kiyingan odamlarning oldida uzoqroq to'xtab sadaqa yig'ar edilar. Qancha tushganligini bilmayman. Men Ko'sa maddohga hisobchi bo'lganimcha yo'q.

Men Ko'sa maddohning pul yig'ish to'g'risidagi nayranglarini Ubayga tushuntirib bermoqda edim. Birdan Ko'sa maddohning ko'zi biz tomonga tushib qoldi, shekilli:

- Hoy, qalandarlar, hoy, birodaroni oliy, ana shu ikki beodob bachchalarni ma'rakadan olib chiqing, halol oshga tushgan pashsha bo'lmay o'lsinlar, - deb qoldi.

To'rtta yo'g'on qalandar kelib ikkitasi mening qo'limdan, ikkitasi Ubayning qo'ltig'idan azot ko'tarib, ma'rakadan chiqarib, boshimizga bittadan mushtlab qassob bozorning dahanasiga uloqtirdilar.

- Jo'na-e, itdan tuqqanlar!

Tag'in nima balolar deb gapirib so'kishdi.

Men Ubayga:

- Aytmabmidim. Ko'sa maddoh, va'ziga xalaqit berganlarni juda beobro' qiladi deb.

- Be! - dedi Ubay. - Sen bilan menda obro' nima qiladi. Yur. Keta turib o'ylab qoldim Bir-ikki so'm harajat qilib, bechora onam, ukalarimga besh-o'n qadoq guruch, mosh, bir-ikki qadoq yog', biroz go'sht, mayda-chuyda qilib Ubaydan berib yuborsammikin, qanaqa bo'larkin? Tag'in onam bechora Ubaydan meni qayerda ko'rgani,

qani yur, olib bor, topib ber, deb tiqilinch qilib qolsa, Ubay o'ng'aysiz ahvolda qolsa, qanday bo'lar ekan?..

Xullasi, ming xil xayollarga bordim. Eng oxiri: «Ha, endi besh-olti oydan buyon-ku, dom-daraksiz, sanqib yuribman. Nima, mahalladagilar tirik yurganimni bili-shadi. Ular ham, men ham qirqqa chidagan, qirq biriga ham chidab qolarmiz. Baribir, kelgusi haftagacha Hoji boboning tarbiyasida qolmoqchi emasman, o'shanda bi-rato'la topgan-tutganimni xarajat qilib, ortib-tortib bora qolarman», – deb o'zimga tasalli berdim.

Keyin bitta oq tangani Ubayning qo'liga tutqazib:

– Ma, o'rtoq, choychaqa qil, lekin meni ko'rganingni hozircha hech kimga aytma, o'zim borib qolaman, – dedim.

Ubay bilan xayrlashib ajrashdik.

Vaqt oxir peshin bo'lib qolgan edi. Qornim ochgan. «O'ladigan dunyoda bir gasht surib qolay», deb Ilhom samovarchining samovariga kirdim. Kal Asra avval meni haydab yubormoqchi ham bo'ldi:

– Bor-bor, ishingni qil, o't. Bu yerdan bir choy, bir non, nimchorak qand – to'rt yarim paqir, sendaylar bu yerda choy icholmaydi. O't, o't, ko'rpachaga biting to'kiladi.

– Qo'ya qoling, jon Asra aka, to'rt yarim paqir tugul bir so'mim ham bor, kirgizavering, mana, ishonmasangiz, – bitta so'lkavoyini ko'rsatib qo'ydim.

– Voy bachchag'ar-ey, tim urdingmi, buni qayoqdan olding? Ha, mayli, kira qol, – dedi kal Asra.

Ichkariga kirib so'rining dahanasiga o'tirdim. Bir choynak choy, bir obinon, nim chorak qand olib kelib qo'ydi. To'tining almoysi-aljoyi gaplariga quloq solib, grammofondan Hamroqul Qorining «Yo hayotan-na-biyy» sini eshitib, maza qilib choy icha boshladim.

Bozor qilgani daladan tushgan bir o'zbekning gram-mofonni birinchi ko'rishi ekan, hayratda qoldi. Ichida odam bormi, desa kichkinagina quticha, shayton desa,

Xudo-Alloning, Muhammadning otini aytib turibdi. Hang-mang bo'lib allavaqtgacha turib qoldi. Grammo-fonning sirini unga tushuntirishga undan ko'ra ilmsiz-roq edim.

Namozgar bo'lib qoldi. Tezroq takyaga borishim kerak. Takyam oldim, buxor nosi oldim, pashmak oldim. Hoji bobo bilan hindi sarrofga munosib bozorliklarni qilib, qiyshayib kirib bordim. Ammo rostini aytish kerak, takyadan juda zerikkan edim. U yerdagilarning diydorini ko'rishga toqatim qolmagan edi.

Kechasi birinchi shirava qor yog'ib chiqdi.

Juda sovqotib javrab chiqdim. Azonlab turib, yettinchi lampaning yorug'ida Hoji bobodan telpak bilan guppi so'rab, «Kuznetsov» choydan bo'shagan Hoji bobo xufya taryokilarga afyun o'rab beradigan qog'ozning orqasiga ushbu qorxatni yozdim:

«Qorxat bu turur»

*Qorni yog'dirgan xudoyimning o'zi,
Xat borib tegsin, kiyim-boshning so'zi.
Hoji bobo, bilasiz egnimda yo'q,
O'z pulimga olgali qo'ynimda yo'q.
Guppisizlik, qo'l-oyog'im bo'ldi lang,
Piltasiz do'ppi kiyibman, bosh yalang.
Xizimatingizdan mudom ayrilmadim,
Buyrug'ingizdan qiyo qayrilmadim.
Tong sahardan kechgacha izg'iyman,
Xuddi cho'ltoq bir shipirg'i – to'zg'iyman.
Jon bobo, rahm aylangiz ahvolima,
Qolmangiz o'lsam qotib, uvolimga.
Bir ilojini qiling, Hoji bobo,
Yetti marta haj ato qilsin Xudo, –
deb yozdim, yetim shogirdingiz...*

Hoji bobo uyidan takyaga chiqqanda xatni unga berdim.

– Buning nimasi, bolam?

– Bilmadim, bir kishi berib ketdi. Namangandan xat emish.

– Ha, shunaqa, Mamatrizodandir. U bu yil ko'knori ekmoqchi edi, – dedi. Xatni mudrab o'tirgan sariq soqolli qo'sh ko'zoynakli kishiga berdi.

– Buni o'qib bering-chi, mulla usta Mrsalim, do'stimdan ekan. Tong azonda ko'zim o'tavermaydi.

Mulla usta Mirsalim xatni olib o'qiy boshladi:

«Qorxat bu turur».

– Hi, shunaqa, – dedi Hoji bobo ko'zi qinidan chiqib ketgunday bo'lib, – hay haromi, buni senga kim berdi, shartta ushlamaysanmi, eshakka teskari mindirib, yuziga qora surtib Chorsu aylantirmaymizmi. Iya, muni qarang-a, keksaygan holimda menga hazilkashlik qilib ziyofat yutguvchi kim bo'ldi ekan? Hu baqqolning mushugiga o'xshab sipoh bo'lmay o'l. Qani, o'qiyvering endi, mulla usta Mirsalim, bo'lar ish bo'pti.

Usta Mirsalim, turtinib-turtinib, «Xo'sh-xo'sh» deb o'qib chiqdi. Hoji bobo xatning yuqorilarini «ha, shunaha, ha, shunday bo'ladi», deb tinglab borgan bo'lsa, «Yeti marta haj ato qilsin xudo» ni eshitganda ko'ziga yosh oldi. «Yetim shogirdingiz» degan imzoga kelganda iyib ketdi.

– Buni sen yozdingmi, bachchag'ar, tab'i nazming ham bor ekan-ku, to'xta, ey, jigirimni ezib yubording,– belbog'iga qistirgan ro'molchasini olib ko'zini artgan holda o'rnidan turdi, uyga kirib ketdi. U chiqquncha mulla usta Mirsalim nazm ishining qiyinchiligini, piri kuch ekanligini aytib meni maqtadi. Hoji bobo chiqdi, qo'lida kechasi kiyadigan, paxta solingan, nimdoshgina, binafsha duxoba qalpoq bor edi.

- Mana buni kiyib ol, bolam, qani, qo'lingni och, xudoyo xudovando sen ham menday qarib-qartay! Kar-rukning bolasi tuxumdan chiqa ko'rmasin, chiqdi degani qanot-quyruq bitdi degani, joning sog' bo'lsa, guppi ham bo'lib qolar. Haytovur, Hoji boboning duosi bekor ket-may, uch kundan so'ng, hindi sarrof o'zining eski, keng, yengsiz hindcha to'nini sovg'a qildi. Menga chorakam bir gazcha uzun kelgani uchun etagidan qirqib tashla-dim. Oyog'imda oporka, boshimda «namozlik» qalpoq, egnimda ustidan qayish bilan bog'langan keng hindcha to'n - abo, oshqovoq polizning go'ngqarg'a tegishidan qo'rqib o'tkazilgan qo'riqchisi kabi ahli takya xizmatini astoydil qila boshladim...

Bugun to'qson tushadi, degan kun birinchi ishni ko'rsatdim: erta bilan ahli takya yig'ilmasdan burun manqaldonning ostiga qalin kul solib, ustiga o't yoqdim. O't tayyor bo'lgach, nosdan bo'shagan bitta shishaga sovuq suv solib, og'zini mahkam yopdim-da, manqal-dondagi kulga ko'mdim, olib borib davraga qo'ydim. Birin-ketin mijozlar yig'ilib, manqal atrofida nonush-ta boshlandi. Qo'sh ko'zoynakli mulla usta Mirsalim-dan tortib, Sulton puchug, sarrof hindi, Hoji bobogacha davrada edilar. Suhbat yana qizib, borayotgan urush to'g'risida ketar edi.

- Germon degani baloi azim ekan, - dedi usta Mir-salim.

- Barakallo, - dedi sarrof. «Shishadagi suvga issiq o'tib qolgandir», deb o'yladim men.

- Osmonda uchib yurgan emish, - dedi Sulton pu-chug.

- Moshoollo! - dedi hindi.

- «Suv qaynayotgandir», deb o'yladim men.

- Farangning shahariga osmondan to'p tashlabdi, - dedi usta Mirsalim. Shu choq shishadagi suv mo'rchaning qozoni yorilganday dahshat bilan manqaldonda portladi.

Takyaxonani o't uchqunlari bilan kul to'zoni qopladi. To'zon pasayganda Hoji bobo bilan Sulton puchuq arang to'rt oyoqlab qo'zg'alib o'rinlaridan turmoqda edilar. Sarrof bilan usta Mirsalim behush yotar edilar. Men epchillik bilan behushlarning yuzlariga suv sepdim. Hindi uyg'ondi. Hangu mang bo'lgan Hoji bobo g'o'ldirab, Germanni ham, Nikolayni ham qarg'ar edi. Usta Mirsalim ham o'ziga keldi, arang o'rnidan turib:

– Nima gap?– dedi.

– O'ling! – dedi Hoji bobo, – hamma ish sizdan bo'ldi, hukumatning ishiga aralashmang, demaganmidim.

Sulton puchuq allaqachon takyadan chiqib ketgan edi. Hammalari ham bu hodisaning nimadan ekanini jo'yolmas, manhaldondan ikki-uch quloch nariga borib, burchak–burchakka siqilib, ro'molcha bilan yuzlaridagi kulni artmoqda edilar. Hamma xomush edi, eng oxir Hoji bobo menga qarab:

– Hu tustovuqqa o'xshab tumshaymay o'l, nimaga qarab turibsan, bor, manqaldonni chiqarib tashla! – dedi.

Men manhaldonni olib namatni supurayotganimda ikkita mirshabni yetaklab Sulton puchuq kirib keldi, qo'lini bigiz qilib ko'rsatib:

– To'p shu yerda otildi, – dedi, tag'in usta Mirsalimni ko'rsatib, – mana shu otdi, – deb ham qo'shdi.

Tekshiruv boshlandi. Takyaning hammayog'ini axtardilar. Hoji bobo bilan usta Mirsalimning chillashir bilan o'lgan ammasini ham qoldirmay surishtirib chiqdilar. Pasport ko'rdilar. Ikki qadoq nasha, chorak qadoq afyundan boshqa hech narsa topolmadilar. Keksaroq mirshab nashadan mushtumdayini ushatib shimi cho'ntagiga solganini ko'rsam ham indamadim. Eng oxiri kichik, xushmo'ylov mirshab:

– Yaxshi, – dedi, – bu yerda to'p otilgani qonunan ko'rinmadi. Birorta bola mushak-pushak ko'mgandir.

Hamma menga yalt etib qaradi. Hoji bobo soqolini si-
lab yanib qo'ydi. Mirshab davom qildi:

– Ammo Hoji bobo, siz biz bilan birga borib, mana bu
afyun bilan nasha to'g'risida polismeyster janoblariga
qonunan tushuntirib kelasiz.

– Alloh rozi bo'lsin, ulug'lar, ulug'lar, – dedi Hoji bobo,
– keksaygan chog'imda mahkamaga sudramanglar, bi-
rovning omonati edi...

Mulla usta Mirsalim, sarrof, men o'rtaga tushdim.

– Qo'ying, ulug' xizimatingiz gardanimizga, Alloh rozi
bo'lsin! Oq poshshomizning umrlari uzoq bo'lsin, – de-
yishdik. Hoji bobo yonchig'ini kovlab qoldi, bir hovuch
tanga-chaqa olib katta mirshabga uzatdi:

– O'rgulaylar, oz bo'lsa ham ko'pday ko'rasizlar, choy-
chaqa.

Har ikki mirshab bir-biri bilan ko'z urishtirdi.

– Yaxshi, – deyishdilar. – Bundan buyon bu ish bo'lma-
sin, bu galcha siyladik. Keksa odam ekansiz...

– Qulluq-qulluq, – deb ta'zim qildi Hoji bobo, mir-
shablar «mol»ni topshirib ketdilar.

Hoji bobo charchagan kishilarday uh tortib, supa da-
hanasiga o'tirdi:

– Uh, bir falokatdan qutuldim, hay shaytonbachcha,
kecha bergan pulim qancha edi?

– Yetti so'm tanga miri.

– Xayriyat, arzon qutulibman! Qani, menga javob ber-
gil, bu hunar sendan chiqdimi?

– O'lib ketay!..

– Bola-mola takyaga kirganmidi?

– Payqaganim yo'q!..

– Hi, shunaqa, – dedi Hoji bobo, – ustring bitib, qor-
ning to'yib Eshonxon nayrangbozning takasiday o'yin
chiqarib qoldingmi, payqaganim yo'q emish-a, haromi!

O'rnidan turib samovar yonidagi otashkurakni ko'tarib yag'rimga bir-ikkini tushirdi. Odamlar ajratib qo'ydilar. Men bir burchakda yig'lar edim. Shu bilan tinchlik o'rnashdi. Sarrof bozorga ketdi. Usta Mirsalim, allaqaysi boyning o'g'il to'yiga tortiq qilish uchun rango-rang qog'ozlardan gul qilishga o'tirdi. Hoji bobo uyga kirib ketdi. Sulton puchuq shu-shu takyaga qadam bosmaydigan bo'ldi.

To'g'ri, hamma ish o'rniga tushgan, biroq mening ustimdagi shubha ko'tarilmagan edi. Men esa yana zerkar edim. Bir kun ahli takya oftob shuvoqqa chorpoya qo'yib, so'zlashib o'tirganda ikkita movmushuk urishib, bo'g'otdan ag'anab, ularning oldiga tushdi. Xuddi ajoyibxonadan, yo'lbars bo'shab chovut qilganday ularning o'takasi yorildi. Buni qarangki, shu ishni ham mendan ko'rdilar. Gunohing bo'lmay turib shubha ostida yashashdan ortiq azob yo'q. Ketmoqchi, albatta, ketmoqchi bo'ldim. Biroq: «Hindiston yo'l xarji» hali mo'ljalga yetmagan edi.

Har galgiday bu payshanbani ham tantanali o'tkazish uchun Hoji boboning o'zi yaxshi tayyorgarlik ko'rib qo'ygan edi. Nasha, choy-poylar turadigan, Hoji boboning faqat o'zi ochadigan tepa piromondagi kichkina irvit qutichaga yarim qadoq «Kuznetsov» ning a'lo nav oqpar choyi, bir qadoq pashmak holva, bir qadoqcha Urgutning sariq oftobi mayizi va boshqa noz-ne'matlarini yashirib, qulflab, kalitini Hoji bobo belbog'idagi hujraning kaliti, darvozaning kaliti, uyning kaliti, tuyasandiqning kaliti va boshqa kalitlarga qo'shib qo'ydi.

Chehrasida mamnunlik bor edi. U ich-ichidan xursand bo'lganda hislarini ming'illab ashula aytib ifodalar edi. U juda erib «Antal hodi antal, haq, laysal hodi ilol hu» degan, men tushunmaydigan qo'shiqni hirgoyi qilar edi.

Bu gap, endi chorshanba kuni kechqurun bo'lgan edi. Odatdagicha huftondan keyin qo'sh ko'zoynakli usta mulla Mirsalim aravakash otning to'qimidek katta kito-bi «Saddi Bottol G'oziy» dan kitobxonlik qilib berdi. Yana o'sha Hindining «moshoollo»si. Navbatdagi so'lp'i umrni o'tkazib, qoida bo'yicha yota ketdik.

Bu tongda Hoji bobo Navro'zdan buyon ixlos qo'yib parvarish qilib yurgan, ammo sayramagan, O'ratepadan sovg'aga kelgan tullak kaklik birdan «g'id-g'idak» chiqa-rib qoldi. Cho'chib uyg'onib ketdim. Bir nafas kaklik to-vushini zavq bilan eshitib yotdim. Keyin dik etib o'rnim-dan turib tashqariga chiqdim, bet-qo'limni yuvib katta samovarni qo'yib yubordim. Mulla usta Mirsalim bilan sarrof ham uyg'ondilar. Qumg'onchada iliq suv qilib ber-dim. Yuvinib keldilar. Choynaklarni artib-surtib samo-var tagiga tizib qo'ydim. Hammayoqni supurib-sidirib yog' tushsa yalaguday qilib, Hoji boboning chiqishiga muntazir bo'lib turdik.

Hoji bobo uzoq kuttirmay ichkaridan «Antal hodi» la-rini ming'illab, yo'talib-so'talib chiqib qoldi.

– Assalomu alaykum, borakallo.

– Samovar qaynadi, Hoji bobo, choy bersangiz, dam-lar edim.

Hoji bobo kalitlar orasidan irvit qutining kalitini ajratib piromonga qaradi. Piromonda quticha yo'q edi.

– Iya, – dedi Hoji bobo, – qutini boshingga qo'yib yot-ganmidig? «O'zingni ehtiyot tut, qo'shningni o'g'ri tut-ma», deganlar. Borakallo, o'g'lim, borakallo.

– Yo'q, Hoji bobo, men boshimga qo'yib yotganim yo'q. Joyida turgan edi.

– Nima, nima? – dedi Hoji bobo. – Usta Mirsalim, siz ko'rganmidigiz?

– Avval oqshom ko'rgan edim, shu piromonda turgan edi.

– Yo‘q-ku? – dedi yig‘lamsirab Hoji bobo, menga qarab: – Hoy, haromi ko‘cha, yaxshilab o‘ylab ko‘r, u yoq-bu yoqqa olib qo‘ygandirsan? – deb so‘radi.

– Hoji bobojon, men sizning narsangizga tegmayman. Joyida turgan edi.

– Qush emaski, qanot bog‘lab, uchib ketgan bo‘lsa, qurbaqa emaski, biror teshik-peshikka kirib yo‘qolgan bo‘lsa, top, padarla‘nat. O‘zidan katta odam bilan hazil-lashish uyat bo‘ladi.

– Men sizga biror mahal hazil qilib yurganmidim, Hoji bobo.

– Mendan keyin bu yerga birov kirgani yo‘qmi?

– Zog‘ ham uchgani yo‘q.

Mojaro boshlandi. Hoji bobo takyaning eshigini yopib kelib hammayoqni titkilab chiqdi. Ko‘rpachaning tagi ham qolmadi, samovarning o‘txonasi ham qolmadi. Keyin, Hoji bobo devorga suyanib turgan otashkurakni olib, yag‘rinimga ikkini tushirdi. Bu ishga usta Mirsalim ham aralashib, savalashdi.

Men nimaga iqrор bo‘lishga hayron edim, yig‘lar edim. Eng oxiri hammalari charchadilar. Hoji bobo o‘z o‘rniga o‘tirib menga qaradi:

– Hoy padarla‘nat, muloyim supurgi. «Yetim qo‘zi asrasang, og‘zi-burning moy etar, yetim o‘g‘lon asrasang, og‘zi-burning qon etar» deganlar. Sen haromi kelgandan buyon do‘kon-dastgohimdan baraka ko‘tarilib, takyada biror kun tinchim qolmadi. Agar shu qutichani biror yerga yashirgan bo‘lsang, hali ham yaxshilikcha o‘rniga qaytar, bilib-bilmaslikka solib keta qolaylik. Illo, bola, bo‘rkingda bilib qo‘y, qoziga chiqartirib, teringga somon tiqtiraman.

Yig‘lab, turib javob berdim:

– Yo‘q, Hoji bobo, ilgariroq men sizni qoziga chaqirtiraman. Salkam to‘rt oy xizimatingizni qilib, topganim

bitta oporka bilan eski qalpoq bo'ldi. Buning ustiga yetim deb siylab o'tirmay ikkovlashib toza savadingiz. Haq bermadingiz. Bu qaysi shariatga kiradi-yu, qaysi zakonda bor. Oq podshohimizning dargohlarini bedarvoza deb bilasizmi? Yo'q, men sizni qoziga chaqirtiraman!

Bu gaplarimdan ko'zi qinidan chiqib ketay degan Hoji bobo o'rnidan yarim turib:

– Hali shunaqami? – dedi, – tuzim ko'r qilgur. Hali shu gaplarni ham bilaman degin. Jo'na, jo'na, hoziroq jo'na! Haqing qolgan bo'lsa, qiyomatda olasan. Xudoga soldim.

Janjalning ulg'ayib ketishidan qo'rqqan mulla usta Mirsalim:

– Qo'ying, endi, Hoji bobo, bituvchilik qilaylik, – dedi. Keyin menga qarab: – Bola, sen ham tilingni tiy. Undan ko'ra gumoningni ayt. Qutichani kechasi kelib kim olgan bo'lishi mumkin?!

Musofir sarrof bo'lsa bir chekkada siqilib, mening ahvolimga achinib, soqolini silab yig'lar edi.

– Ey, bachchai bechora. Badbaxt yatim. Hoji bobo, hama kam budiya mag tavon deham. Chand pul meboshad? (Ey, bola bechora. Baxti qaro yetim Hamma yo'qolgan narsalarning tovonini men beraman. Necha pul bo'ladi?)

– Bas qil-ey, shu meshavat-peshavatingni! – dedi Hoji bobo hindini jerkib, so'ngra menga yuzlanib dedi:

– Ayt, gumoning kimda?

– Birovga tuhmat qilish qiyin. Gumonim tunov kun mirshab yetaklab kelgan puchuqda. U siz bilan usta Mirsalimga o'chakishib qolgan.

– Hm, shunaqami, – dedi Hoji bobo, – zimdan tekshirib ko'ramiz, qochib qutulolmaydi.

Oxiri janjal bituvchilik bilan tindi. Men bugun kechqurun haydaladigan bo'ldim. Usta Mirsalim men yana biror shikast yetkazmasligim uchun shu yerda ko'z-quloq

bo'lib turadigan bo'ldi. Hoji bobo xizmat haqlarim uchun oyiga bir so'mdan to'rt so'm pul, uning ustiga quyuq duo qiladigan bo'ldi. Quticha va uning ichidagi mollar topilsa topilgani, topilmasa Xudo yetkazadigan bo'ldi.

Kechgacha odatdagicha ixlos bilan xizmat qildim.

Kechqurun ketishga tayyorlana boshladim. Shomdan keyin odatdagi o'zim yotib-turadigan yerga ko'rpacham, yostig'im taglarini – xazinamni tozalab, yengsiz to'n yoqasiga tika boshladim. Ikkita o'n so'mlik, uchta besh so'mlik tilla. Hoji bobo bergan bitta uch so'mlik qog'oz pul, qolganlari bir so'mlik, yarim so'mlik so'lkavoy, tanga-chaqa aralash edi. Tanga-chaqalarni tikkanim yo'q. Jamuljam qirq ikki so'm oltmish ikki tiyin bo'lgan edi. Katta davlat. Urush bo'lmaganda o'nta qo'y olsa bo'lar edi. Ha, mayli.

«Semizlikni qo'y ko'taradi», degandek shuncha katta davlatdan o'zim ham qo'r qar edim. Pulni yoqa baxyasiga tikib bitkazay deganimda, usta Mirsalim tepamga kelib qoldi.

– Nima qilib ivirsiyapsan, bolam?

– Haydalişga-ku haydaldim, endi ko'chaga shu yirtiq-yamoq bilan chiqamanmi. Hech bo'lmasa, u yer-bu yerimni chatib olay.

– Parrextagina bola, – dedi usta Mirsalim, – ishqilib, shu ko'zi tor sarrof ustingdagi to'ningni tortib olmasa bo'lgani edi. Ko'p ziqna odam-da. Bo'lmasa, shuncha pul-a? Bitta sariq chaqani «Mang usta, choy iching», deb oldinga tashlaganini bilmayman. Ertaga sen sho'rlikka varrak qilib bermoqchi bo'lib dilimga tugib qo'ygan edim, Xitoy qog'oz bilan qamish ham savil qoladigan bo'ldi. Ha, mayli, peshonang ekan.

Yuragim «shuv» etib ketdi.

– O'zi bergan to'n-ku, qaytib so'rarmikan?

– So'raydi u to'ng ko'z. So'ramaganda ham Hoji bobo

bitta oporka bilan eski qalpoq bo'ldi. Buning ustiga yetim deb siylab o'tirmay ikkovlashib toza savadingiz. Haq bermadingiz. Bu qaysi shariatga kiradi-yu, qaysi zakonda bor. Oq podshohimizning dargohlarini bedarvoza deb bilasizmi? Yo'q, men sizni qoziga chaqirtiraman!

Bu gaplarimdan ko'zi qinidan chiqib ketay degan Hoji bobo o'rnidan yarim turib:

– Hali shunaqami? – dedi, – tuzim ko'r qilgur. Hali shu gaplarni ham bilaman degin. Jo'na, jo'na, hoziroq jo'na! Haqing qolgan bo'lsa, qiyomatda olasan. Xudoga soldim.

Janjalning ulg'ayib ketishidan qo'rqqan mulla usta Mirsalim:

– Qo'ying, endi, Hoji bobo, bituvchilik qilaylik, – dedi. Keyin menga qarab: – Bola, sen ham tilingni tiy. Undan ko'ra gumoningni ayt. Qutichani kechasi kelib kim olgan bo'lishi mumkin?!

Musofir sarrof bo'lsa bir chekkada siqilib, mening ahvolimga achinib, soqolini silab yig'lar edi.

– Ey, bachchai bechora. Badbaxt yatim. Hoji bobo, hama kam budiya mag tavon deham. Chand pul meboshad? (Ey, bola bechora. Baxti qaro yetim Hamma yo'qolgan narsalarning tovonini men beraman. Necha pul bo'ladi?)

– Bas qil-ey, shu meshavat-peshavatingni! – dedi Hoji bobo hindini jerkib, so'ngra menga yuzlanib dedi:

– Ayt, gumoning kimda?

– Birovga tuhmat qilish qiyin. Gumonim tunov kun mirshab yetaklab kelgan puchuqda. U siz bilan usta Mirsalimga o'chakishib qolgan.

– Hm, shunaqami, – dedi Hoji bobo, – zimdan tekshirib ko'ramiz, qochib qutulolmaydi.

Oxiri janjal bituvchilik bilan tindi. Men bugun kechqurun haydaladigan bo'ldim. Usta Mirsalim men yana bi-
ror shikast yetkazmasligim uchun shu yerda ko'z-quloq

bo'lib turadigan bo'ldi. Hoji bobo xizmat haqlarim uchun oyiga bir so'mdan to'rt so'm pul, uning ustiga quyuc duo qiladigan bo'ldi. Quticha va uning ichidagi mollar topilsa topilgani, topilmasa Xudo yetkazadigan bo'ldi.

Kechgacha odatdagicha ixlos bilan xizmat qildim.

Kechqurun ketishga tayyorlana boshladim. Shomdan keyin odatdagi o'zim yotib-turadigan yerga ko'rpacham, yostig'im taglarini – xazinamni tozalab, yengsiz to'n yoqasiga tika boshladim. Ikkita o'n so'mlik, uchta besh so'mlik tilla. Hoji bobo bergan bitta uch so'mlik qog'oz pul, qolganlari bir so'mlik, yarim so'mlik so'lkavoy, tanga-chaqa aralash edi. Tanga-chaqalarni tikkanim yo'q. Jamuljam qirq ikki so'm oltmish ikki tiyin bo'lgan edi. Katta davlat. Urush bo'lmaganda o'nta qo'y olsa bo'lar edi. Ha, mayli.

«Semizlikni qo'y ko'taradi», degandek shuncha katta davlatdan o'zim ham qo'rqqar edim. Pulni yoqa baxyasiga tikib bitkazay deganimda, usta Mirsalim tepamga kelib qoldi.

– Nima qilib ivirsiyapsan, bolam?

– Haydalişga-ku haydaldim, endi ko'chaga shu yirtiq-yamoq bilan chiqamanmi. Hech bo'lmasa, u yerbu yerimni chatib olay.

– Parrextagina bola, – dedi usta Mirsalim, – ishqilib, shu ko'zi tor sarrof ustingdagi to'ningni tortib olmasa bo'lgani edi. Ko'p ziqna odam-da. Bo'lmasa, shuncha pul-a? Bitta sariq chaqani «Mang usta, choy iching», deb oldimga tashlaganini bilmayman. Ertaga sen sho'rlikka varrak qilib bermoqchi bo'lib dilimga tugib qo'ygan edim, Xitoy qog'oz bilan qamish ham savil qoladigan bo'ldi. Ha, mayli, peshonang ekan.

Yuragim «shuv» etib ketdi.

– O'zi bergan to'n-ku, qaytib so'rarmikan?

– So'raydi u to'ng ko'z. So'ramaganda ham Hoji bobo

bergan ish haqingni qo'lingdan qoqib oladi. (Sarrofning menga nisbatan jo'mardligini usta Mirsalim bilmasdi. Sarrof to'nini hech qachon so'ramas, qaytanga haydalganimni bilib yashirincha ikki so'lkovoy baxshish bergan edi.) Usta Mirsalim so'zida davom etdi: – Hozir oydin kecha, shomdan endigina o'tdi, hali ham gap-so'zni chivalashtirib o'tirmay, xayr-ma'zurni nasiya qilib ketaver. Ketaverishing Hoji boboga ham ma'qul tushadi. U kamchiqim odamlarni yoqtiradi.

Bu gap menga sariyog'dek yoqqan edi.

Usta Mirsalimning bu gapining tagida piyozi bor. Men bilar edimki, Ilhom samovarchi samovarga odamni ko'proq chaqirish uchun to'ti saqlaganday, Hoji bobo usta Mirsalimni to'ti qilib boqar edi. Usta Mirsalimning menga qilgan «mehribon» ligi mening uchun emas. Hoji bobodan yana boshqa da'vo qilib o'tirmasin, tezgina ko'zdan yo'qola qolsin demoqchi edi. Shuning uchun men unga:

– Sizga shu maslahat ma'qul bo'lsa, mayli, ketaman, – dedim.

Samovardan qumg'onga suv quyib – chapishtirdim, tashqariga chiqib shu yerda ozod bo'lish sharafiga bet-qo'limni, oyoqlarimni yaxshilab yuvdim.

Qora-qurum bosgan sassiq takyaxonadan tashqariga chiqib, ko'kragimni to'ldirib nafas oldim. Endi men pok-pokiza, qushday yengil, ko'nglim tongday tiniq. To'rt tomonim qibla. Lekin qayoqqa qarab yo'l olsam ekan?..

XX ASR O'ZBEK ADABIYOTI XAZINASIDAN

G'AFUR G'ULOM

QISSA VA HIKOYALAR TO'PLAMI

MUHARRIR: O. JUMABOYEV

TEXNIK MUHARRIR: O. MUXTOROV

DIZAYNER: H. SAFARALIYEV

SAHIFALOVCHI: S. MUXTOROV

Nashriyot litsenziyasi;

№ 8556-075f-1821e94 8b061-3293-8809

Bosishga ruxsat etildi 14.07.2021

Bichimi 84x108 $\frac{1}{32}$. Ofset qog'ozi.

Ofset bosma usulida bosildi. «Cambria» garniturasini.

Shartli bosma taboq 17. Adadi 3000 nusxa.

Original maket:

«KITOB SAYYORASI» MCHJ buyurtmasiga asosan

«TAFAKKUR TOMCHILARI» nashriyotida tayyorlandi.

«G'afur G'ulom» nashriyoti bosmaxonasida chop etildi.

«Tafakkur tomchilari» nashriyoti

Toshkent shahri, Shayxontohur tumani,

Navoiy ko'chasi 30-uy. Tel: +99894 664 40 03

«Nurafshon-kitob-ta'minot» MChJda tayyorlandi.

Murojaat uchun tel.: (93) 386-03-22, (93) 328-84-97

«Yoshlar nigohi» XK bosmaxonasida chop etildi.

121000, Sirdaryo viloyati A.Temur shoh ko'chasi

G'afur G'ulom 1903-yil 10-mayda Toshkent shahrida tug'ilgan.

G' G'ulom o'tgan asrning 20-30-yillarida ijodga katta shijoat bilan kirishib, iste'dodining turli qirralarini namoyon qildi va ulkan adib bo'lib shakllandi.

«Go'zallik nimada» nomli ilk she'ri 1923-yilda e'lon qilingan.

Uning nasrda yaratgan «Netay», «Yodgor», «Shum bola» qissalari o'zbek adabiyotining o'lmas mulkiga aylangan. Ayniqsa, avtobiografik xarakterga ega «Shum bola» qissasi bu borada alohida qimmatlidir. Milliy bo'yoqlar bilan boyitilgan bu asar ayni paytda umuminsoniy g'oya va qarashlar bilan yo'g'rilgan.

Adibning asarlari asosida teatr spektakllari va kinofilmlar yaratilgan.

G' G'ulom Ikkinchi jahon urushi yillarida «Sen yetim emassan», «Kuzatish» kabi falsafiy she'rlari bilan o'zbek she'riyatini umumbashariy darajaga ko'tardi.

Shoir ijodiy merosida badiiy tarjima ham katta o'rin tutadi. U V. Shekspirning «Otello», «Qirol Lir» tragediyalarini o'zbek tiliga mahorat bilan o'g'irgan.

1963-yilda G'zbekiston xalq shoiri unvonini olgan.

G'afur G'ulom 1966-yil 10-iyulda Toshkentda vafot etgan.

Adib vafotidan so'ng 2000-yilda «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlangan.

ISBN: 978-9943-7099-6-6

9 789943 709966